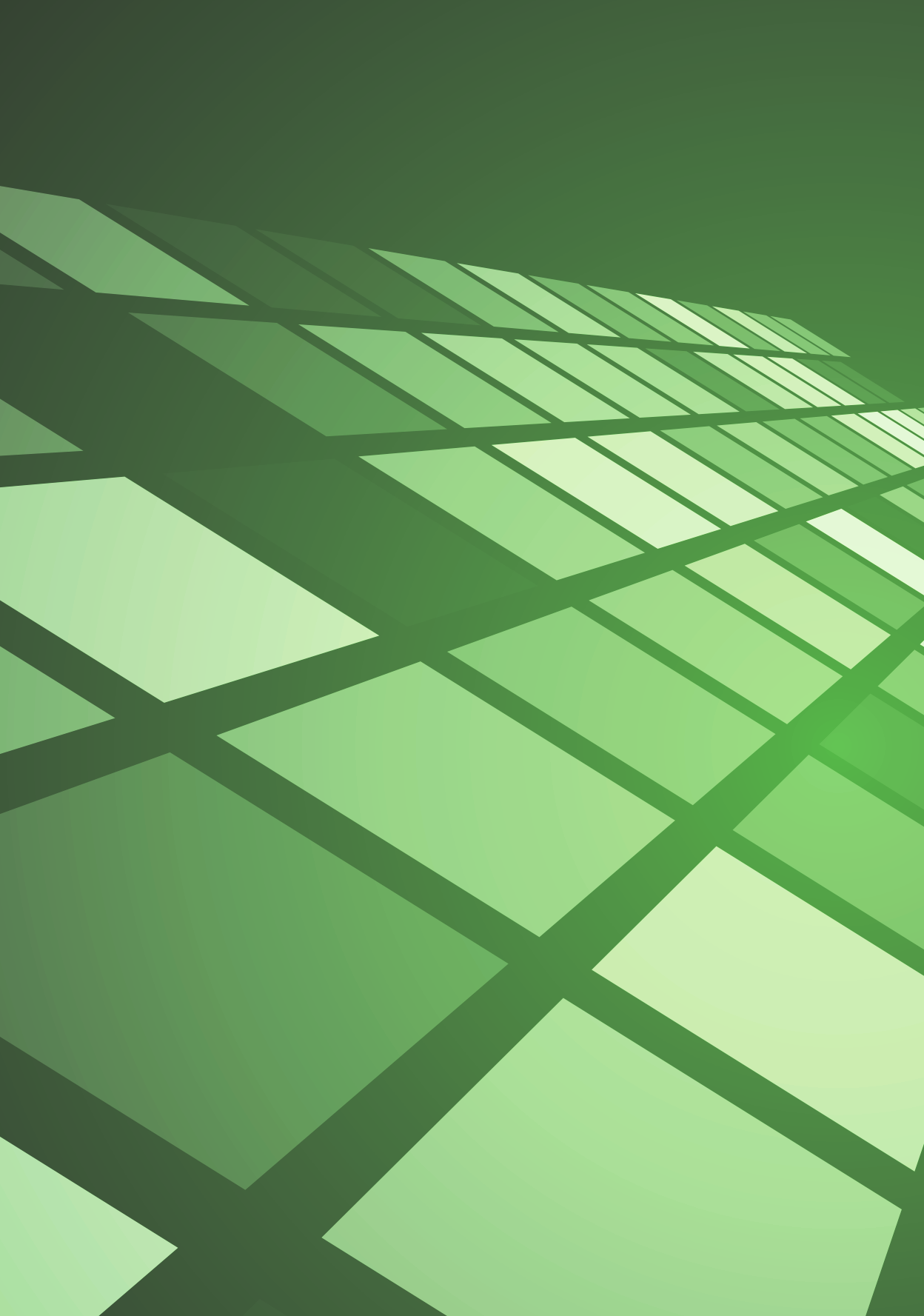

ARC ÉS ÁLARC

A HAMVAS INTÉZET FOLYÓIRATA | IV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

KOMMUNISTA ÁLLAMBIZTONSÁG

BIZTONSÁGKUTATÁS | SZELLEMTÖRTÉNET

ARC ÉS ÁLARC

A HAMVAS INTÉZET FOLYÓIRATA

2020

IV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

ISSN 1587-7949

IMPRESSZUM

KIADÓ HAMVAS BÉLA KULTÚRAKUTATÓ INTÉZET | FELELŐS KIADÓ DR. HANKISS ÁGNES |
FELELŐS SZERKESZTŐ MOLNÁR MÁRTON, TALLER JÁNOS | ISSN 1587-7949 |
A KIADÓ ELÉRHETŐSÉGE 1016 BUDAPEST, PIROSKA UTCA 11. TEL.: 488 0275 |
TITKARSAG@HAMVASINTEZET.HU | HAMVASINTEZET.HU

KIADVÁNYGONDOZÁS DAAZO KFT. | MUNKATÁRSÁK DEÁK DÁNIEL |
BORÍTÓ ÉS LAPTERV BUKOVICS ZOLTÁN | KORREKTÚRA FEKETE DÉNES |
NYOMDAI ELŐÁLLÍTÁS EUROPRINTING NYOMDA | FELELŐS VEZETŐ ENDZSEL ERNŐ

KOMMUNISTA ÁLLAMBIZTONSÁG

7

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó
Egy véleménymondó „trükkjei”

9

Takács Tibor
Dünyögtek egy új mesét

29

Taller János
Heimweh – Honvág

47

Prof. Dr. Gál István László
A magyar állam titkainak védelme 1945-1990 között

75

Hankiss Ágnes
Állambiztonsági manipulációk

101

BIZTONSÁGKUTATÁS

135

Bács Zoltán György
Külföldi terrorszervezetek jelenléte
és tevékenysége Latin-Amerikában

137

Bebesi Zoltán
Iszlám radikalizáció a közép-ázsiai országokban

159

Rémai Dániel
Egy majdnem tökéletes társadalmi jelzőrendszer?

189

Wagner Péter
Egy CIA-s karakter nyomában

221

SZELLEMTÖRTÉNET

243

Beszélgetés Barabási Albert-Lászlóval

245

„Tegyük világossá a hálózati kontingens számára, hogyha valaha, akkor most teljes érdekegyeztettség fűz össze bennünket. Most tehetjük a legtöbbet, hogy a demokratikus átmenet békés körülmények között, az MSZMP vezetésével valósuljon meg. Ha nem így lesz, akkor kell félni attól, hogy a titkok kikerülnek. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy »egy csónakban evezünk«.”

A III/III. Csoportfőnökség, 1989. június

01

KOMMUNISTA ÁLLAMBIZTONSÁG

CSERÉNYI-ZSITNYÁNYI ILDIKÓ

Egy véleményymondó „trükkjei”

Adalékok Ipper Pál államvédelmi múltjához

Egy 1976-ban készült felmérésben a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) akkori vezetőinek olyan államférfiakat kellett megnevezniük, akiket jó politikusnak tartanak. A legtöbben Kádár Jánost, majd Leonyid Iljics Brezsnyevet jelölték meg, Ipper Pál pedig az előkelő ötödik helyre került a rangsorban. Az eredményt közlő 1987-es tanulmány szerint¹ a korszak vezetőit sokan összemosták a politika legismertebb értelmezőivel, a televízióban gyakran látható politikai kommentátorokkal, akik „elmagyarázták” a híreket, és burkolt, ám annál tudatosabb befolyásolási módszerekkel közvetítették, hogy miként kell helyesen gondolkodni.²

Ipper Pál egykori államvédelmi százados a Kádár-rendszer egyik legismertebb politikai kommentátora volt, s mint ilyen, a korszak meghatározó személyisége is

¹ Szabó Ildikó: Értékválság vagy értékváltás? A fiatalok politikai szocializációjának néhány problémájáról, Szociológia I. sz. (1987) 116.o.

² 1970-ben jelent meg a televízió képernyőjén az a fajta hírműsor, amelyben bemondók, belpolitikai és külpolitikai műsorvezetők ismertették a híreket, átkötő szövegeket mondtak az anyagok előtt. Meghonosodott a kommentár műfaja. A sporthírek és az időjárás-jelentés elkülönült a hírblokktól. A kommentárok számos olyan információt tartalmaztak, aminek forrását nem jelölték meg, véleményként jelenítettek meg tényeket és tényként mutattak be véleményeket. Fő funkciójuk az volt, hogy „orientálják” a nézőt, tartalmaztak ismeretterjesztő jellegű, történeti és háttérinformációkat. A következő másfél évtizedben kisebb változtatásokkal ilyen műsort láthatták a nézők, majd 1986-ban gyökeres szemléleti és formai változások következtek. Eltűntek a kommentátorok, a stúdióban egyetlen műsorvezető nézett a kamerába, aki a meghívott vendégekkel alkalmanként élő interjút is készített. Mihalik Judit: A Kádár-korszak híradójának története 1970-1989. file:///C:/Users/Lenovo/AppData/Local/Temp/Hiradotortenet_Mihalik.pdf (Letöltés ideje, 2020. szeptember 15.)

a politikai demagógia interpretálásában, a társadalom felülről irányított vélemény formálásában. Ipper államvédelmi tevékenységének kutatása és feltárása – a hasonló karriert befutott államvédelmi tisztekével együtt – több nehézségbe ütközik. Ügyelt rá, hogy hivatalos életrajzából kimaradjon ez a fejezet, de a közéleti lexikonokban sem olvasható – államvédelmi összefüggésben – a neve. 1990-ben bekövetkezett halála után évtizedeken keresztül nem kutatták a tevékenységét; sokan nem tudtak vagy nem akartak tudni ávós múltjáról, mások pedig nem mertek beszélni róla. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) nem található meg a személyi anyaga, így a politikai rendőrség hivatásos állományában 1947-től eltöltött hét évről nehéz teljes képet alkotni. Az állambiztonsági iratok között található dokumentumok, vizsgálati- és operatív dossziék alapján tudunk ügyekről, amelyek vizsgálatában részt vett, elsősorban mint tartótiszt. Kisebbitől eltekintve Ipper végig az egyházi vonalon dolgozott. Utalásokból tudjuk, hogy minden egyházi vezetőről volt dosszié az államvédelemnél, de ezek nem mindegyike maradt fenn. Ipper szerepe a nyomozások során – tartótisztként – elsősorban az információk gyűjtésében volt meghatározó, ritkább esetekben kihallgatásokat is vezetett. Sokügyben felbukkan a neve, hiszen az általa (is) nagy számban foglalkoztatott ügynökhálózat átszötte a katolikus egyház minden színterét. Kahler Frigyes közlése szerint ebben az időszakban a katolikus egyházban az Államvédelmi Hatóság 197 ügynököt foglalkoztatott, amely ekkor az 5041 fős papság 3,7%-át jelentette.³

Ipper 1947 és 1953 közötti előmeneteléről tudósító állományparancsokból sem áll egyelőre minden a rendelkezésünkre, de államvédelmi pályájának főbb állomásaírói – a korábbiakhoz képest – viszonylag pontos képet kapunk.

³ Kahler Frigyes: ÁVH történelmi olvasókönyv 4. Adalékok az egyházüldözés történetéhez 1945-1956, Kairosz Kiadó, Budapest, 2007. 8.o. Ez a létszám természetesen némileg változott, de arányaiban nagyjából állandó volt.

„TERMÉSZETES, HOGY KOMMUNISTA LETTEM”

Ipper Pál 1927. július 9-én született Budapesten, izraelita vallású családban, egyetlen gyermekként. Középiskolai tanulmányait 1938-tól a fővárosi V. kerületi Magyar Királyi Állami Berzsényi Dániel Főgimnáziumban folytatta,⁴ közepes tanulmányi átlaggal. 1941-ben kénytelen volt megszakítani az iskolát, a Fogorvosi Műszergyárban helyezkedett el műszerészinasként, majd a villanymotorokat készítő Szalay István Részvénytársaság Villamos Szerelési Anyagok és Készülékek Gyára alkalmazásában dolgozott. 1945 januárjában jelentkezett a Magyar Kommunista Pártba, majd néhány nappal később részt vett a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) V. kerületi irodájának (Szent István körút 2.) megalapításában,⁵ amelyet egy későbbi interjúban igen szűkszavúan indokolt: *„Az országot és a családunkat is sújtó atrocitások, és apám felfogása révén, természetes, hogy kommunista lettem, hogy a felszabadulás napjától kötelességemnek éreztem mindenben részt venni. Ezt szabta rám a világ, és ezt magánsorsom.”*⁶

Az életrajzában következetesen elhallgatott ÁVH-s karrierjét végigkísérő egyházellenesség kezdetére egy 1970-es interjúban történik utalás, ahol Ipper arról mesél, hogy a MADISZ országos akciója részeként 1946 nyarán Bajára küldték azzal a feladattal, hogy vegyen részt a Bács megyei egyházi ifjúsági szervezetek felszámolásában, és ezzel egyidejűleg alakítsák meg a MADISZ helyi szervezeteit.⁷

Ipper Pál személyzeti anyaga eddig nem került elő az állambiztonsági iratok közül, így csak közvetett forrásokból – állományparancsok, vizsgálati dossziék – tudunk következtetni államvédelmi múltjára. Az eddig kutatott források szerint 1947-ben került a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának (ÁVO) állományába.⁸ Az ÁBTL iratai között őrzött, eddig kutatott források ezt annyiban pontosítják, hogy

⁴ A források szerint Ipper 1938-ban már a II. osztály tanulója volt, azonban 1937-ben még nem szerepelt a Benkó Barnabás vezette I. osztály névsorában.

⁵ Háromszor át a Dunán... Ifjú Kommunista. 1970. 14. évf. 3-4. sz. 49.o.

⁶ A véleménymondás „trükkjei” - Nádor Tamás interjúja Ipper Pállal. Rádió és Televízió Szemle. 1979. 11. évf. 1. sz. 42-50.o.

⁷ Háromszor át a Dunán... Ifjú Kommunista. 1970. 14. évf. 3-4. sz. 49.o.

⁸ Az MSZMP KB Külügyi Osztályának 1988. évi személyi javaslata ír röviden Ipper múltjáról, s ebben történik többek között utalás arra, hogy 1947. és 1953. között az Államvédelmi Hatóság beosztottja volt. MNL OL 288. f. 5/1018. ő. e. Javaslát, 1988. január 14.

lpper 1947. május 19-én került a IV. alosztályára mint próbarendőr.⁹ Az IV. alosztályhoz tartozó államvédelmiek célkeresztjébe az egyik legproblematisabb elhárítási területnek számító fiatal generáció került, vagyis a pártokkal, az egyházakkal együttműködő ifjúsági egyesületek, valamint az egyetemek, főiskolák, a középiskolák diáksága. Nemzetközisége és a katolikus egyházzal ápoltsága révén kiemelt figyelemben részesült a cserkészmozgalom is.¹⁰ Az alosztályt 1948 januárjában megszüntették,¹¹ illetve átszervezték.

lpper 1950 előtti tevékenységéről források hiányában nagyon keveset tudunk, így nincsenek információink arról, hogy ifjúsági vonalon milyen munkát végzett. Az 1951-ben testvérével, Miklóssal együtt agyonvert Szűcs Ernő felülvizsgálati anyagában olvasható, hogy – feltehetőleg 1947 és 1948 között – az egykori államvédelmi ezredes által foglalkoztatott hálózati személy volt lpper, aki a Rajk László belügyminiszterrel szemben lefolytatott vizsgálatban, „mint kiértékelő és egyéb bizalmas feladatot végző személy vett részt”.¹² Szűcs Ernő egykori titkárnője, Koós Béláné, született Sós Vera¹³ – a moszkvai előzményeken alapuló koholt büntetőeljárás 1953. január 25-i kihallgatásán arról vallott, hogy lpper, valamint a Rajk-ügyben vizsgálótisztként résztvevő Kenessey Tamás százados¹⁴ Dékán István ÁV századost és annak beosztottait figyelték meg és jelentettek róluk.¹⁵ Dékán már 1945 januárjában részt vett a politikai rendőrség debreceni szervezésében, nem sokkal később Péter Gábor fővárosi egységéhez került, és lényegében

⁹ ÁBTL 1.2. 108/1947. sz. MÁ ÁVO napiparancsa.

¹⁰ Müller Rolf: A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának szervezettörténete (1946. október – 1948. szeptember). https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2013_3_muller2.pdf (Letöltés ideje, 2020. szeptember 13.)

¹¹ ÁBTL 1.2. 5/1948. 01. 08. sz. BM ÁVO napiparancsa.

¹² ÁBTL 2.1. IX/61. Feljegyzés Szűcs Ernő államvédelmi ezredes által foglalkoztatott hálózati személyekről. 14., 51.o.

¹³ Sós Vera (1926-1968) államvédelmi főhadnagy 1945-ben került a Belügyminisztériumba, Zöld Sándor, majd Farkas Mihály belügyi államtitkárok mellé. Innen a Sajtórendészeti Osztályra került, majd 1946-tól Szűcs Ernő titkárnőjeként dolgozott. 1952-ben a Külügyminisztériumba került, majd 1953. januárban Péter Gábor és társai ügyében letartóztatták. 11 hónapot töltött magánzárkában töltött, 1954 februárjában a hadbíróóság elé állították, amely ítéletében a rangjától megfosztotta, a pártból pedig kizárta, míg a közel egyévnyi elzárással a büntetés további részét letöltöttnek nyilvánította. 1956 után a Ferunión Külkereskedelmi Vállalatnál, később pedig a Kossuth Könyvkiadónál dolgozott, majd az ELTE magyar-történelem szakán diplomát szerzett. 1968-ban öngyilkos lett.

¹⁴ Dr. Kenessey Tamás áv. főhadnagy, a Rajk-ügy egyik vizsgálótisztje. 1951. április és 1952. február között az ÁVH Ellenőrzési Osztályának helyettes vezetője.

¹⁵ ÁBTL 2.1. IX/61. Feljegyzés Szűcs Ernő államvédelmi ezredes által foglalkoztatott hálózati személyekről. 14, 17.o.

1950 áprilisáig ő volt a hírszerzés-kémelhárítás első embere. Szűcsnek jelentős szerepe volt abban, hogy Dékánt 1950 júniusban eltávolították az ÁVH-tól. Szűcs, mint Moszkva embere – Gerendás fedőnéven írott jelentéseiben – nemcsak Rákosit tartotta megfigyelés alatt, hanem annak unokahúgát, Rákosi (D. Kardos) Évát, s így annak férjét, Dékánt is.¹⁶ Hogy pontosan milyen anyagot gyűjtöttek Szűcs hálózati személyei – köztük Ipper Pál –, nem tudjuk, erre vonatkozóan egyelőre nem áll több dokumentum a rendelkezésünkre.

Az 1948. szeptember 10-én hatályba lépő miniszteri rendeletekkel létrejött, a belügyminiszter közvetlen alárendeltségébe utalt Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága (BM-ÁVH) kiterjedtebb hatáskörű és magasabb államhivatali státusú jogutódként működött tovább kisebb-nagyobb szervezeti változásokkal. Ipper ekkor került (először) úgynevezett egyházi vonalra, az új szervezeti egységként létrejött III., a klerikális reakciót elhárító alosztályra, ahol 1948. szeptember 22-én rendőrnyszemély alhadnaggyá léptették elő,¹⁷ míg a 49/1949. számú napiparancsban Ipper már hadnagyként szerepel.¹⁸

NYOMOZÓBÓL ALOSZTÁLYVEZETŐ?

1950-ben az ÁVH a Belügyminisztériumtól szervezetileg függetlenített, a Minisztertanácsnak közvetlenül alárendelt országos hatáskörű önálló költségvetési szerv lett, az átszervezésével kapcsolatos határozatot az Államvédelmi Bizottság¹⁹ – Kádár János előterjesztését tárgyalva – 1949. december 24-i ülésén hozta meg.²⁰ Ebben az új szervezetben Ipper Pál a fellelhető iratok szerint először nem egyházi

¹⁶ Köszönöm Zinner Tibornak, hogy erre felhívta a figyelmemet.

¹⁷ ÁBTL 1.2. 13/1948. 09. 22. sz. BM ÁVH vez. napiparancsa.

¹⁸ ÁBTL 1.3. 49/1949. 02. 28. sz. BM ÁVH vez. napiparancsa.

¹⁹ Az MDP KV Titkársága 1948. szeptember 7-i ülésén határozott az ÁVO Hatósággá (BM ÁVH) szervezéséről, és egyben arról is, hogy a fegyveres erők ügyeit legfelső szinten addig kézben tartó két önálló szervezet (ti. a Belügyi Bizottság és a HM Katonai Bizottság) az MDP Államvédelmi Bizottsága néven egyesíti. Erről lásd bővebben, Gyarmati György: Kádár János és a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága. Fordulat és folyamatosság a kommunista párt politikájában, 1948-ban. In: Trezor 1. i. m. 115–145., Germuska Pál – Nagy Tamás: Az MDP Államvédelmi Bizottsága, Honvédelmi Bizottsága és a Honvédelmi Tanács. In: Múltunk 2004/1. 180 – 210.o.

²⁰ ÁBTL 2.1. XI/4. Javaslatok a BM és az ÁVH szervezeti felépítésére. Közli Boreczky Beatrix: Az Államvédelmi Hatóság szervezete, 1950–1953. In: Trezor 1. A Történelmi Hivatal Évkönyve 1999. Szerk. Gyarmati György. Budapest, Történelmi Hivatal, 1999. 91–114.o.

vonalon folytatta államvédelmi pályafutását, hanem az I/3. (Kémelhárítás) Osztályra került, azon belül is a „b” alosztályra, amely angol vonalon végzett felderítő munkát. Erre utal az objektum-dosszié, amelyet 1950. június 6-án nyitott „Angol Követség” néven a Kémelhárító Osztály, s amely egészen 1945-ig visszamenőleg rendezte a politikai rendőrség által gyűjtött iratokat a követség beosztottjairól és azok családtagjairól. Ipper az egyik ügynököt 1949. november 9-én szervezte be, majd az iratok szerint Szűcs Miklós²¹ megfigyelésével bízta meg,²² szintén Szűcs Ernő utasítására, aki tehát a saját testvérét is folyamatos ellenőrzés alatt tartotta. Szűcs Ernő erről így írt 1950 októberi vallomásában: *„Dossziékat fektettünk le Szűcs Miklós... és más angliai trockistákról, általában ugyancsak a levéllenőrzés és csak kismértékű hálózati anyag alapján.”*²³

1950. június 2-án tehát Ipper még az ÁVH I/3-b alosztályán dolgozott mint áv. nyomozó hadnagy, majd a hónap végén egy újabb ügy vizsgálatának kezdeményezőjeként találkozunk a nevével, ráadásul egy másik alosztályon.²⁴ Hogy 1950 júniusában pontosan mikor került át Ipper az I/2. („Belső reakció elhárító”) osztály „b” alosztályára, fellelhető parancs hiányában nem tudjuk, de ettől kezdve 1953-as leszereléséig itt dolgozott elhárító tisztként.

Az alosztály feladata a történelmi- és kisegyházakkal, valamint az egyes szektákkal szembeni elhárítás – megfigyelés, felderítés, bomlasztás stb. – volt. Az alosztály élére elsőként az egyházi elhárítást már korábban is vezető Jámbor József rny. százados²⁵ került, akitől 1950 nyarán helyettese, Harmat László áv. hadnagy

²¹ Szűcs (korábban Szüsz) Miklós (1910-1950) mérnök. A két világháború között Brnóban (Brünnben) tanult, a második világhégés idején Angliában volt a magyar antifasiszták egyike. 1947. és 1948. között a Szabad Európa londoni tudósítója, majd a Műszaki (másutt: Technológiai) Főiskola igazgatója volt. Trockizmussal gyanúsították meg – alaptalanul –, először 1949. július 6–9. között, majd július 12-étől (másutt: 16-ától, ezt az időpontot semmi sem bizonyítja) tartották őrizetben folyamatosan 1950. november 21-ig, amíg agyon nem verték ártatlanul.

²² ÁBTL 3.1.5. O-11196/11. Jelentés, 1950. június 2. 289.o.

²³ Zinner Tibor: A nagy politikai affér a Rajk–Brankov-ügy, Saxum Kiadó, Budapest, 2013. 76.o.

²⁴ ÁBTL 3.1.5. O-14759/1. Javaslat személyi dosszié nyitására, 1950. június 27. 1.o.

²⁵ Jámbor Józsefet (1918–1990), 1950. június 12-én nem csak parancsnoki tisztségéből mentették fel, de az ÁVH kötelékéből is elbocsátották, szigorú pártmegrovással. Önéletrajza szerint Péter Gábor személyes okok miatt döntött így, személyi gyűjtője iratanyagában viszont az olvasható, hogy bírálta az államvédelem vezetőinek hibáit és a Politikai Bizottság határozatát. ÁBTL 2.8.1. BM Központi Fogyatékat 2328. Jámbor József személyzeti anyaga.

vette át az irányítást.²⁶ 1950. szeptember 1-én Rajnai Sándor av. százados került a „klerikális reakció elhárítás” élére,²⁷ aki egészen 1951. november 2-ig vezette az alosztályt.²⁸ Távozását követően Jámbor Árpád av. őrnagy vette át a tisztségét,²⁹ aki korábban a „reakciós” pártokat ellenőrző I/2-a alosztályt vezette.³⁰ 1953. február 14-én Rajnait felmentették és eltávolították az ÁVH állományából.³¹ Péter Gábor 1953 január 3-i letartóztatása, illetve az ÁVH-n belüli szervezeti átalakítások nem kis zavart okozhattak a politikai rendőrség működésében, idő kellett ahhoz, hogy a belső tisztogatások után folytassák a munkát.

A változások természetesen az egyházi elhárítás alosztályát is érintették, azonban egyértelmű forrásaink nincsenek erre vonatkozóan. Nem tudjuk, Jámbor Árpád 1953. február 20-i elbocsátása után kit neveztek ki az alosztály élére, illetve történt-e egyáltalán kinevezés. Az időközben államvédelmi főhadnaggyá előléptetett³² Ipper Pált 1951. november 2-án – ugyanazon a napon, amikor Rajnai Sándort felmentették és Jámbor Árpádot kinevezték az alosztály élére – megbízták az alosztályvezető-helyettesi teendőik ellátásával, amelyet 1952-ben véglegesítettek. (Munkája további elismeréseként a hónap végén kitüntették a Népközségi Érdemrend Arany Fokozatával is.)³³ Vörös Géza közlése szerint Jámbort Ipper Pál követhette az egyházi elhárítás élén, aki a Kovács Sándor szombathelyi püspök személyi dossziéjában található 1953. március 27-én kelt ügynöki jelentést az I/2-b alosztály vezetőjeként írta alá.³⁴ Ezt azonban más forrás nem támasztja alá.

²⁶ ÁBTL Archantológia. Életrajzok. Harmat Frigyes. https://www.abtl.hu/ords/archantologia/f?p=108:5:::NO::P5_PRS_ID:1137134 (Letöltés ideje, 2020. szeptember 28.)

²⁷ ÁBTL 2.8.1. - 35/1950.09.01. sz. ÁVH vez. parancsa.

²⁸ Rajnairól lásd bővebben, Fekete Edit: Rajnai Sándor. In: Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953-1956. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, 2013. 386-388.o.

²⁹ ÁBTL 2.8.1. - 44/1951.11.02. sz. ÁVH vez. parancsa

³⁰ Cserényi-Zsitnyáni Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950-1953). Betekintő, 2009/2. sz. https://betekinto.hu/hu/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi (Letöltés ideje, 2020. szeptember 22.)

³¹ ÁBTL 2.8.1. - 8/1953.02.20. sz. ÁVH vez. parancsa. Jámborról lásd bővebben, Palasik Mária: Jámbor Árpád. In: Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953-1956. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, 2013. 261-262.o.

³² ÁBTL 2.8.1. 558. d. 97-4800/1951. április 4. sz. ÁVH. vez. parancsa.

³³ ÁBTL 2.8.1. 559. d. 0720/98/1951. december 1. sz. N.E.T. határozata.

³⁴ ÁBTL 3.1.5. O-14759/5. Jelentés, 1953. március 27. 57. Közli, Vörös Géza: Fejezetek a kommunista politikai rendőrség egyházi elhárításának történetéből. (2016) <http://real-phd.mtak.hu/437/1/3189077.pdf> (Letöltés ideje, 2020. szeptember 22.)

A következő irat, ami erről tájékoztatást ad, egy 1953. áprilisi állományparancs, amely Lőrincz Vilmos áv. hadnagyot nevezte ki az I/2-b alosztály élére.³⁵ Ezt követően Ipper neve már csak alosztályvezető-helyettesként szerepel a dokumentumokban, így a Kovács Sándorról szóló dossziében lefűzött, 1953. május 6-án kelt jelentést Ipper már alosztályvezető-helyettesként írta alá.³⁶ Ezt erősíti a Bárdy Ferenc plébánosról készült ügynökjelentés is, amelyet „Gazdag” fn. ügynök adott 1953. április 17-én tartótisztjének, Ipper Pál áv. századosnak, az I/2-b alosztály helyettes-vezetőjének.³⁷

Mindez nem zárja ki azt, hogy Ipper 1953. februárja és áprilisa között állhatott az alosztály élén, hiszen vitathatatlan az ottani vezető szerepe, kinevezési parancs hiányában ebben nem lehetünk biztosak. Azt is feltételezhetjük, hogy Jámbor 1953. februári menesztését követően nem volt új kinevezett vezetője az alosztálynak, így Ipper közel két hónapig mint alosztályvezető-helyettes irányította az egyházi elhárítást.

ELHÁRÍTÁS AZ EGYHÁZ TERÜLETÉN

Visszatérve az önálló hatóságként működő ÁVH 1950. évi felállításához, az angol vonalról az egyházi elhárítás területére frissen áthelyezett Ipper Pál áv. hadnagy 1950. június 27-én Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök központi nyilvántartásba vételét, továbbá személyi dossziéjának megnyitását javasolta.³⁸

Kovács Sándort (1893-1972) a váci szeminárium elvégzése után 1915-ben szentelték pappá, majd Bécsben folytatta tanulmányait. Hazajövele után a váci aulában³⁹ szertartó, másod-, majd első titkár, 1928-tól pedig Kecskeméten volt plébános, kiskunsági főesperes. 1944. március 17-én XII. Piusz pápa kinevezte szombathelyi megyés püspökké. 1964-ben az Országos Liturgikus Tanács⁴⁰ elnökévé választották, 1966-ban a római Liturgikus Konzílium tagja lett. 1972. március

³⁵ ÁBTL 2.8.1. - 18/1953.04.17. ÁVH vez. parancsa.

³⁶ ÁBTL 3.1.5. O-14759/5. Jelentés, május 6. 59.o.

³⁷ ÁBTL 3.1.5. O-8885. Jelentés, 1953. április 17. 199-201.o.

³⁸ ÁBTL 3.1.5. O-14759/1. Javaslat személyi dosszié nyitására, 1950. június 27. 1.o.

³⁹ Egyházmegyei hivatal

⁴⁰ A Magyar Katolikus Püspöki Kar 1964-ben hozta létre a liturgikus reform megvalósítására.

23-án vonult nyugállományba. A Kovács Sándorról fennmaradt 10 kötetes, közel 2500 oldalas dossziéból kiderül, hogy már jóval korábban, 1946-tól gyűjtöttek adatokat a szombathelyi megyés főpásztorról – ezeket Ipper javaslatára rendeztek személyi dossziéba, folytatva a püspök és környezetének megfigyelését. Rendszeres, vagy alkalmi megbízásokkal közel 30 ügynök jelentett a „viselt dolgairól”, az ÁVH Szombathelyi Osztálya⁴¹ napi rendszerességgel küldött adatokat a budapesti központba.

Soós Viktor Attila kutatásaiból tudjuk, hogy az ÁVH egyházi elhárítással foglalkozó alosztálya minden főpapról operatív dossziét nyitott, hosszú éveken keresztül folytattak megfigyelést, gyártottak ügyeket, végeztek beszerzéseket.⁴² Az állambiztonsági iratokra jellemző bolygatott – változó szempontok szerint újrapendezett, adott esetben szelektált – források nem minden személyről maradtak fenn, de a tetten érhető utalásokból kiderül az, hogy mindenkiről volt dosszié. Szombathely több szempontból is kiemelt területnek számított, egyrészt a határ közelsége miatt, de legfőképpen azért, mert Mindszenty József bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek is több szállal kötődött a nyugat-magyarországi egyházmegyéhez.⁴³ Ipper többedmagával 1950 és 1953 között több szombathelyi pappal is foglalkozott: szervezett be ügynököket, rendszeresen tartotta velük a kapcsolatot („Hívó”, „Kertész”, „Kelemen”, „Baba”, „Rózsa”, „Balassa”, „Kornél”). Ipper értékelte a jelentéseket és egyes ügyekben az úgynevezett. „K” (lehallgatás, levéllenőrzés) anyagok is hozzá futottak be.

A megbízható „jó” ügynökök mellett természetesen voltak kevésbé sikeres beszerzések is. Például Fazekas László nagypáli római katolikus plébános: *„Nevezett beszerzése után nagyon felületesen végezte a munkáját, és jelentései nem nagyon voltak használhatók. Beszerzését Ipper Pál av. százados elvtárs irányította, hibásan és rosszul, ami a beszerzésről szóló jelentésben⁴⁴ fel van tüntetve, sőt, ez a hibás és rossz beszerzés rányomta a bélyegét az eddigi*

⁴¹ 1951. november 1-i hatállyal ÁVH Vas megyei Osztálya, ugyanis a megyei osztályok elnevezését ekkortól megváltoztatták, és a megyeszékhely helyett az egyes osztályokat a megyék szerint jelölték. ÁBTL 1. 4. 1. d. 3. kötet 81/1951. 10. 11. sz. ÁVH vez. parancsa.

⁴² Terror volt a papok ellen. Vas Népe. 2013. október 22. 1.o.

⁴³ Erről lásd bővebben, Soós Viktor Attila: Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök és a kommunista állambiztonság. Vasi Szemle, 2008/6. sz. 945-953.o.

⁴⁴ Ez a jelentés nem került elő az eddigi kutatás során.

*rossz munkájára is.*⁴⁵ Fazekas többeket is figyelmeztetett ügynöki voltára, ezért a BM Vizsgálati Főosztálya letartóztatta és államtitok megsértése miatt a budapesti helyőrségi katonai bíróság 1955. május 27-én nyolcévi börtönbüntetésre ítélte, amelyet a Legfelsőbb Bíróság másodfokon hat esztendőre mérsékelte.⁴⁶

1950 és 1951 között – két évvel a Mindszenty-per után – a diktatúra újabb csapást mért a hívókra, a római katolikus egyházra és a keresztény magyarságra. Grósz József római katolikus kalocsai érsekkel és társaival szembeni, “a klerikális reakció” felszámolását célzó büntetőeljárásban és a hozzá kapcsolódó összesen 24 mellékperben több mint száz ítélet született, köztük 15 végrehajtott halálos ítélet.⁴⁷ A célirányos letartóztatások már 1950 őszén megkezdődtek és 1951. május közepére a fővádolt kivételével valamennyi gyanúsított őrizetben volt. A katolikus püspöki kar megtörésére zúduló ösztűz részeként természetesen több személy letartóztatása is szóba került, megfigyelésük már jóval korábban megkezdődött. Így merült fel többek között Badalik Bertalan veszprémi, Pétery József váci, Shvoy Lajos székesfehérvári és Hamvas Endre csanádi püspökök neve is. Az ÁVH egyházi elhárításával foglalkozó alosztály – bár már 1946-tól szólnak róla jelentések – 1950. június 30-ával nyitott személyi dossziét Hamvas püspökre,⁴⁸ s mintegy 14 kötetten keresztül gyűjtöttek róla anyagokat.⁴⁹

Dr. Hamvas Endre (1890-1970) az utolsó szabad főpapi választások idején, 1944. március 3-án nyerte kinevezését a csanádi püspöki székre, Serédi Jusztinián hercegprímás március 25-én szentelte püspökké. Püspökként fellépett a zsidók deportálása, valamint a hazai németiség erőszakos kitelepítése ellen. 1951 és 1956 között az esztergomi főegyházmegye apostoli adminisztrátora, 1961-től 1968-ig a püspöki konferencia elnöke volt. 1964-ben VI. Pál pápa kalocsai érsekké nevezte ki.

⁴⁵ ÁBTL 3.1.9. V-116976. 1954. évi jelentés, pontos dátum és oldalszám nélkül. A jelentés szerint Fazekas ezzel megnehezítette többek között Fehér Ferenc egykori Demokrata Néppárti országgyűlési képviselő elleni operatív munkát, akit később, 1955. augusztus végén a Fővárosi Bíróság szervezkedés és fegyverrejtegetés vádjával hatévi börtönbüntetésre és teljes vagyonelkobzásra ítélte. A döntést a Legfelsőbb Bíróság 1955. december elején helybenhagyta, így Fehér Ferenc 1960 áprilisában szabadulhatott.

⁴⁶ ÁBTL 3.1.9. V-116976. Ítélet, 1955. május 27. 49-51., másodfokú ítélet, 1955. augusztus 9. 52-53.o.

⁴⁷ A Grósz-perről és annak mellékpeireiről mára bőséges szakirodalommal rendelkezünk, így – annak részletes ismertetését mellőzve – a tanulmány elsősorban a téma szempontjából fontosabb ismereteket emeli ki.

⁴⁸ ÁBTL 3.1.5. O-12817/1. Javaslat személyi dosszié nyitására, 1950. június 30. 1.o.

⁴⁹ ÁBTL 3.1.5. O-12817/alap, 1-13. Dr. Hamvas Endre.

Hamvas püspök körül a korabeli államvédelem igen szoros gyűrűt vont: a püspöki palota számos alkalmazottja, egyházmegyéjének több papja, hozzá közelálló világi hívek rendszeresen jelentettek a főpásztorról, akinek így szinte minden mozdulatáról tudtak az államvédelmi szervek. Az egyházmegyéjéért és általában a katolikus egyházért határozottan kiálló püspök megfigyelésébe 1951 elején kapcsolódott be Ipper Pál, aki több hálózati személyt is foglalkoztatott az ügyben. 1951. június 22-én, a Grósz József kalocsai érsek elleni per első tárgyalási napján az ÁVH házi őrizetbe vette Hamvas püspököt,⁵⁰ akit a jelentések szerint napokig nem tudtak rávenni együttműködésre. 1951. június 26-án Budapestre szállították kihallgatásra, ahol olyan „beismerő vallomást” kényszerítettek ki belőle, amely elegendő lett volna akár több éves bebörtönzésére is. A megtört püspököt megalkuvásra kényszerítették, s a további években is szoros megfigyelés alatt tartotta az Államvédelmi Hatóság.

A GYŐRI BENCÉS DIÁKOK

A Belügyminisztérium Vizsgálati Főosztályának 1954. december 24-én írt jelentésében Ipper egyik legfontosabb ügyként említi az egykori cserkész őrsvezető, Pázmány Géza és a vele kapcsolatban álló személyek ellen folytatott vizsgálatot.⁵¹

Az 1912-ben alakult Magyar Cserkészszövetség helyzete a második világháború után egyre nehezebbé vált, hiszen a fokozatosan kiépülő kommunista diktatúra nemcsak az egyházak, hanem a hozzájuk kötődő szervezetek megtisztítását, felszámolását is célul tűzte ki. Elvették létesítményeiket, felszámolták a könyvtárait, és üldözték azokat a vezetőket és tagokat, akik továbbra is életben próbálták tartani a cserkészetet, és annak eredeti szellemiségét. A végrehajtás itt is a politikai rendőrség feladata volt, az ÁVH széles ügynökhálózatot kiépítve igyekezett felderíteni az illegális cserkészcsapatokat.⁵²

⁵⁰ ÁBTL 3.1.5. O-12817/6. Jelentés, 1951. június 26. 284.o.

⁵¹ ÁBTL 1.11.9. 10.d./I. Jelentés, 1954. december 22. 57.o.

⁵² Erről lásd bővebben, Vörös Géza: Cserkészként a hálózatban In. „Illegális ifjúsági munka”. Cserkészközösségek a diktatúrában Szerk.: Tabajdi Gábor, Magyar Cserkészszövetség, Budapest, 2017. 84-90.o.

Pázmány Géza a cserkészcsapatok felosztatásának évében, 1948-ban érettségizett. Ezt követően először Zircen a cisztercieknél tanult, majd a veszprémi teológia hallgatója lett. Tanulmányait azonban nem fejezte be, 1951-ben Ausztriába szökött, és a bécsi Pázmáneumban tanult teológiát. Otthon maradt szüleivel, barátaival, egykori cserkész társaival továbbra is levelezésben állt, az ÁVH folyamatosan ellenőrzése mellett.

1952. október 31-én, az akkorra már államvédelmi századossá előléptetett⁵³ Ipper Pál megbízatást kapott: személyesen kellett átadnia Pázmány Bécsből küldött levelét az ÁVH Győr-Sopron megyei, egyházi elhárítással foglalkozó alosztályának⁵⁴, amelyben disszidálásra, valamint teológiai tanulmányaik folytatására próbált rábírní korábbi bencés diákokat. A győri egyházi alosztály a Pázmány levelében szereplő személyekről környezettanulmányt készített, majd az ügy kivizsgálására 1952 novemberében bizalmas nyomozást indított. Így került a Hatóság látószögébe Felkai Ervin egykori győri bencés diák, aki egykori tanára, Pálffy Aurél bencés szerzetes révén került kapcsolatba Pázmány Géza cserkész őrsvezetővel, a győri bencés cserkészcsapat tagjaként. A kapcsolat Pázmány disszidálása után is megmaradt, sőt egy levélben Felkai maga kért tanácsot arra vonatkozóan, hogyan tudná ő is elhagyni az országot.⁵⁵ 1952 decemberében folyamatos megfigyelés alatt tartották, és további információk megszerzése érdekében felmerült a beszerzése.⁵⁶ Hogy mennyire komolyan vette az ÁVH az ügyet, az is bizonyítja, hogy a beszerzését maga az I/2-b alosztály akkori vezetője, Jámbor Árpád áv. őrnagy készítette elő.⁵⁷ Felkai 1953. január 12-én vették őrizetbe, s kihallgatását másnap Ipper Pál kezdte meg a budapesti központban.⁵⁸

Felkai január 16-án tett részletes vallomásában minden ellene felhozott vádat elismert,⁵⁹ presszió hatására elvállalta az államvédelemmel való együttműködést,

⁵³ Az előléptetésről szóló állományparancs eddig nem került elő, így csak az iratokban lévő jelentések tájékoztatnak erről. A kinevezés feltehetőleg 1952. április 1-jével történt, hiszen március 21-én még mint főhadnagy, majd április 2-án, mint százados vette át az ügynökjelentéseket. ÁBTL 3.1.5. O-12817/8. 42, 55.o.

⁵⁴ ÁBTL 3.1.5. O-9174/2. Jelentés, 1952. november 20. 78-79. o.

⁵⁵ ÁBTL 3.1.5. O-9174/2. Pázmány Géza 1952. májusban írt levele. 54. o.

⁵⁶ ÁBTL 3.1.5. O-9174/2. Szolgálati jelentés, 1952. december 4. 39-45., K-970. Beszerzési javaslat, 1952. december 9. 20. o.

⁵⁷ ÁBTL 3.1.5. O-9174/2. Operatív terv, 1952. december 17. 97-101. Ez nem járt sikerrel, így januárban újabb kísérletet tett az ÁVH, ezúttal eredményesen. O-9174/1. Operatív terv, 1953. január 7. 48-49. o.

⁵⁸ ÁBTL 3.1.5. O-9174/1. Jelentés, 1953. január 13. 50-52. o.

⁵⁹ ÁBTL 3.1.9. O-9174/1. Jegyzőkönyv, 1953. január 16. 53-64. o.

valamint azt, hogy jelentéseit „Nagy István” fedőnéven fogja elkészíteni.⁶⁰ A hálózati nyilvántartó, úgynevezett 6-os karton alapján Felkait 1953. január 17-én Ipper Pál szervezte be, azonban tartótisztje a továbbiakban már nem ő, hanem Földes György államvédelmi főhadnagy volt.⁶¹ Bár a Felkai jelentéseit tartalmazó dosszié nem maradt fenn, a közvetett iratokból kiderül, hogy feladatait általában ugyan végrehajtotta, de az államvédelmi tisztnek annak minőségével nem mindig voltak elégedettek. Felkai a beszerzésével járó terhet is nehezen viselte, ezért többször figyelmeztette többek között cserkészvezetőjét Pálfi Aurélt is arról, hogy az állambiztonság érdeklődik utánuk. A hatóságok 1953. július 21-én előzetes letartóztatásba helyezték a nyári hazatérése után folyamatos megfigyelés alatt tartott Pázmány Gézát, majd november és december folyamán a csoport több tagját. Várható volt, hogy Felkai is erre a sorsra jut, mivel az államvédelmi tisztnek a konspiráció szabályai szerint ezzel próbálták leplezni ügynökük kilétét. Nem tudták, hogy társainak Felkai már korábban elárulta beszerzését.⁶² 1954. április 21-én emeltek vádat ellene az államrend elleni szervezkedés, fegyverrejtegetés, társadalmi tulajdon elleni rongálás mellett államtitok megsértésének miatt, így ügyét a Budapesti Hadbíróság elkülönítetten tárgyalta Pázmány Géza és a többiek perétől. Az 1954. június 11-én tartott tárgyaláson tízéves börtönbüntetésre ítélték, amelyet a másodfokú Katonai Felsőbíróóság 1954. szeptember 7-én kihirdetett döntésével hat évre mérsékelte. 1956. augusztus 17-én, börtönbüntetését a Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1956-ban négy évre csökkentette.⁶³

Pázmány Géza és hat társa ügyét 1954. június 30-án tárgyalta a Budapesti Katonai Bíróság. Pázmány Gézát ügynöki tevékenység, kémkedés és hazaárulás vádjával 15 évi börtönbüntetésre ítélték. A vele kapcsolatban álló bencés tanárok esetében a bíróság hazaárulás vádjában hozott ítéletet, Pálfi Aurélt és Csizmadia Gerőt, valamint Kovács Arisztid atyát, a győri bencés gimnázium igazgatóját egyaránt tíz év börtönbüntetéssel sújtotta.⁶⁴

⁶⁰ ÁBTL 3.2.4. K-970. „Nagy István”

⁶¹ Ipper 1953. január 29-én még írt egy összefoglaló jelentést a bencés diákok ügyével kapcsolatban, de utána már nem találkozunk a nevével. ÁBTL 3.2.4. K-970. Jelentés, 1953. január 29. (oldalszám nélkül)

⁶² Vörös Géza: Cserkészként a hálózatban In. Illegális ifjúsági munka. Cserkészközösségek a diktatúrában Szerk.: Tabajdi Gábor. Magyar Cserkészszövetség, Budapest, 2017. 89. o.

⁶³ uo.

⁶⁴ Petes Róbert: Bencés cserkészek a Rákosi-korszakban <https://katakomba.cserkesz.hu/tartalom/tanulmany/16/> (Letöltés ideje, 2020. október 13.)

OPERATÍV MEGBÍZATÁSSAL ELBOCSÁTVA

A Sztálin halálát követő 1953. évi moszkvai politikai fordulat Magyarországon is új irányvonalat szabott, s a nyáron hivatalosan is meghirdetett „szocialista törvényesség” az ÁVH addigi önállóságát is megszüntette,⁶⁵ ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy – a letartóztatott korábbi vezetőkön kívül – annak szinte teljes szervezetét és állományát átvette a Belügyminisztérium, vagyis a szervezet korábbi önállósága megszűnt ugyan, de lényegében megalakult a régi-új ÁVH.⁶⁶ A politikai vezetés által kompromittált felsőbb vezetők egy csekély részét ugyan letartóztatták, de többségüket csak lefokozták, vagy más meghatározó területeken kaptak különböző közép- vagy akár felsővezetői beosztást.

Ipper Pál 1953. július 6-án még az ÁVH vezetőjének dicséretében részesült a Béke Világtanács magyarországi ülészakának lebonyolításában játszott szerepéért,⁶⁷ az államvédelem kötelékéből azonban nem sokkal később váratlanul elbocsátották. A Belügyminisztérium IV. (Belső reakció elleni harc) Osztályának⁶⁸ új állományába átvett személyek között már nem is szerepel a neve,⁶⁹ végül 1953. szeptember 1-i hatállyal került ki a hivatásos állományból.⁷⁰

Ipper innen azonnal, saját bevallása szerint szeptember 1-én a Magyar Rádióhoz került, valamint felvételt nyert az Eötvös Loránd Tudományegyetemen magyar-történelem szakára. Itt esti, majd levelező tagozaton 1958-ban végzett, majd 1960-ban a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerzett angol szakos diplomát.

⁶⁵ A Rákosi Mátyás vezette delegáció, 1953. júniusi moszkvai tárgyalásának a jegyzőkönyvéből kiderül, hogy Berija világosan kimondta, össze kell vonni az ÁVH-t és a Belügyminisztériumot: „Talán elfogadható dolog, hogy a 9 500 000 lakosú Magyarországon 1 500 000 ember ellen indítottak eljárást? Két és fél év alatt 1 150 000 személy ellen alkalmaztak adminisztratív rendszabályokat. Ezek a számok azt mutatják, hogy a belügyi és igazságügyi szervek, valamint az ÁVH nagyon rosszul dolgoznak, éppen ezért a Belügyminisztériumot és az ÁVH-t egyesíteni kell. Tekintélyes elvtársat kell a Belügyminisztérium élére állítani, olyan elvtársat, aki képes lesz az ott kialakult helyzeten változtatni.” Múltunk, 1992/2-3. szám. Jegyzőkönyv a szovjet és a magyar párt- és állami vezetők tárgyalásairól (1953. június 13-16) 240. o.

⁶⁶ Ennek szervezetét lásd, Cserényi-Zsitnyáni Ildikó: A Belügyminisztérium szervezeti változásai, 1953-1956. In: Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953-1956. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, 2013. 63-127. o.

⁶⁷ ÁBTL 1.4. 10-1011/1953. 042/1953. július 6. sz. ÁVH. vez. parancsa.

⁶⁸ Az akkor tíz alosztállyal megalakuló Belső reakció elleni harc Osztály ötödik alosztálya foglalkozott az egyházi elhárítással, Földes György áv. százados vezetésével.

⁶⁹ ÁTBL 2.8.1. BM állományparancsok – 1-53/1953. 23/1953. 07. 31. BM parancsa.

⁷⁰ ÁBTL 2.8.1. 54/4/1953. szeptember 26. sz. BM helyettes parancsa.

A Magyar Rádiónál a műsorszerkesztőség, majd az irodalmi osztály, később az idegennyelvű adások, végül a politikai adások főszerkesztőségének munkatársa volt. 1956. október 23-án a Magyar Rádióban dolgozott, ahol hírszerkesztői feladatai mellett az agitprop főosztály munkatársaként végzett pártmunkát. Október 24-én éjszaka az MDP Politikai Bizottsága az egyes területek operatív irányítására szervezési, agitációs és katonai csoportokat hozott létre. Az Agitációs Csoport foglalkozott a rádió és a sajtó kérdéseivel; ide tartozott a rádió szerkesztősége is Benke Valéria vezetésével. A szerkesztőbizottság munkatársai Havas Ernő, Kalmár György, Mészáros Lajosné, Miklós Magda, Nemes János, Nemes Jánosné, Neszi Istvánné – és Ipper Pál voltak. A műsorok szerkesztése mellett nekik kellett eljuttatni a közlemények szövegeit a parlamenti adóstúdióhoz, valamint irányításuk alatt működött a Szabad Nép szerkesztőbizottsága is. Ipper így október 29-ig az Akadémia utcai Pártközpontban tartózkodott, erről így vallott később: *„A párt székházában töltött napokért egyesek 'fő-sztálinista'-nak denuncióltak, ám az idő igazolta döntéseinket. Éppúgy, mint későbbi megbízatásomat. 1956 végén ugyanis Gács László, a Rádió kormánybiztosa azzal bízott meg, hogy politikai részvételemmel segítsen elő a vidéki stúdiók konszolidálódását. Így aztán egy ideig ezek irányítása, s a munkával együtt járó országjárás lett a dolgom.”*⁷¹ Vagyis az agitprop munka folytatásaként ügyelt arra, hogy a vidéki rádiókban mi hangozzon el.

A kádári megtorlásban azonban nemcsak a politikai agitációval vette ki a részét Ipper. Részt vett ugyanis a Snagovba hurcolt, majd a Nagy Imre és társai elleni per részeként 1958. augusztus 18-án 15 évi börtönbüntetésre ítélt Tánczos Gáborral szemben indított vizsgálatban is. A Nagy Imrét támogató egyetemi tanársegéd vizsgálatának egyik sarokpontja az október 25-i Parlament előtti tüntetés, majd véres sortűz volt, amelyet előre megszervezett provokációként igyekezett bemutatni a kádári propaganda. Ipper vallomása szerint Tánczos Gábor és Hegedűs András *„boldog örömmel kaptak minden olyan híren, mely akár a szovjet csapatok, akár az ÁVH-s karhatalom 'visszaéléseiről' szólt és szinte vadászták az ilyen híreket. Néha rátelepedtek a telefonra és végigpásztázták a város különböző pontjain lakó ismerőseiket, vagy közintézményeket és szinte kizárólag olyan híreket igyekeztek megtudni tőlük, amelyek az ő véleményüket támasztotta volna alá.”*⁷²

⁷¹ A véleménymondás „trükkjei” - Nádor Tamás interjúja Ipper Pállal. Rádió és Televízió Szemle. 1979. 11. évf. 1. sz. 44. o.

⁷² ÁBTL 3.1.9. V-150384/1. Jelentés, 1957. február 10. 206. o.

Ipper nem volt nagy véleménynyel sem a forradalmárokról, sem pedig azokról, akik a megtorlások elől elmenekültek Magyarországról. 1973-ban megjelent riportkötetében – bár disszidens helyett az emigráns kifejezést használja – a hivatalos negatív állami propaganda szemszögéből ír az országukat 1945 vagy 1956 után kényszerűségből elhagyó magyarokról, akik Venezuelában találtak menedéket: „Persze ezek a caracasi kávéházi Konrádok⁷³, akik még a balatoni csatánál,⁷⁴ vagy az újabban érkezettek a Corvin-közi hősiességnél tartanak, új hazájukban semmiféle politikai, vagy társadalmi jelentőséggel nem bírnak. Vagy szellemileg, vagy mint asszonyaik, leányaik közül számosan, fizikailag prostituálódtak, de ma már szégyent sem hoznak a magyar névre, pedig egy ideig nagy sikereket arattak – legalább e téren. [...] Az előbb említett emigráns réteg viszont, ha éppen szóba kerültek, akár hivatalos, akár értelmiségi körökben, legfeljebb csak egy lemondó kézlegyintést érdemeltek ki”⁷⁵ – írta mindezt meggyőződéssel, a maga véleményének hozzáadásával.⁷⁶

Ipper 1959-ben ismét visszatért Budapestre, ahol a Rádió hírszerkesztőségének turnusvezetője volt – csak az ő aláírásával lehetett anyagot leadni. Ekkor már a televíziózásban is kipróbálhatta magát, amiről később így nyilatkozott: „1959–60-ban kezdtem a televízióban, egy Élőújság-kommentárral. A hét „elődje” volt ez; ha jól emlékszem: vasárnaponként jelentkezett. Amint a tévéhíradó kezdett kialakulni, előbb ritkán, majd mind sűrűbben jelentkeztem. Ma is vállalom ezeket. Legfőképpen azért, mert úgy érzem, érdemben hozzájárultak annak a nemzeti egységre törekvő politikának a kifejezéséhez, amelyet „kádári-nak” szoktunk nevezni.”⁷⁷ 1959 januárjától három éven át volt műsoron a tévé vasárnapi képes hetilapja, az *Élőújság*. A műsor szigorú pártirányítás alatt állt, tartalmát és stílusát az MSZMP Budapesti Pártbizottságának Agitációs és Propaganda Osztálya

⁷³ Mindentudó, fontoskodó.

⁷⁴ Magyarországon 1944 decemberétől 1945. március 30-ig hatalmas hadműveleti eseményekre került sor a Balaton térségében. Ebben az időszakban három szovjet és két német hadművelet is lezajlott, a Mezőföld, a Sárrét, a Bakony, a Balaton-felvidék és a Marcal-medence körzetében. 1945. március hatodikán hajnalban vette kezdetét az európai hadszíntér utolsó nagy német ellentámadása, a hadtörténelemben balatoni csata néven bevonult Tavaszi ébredés hadművelet. A német véderő még megmaradt páncélos tartalékainak összevonásával arra tett kísérletet, hogy megtartsa az utolsó üzemanyagforrásának számító dunántúli kőolajmezőket, és megpróbálja feltartóztatni a Vörös Hadsereg Ausztria irányába kibontakozó offenzíváját.

⁷⁵ Ipper Pál: Újvilági utazások Gondolat Kiadó, Budapest, 1973. 198. o.

⁷⁶ uo. 5. o.

⁷⁷ A véleménymondás „trükkjei” - Nádor Tamás interjúja Ipper Pállal. Rádió és Televízió Szemle. 1979. 11. évf. 1. sz. 45.o.

határozta meg. 1963-ban a Televízióhoz került, őstől az MRT⁷⁸ New York-i ENSZ-tudósítójaként dolgozott, hangjával már részt vett az első televíziós *Fórumok*on.

„A KOMMENTÁTOR”

Ipper Pál 1969 őszén tért haza New York-ból, és decemberben, és december 7-én, a magyar sajtó napján kitüntették a Rózsa Ferenc-díj II. fokozatával. Ettől kezdve mind a Televíziónál, mind pedig a Rádiónál állandó munkatársként dolgozott egészen 1984-ig: a TV műsorvezető szerkesztője, az 1974-től a már napi három kiadásban jelentkezett *Híradó* főmunkatársa, külpolitikai kommentátora volt.

1971-ben elindította *168 óra* című rádiós politikai magazinműsorát, amely mérföldkő volt a kommunista rádiózás stílustörténetében. Az egyre feszültebb politikai-gazdasági légkört oldani hivatott, manipulatív céllal induló műsor személyes hangvétele újfajta stílust teremtve tudta befolyásolni a hallgatókat. A *168 óra* a korszak legtöbb politikai orgánumánál szókimondóbb volt – és lehetett is –, hiszen politikai elvárás volt vele szemben, hogy a szókimondás illúzióját keltse. Ipper ennek lényegét később így fogalmazta meg: *„Újságírói, szerkesztői meggyőződésem, hogy az áttételes agitáció határfoka sokkal nagyobb, mint a direkté. [...] Ha ugyanis valakit egy kormányhatározat, vagy egy vállalati intézkedés helyeségéről meg szeretnék győzni, a kételkedő, az ellenkezést tartalmazó kérdéseket is föl kell tennem. Módot kell adni a vitára, hogy az érveknek végül hitelük legyen. Akit egyvégtében dicsérnek: eleve gyanússá válik. [...] Ezt sajnos nálunk kevesen értik meg, és igen sokan azt szeretnék, ha a sajtó nem tenne egyebet, csak ismertetne és magasztalna minden határozatot. Egyik rákfenénk, hogy gyakran csak fekete-fehérben vagyunk képesek gondolkodni: amit mi csinálunk, az úgy jó, ahogy van, amit ők, az úgy rossz, ahogy van. Pedig szerintem az agitációban még igen-igen sok szín felhasználható. Így a fekete meg a fehér csak összemosódik – szürkévé.”⁷⁹*

⁷⁸ A Magyar Rádió és annak televíziós fősztályából hozták létre 1958-ban a Magyar Rádió és Televíziót (MRT). 1974-ben vált szét Magyar Rádióra (MR) és Magyar Televízióra (MTV).

⁷⁹ A véleménymondás „trükkjei” - Nádor Tamás interjúja Ipper Pállal. Rádió és Televízió Szemle. 1979. 11. évf. 1. sz. 48.o.

1983-ban kitüntették a Szocialista Magyarországért Érdemrenddel,⁸⁰ majd végleg kikerült a médiából. A Külügyminisztérium főosztályvezető-helyetteseként 1984-ben családjával a canberrai magyar nagykövetségre került mint ideiglenes ügyvivő. 1986-ban ausztráliai magyar nagykövetség rendkívüli és meghatalmazott nagykövete, majd ugyanezen év augusztus 1-től a nagykövetség hivatalos vezetője lett, egyúttal Új-Zélandra is akkreditálták.⁸¹

1988. január 14-én az MSZMP KB Külügyi Osztálya – a Külügyminisztérium kezdeményezésére – javasolta a Politikai Bizottságnak Ipper felmentését és nyugállományba helyezését.⁸² 1988. október 25-én először az új-zélandi megbízatása alól mentették fel,⁸³ majd decemberben végleg hazarendelték, és nyugállományba került.⁸⁴

Amikor az MSZMP Központi Bizottsága 1962. augusztus 14-16-i ülésén határozatot hozott a személyi kultusz éveiben a „munkásmozgalmi személyek ellen indított törvénysértő perek” lezárásáról, látszólag az ÁVH-s örökségtől való megszabadulást is tervbe vették Kádárék. A párt az 1962-63-as személycserékkel véglegesen lezártak tekintette a korábbi „hibákkal” történő foglalkozást. A koncepciók anyagok megsemmisítéséről utasítás rendelkezett, az egykori tetteseket, bűnrészeseket pedig az összeállított listák alapján, személyes beszélgetések után bocsátották el.

Létezett azonban egy 132 fős névsor azokról, akiket már az 1962-es elbocsátások előtt más területekre irányítottak.⁸⁵ Közülük többen a közvéleményt befolyásoló és formáló médiumok meghatározó szereplőivé váltak: Radványi (Reinitz) Dezső áv. alezredes, Koós Béla áv. alezredes, dr. Váradi György áv. őrnagy, Horváth J. Ferenc áv. hadnagy vagy a Mikroszkóp Színpadot alapító Komlós János áv. százados már 1956-ban vagy korábban, az 1953 nyarán történt átszervezést követően kerültek el az ÁVH-tól. Vagyis a jelenség, hogy akkoriban valaki a „párt öklének” nevezett

⁸⁰ Magyar Közlöny, 1983. 51. sz. 921. o.

⁸¹ Magyar Közlöny, 1986. 41. sz. 1065. o.

⁸² MNL OL M-KS 288-05/1018 ö. e. Javaslat, 1988. január 26. 85-87. o.

⁸³ Magyar Közlöny, 1988. 50. sz. 1166. o.

⁸⁴ Főkonzulok, követek és nagykövetek, 1945–1990. Szerkesztette: Baráth Magdolna–Gecsényi Lajos. Budapest, 2015. 190. o.

⁸⁵ Zinner Tibor szíves közlése.

szervezetből egyik pillanatról a másikra a kultúra területére szegődjön, nem számított egyedinek, sőt a korszak egyik jellemzőjének is tekinthető.

A kutatott és hozzáférhető állambiztonsági iratokból kitűnik, hogy Ipper Pál elsősorban nem vizsgálóként, hanem tartótisztként dolgozott az Államvédelmi Hatóság kötelékében. Az egyházak tevékenységének ellenőrzése, megfigyelése, manipulálása a kommunista titkosszolgálatok egészen kiemelt feladata volt a pártállami időszakban. Az 1945-ben felállított politikai rendőrség szervezetén belül gyakorlatilag a kezdetektől fogva külön részleg foglalkozott a „klerikális reakció” kezelésével, az elnyomás számos eszközét alkalmazva. Ipper beosztása és feladatai először az ifjúsági ügyekre korlátozódtak, majd később jelentős részben az egyházi elhárítás területére terjedtek ki, itt épített és foglalkoztatott széleskörű ügynökhálózatot, és készített elő olyan ügyeket, amelyek következtében a hazai papság számtalan tagját hurcolták meg a kommunista diktatúra évtizedeiben.

TAKÁCS TIBOR

Dünnögtek egy új mesét

A nyíregyházi punk és az állambiztonság a nyolcvanas években

A z államszocialista rezsim állandó veszélyforrást látott a kontrollja alól kibújni igyekvő „szervezetlen ifjúságban”. A hetvenes évek végén a punk és az újhullám hazai megjelenését éppen azért tartották veszélyesnek, mert az demonstratív módon fejezte ki egy autonóm közeg kialakításának igényét – akkor, amikor úgy tűnt, a kultúrpolitikának sikerült a másfél évtizeddel korábban még oly sok problémát okozó könnyűzenét szabályozott keretek között tartania. A punkkal szembeni súlyos hatalmi retorziók sem maradtak el: 1983-1984-ben több – jellemzően vidéki – együttes, a szegedi CPg, a veszprémi Közelenség, valamint a győri Auróra Cirkáló tagjai ellen is büntetőeljárást indítottak, és többüket börtönbüntetésre is ítélték.¹ Ennél jóval szélesebb volt az a kör, amely ki volt téve a hatóságok zaklatásának, és a politikai rendőrség figyelmét is élvezte. Ide tartoztak a Nyíregyházán működő punkegyüttesek is: írásom róluk szól.

ŐSKOR

A város első jelentős punkegyüttese az Agydaganat volt, abban az értelemben mindenképpen, hogy ez volt az első, amely számottevő munkát adott a politikai

¹ Lásd pl. Sebők János: Rock a vasfüggöny mögött. Hatalom és ifjúsági zene a Kádár-korszakban. GM & Társai Kiadó, Budapest, 2002. Szőnyei Tamás: Nyilván tartottak. Titkos szolgák a magyar rock körül 1960–1990. Magyar Narancs–Tihany-Rév Kiadó, Budapest, 2005. Vass Norbert: Boldog, szép napok Nirvániában. A megfigyelt, a láttatott és a magáról beszélő magyar punk. Kommentár, 2012/1. 60–74. Vö. Unger Gabriella: Ellenkultúra és állambiztonság. In: Trezor 3. Az átmenet évkönyve 2003. Szerk. Gyarmati György. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2004. 165–187.

rendőrségnek. A zenekar frontembere, Andró-Vaskó Sándor (vagy ahogy barátai, ismerősei szólították, Géza) „zavaros ideológiai nézetei miatt” 1981-ben került a Szabolcs-Szatmár Megyei Rendőrfőkapitányság III/III. Osztályának látókörébe – derül ki egy 1982 májusában adott napi operatív jelentéshez fűzött megjegyzésből. Maga a jelentés arról szól, hogy Andró-Vaskó az Agydaganat UMCS (Underground Művészeti Csoport) együttes nevében egy Punk Front nevű, „szakszervezeti jelleggel” működő „önvédelmi szervezet” megalakításának tervéről tájékoztatta a szegedi CPg együttest. Andró-Vaskó elképzelése szerint 1982 júliusában egy találkozót tarthatnának, amelyen megfogalmaznának egy kiáltványt, ehhez kérte a CPg „aktív támogatását”. A nyíregyházi fiatalember nem különösebben foglalkozott a konspirációval, vagy bízott abban, hogy a hatóságok tiszteletben tartják a levéltitkot, ugyanis a zenésztársaknak szánt levelét a szegedi ifjúsági házba címezte. Ennek igazgatója azonban beszolgáltatta azt a rendőrségnek, innen került az illetékes szabolcsi állambiztonsághoz, amely aztán előzetes ellenőrzést vezetett be az „*együttes létszámának a megállapítására, magatartásuk, tevékenységük ellenőrzésére*”.² (Az előzetes ellenőrzés az állambiztonsági terminológiában „a bűncselekményre utaló elsődleges információk, jelzések adatpontosító, kiegészítő munkafolyamatát” jelentette, amelynek célja „az információ valószínűsítése”).³

A politikai rendőrség pár hónap múlva nyilvántartásba vette Andró-Vaskó Sándort, operatív kartonját 1982. október 8-án állította ki a megyei III/III. Osztály „ifjúságvédelmi” vonalon dolgozó beosztottja, Czirják János főhadnagy. „*Társadalmi rendszerünkkel szemben áll, antiszociális beállítottságú. Lakásán ellenséges magatartást bizonyító iratokat, jelvényeket tartott. A KISZ és a szakszervezettől eltérő, önvédelmi jelleggel működő szervezetet akart létrehozni. Folyamatosan ideologizál ellenzéki irányba*” – szövegezte az indoklás. A kartonról kiderül az is, hogy a szerv 1982. október 5-én „*társadalomellenes csoportok létrehozására irányuló tevékenysége miatt*” nevelő jellegű beszélgetést folytatott vele.⁴ Ami – tekintettel arra, hogy pár nap múlva nyilvántartásba vették – nem hozott eredményt. A főhadnagy neve többször felbukkan majd a nyíregyházi punkok körül, így érdemes kicsit megismerkednünk vele. Az Andró-Vaskóval majdnem egyidős, 1953-ban született

² ÁBTL 2.71. Szabolcs-Szatmár Megyei Rendőrfőkapitányság 4. sz. napi operatív információs jelentése, 1982. május 13. A jelentés szövegét – a CPg együttesrel kapcsolatban – közli Szőnyi: i. m. 769–770.

³ ÁBTL 4.1. A-3036. Gergely Attila: Állambiztonsági értelmező kézikötet. BM Könyvkiadó, Budapest, 1980. 52.

⁴ ÁBTL 2.2.1. Andró-Vaskó Sándor operatív kartonja.

Czirják János középiskolásként választotta élethivatásául a belügyi szolgálatot: az érettségi után saját kérésére a BM Tartalékos Tiszti Iskolában töltötte le sorakatonai szolgálatát, majd a Rendőrtiszti Főiskola elvégzését követően, 1977-ben a Szabolcs-Szatmár Megyei Rendőrfőkapitányság Állambiztonsági Szervének III/III. Osztályára került, ahol ifjúságvédelmi vonalon foglalkoztatták. 1981-ben léptették elő főhadnaggyá.⁵

A tény, hogy figyelő dossziét nyitottak Andró-Vaskó Sándorra, jelzi, hogy az állambiztonság a zenész tevékenységét rendszerellenesnek, személyét pedig különösen veszélyesnek tekintette. Sajnos megfigyelésének részletes és teljes körű dokumentációja nem került levéltárba,⁶ fennmaradtak azonban olyan hálózati személyek jelentései, akiket az Agydaganat frontemberének megfigyelésével bíztak meg. Az Andró-Vaskóval egyidős, és hozzá hasonlóan foglalkozásnélküliként számoltartott „Pók Csaba” titkos megbízottat 1982 augusztusában, hazafias alapon szervezte be Czirják János; szeptember végétől volt feladata Andró-Vaskó Sándor ellenőrzése.⁷ A „Dici Gábor” fedőnevű titkos megbízott a nyíregyházi tanárképző főiskola hallgatójaként 1980 novemberétől dolgozott az állambiztonságnak. Tartótisztje, Somosi Sándor százados 1982 októberében vette fel vele a kapcsolatot (az előző tanévben félélvisméltés miatt nem sokat volt Nyíregyházán), és fő feladatákként Andró-Vaskó és baráti köre szemmel tartását határozta meg.⁸ A megfigyelésbe 1983 októberében bevonták a „Bánkúti” és a „Simon Tibor” fedőnevű titkos megbízottakat is. Előbbit, aki civilben művelődésiház-igazgatóként dolgozott, 1975 novemberétől foglalkoztatta a megyei III/III. Osztály, míg „Simon Tibor”-t 1983 augusztusában (röviddel 18. születésnapja után) szervezte be Czirják főhadnaggy.⁹ (Rajtuk kívül természetesen más hálózati személyek is jelenthettek az együttesről.)

Az első, általunk is ismert információt „Pók Csaba” szállította az állambiztonságnak: Andró-Vaskó (aki a Búza téri pavilonban szeretett volna könyvárus lenni,

⁵ ÁBTL 2.8.1. Szabolcs-Szatmár megye 3318. Czirják János személyi anyaga.

⁶ Kartonja szerint a 35-F-10145 számú figyelődossziéja anyagát később a 35-OD-4562 számú, a megyei kémelhárítás által a jogellenesen külföldön tartózkodókra nyitott dossziéba helyezték át, amely nem került a levéltárba.

⁷ ÁBTL 2.2.2. „Pók Csaba” 6-os kartonja. ÁBTL 3.1.2. M-42194. 7–8. „Pók Csaba” jelentése, 1982. szeptember 24.

⁸ ÁBTL 2.2.2. „Dici Gábor” 6-os kartonja. ÁBTL 3.1.2. M-40333. 18–19. „Dici Gábor” jelentése, 1982. november 10.

⁹ ÁBTL 2.2.2. „Bánkúti Péter” 6-os kartonja. ÁBTL 2.2.2. „Simon Tibor” 6-os kartonja.

de a hálózati személy szerint komolytalansága miatt nem fogják alkalmazni) továbbra is tartja a kapcsolatot Mák Antallal, az Agydaganat másik tagjával – „*időnként összevesznek, majd újra kibékülnek*”.¹⁰ „Pók” egy hónap múlva az együttes Városmajori Művelődési Házban tartott fellépéséről számolt be. Mint írja, a „*koncert botrányba fulladt, és kihívták a rendőrséget. Andró-Vaskó Sándor (Géza) a közönséget próbálta a rendőrök ellen hangolni. A Csicsó nevű srácot Andró név szerint pocskondiázta, és ezek ketten egymásnak is mentek – Csicsó többszörösen büntetett előéletű, felesége Margit, aki esti tagozaton végzi a gyors-és gépipró iskolát. – Hallomásom szerint a kihívott járőr a Gézát a botrányos magatartása miatt megütötte.*” A tartótiszt értékelése szerint a koncerten történtek (ami miatt szabálysértési eljárás indult az együttes tagjai ellen) azt bizonyítják, hogy Andró-Vaskó a „*figyelmeztetése ellenére sem hagyott fel negatív megnyilvánulásával, a rendezvényeket botrányok követik*”.¹¹

A koncertről beszámolt „Dici Gábor” is: „*a »B Közép« nevű punk-együttes fellépése a városmajori művelődési házban kudarcba fulladt. Az együttes három tagból áll. Andró-Vaskó, az együttes vezetője közönségesen viselkedett. Embereket borított le az ülésről és köpködött. Magatartása elviselhetetlen volt. Volt egy számuk, melyben az értéktöbblet elméletet boncolgatták. A művház vezetője a végső botrány elkerülése végett kihívta a rendőrséget.*” A hálózati személy úgy hallotta, a zenekar fel akart lépni a tanárképző főiskolán is, ám az intézmény közművelődési titkára elutasította őket. A zenekar neve ne tévesszen meg bennünket, az állambiztonságot sem tévesztette meg: Somosi százados Czirjához hasonlóan úgy értékelte a jelentést, hogy Andró-Vaskó „eredeti tervéről nem mondott le”, és új néven továbbra is fellép az együttesével, pedig a fellépési lehetőségeit az állambiztonság operatív úton erősen korlátozta.¹² A politikai rendőrség éberségét tehát nem sikerült kijátszani. Pár nap múlva Mák Antal arra panaszkodott a „Csordás” fedőnevű titkos megbízott előtt, hogy „hiába változtatták meg az együttesük nevét, a rendőrség őt és Andró-Vaskót nem engedi fellépni”.¹³

¹⁰ ÁBTL 3.1.2. M-42194. 9–10. Jelentés „Pók Csaba” fedőnevű titkos megbízottal megtartott találkozóról, 1982. október 14.

¹¹ ÁBTL 3.1.2. M-42194. 11–12. „Pók Csaba” jelentése, 1982. november 10.

¹² ÁBTL 3.1.2. M-40333. 18–19. „Dici Gábor” jelentése, 1982. november 10.

¹³ ÁBTL 3.1.2. M-39690. 21. Jelentés a „Csordás” fedőnevű titkos megbízottal megtartott találkozóról, 1982. november 18.

1982. november végén „Dici Gábornak” az Omnia presszóban sikerült hosszabban elbeszélgetnie Andró-Vaskó Sándorral: „Géza elmondta, hogy ő nem tartja magát punknak. Ő csak lázad a jelenlegi társ.[adalm]i rendszer ellen. Rendszer nélküli társadalomra lázít. Nagy hatással van[nak] rá Bakunyin eszméi, mely szerint nem a tőke, a magántulajdon hibás mindenért, hanem az állam. Mert a szoc.[ialista] rendszer egy ingoványon álló betonoszlop rendszere, mely hamarosan beszakad, és maga alá temeti a társadalmat. Véleménye szerint, mint 1956-ban a rock and roll hozott egy új, lázadó ideológiát, úgy a punk is egy új nacionalista ideológiát hoz létre főleg az ifjúság körében. Amíg a szovjet hadsereg Magyarországon van, fegyverkezéssel harcolunk a békéért. Véleménye szerint a közeljövőben, ha a csepeli munkások és más ipari városok munkásai kimennek az utcára, akkor vér fog folyni, mint 56-ban. Ők a fiatalságot akarják megnyerni közegüknek. A hatalom, a jelenlegi vezetés ellen lázadnak. Szerinte, ha pártház ajtajára horogkeresztet rajzolna, az ugyanolyan jelkép lenne csak, mint a vörös csillag. Ettől még senki sem fasiszta. [...] Ő nem tud 8 órán keresztül egy gyárban dolgozni, mert akkor börtönben érzi magát. Van egy barátja Miskolcon, a Kovács Imre, akinek az anyja az LKM-ben [Lenin Kohászati Művek] dolgozik és elmondta, hogy onnan sok munkást internáltak.”

„Nézetei egyértelműen lázadó, rendszerellenes nézetek” – vonta le a következtetést jelentése végén a hálózati személy, talán a tartótisztjének való megfelelési kényszer-től hajtva, talán tényleg őszintén így gondolva. Mielőtt a jelentés alapján képet alkotnánk Andró-Vaskó „nézeteiről”, vegyük figyelembe, hogy egy kocsmai beszélgetésről szóló beszámolóról van szó, amelyet a hálózati személy másnap idézett fel a tartótisztjének. Azaz távolról sem lehetünk biztosak abban, hogy minden úgy hangzott el, ahogy „Dici” leírta. Szkepszisünket csak erősítheti egy apró részlet. Andró-Vaskó Sándor a jelentés szerint elmondta: „*Most írta át Bertol [!] Brecht: Arthur Miller halála című drámát Adolf Hitler útja a koporsóig címmel.*” A német írónak azonban ilyen című drámája nincsen, nyilván Brecht *Arturo Ui feltartóztatható felemelkedése* (közismertebb magyar fordításának a címe: *Állítsátok meg Arturo Uit!*), illetve Miller *Az ügynök halála* című munkái mosódtak egybe. Ám azt, hogy Andró-Vaskó az Omnia presszó asztalánál vagy „Dici” a jelentésében mosta össze, az ügynökjelentés szövege alapján nem tudjuk megállapítani. A jelentést mindenesetre a megyei állambiztonság Andró-Vaskó ellenséges magatartásának újabb bizonyítékaként értelmezte.¹⁴

¹⁴ ÁBTL 3.1.2. M-40333. 20–21. „Dici Gábor” jelentése, 1982. november 22.

„Pók Csaba” a Columbia sörözőben futott össze Andró-Vaskó Sándorral, Mák Antallal és néhány húsz év körüli sráccal, akik közül „az egyik Andróék egyenruháját viselte (kockás zöld csónadrág és fekete rövid haj)”. A csapat tagjai kólát ittak, és „szokás szerint gesztikulációkkal kísért élénk beszélgetést folytattak, a prímet, mint mindig, Géza vitte”. Czirják János főhadnagy értékesnek ítélte az üdítőital mellett beszélgető társaságról szóló jelentést, mert bővítette az állambiztonság operatív ismereteit: kiderült ugyanis, hogy Andró-Vaskó és csoportja az Omnia presszón kívül a Columbia sörözőben is megfordul!¹⁵ Miért lehetett ez operatív szempontból értékes információ? Csakis azért, mert Czirják szervezett ellenséges csoportként tekintett néhány fiatal vendéglátóipari létesítményekben alkalmoszerűen összejáró haveri társaságára. Meggyőződését tovább erősítette, hogy a hálózati személy szerint a csoportnak még egyenruhája is volt. Feltételezhető persze, hogy a fekete rövid haj nem volt túlságosan egyedi abban az időben, így uniformisként marad a zöld kockás nadrág, igaz, azt a hatfős társaságban mindössze egyetlen ember viselte...

Mivel helyben minden ajtó bezárul előttük – ahogy Andró-Vaskó fogalmazott: „Szabolcsból ki van tiltva” –, úgy határoztak, hogy Budapesten folytatják a zenélést; új számokat is írtak, József Attila *Hazám* és Petőfi Sándor *Nemzeti dal* című versét dolgozták fel.¹⁶ (A fennmaradt koncertfelvételek tanúsága szerint az előbbi szonett-ciklus 5. darabját „A munkásnak nem több a bére” címmel később játszották is.) „Nyíregyházán nem lehet kibontakozni, nincs kulturális élet, és ezt ő Pesten mind megtalálja, és Tónival zenekart is alakítanak” – fejtegette „Pók Csabának”.¹⁷ Mák Antal 1982 decemberében, Andró-Vaskó Sándor pedig 1983 januárjában költözött Budapestre, ahol plakátragasztóként helyezkedtek el. Fővárosi fiatalokkal új zenekart is alakítottak, amely a Pofátlanok nevet kapta.¹⁸ A megyei III/III. azonban továbbra is igyekezett szemmel tartani őket, már csak azért is, mert arról értesültek, hogy a Budapesten dolgozó nyíregyházi fiatalok egy sörözőben rendszeresen összejárnak. Szép Imre, a megyei III/III. Osztály vezetője utasítást is adott: a „hálózatot

¹⁵ ÁBTL 3.1.2. M-42194. 13–14. „Pók Csaba” jelentése, 1982. november 29.

¹⁶ ÁBTL 3.1.2. M-40333. 20–21. „Dici Gábor” jelentése, 1982. november 22.

¹⁷ ÁBTL 3.1.2. M-42194. 17–18. „Pók Csaba” jelentése, 1983. január 3. „Pók” már november végén közölte értesüléseit a két fiatal költözési szándékáról. uo. 13–14. „Pók Csaba” jelentése, 1982. november 29.

¹⁸ ÁBTL 3.1.2. M-42194. 15–16. „Pók Csaba” jelentése, 1982. december 20. uo. 17–18. „Pók Csaba” jelentése, 1983. január 3. uo. 19–20. „Pók Csaba” jelentése, 1983. február 7.

*utaztatni kell Bp.-re a galerihez.*¹⁹ (Az osztályvezető kissé elavult szóhasználata – a hetvenes évek közepétől a „galeri” és a „galeri-bűnözés” kikopott a hivatalos diskurzusból, hogy átadja a helyét más „deviáns” csoportoknak, mint például a csöveseknek – talán annak számlájára írható, hogy az 1930-as születésű, karrierjét 1951-ben az ÁVH-nál kezdő Szép Imre még a „régii iskolához” tartozott.)²⁰

A Szabolcs megyei állambiztonság továbbra is mindent megtett az Agydaganat (illetve ekkor már a Pofátlanok) működésének ellehetetlenítésére: kezdeményezésükre a BRFK III/III. Osztálya megakadályozta a Budai Ifjúsági Parkba május 8-ára és június 26-ára tervezett koncertjüket (mindkét alkalommal a Rolls előtt játszottak volna), pedig utóbbit az *Ifjúsági Magazin* is beharangozta. A miskolci (szintén a Rollsszal közös) fellépésük tervéről szóló információt pedig a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kollégákkal osztották meg, vélhetően ismét csak annak betiltása céljából. Mindezekről Mák Antal beszélt „Pók Csabának”, akinek azt is elmondta, hogy a VIII. kerületi művelődési házban szoktak próbálni és fellépni.²¹ A koncertezésben akadályozott zenészek nem véletlenül mentek a fővárosba: ott nagyobb szabadságot remélhettek, nem is alaptalanul. Czirjákék is érzékelték ezt, így „Pók Csabának” azt is meg kellett tudnia, hogy Budapesten „*a hasonló pank [!] irányzatot képviselő zenekarok fellépését a közönség hogyan értékeli, a hivatalos szervek működésüket engedélyezi-e, ha nem, akkor hogyan tudnak mégis fellépni*”.²² A titkos megbízott erről a későbbiekben semmit sem jelentett, így Czirják főhadnagy nem kapott választ a kérdéseire.

¹⁹ ÁBTL 3.1.2. M-42194. 21–22. „Pók Csaba” jelentése, 1983. február 21. „Pók” a jelek szerint nem utazott a fővárosba, hazajáró barátaitól tudta meg, hogy a nyíregyházi fiatalok találkozási helyét Bölc bagoly presszónak hívják. uo. 25–26. Jelentés „Pók Csaba” fedőnevű titkos megbízottal megtartott találkozóról, 1983. március 14.

²⁰ ÁBTL 2.8.1. Szabolcs-Szatmár megye 2890. Szép Imre személyi anyaga. Szép 1982 márciusától 1985. augusztusi nyugdíjazásáig vezette a megyei III/III. Osztályt. A galeri-diskurzushoz lásd: Horváth Sándor: Huligánok, jampecek, galerik. Fiatalok szubkultúrái a hatvanas években. In: „Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok. Szerk. Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 2004. 408–423.

²¹ ÁBTL 3.1.2. M-42194. 29–30. Jelentés „Pók Csaba” fedőnevű titkos megbízottal megtartott találkozóról, 1983. április 25. uo. 33–34. „Pók Csaba” jelentése, 1983. május 9. uo. 35–36. „Pók Csaba” jelentése, 1983. június 27. uo. 37–38. Jelentés „Pók Csaba” fedőnevű titkos megbízottal megtartott találkozóról, 1983. július 15. A Pofátlanok együttes tényleg szerepelt az *Ifjúsági Magazin* 1983. június számának programajánlójában (19. oldal).

²² ÁBTL 3.1.2. M-42194. 35–36. „Pók Csaba” jelentése, 1983. június 27. A hálózati személynek arról is informálódnia kellett, hogy Andró-Vaskóéknak mi a véleményük a CPg együttes fellépéseiről, illetve általában a budapesti punk együttesek magatartásáról. uo. 37–38. Jelentés „Pók Csaba” fedőnevű titkos megbízottal megtartott találkozóról, 1983. július 15.

Az Agydaganat tagjai érzékelhették az állambiztonság kitüntető figyelmét, és felismerték, hogy ennek köszönhetően egyre kevesebb mozgásterük és keresnivalójuk maradt a rendszerben. Mák Antal lépett (le) először, talán azért, mert őt a katonai behívó is fenyegette.²³ Szándékáról még a legközelebbi barátainak sem beszélt, így ők is csak 1983 szeptemberében tudták meg, hogy Tóni Ausztriában van. Pár hónap múlva megkapta a menedékjogot, és az Egyesült Államokba távozott.²⁴ Az állambiztonság értetlenül állt az eset előtt, ugyanis Mák Antal sem nyugati, sem szocialista országba szóló érvényes útlevelemmel nem rendelkezett, így elképzelésük sem volt arról, hogyan juthatott ki Nyugatra. „Pók” Andró-Vaskótól később azt hallotta, hogy Mák a szocialista országokba érvényes, Jugoszlávián átutazásra jogosító pecséttel ellátott piros útlevelemmel utazott ki az országból. Az állambiztonság azonban továbbra sem találta ennek nyomát a nyilvántartásban.²⁵

Andró-Vaskó Sándor egyelőre maradt: 1983 nyarán visszatért Nyíregyházára, egy ideig a MÁV Utasellátónál volt büfés, majd egyik barátjával azt tervezték, hogy tanyát bérelnek, és gazdálkodni fognak, mert dolgozni akar, hogy pénze legyen. „Pók Csabának” azt fejtegette, *„hogymost már, ha csinál is zenekart, nem fog politizálni, mert »leszarja«, és unja a házkutatást és a zaklatást, és biztos ezért nem kap útlevelet sem.”* Ugyanis Jugoszláviába akart utazni, de a III/III. Osztály javaslatára a rendőrség elutasította a kérelmét. Utazási szándékát környezetében nem árulta el senkinek, csak az elutasítást követően beszélt róla barátainak.²⁶ Andró-Vaskó végül lemondott a tanyabérlésről, a zenekar-alapításról azonban nem, szeptemberben már tagokat keresett a bandába; „Pók Csabának” felajánlotta, hogy legyen az alakuló együttes menedzsere. Czirják Jánost figyelmét felkeltette az információ, és utasította a hálózati személyt, derítse ki, hogy kikből áll a zenekar, illetve azt is, hogy milyen zenei irányzatot képvisel. „Pók Csaba” pár hét múlva jelentette, hogy az együttes neve Géza és a mókusok, tagjai nem ismert „régii”

²³ ÁBTL 3.1.2. M-42194. 39–40. „Pók Csaba” jelentése, 1983. július 25.

²⁴ ÁBTL 3.1.2. M-42194. 45–46. „Pók Csaba” jelentése, 1983. szeptember 5. uo. 61–62. „Pók Csaba” jelentése, 1984. január 23. Hamarosan sikerült megszereznie Mák amerikai címét is. uo. 65–66. „Pók Csaba” jelentése, 1984. május 14.

²⁵ ÁBTL 3.1.2. M-42194. 47–48. „Pók Csaba” jelentése, 1983. szeptember 19.

²⁶ ÁBTL 3.1.2. M-42194. 41–42. „Pók Csaba” jelentése, 1983. augusztus 8. uo. 45–46. 11. „Pók Csaba” jelentése, 1983. szeptember 5. uo. 52–54. „Pók Csaba” jelentése, 1983. október 17. Pedig elmondása szerint egy évvel korábban a rendőrség nyugati útlevelet ajánlott fel neki, de ő nem akart kimenni. ÁBTL 3.1.2. M-40333. 20–21. „Dici Gábor” jelentése, 1982. november 22.

zenészek, hanem tinik.²⁷ Nevekkkel, pontosabban egyetlen névvel sem ő, hanem „Simon Tibor” szolgált: megtudta, hogy ismerőse, Temesvári István egy újhullámos együttesben játszik, amelynek Andró-Vaskó Sándor lett az énekese. Nyíregyházán nem engedik koncertezni őket, ám Géza kapcsolatai révén Debrecenben, a Csapókerti Művelődési Házban fel tudtak lépni.²⁸

„Dici Gábor” értesülései szerint ebben az időben többször látták Gézát a tanítóképző főiskola egyik kollégiumában. A titkos megbízott a városmajori művelődési ház vezetőjétől megtudta azt is, *„hogyan van egy jó együttesük, és gyakran fellépnek ott. Sok iskolás eljár a koncertjükhöz, mert jól zenélnek. Olgi (a művház vezetője) elmondta a barátomnak, hogy október 10-én Andró együttese fel fog lépni.”* A jelentést a tartótiszt úgy értékelte, hogy *„Andró-Vaskó S. ismét kapcsolatokat épít ki a főiskolán. Ez irányú törekvését nem céltalanul teszi. A városmajori Művelődési Házban történő fellépésével főleg fiatalok, perifériás egyéneket nyer meg. Sajátos politikai nézeteinek terjesztésével károsan befolyásolja, negatív irányba fordítja a fiatalok magatartását.”*²⁹ (Kiemelés tőlem – TT.) Pedig a szövegből igazából nem derül ki egyértelműen, hogy a kultúrház igazgatója által említett „jó együttes” azonos lett volna „Andró együttesével”. A tiszt azonban azonosította őket, mert a politikai rendőrség előzetesen megalkotott értelmezési keretébe helyezve a megszerzett információkat ez logikusnak tetszett, és így az információk elnyerhették az állambiztonság által szándékolt jelentésüket. Ezzel voltaképpen az állambiztonság alkotta meg megfigyelése tárgyát: a fiatalokat tudatosan rendszerellenes irányban befolyásolni kívánó veszélyes ellenséget.

Az ügynökjelentések szerint az együttes még hónapokig létezett, ám koncerteket nem tarthattak: nem játszottak az amatőr együttesek részvételével a Városmajori Művelődési Házban megtartott november 26-i rendezvényen, és a mezőgazdasági főiskolán február 23-án megrendezett „Tavaszi koncert” című műsor szervezői

²⁷ ÁBTL 3.1.2. M-42194. 47–48. „Pók Csaba” jelentése, 1983. szeptember 19. uo. 49–50. „Pók Csaba” jelentése, 1983. október 10. uo. 55–56. „Pók Csaba” jelentése, 1983. október 24.

²⁸ ÁBTL 3.1.2. M-41627. 9–10. „Simon Tibor” jelentése, 1983. október 18. uo. 11–12. „Simon Tibor” jelentése, 1983. november 8. ÁBTL 3.1.2. M-42194. 57–58. Jelentés a „Pók Csaba” fedőnevű titkos megbízottal megtartott találkozóról, 1983. december 6. Utóbbinak Andró-Vaskó azt is elmondta, hogy a Rolls Frakció és a Bizottság együttes tagjaival alakít zenekart.

²⁹ ÁBTL 3.1.2. M-40333. 38–40. „Dici Gábor” jelentése, 1983. október 10.

sem engedték őket fellépni.³⁰ A jelentésekben ekkor esett szó utoljára Géza együtteséről. 1984 nyarán – a strandszezon beindulásával – Andró-Vaskó a haverjaival egy palacsintasütő pavilont bérelt és üzemeltetett Sóstón.³¹ Szeptember közepén „Pók Csaba” azt jelentette, hogy a hírek szerint Géza „disszidált”, később megtudta, állítólag egy ismerőse útlevelét felhasználva Jugoszlávián keresztül szökött Ausztriába. Vele tartott a barátnője is, akivel Bécsben összeházasodtak.³² Az operatív kartonján lévő 1984. decemberi bejegyzés szerint Andó-Vaskó szeptember 2–5. között hamisított útlevéllel sikeresen kijutott az országból.³³

A magyar állambiztonság és az általa működtetett hálózat munkájának hatékonyságáról sokat elárul, hogy a figyelődossziés Andró-Vaskó Sándornak – a szintén szemmel tartott Mák Antalhoz hasonlóan – gyakorlatilag a politikai rendőrség orra előtt sikerül Nyugatra távoznia. „Pók Csaba” a következő években rendszeresen jelentett az Egyesült Államokban letelepedett Andró-Vaskóról és Mákról szerzett értesüléseit. Ezt még az 1986 februárjában készített foglalkoztatási terve is előírta neki, de időről-időre, utoljára 1987 augusztusában, tartótisztje is utasította erre.³⁴

ÓKOR

A hálózati jelentések alapján Andró-Vaskó Sándor kiszökése még hónapok múlva is beszédtema volt ismerősei és a nyíregyházi fiatalok körében.³⁵ A helyi punkok között láthatóan tekintély övezte Gézát, amit az is jelez, hogy a Mák Antal unokatestvére, a Kismák néven is emlegetett Mák Zoltán (aki egy ideig maga is játszott az Agydaganatban) Cicamica névre hallgató együttese az Agydaganat számait is

³⁰ ÁBTL 3.1.2. M-42194. 57–58. Jelentés a „Pók Csaba” fedőnevű titkos megbízottal megtartott találkozóról, 1983. december 6. ÁBTL 3.1.2. M-41627. 17–18. „Simon Tibor” jelentése, 1984. január 31. ÁBTL 3.1.2. M-40333. 47–48. Jelentés a „Dici Gábor” fedőnevű titkos megbízottal megtartott találkozóról, 1984. március 23.

³¹ ÁBTL 3.1.2. M-42194. 65–66. „Pók Csaba” jelentése, 1984. május 14. uo. 67–68. Jelentés „Pók Csaba” fedőnevű titkos megbízottal megtartott találkozóról, 1984. szeptember 10.

³² ÁBTL 3.1.2. M-42194. 69–70. „Pók Csaba” jelentése, 1984. szeptember 18. uo. 71–72. „Pók Csaba” jelentése, 1984. szeptember 27. uo. 73–74. „Pók Csaba” jelentése, 1984. október 22. uo. 75–76. Jelentés „Pók Csaba” fedőnevű titkos megbízottal megtartott találkozóról, 1984. november 23.

³³ ÁBTL 2.2.1. Andró-Vaskó Sándor operatív kartonja.

³⁴ ÁBTL 3.1.2. M-42194. 99–101. Foglalkoztatási terv „Pók Csaba” fedőnevű titkos megbízott részére, 1986. február 10. uo. 124–125. Jelentés „Pók Csaba” fedőnevű titkos megbízottal megtartott találkozóról, 1987. augusztus 25.

³⁵ ÁBTL 3.1.2. M-42194. 77–78. Jelentés „Pók Csaba” fedőnevű titkos megbízottal megtartott találkozóról, 1985. január 4.

játszotta, sőt Andró-Vaskó Sándor Emlékenekar néven is fellépett, már ha erre lehetőséget kapott.³⁶ Czirják János főhadnagy is azt írta a Cicamica együttesről, hogy az Andró-Vaskó „zenei hagyományát” követi.³⁷ Mák Zoltánnak Rizikó néven már korábban is volt egy zenekara, amelynek a tagjai Homonyik Zsolt, Tarsoly András és Katona László voltak, Mákhhoz hasonlóan valamennyien ipari tanulók. Egy tagcserét követően (Katonát Papp István váltotta), 1983 szeptemberében a banda a Data nevet vette fel. Papp 1984 lelegelején Czirják főhadnagynak elmondta: már több fellépésük is volt a Városmajori Művelődési Házban, illetve más helyeken. A zenekar tagok az Omniában és a Balmazújvárosi ételbárban szoktak találkozni. Utóbbi előtt egy alkalommal, 1983 novemberében a rendőrök figyelmeztették őket, mert hangoskodtak és seprűn gitároztak.³⁸

Andró-Vaskó lelépését követően az állambiztonság szemében Mák Zoltán lett az első számú közellenség, pusztán azért, mert punkként jelent meg a nyilvános térben. Czirják János azért tartotta indokoltnak Mák és társai fokozott ellenőrzését, mert azok a „*pank [!] irányzat képviselői, társadalomellenes megnyilvánulás várható a részükről*”, illetve mert „*rajongóik agresszív magatartást tanúsítanak, amelyek fasiszta tendenciákra utalnak*”.³⁹ A tiszt logikája nyilván úgy működött, hogy a fasiszták agresszívak, a szóban forgó rajongók agresszívak, tehát fasiszták. A megyei III/III. tehát már pusztán a punkoknak tulajdonított viselkedési és öltözködési formák köztereken való felbukkanásában *politikai* veszélyforrást látott, és ezért utasították „Pók Csabát”, hogy tudja meg, mi lehet Mák Zoltánék összejöveleinek a célja.⁴⁰ Hiszen céltalanul csak nem üldögélhetnek fiatalok egy kocsmában, főleg, ha a pártházzal szembeni biztról van szó...

Czirják nemcsak Mákék megfigyelésében szánt nagy szerepet „Póknak”: 1985 őszén – egy bizalmas nyomozás során – tervbe vette, hogy egy másik zenekar,

³⁶ ÁBTL 3.1.2. M-42194. 95–96. Jelentés „Pók Csaba” fedőnevű titkos megbízottal megtartott találkozóról, 1985. december 30. uo. 104–105. Jelentés „Pók Csaba” fedőnevű titkos megbízottal megtartott találkozóról, 1986. április 22.

³⁷ ÁBTL 3.1.2. M-42194. 93–94. „Pók Csaba” jelentése, 1985. november 23.

³⁸ ÁBTL 3.1.5. O-18758. 76–77. Jelentés a „Metál” fedőnevű bizalmas nyomozásban lefolytatott operatív adatgyűjtésről, 1984. január 5.

³⁹ ÁBTL 3.1.2. M-42194. 79–80. „Pók Csaba” jelentése, 1985. február 19. uo. 104–105. Jelentés „Pók Csaba” fedőnevű titkos megbízottal megtartott találkozóról, 1986. április 22.

⁴⁰ ÁBTL 3.1.2. M-42194. 81–82. Jelentés „Pók Csaba” fedőnevű titkos megbízottal megtartott találkozóról, 1985. március 12.

a Szajna parti séták mellé is *bevezeti* a hálózati személyt.⁴¹ Információkat kellett gyűjtenie arról, hogy milyen kapcsolat van a Cicamica és a Szajna parti séták között, és ez utóbbi énekesnőjével, Kresztyankó Ágnessel személyesen is keresnie kellett az ismeretséget.⁴² Ezt elvileg megkönnyítette, hogy a hálózati személyhez hasonlóan ő is a postán, igaz, annak távközlési üzemében dolgozott. „Pók” azonban munkahelyi elfoglaltságra hivatkozva kibújt a feladat alól.⁴³ Bárhogyan is, de egy újabb punkzenekar került a nyíregyházi politikai rendőrség látókörébe.

Az említett bizalmas nyomozást azért indították, mert 1985. augusztus 13-ra virradóra valaki horogkereszteket, bekarikázott A betűket és PUNK feliratokat rajzolt a város legnagyobb lakótelepén, Jóságvárosban. Az eljárást vezető Czirják főhadnagy tudomására jutott, hogy éppen a falfirkálás idején egy házibulit tartottak az egyik közeli lakásban, amelyen többek között Mák Zoltán, valamint a Szajna parti séták tagjai – Kós István („Sunya”), Kresztyankó Ágnes („Mini”), Bogár László, Jávor Tamás – is részt vettek. Mákról megjegyezte, hogy „*Andró-Vaskó Sándor korábbi punkvezér [!] közvetlen bizalmasai közé tartozott*”, Data néven punk zenekart hozott létre, amely már többször is felbomlott, azóta különböző frissen alakuló zenekarokhoz csapódik, így kerülhetett kapcsolatba „Sunya” társaságával is. Utóbbinak, azaz Kós Istvánnak szintén volt dolga már a rendőrséggel: 1984 őszén saját készítésű rajzokat és plakátokat akart kitenni a város központjában, ám a portyázó operatív tisztek tetten érték. (A szöveg nem említi, de erre valószínűleg október 23-a körül került sor.) Levelezésének megfigyelése révén az is az állambiztonság tudtára jutott, hogy „*szélsőséges, negatív tartalmú verseket, novellákat szokott írni*”. Kós 1985. május végén alapította meg a Szajna parti séták nevű punk együttest.⁴⁴

Kós István szervező tevékenységet is folytatott, amellyel szintén kivívta a politikai rendőrség figyelmét. 1985 szeptemberében például egy „illegális összejövetelre” (az állambiztonság ennél többet nem tudott) hívott egy budapesti lakost, aki a BRFK III/III. Osztályától kapott értesülések szerint kapcsolatban állt különböző

⁴¹ ÁBTL 3.1.5. O-19071. 88–89. Jelentés, 1985. szeptember 17.

⁴² ÁBTL 3.1.2. M-42194. 93–94. „Pók Csaba” jelentése, 1985. november 23.

⁴³ ÁBTL 3.1.2. M-42194. 95–96. Jelentés „Pók Csaba” fedőnevű titkos megbízottal megtartott találkozóról, 1985. december 30.

⁴⁴ ÁBTL 3.1.5. O-19071. 50–52. Jelentés a „Figuráns” fedőnevű bizalmas nyomozásban végrehajtott operatív adatgyűjtésről, 1985. augusztus 22.

ellenzéki körökkel és titokban működő egyházi körökkel.⁴⁵ Ez az összejövetel talán az az engedély nélküli „rokkfesztivál” lehetett, amelyet Kós és társai a Sóstói erdőben, a Tölgyes csárda mögött terveztek megtartatni.⁴⁶ Az iratokból nem derül ki, hogy a koncertet megrendezték-e, vagy a rendőrségnek sikerült közbeavatkoznia. (Sajnos a „rokkfesztivál” felderítését és általában a Szajna parti séták megfigyelését végző, „Bánkúti Péter” fedőnevű titkos megbízott jelentéseit tartalmazó munkadosszié nem maradt fenn.)⁴⁷

Czirják főhadnagy a falfirkálás kapcsán az együttes több tagját is meghallgatta. Kresztyankó Ágnes elmondta, hogy ő a Szajna parti séták (a szövegben „sétány” szerepel) énekese, eddig csak egyszer léptek fel, április 1-én a Bánki Donát Ipari Szakközépiskolában, azóta különböző okok miatt (érettségi stb.) nem volt koncertjük. Valamiért lényegesnek tartotta elmondani, a főhadnagy pedig valamiért lényegesnek tartotta rögzíteni, hogy a lány szerette az Albert Einstein Bizottság zenéjét.⁴⁸ Az együttes dobosával, Jávor Tamással folytatott beszélgetés alapján Czirják megállapította, hogy Jávor a „*pank zenét kedveli, öltözéke is ennek megfelelő: fekete bőrdzseki teletűzdelve pank együttesek jelvényeivel, csöves farmer, tornacipő.*” A hasonló érdeklődésű fiatalokkal barátkozik, akikkel péntekenként délután az Omniánál szoktak találkozni, innen mennek tovább más helyekre. Jávor Kós Istvánt politizálni és vitatkozni szerető, ugyanakkor magányos töprengésre is hajlamos emberként jellemezte, aki sokat foglalkozik vallási kérdésekkel és a környezetvédelemmel. A társaság másik hangadójaként Kresztyankó Ágneszt nevezte meg. Szóba került Mák Zoltán, valamint egy másik punk együttes is, amelyben Nemes Gábor és Barkóczy József – ő is „egy »nagy pankos« gyerek” – játszott. Meghallgatása végén Jávor kijelentette: „ő – annak ellenére, hogy a pank [!] irányzatot követi – *elítéli az erőszakot, a garázdaságot, a törvénybe ütköző dolgokat.*”⁴⁹ Megjegyzése jól mutatja, hogy a körülmények milyen hatást gyakoroltak a megszólalóra: a tanú nyilván azért tartotta fontosnak a fentiek rögzítését, mert kihallgatója a punkot az erőszakkal azonosította, és erre reflektálnia

⁴⁵ ÁBTL 3.1.5. O-19071. 74. Átirat a BRFK III/III-A alosztály részére, 1985. szeptember 5. uo. 91–92. Jelentés Komáromi János tevékenységéről, 1985. szeptember.

⁴⁶ ÁBTL 3.1.5. O-19071. 88–89. Jelentés, 1985. szeptember 17.

⁴⁷ A dosszié irattárba sem került. Lásd: ÁBTL 2.2.2. „Bánkúti Péter” 6. kartonja.

⁴⁸ ÁBTL 3.1.5. O-19071. 67–69. Jelentés a „Figuráns” fedőnevű bizalmas nyomozásban végrehajtott operatív adatgyűjtésről, 1985. szeptember 4.

⁴⁹ ÁBTL 3.1.5. O-19071. 83–85. Jelentés a „Figuráns” fedőnevű bizalmas nyomozásban Jávor Tamás operatív meghallgatásáról, 1985. szeptember 11.

kellett. Czirják Nemes Gáborral is beszélt, aki elmondta, hogy a Cicavízió nevű zenekaruk már egy éve felbomlott.⁵⁰

A főhadnagy Barkóczi Józsefet részletesebben is kikérdezte a „punk zenekarokra, a nyíregyházi pank zenei irányzatot követő fiatalokra vonatkozóan”. A „Jozsó” és „Beethoven” gúnynevekre is hallgató, a koncerteken és szórakozóhelyeken a punkokra jellemző külsővel (bördzseki, trikó, piros kockás nadrág, borzos, tuskésre nyírt frizura) megjelenő fiú ugyanis korábban kapcsolatban állt az Agydaganat és a Data együttes tagjaival, és általában is ismerte „*a számításba jöhető, jelentősebb pank fiatalokat*” Nyíregyházán. Barkóczi elmondta, hogy a városban Andró-Vaskó Sándorral és az Agydaganattal kezdődött a punk, kialakult egy tábor, amely azonban Gézáék disszidálása után már nem tart úgy össze. Bár alakultak más együttesek is, mint a Patkányok⁵¹ (ez is Mák Zoltán bandája volt) és a Szekta (amiben Barkóczi maga is játszott, Nemes Gáborral együtt), ezek már nem léteznek. Egyetlen punk zenekar működik, a Szajna parti séták (itt szintén „sétány” szerepel). Barkóczi kifejtette, hogy a punkok ki szokták írni a különböző együttesek neveit (megjegyzem, a példái – PUNK, EXPLOITED, PUNK’S NOT DEAD – között mindössze egy zenekarnév szerepelt), valamint a bekarikázott A betűt. Czirják nem tudta, hogy mi ez, ezért a fiatalember készségesen elmagyarázta neki, hogy ez anarchiát jelent, és a punkok azért használják, mert ha kiírnák, abból bajuk származna, a hatóság felelősségre vonnák őket, de az A betűt csak ők ismerik (és most már az operatív tiszt is, tehetjük hozzá). Az anarchia zűrzavart jelent, és azt, hogy harcolnak a főnökök ellen, azért, hogy ne legyenek főnökök, mindenki egyenlő legyen.⁵²

A jósavárosi falfirkálás elkövetőjét nem sikerült elkapni, bár a rendőrök meg voltak róla győződve (bizonyítani azonban nem tudták), hogy Barkóczi József volt az elkövető.⁵³ A punkok azonban továbbra is munkát adtak az állambiztonságnak,

⁵⁰ ÁBTL 3.1.5. O-19071. 99–101. Jelentés a „Figuráns” fedőnevű bizalmas nyomozásban végrehajtott operatív adatgyűjtésről, 1985. október 10.

⁵¹ Erről a zenekarról Czirják János már korábban is hallott, ugyanis „Pók Csabának” ki kellett derítenie, hogy Nyíregyházán létezik-e egy ilyen nevű punk vagy újhullámos együttes, és annak kik a tagjai. ÁBTL 3.1.2. M-42194. 57–58. Jelentés a „Pók Csaba” fedőnevű titkos megbízottal megtartott találkozóról, 1983. december 6. A munkadossziában nincs nyoma, hogy a hálózati személy végrehajtotta volna a feladatát.

⁵² ÁBTL 3.1.5. O-19071. 53–55. Jelentés a „Figuráns” fedőnevű bizalmas nyomozásban végrehajtott operatív meghallgatásról, 1985. augusztus 23.

⁵³ A nyomozás anyaga: ÁBTL 3.1.5. O-19071.

már csak azért is, mert – a tanúvallomásokkal ellentétben – Mák Zoltán együttese mégiscsak működött. Erről ő maga számolt be „Pók Csabának”, akinek elújságolta, hogy koncertezési lehetőségeik is vannak.⁵⁴ A megyei politikai rendőrség olyan veszélyesnek ítélte a két zenekart, hogy 1986 elején a „Pók Csaba” munkájának több évre irányt szabó foglalkoztatási tervébe is belefoglalták: *„A punk irányzatot követő nyíregyházi fiatalokról igyekezzen minél részletesebben tájékozódni. Látogassa az általuk kedvelt szórakozóhelyeket (Omnia, Korzó, Jereván, Balmazújvárosi ételbár stb.). Kísérje figyelemmel tevékenységüket, megnyilvánulásukat. Fokozottabban ellenőrizze a Szajna parti séták és a Cicamica punk együttesek tagjait, programjainkon, rendezvényeiken lehetőség szerint vegyen részt.”* A titkos megbízott számára előírták, hogy alkalmazkodjon a megfigyelt személyek, köztük az „antiszociális fiatalok” életviteléhez, szokásaihoz.⁵⁵ Ismerjük fel a helyzet fonákságát: a politikai rendőrség olyan magatartásformák követését írta elő a hálózati személynek, amelyeket mások esetében veszélyesnek tartott!

A nyíregyházi punkok azonban az év folyamán kikerültek a hálózati személy látóköréből. „Pók Csaba” – aki 1986-ban már betöltötte a harmincegyedik életévét – Mák Zoltánnal nem tudott olyan szoros kapcsolatot kialakítani, mint annak idején Andró-Vaskóval, és a jelek szerint nem is nagyon törte magát azzal, hogy a nála jó tíz évvel fiatalabbakhoz és zenekaraikhoz közel kerüljön. 1986 márciusában még összefutott Mákkal, de csak arról beszéltek, hogy a SZÁÉV Klubban jó bulikat tartanak, mint például az „Anti-Disco”, amelyen a Sex Pistols, Led Zeppelin és más punk (?) együttesek műsorát játszották.⁵⁶ Ezután már nem találkoztak, és a titkos megbízott semmi érdemi információt nem tudott szerezni róla. 1986. szeptember elején aztán Mák Zoltán is elhagyta az országot: Ausztriába utazott, ahonnan megtagadta a hazatérést.⁵⁷

⁵⁴ ÁBTL 3.1.2. M-42194. 95–96. Jelentés „Pók Csaba” fedőnevű titkos megbízottal megtartott találkozóiról, 1985. december 30.

⁵⁵ ÁBTL 3.1.2. M-42194. 99–101. Foglalkoztatási terv „Pók Csaba” fedőnevű titkos megbízott részére, 1986. február 10. A Cicamica ellenőrzésébe 1986 tavaszán bevonták „Bánkúti Pétert” is. uo. 104–105. Jelentés „Pók Csaba” fedőnevű titkos megbízottal megtartott találkozóiról, 1986. április 22.

⁵⁶ ÁBTL 3.1.2. M-42194. 102–103. „Pók Csaba” jelentése, 1986. március 6.

⁵⁷ ÁBTL 2.2.1. Mák Zoltán László operatív nyilvántartó kartonja. Mák Zoltán állítólag unokatestvérével, Antallal együtt Nyugatra akart szökni, de az anyja akkor lebeszélte róla. ÁBTL 3.1.2. M-42194. 108–109. Jelentés „Pók Csaba” fedőnevű titkos megbízottal megtartott találkozóiról, 1986. augusztus 4.

Mák „disszidálásával” véget ért egy időszak – de nem a nyíregyházi punk zenekarok történetében (azok tovább működtek, sőt működnek a mai napig), hanem a punk és az állambiztonság kapcsolatában. A fennmaradt (hangsúlyozom, a fennmaradt) iratok alapján mintha a megyei politikai rendőrség elvesztette volna érdeklődését a punkok iránt. A jelek szerint már nem tartották veszélyesnek őket, a rendbontások mögött már nem automatikusan őket feltételezték. Sokatmondó, hogy a Városmajori Művelődési Házra 1987. május 1. alkalmából kitett vörös zászló letépeése és elégetése miatt indított bizalmas nyomozás során Czirják János (1986-tól százados) már nem a punkok, hanem a művház környékén lakó Edda-rajongók között kereste az elkövetőket, mert az együttes május 1-én a szabadtéri színpadon koncertezett.⁵⁸

VASKOR

Ez volna a nyíregyházi punk (h)őskora? Távolról sem. Írásom ugyanis – minden látszat ellenére – nem a punkról szólt, hanem a punk és az állambiztonság találkozásáról, még pontosabban arról, hogy ez utóbbi miként látta ezt a találkozást. Azt a punkot, amelyről itt szó volt, az állambiztonság konstruálta a maga számára mint megoldandó problémát. A megyei III/III minden eszközzel azt igyekezett bizonyítani, hogy a bevett öltözködési, viselkedési, időtöltési, szórakozási formákat elutasító, egymás társaságát kereső fiatalok nem egyszerűen normaszegők, hanem a társadalomra és a rendszerre veszélyes szervezett csoportot alkotnak. A legapróbb, erre utaló jelzés esetén igazolva látták előzetes feltételezésüket, és – mint láthattuk – egyenruhaként azonosították a rövid haját és a kockás nadrágot. És ha a „tagok” bármilyen formában kapcsolatba kerültek egymással, ez az állambiztonsági tisztek szemében a „csoport” szervezettségét támasztotta alá. Például abból, hogy Mák Antal az Egyesült Államokból hazatelefonált egy ismerősének Nyíregyházára, Czirják János főhadnagy azt olvasta ki, hogy *„a pank [!] irányzatot követő Andró V. S. csoportja és a körükből disszidált személyek” az illető telefonvonalat használják fel kapcsolattartásra, és „[f]eltételezhetően*

⁵⁸ ÁBTL 3.1.5. O-19397. 5–9. A „Major” fedőnevű bizalmas nyomozás operatív terve, 1987. május 7. Czirják János karrierjének a rendszerváltás, konkrétan a Duna-gate botrány vetett véget: 1990. január 31-i hatállyal, átszervezésre való hivatkozással – a III/III. Osztály január 15-ével megszűnt – saját kérésére elbocsátották. ÁBTL 2.8.1. Szabolcs-Szatmár megye 3318. Czirják János személyi anyaga.

ilyen módon közölnek egymással bizalmas dolgokat ill. adnak tippeket a disszidálásra”. A tiszt ezért javaslatot tett a vonal lehallgatására.⁵⁹ (A megyei állambiztonság természetesen nem csak a punkok között keresett és talált szervezettséget: 1982 novemberében „Pók Csabának” név és gúnynév szerint fel kellett derítenie az Omnia presszó előtt gyülekező fiatalokat, és meg kellett tudnia, hogy „a csoportnak ki a vezéregyénisége, s mi köti össze őket”. [Az én kiemelésem – TT.]⁶⁰

A hálózati személyek és a politikai rendőrség jelentéseiben a punk mint kulturális jelenség alig van jelen, a zenéről, dalszövegekről, koncertjeikről, és mindarról, ami által ezek a különböző formációk léteztek, nem sok mindent tudhatunk meg. A zene hiánya e szövegekből jelképesnek is tekinthető: a különböző nyíregyházi zenekarok egy idő után éppen azért nem tudtak közönség előtt játszani, mert a megyei állambiztonság megakadályozta a fellépéseiket, akár még Budapesten is. Czirják főhadnagyot és társait láthatóan egyáltalán nem foglalkoztatta, hogy a punk – mint akkoriban a témával foglalkozó újságíró megfogalmazta – „a csömör, az undor, az elkeseredés, az érzelmi-szociális traumák, az eszményekből kiábrándultság, a kötődésekből, eszményekből, értékekből való kifosztottság kifejeződéseként” ad hangot és teret „a rossz közérzetnek, az ezzel kapcsolatos erőszakos, agresszív, nihilista, depressziós, türelmetlenül negativisztikus megnyilvánulásoknak”.⁶¹ Az állambiztonságot csak ezeknek a megnyilvánulásoknak ténye, vélt vagy valós politikai tartalma, rendszerellenes volta érdekelte.

Az állambiztonsági, és általában a hatalmi értelmezésben a punk az erőszakos rendbontó jelentését vette fel. (Ebben nagyon hasonlított a korabeli amerikai domináns értelmezéshez.) Ezt jól mutatja az a határozat, amelyet egy 1983-as falfirkálási ügyben készített Czirják János. Az eljárást azért indították, mert 1983. november 21-én késő este három 16–17 éves fiatal Neolux sprével a város több épületére horogkereszteket és náci jelszavakat festett. A vizsgálatot lezáró határozat végül kizárta a politikai indítékokat, és megállapította, hogy az elkövetőket csak a zene és a csavargó, munkanélküli életmód érdekelte, megjegyezve: „A punk zenét szeretik, a punk fiatalokra jellemző életmódot, öltözködést, magatartást igyekeznek

⁵⁹ ÁBTL 3.1.2. M-42194. 73–74. „Pók Csaba” jelentése, 1984. október 22.

⁶⁰ ÁBTL 3.1.2. M-42194. 13–14. „Pók Csaba” jelentése, 1982. november 29.

⁶¹ Sebők János: Magya-rock 2. A beat–hippi jelenség 1973–1983. Budapest, Zeneműkiadó, 1984. 254.

utánozni.”⁶² A nyomozás iratai között azonban – ezt leszámítva – semmilyen utalás nem történt a punkra. A zenére is csak annyi, hogy a fiatalok a falfirkálások előtt, erősen italos állapotban elhatározták egy újfasiszta egyesületet megalakítását, amelynek a kedvenc együttesük, az R-GO nyomán R-csoportnak neveztek el. Czirják főhadnagy fejében azonban az Omnia előtt gyülekező, „léhűtő” fiatalok csakis punkok lehettek.

Azt is látnunk kell ugyanakkor, hogy a nyolcvanas évek kultúrpolitikájában a punk nem volt teljes egészében és mindenestül tiltott. A sajtóban sem csak negatívan írtak róluk, és ha szűkösen is, de – főleg Budapesten – létezett olyan tér, ahol az együttesek felléphettek. A differenciált hozzáállás, bármily meglepő, még a nyíregyházi állambiztonságtól sem volt idegen. 1984. február 22-én este a tanárképző főiskola kollégiumában levetítették a *Kutya éji dala* című filmet. „Dici Gábor” azt jelentette, hogy a szervezők ezzel „a punk zenei mozgalmat szeretnék a főiskolásoknak bemutatni”. Tartótisztje, Czirják János tisztában volt ezzel, de láthatóan nem izgatta fel túlságosan a dolog, ugyanis a jelentést így kommentálta: „A Kutya éji dala c. filmet Bódy Gábor filmrendező készítette. A punk együtteseket mutatja be, dalbetétek bemutatása útján érzékelteti anarchista magatartásukat. A film az úgynevezett »túrt« kategóriába tartozik, a mozikban is vetítésre került. Megfelelő közegben pozitív hatása lehet, mert egyértelmű társadalmi hovatartozásuk.”⁶³

Ez a differenciált megközelítés persze nem járt ki mindenkinek, vidéki punkok a nyolcvanas években is börtönbe kerülhettek. A nyíregyházi punkot is inkább tiltották, semmint túrték Czirjákék. Sok punk pedig ezt nem tűrhette, és inkább kiszökött az országból. És többen a punkból is, de ez már egy egészen más történet.

⁶² ÁBTL 3.1.5. O-18758. 168–173. Összefoglaló jelentés, 1984. július 3.

⁶³ ÁBTL 3.1.2. M-40333. 45–46. „Dici Gábor” jelentése, 1984. február 22. A filmvetítést egyébként nemcsak a hálózati személyen keresztül, hanem alkalmi operatív kapcsolat útján is ellenőrizték.

TALLER JÁNOS

Heimweh – Honvágy

*„By the rivers of Babylon, there we sat down,
Yeah, we wept, when we remembered Zion,
By the rivers of Babylon, there we sat down,
Yeah, we wept, when we remembered Zion,
There the wicked Carried us away in capti-
vity, Required from us a song, Now how shall
we sing the Lord’s song in a strange land?”¹*

Talán nincs is olyan retro diszkó, ahol ne csendülne fel időről időre a Boney M-től a *Rivers of Babylon* című dal. Az önfeledt mulatozás közepe feltehetően senki, de legalábbis nagyon kevesek gondolnak arra, hogy Boney M számára Frank Farian és George Reyam által átdolgozott The Melodians szám egy ószövetségi zsoltár, egy siratóének átköltése: a hazájukból elűzött emberek éneke az átélt fájdalomról, a megaláztatásokról és a vágyakozásról. Szól az örömről is. Arról az örömről, amelyet a szenvedésük látványa, megaláztatásuk, a felettük való hatalom váltott ki a fogvatartóikból – a káröröm. Az otthonukból elhurcolt emberek egyik legnagyobb megaláztatása, amikor arra kényszerítik őket fogvatartóik, hogy énekeljenek hazájukról, azért, hogy lássák őket szenvedni és vágyakozni. Ezért tagadják meg az éneklést (fűzfára akasztják hangszereiket), hogy ne lehessen elvenni legfőbb örömüket, a hazájukra való emlékezést. Ha folyamatosan kényszerből kell a fogvatartóik előtt az otthoni dalokat előadni, előbb vagy utóbb undorodni fognak az énekektől. Elveszik belőlük a boldogság, az öröm érzése. Maguktól már nem énekelnék őket, így lassan az utolsó kötelék is elszakadna, amely az egykori otthonukhoz köti őket, s onnantól kezdve gyökértelessé válnának egy idegen országban.

¹ „Babilon folyóvizei mellett ültünk, Igen, sírtunk, amikor Sionra gondoltunk. Babilon folyóvizei mellett leültünk, Igen, sírtunk, amikor Sionra gondoltunk. Amikor a Gonoszok rabként elvittek minket, énekszót kívántak tőlünk. Hogyan énekelhetnénk az Úr énekét idegen földön?” Rivers of Babylon – Frank Farian – George Reyam, (a szerző fordítása)

Valami hasonlót érezhettek a huszadik század viharos éveiben a hazájukból elűzött, elmenekült emberek is. Voltak, akik a bűnös tetteik miatti felelősségre vonás elől menekülve hagyták el otthonukat. Nemhogy országot, hanem adott esetben még kontinenst is váltottak. Mások talán nem is értették, mi történik velük. Nem értették, hogy miért számít bűnnek az, hogy felvállalják hitüket, nemzetiségüket, származásukat vagy akár a kommunista rendszerekben a társadalmi osztályukat, foglalkozásukat. Miért számít bűnnek az, hogy hová születtek? Miért kell bélyeget (például sárga csillagot) viselni? Miért távolodnak el tőlük azok, akiket barátoknak hittek? Miért kerülik őket vadidegen emberek? Mit vétettek, hogy ennyire gyűlölik őket? Miért fosztják meg őket vagyonuktól és adják át azt másnak? Miért kell egy másik, idegen országba költözniük?

A hazájukból elmenekült vagy elűdözött emberek többsége belenyugodott a megváltozhatatlannak tűnő helyzetbe. Megpróbáltak beilleszkedni az új hazájukba, ahol nem biztos, hogy örömmel fogadták őket. Ilyen helyzetbe került a II. világháború után magyarországi németek (svábok²) jelentős része. Szülőföldjüket kényszer hatására egy ötven kilós batyuval kellett elhagyniuk és egy teljesen új közegbe kellett beilleszkedniük. A felületes külső szemlélőnek olybá tűnhet, hogy ez könnyen ment nekik. A későbbi NSZK-ba és az NDK-ba kerültek, így a nyelv és a kultúra azonossága megkönnyíthette a beilleszkedést. Azonban az elűzöttek³ kényszerletelepítése, családoknál való elszállásolása nem egy esetben ellenérzéseket váltott ki az őslakosoknál, akik közül néhányan „*ungarische Zigeuner*”-nek, azaz *magyar cigányoknak* hívták őket.⁴ A beilleszkedni tudás hiánya (nem találták meg a helyüket vagy számításukat), az elszenvedett atrocitások (például az előbb említett cigányozás) és a megszokott otthoni környezet iránti vágyódás vezethetett ahhoz, hogy az orosz hadsereg elől 1945 előtt elmenekültek és az 1946 után elűzött magyarországi németek közül egyesek hónapok vagy évek múltán

² A „sváb” szó a Kárpát-medencében élő németekre használt és elterjedt általánosító megnevezés. Azonban a Kárpát-medencében élő németek közül nem mindenki tartozik a dunai svábokhoz. (A tanulmányban a „német” elnevezést használom)

³ A II. Világháború után a magyarországi németeket elűzték Magyarországról. A ki- vagy áttelepítés szavak használata nem adja vissza a történetet, hiszen ezek történhetnek önkéntesen és nem minden esetben végleges, visszafordíthatatlan. Az elűzés szó azonban utal a kényszerre, megjelenik benne a gyűlölet, a tisztogatás motívuma és utal a visszafordíthatatlanságra. Az elűzötteknek nincsenek jogaik, jogfosztottak.

⁴ Slachta Krisztina: „Rokonlátogatók” – A magyarországi németek kapcsolatainak állambiztonsági ellenőrzése ÁBTL-Kronosz, Bp-Pécs, 2020., 30-36. és 39-40.o., Ritter György: Hazáink – Heimatländer (Továbbiakban: Ritter: Hazáink), Napkút, 2018., 125-126.o.

visszatértek egykori otthoniakba, amelyekben akkor már mások laktak. A menekültek között olyanok is voltak, akik például az USA hatóságainak felhívása miatt tértek vissza Magyarországra. Ők abban a hitben éltek, hogy korábbi tevékenységeikért nem fogja őket retorzió érni. Így gondolkodott például az 1944-ben az oroszok elől a németekkel együtt családjával Bajorországba menekülő volt volksbundista⁵ Barnai (Brandhuber) Antal. Kihallgatásakor azzal indokolta visszatértét, hogy azt mondták neki: *„aki nem érzi magát bűnösnek – olyan értelemben, hogy Magyarországon esetleg nem követtünk el olyat, amiért esetleg felelősségre vonnak – az visszatérhet Magyarországra.”*⁶ Az 1946 után hazájukból elűzöttek visszaszökésében szerepet játszhattak az itthon maradt családtagoktól kapott hírek, üzenetek. Például a gyermekeikkel elűzött családnyákra nagy hatással lehetett a hadifogságból hazatérő férj hívó szava, hogy *gyertek vissza, a házunk megvan*. Ugyanis a földhivatali kirendeltségek csak azok tulajdonát vették állami tulajdonba, akik a kitelepítési névjegyzékben szerepeltek. Az idegenben tartózkodó házastárs erre a listára nem került fel, ezért a tulajdonrésze megmaradt. Államosításra csak a kitelepült személy házrésze került, azonban fél házrészt nem lehetett kiutalni, azaz a hadifogságból hazatérő férjet egy üresen álló ház várta, ahová vissza lehetett térni.⁷

A visszaszököttek keresztútjáról, az átélt fájdalmaikról tanúskodnak a szubjektív elemeket tartalmazó oral historyk, valamint a levéltárakban fellelhető internálási és vizsgálati anyagok – utóbbiak a háborús bűnökkel vádolt egykori Volksbund és Waffen SS tagok ellen folytatott eljárások anyagai. Ezeket szintén forráskritikával kell kezelni, mivel a vádlottak önmagukat kívánták menteni a felelősségre vonás alól. Az SS-ben vagy Volksbundban folytatott tevékenységüket jelentéktelennek kívánták feltüntetni. Nem egy esetben a volt SS katonák azt állították, hogy harcokban nem vettek részt, gépjárművezetőként vagy kocsikísérőként tevékenykedtek. Mindezeket figyelembe véve, amennyiben mozaikszerűen egymás

⁵ A Volksbund (teljes nevén: Volksbund der Deutschen in Ungarn – Magyarországi Németek Népi Szövetsége) a magyarországi németek szervezete volt. Tényleges megalakulása 1939-ben történt. Kulturális szervezetként jött létre. A III. Birodalom érdekeit képviselte Magyarországon, és jelentős szerepet játszott a Waffen-SS-sorozásokban.

⁶ ÁBTL 2.5.4. 16/56 Brandhuber (Barnai) Antal gyanúsított kihallgatása 1948.04.29.

⁷ Seres István: Adalékok és emlékiratok Solymár nagyközség történetéhez, Helytörténeti Alapítvány Solymár 2002., 413.o.

mellé tesszük a visszaemlékezéseket és a levéltári iratokat, kirajzolódik előttünk a magyarországi németek fájdalmas sebeket rejtő múltja.

A MAGYARORSZÁGI NÉMETEK ELŰZÉSÉHEZ VEZETŐ ÚT

A magyarországi németek szülőföldjükről való elűzésének gondolata a politikai vezetők körében már jóval a második világháború előtt felmerült. Az 1920-as évek előtt kialakult egy németellenes légkör, de ez akkor még nem került be a politika fősodrába. Az elvesztett világháború és a trianoni békeszerződés okozta sokk helyezte előtérbe a nemzetiségi kérdést. Az ország vezetői, politikusok, értelmiségiek válaszokat és felelősöket kerestek az országot sújtó tragédiára. Miért történt mindez Magyarországgal, miért vesztette el lakosságának nagy részét és területének kétharmadát. Egy részük kifejezetten az országban élő nemzetiségekben és vallási kisebbségekben látta a problémák gyökerét. Nem véletlenül vált Szabó Dezső 1919-ben *Az elsodort falu* címmel megjelent regénye igen népszerűvé. Ebben a Magyarországon élő nemzetiségeket – közülük is leginkább a németeket – tette felelőssé a magyarokat érő hátrányokért. A politikusok közül Méhely Kálmán⁸ szerint a magyar társadalom nem volt felelős a vörös forradalomért és az azt követő fehér ellenforradalomért. Szerinte ezekről a Magyarországon élő zsidók és németek tehettek. 1922. január 5-én a költségvetési vita során elhangzott felszólalásában ezen véleményének hangot is adott: *„Mert mi volt a mi katasztrófánk? A háború elvesztése, a 67-es rendszer, amely nem készített elő minket arra, hogy nemzeti állam gyanánt helyünket megállhassuk, jött a vörös forradalom, jött a fehér ellenforradalom. Sem a vörös forradalmat, vagyis ezt a forradalmi kilendülést, sem a fehér ellenforradalmat nem a magyar társadalom csinálta. Ha sokat emlegetjük a zsidóság bűnét, hogy bizonyos zsidók, Kun Béla és társai, akik Oroszországból hazajöttek, csinálták a vörös forradalmat, ép úgy mondhatjuk, hogy a fehér ellenforradalmat a magyarországi németiség csinálta, a svábok, az ő fajilag doktriner, dogmatikus felfogásukkal.*

[...] *Vannak hazugságok, amelyeknek a magyarok felültek. Ilyen hazugság az a mondás, hogy »nyelvében él a nemzet«. Azt hittük, hogy ez egy erősítő*

⁸ Méhely Kálmán (1882-1923) közgazdasági író, egyetemi tanár.

hatalom, azt hittük, hogy ez egy természetes dolog. Most megtanulhattuk, hogy a legkevésbé sem az. Mert ez a Kun Béla és társai gyönyörű magyarsággal tudtak beszélni, kitűnő magyar nyelvük volt, magyar nevük is volt. Nem a nyelv és nem a névmagyarosítás jelenti a nemzetnek értékes, hazafias tagját, hanem az érzés, a jellem, az akarat, a cselekedet, a tett. Ezek teszik azt, hogy például egy Mechwart András német nyelven jobban szolgálja a magyar érdeket, mint egy olyan valaki, aki bár magyar nyelven, de a nemzet ellen fordul.

Ezt ki akartam domborítani, nehogy a magyarságot vádoljuk avval, hogy akár a vörös forradalmat, akár a fehér ellenforradalmat csinálta. A vörös forradalmat a zsidóság bizonyos rétegei zúdtították ránk, az nem magyar gyökerekből fejlődött ki. De nem a magyar társadalomból fejlődött ki a fehér reakció sem, mert ha vezéreink végignéznünk, valamennyien német fajúak, német származású emberek, amit nem lehet levetkőzni sem névvel, sem magyarul beszéléssel, sem avval, hogy legjobb meggyőződésük szerint magyar érdekeket kívántak szolgálni. Én teljesen átérzem az ő jóhiszeműségüket; ők megcsinálták a fehér reakciót, belevitték az országot, de ebben benne volt a német dogmatizmusnak, doktrinerségnek, faji természetnek hatása is, az a türelmetlenség, az elnyomásra, a brutalitásra való törekvés, amely erőszakkal, vaspálcával elnyom mindent, mint a tanítómester, aki bele akar a gyermekbe diktálni valamit, mint a vaspálcás német tanítómester, aki a legrosszabb pedagógus.

A németek legkevésbé értnek a nemzetiségi kérdés kezeléséhez. Nem tudtak bánni avval a kis százezernyi dánnal, az elzászi franciákkal és nem tudták megoldani a lengyel kérdést. Ők a legérzékletlenebbek más nemzetiségek lelki követelményeinek a megértése tekintetében. Az ilyen vádtól tehát nagyon kell óvakodnunk és én kötelességemnek éreztem tisztára mosni a magyar fajiség reputációját úgy a vörös forradalmi kilendülés, mint a fehér ellenforradalmi túlzások vádjával szemben.”⁹

Méhely Kálmán, Szabó Dezső és a hozzájuk hasonlóan gondolkodók véleménye a Trianon utáni Magyarországon felerősödött. A békeszerződést követően az ország legnagyobb lélekszámú nemzetisége a német lett, amelynek túlnyomó

⁹ Nemzetgyűlési napló, 1920. XIV. kötet 386.o.

többsége egy tömbben élt.¹⁰ Ebben a politikai és értelmiségi elit egy része veszélyt látott: tartottak tőlük.

A II. világháború kitörésének idején a magyar politikai elit köreiből megfogalmazódott a gondolat, hogy a magyarországi németeket telepítsék ki az országból. Kiváló apropót adott az elképzelésnek Adolf Hitler 1939. október 6-án a Reichstagban elmondott beszéde, amelyben a „nem tartható” német nyelvű népcsoport töredékek hazahozataláról beszélt. Horthy Miklós kormányzó a Führernek november 3-án írt levelében ajánlatot tett a magyarországi németek visszatelepítésére. Az 1940. január 12-én tartott kormányülésen az elcsatolt Burgenlandban élő mintegy 16 ezer magyar repatriálása került szóba. A két kormány elképzelése szerint az áttelepítés önkéntes alapon történt volna, kényszer alkalmazása nélkül. A magyar kormány dönthette el, hogy az áttelepítés mely vidékeket érintené.¹¹ Bár ez az elképzelés nem valósult meg, a kormány a Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter által 1940-ben megalakított Nemzetpolitikai Szolgálatot¹² a Magyarországi Németek Népi Szövetségének (Volksbund) gyengítésére használta fel.¹³

Gerhard Seewann abban látja a negyvenes évek elején folyó kitelepítési viták jelentőségét, hogy ezek vezettek el a magyarországi németek elűzésének gondolatához.¹⁴ A kormány és az ellenzék is támogatta a „sváb kérdés” kitelepítéssel történő megoldását. Varga Béla¹⁵ már 1942-ben az ország elhagyására buzdította a volksbundistákat. A november 11-i képviselőházi felszólalásában azt mondta, hogy amennyiben az itt élő németek nem érzik jól magukat Magyarországon,

¹⁰ Ilyen tömb volt például a Budapest környéki falvak alkotta „svábgyűrű”, melyben az 1930-as népszámlálás szerint a magyarországi németek 40 százaléka élt.

¹¹ Jegyzőkönyv a Minisztertanács 1940. jan. 12-i üléséről, <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=preservica::a9d4580f-4f81-4497-a45b-f67242a87be9> utolsó letöltés 2020. máj. 16.

¹² A Nemzetpolitikai Szolgálat 1940-ben alakult, vezetője Korvig Béla (1900–1962) volt. Feladata volt az egyesületeknek való segítségnyújtás és a propagandatevékenység.

¹³ Tilkovszky Lóránt: Nemzetiségpolitika Magyarországon a 20. században, https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/altalanos/nemzetisegi_politika_magyarorszagon_a_20_szazadban/index.htm utolsó letöltés 2020. máj. 18.

¹⁴ Gerhard Seewann: A magyarországi németek története II. kötet, Argumentum, Bp. 2015. 291-292.o.

¹⁵ Varga Béla (1903-1995) katolikus pap, politikus. 1937-től a Független Kisgazdapárt országos alelnöke. 1939–1944 között országgyűlési képviselő, 1945 áprilisától az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, novembertől képviselője. 1946. február 27-én az országgyűlés elnökévé választották. 1947 júniusának elején az USA-ba menekült, ahol az emigráció egyik vezetője lett.

akkor azzal az egy batyuval, amivel jöttek, vissza is mehetnek.¹⁶ Ezzel alapozta meg a pár évvel későbbi „egy batyuval jöttek, egy batyuval menjenek” mondatot. Vargának a Volksbundról vallott felfogása megegyezett a magyarok többségének véleményével: a volksbundista az hazaáruló. Peyer Károly¹⁷ már jóval keményebben fogalmazott a Szociáldemokrata Párt XXXIII. kongresszusán: „*viszont lesz egy réteg, amellyel nem lehet mást csinálni, mint kiszállítani őket az országból, ahogy most ők csinálják szerte Európában*”.¹⁸ A II. világháború alatt a baloldali pártokban egyre inkább teret nyert a az a gondolat, hogy a háború befejezése után meg kell szabadulni az itt élő németektől.¹⁹

Egy ilyen német- és zsidóellenes időszakban tartották meg az 1941-es népszámlálást, amely Tilkovszky szerint színvallásra kényszerítette az embereket.²⁰ A korábbi censusokhoz képest jóval mélyebben tekintettek bele a családok belső viszonyaiba. A kormány utasítására a népszámlálás kérdéskörét ki kellett egészíteni politikai jellegű pontokkal (nemzetiség, vallás, vallásváltoztatás, felmenők származása). Mivel a kérdőíveket a nemzetiségek nyelvén is kinyomtatták, azok kitöltése

¹⁶ „Magyarok-e hát ők, vagy nem magyarok? Ha magyarok, alkalmazkodjanak mindenben a magyar szellemiséghez és a magyar történelmi levegőhöz. (Úgy van! Úgy van! — Élénk taps.) Ha pedig nem érzik itt jól magukat és nem akarnak alkalmazkodni hozzánk, akkor az az út, amelyen batyuval jöttek ebbe az országba, nyitva áll előttük, vissza mehetnek azon ma is. (Homicskó Vladimír: Nem jöttünk batyuval!) Nem arra vonatkozik, aki ezt mondja, csak arra, aki nem akar magyarként élni ebben az országban, annak itt nincs keresnivalója (Meskó Zoltán: Úgy van!), újra megismétlem ezt a kijelentésemet. (Pándi Antal: Szóval az érdekmagyarok menjenek ki! — Úgy van! Úgy van! balfelől — Pándi Antal: Aki érdekből magyar! — Szentiványi Lajos: Aki érdekből magyar, az menjen ki!)” Képviselőházi Napló 1939. XV. kötet 220.o., https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1939_15/?pg=231&layout=s utolsó letöltés 2020. máj. 18.

¹⁷ Peyer Károly (1881-1956) szociáldemokrata politikus, miniszter. 1922–1944 között országgyűlési képviselő. 1947-ben kizárták az Szociáldemokrata Pártból. Ezután a Magyar Radikális Párt tagja lett, és rövid idő múlva emigrált.

¹⁸ „[...] A nemzetiségi kérdésnek két része van: az egyiket demokráciával lehet megoldani, a másikat vagonnal. Mert vannak nemzetiségeink, amelyekkel nem voltak és nincsenek bajaink, de vannak, amelynek nem lehet olyan jogokat adni, mint amilyeneket most élveznek. Nem lesznek differenciáink a románokkal, tótokkal, szerbekkel és más nemzetiségekkel, de lesznek a németekkel, nem azért, mert mi akarjuk, hanem mert ők teremtették meg ezt a differenciát és itt is „Herrenvolk” akarnak lenni. A háború után bizonyára lesznek zavaros idők, ezalatt rendbe kell hozni a dolgainkat, hogy együtt éljünk azokkal a nemzetiségekkel, amelyekkel biztosan tudom, megtaláljuk majd a megegyezés módját, viszont lesz egy réteg, amellyel nem lehet mást csinálni, mint kiszállítani őket az országból, ahogy most ők csinálják szerte Európában” Tilkovszky Lóránt: A Szociáldemokrata Párt és a nemzetiségi kérdés Magyarországon a II. világháború időszakában In: Párttörténeti Közlemények XXIX. évf. Bp. 1983/4 66-67.o.

¹⁹ uo. 70. oldal

²⁰ uo.

is utalt az illető származására.²¹ A visszatért területek miatt az országon belüli nemzetiségi arányok megváltoztak. A Teleki Pál²² által vezetett kormány pedig szeretne volna látni, hogy kik azok, akikre számíthat, valamint a Hitler által korábban meghirdetett “hazatérés politikája” miatt is fontossá vált a nemzetiségi hovatartozás. Gulyás László szerint Teleki gondolata az lehetett, hogy a népszámlálás révén két kategóriába sorolja a németeket:

1. Német anyanyelvű, magyar nemzetiségű – ők azok, akik lojálisak Magyarországhoz;
2. Német anyanyelvű, német nemzetiségű – ők azok, akik nem vállalnak sorsközösséget a magyarsággal.²³

Teleki és a magyar politikai elit úgy gondolta, hogy ha a háború Németország győzelmével fog végződni, akkor Hitler a dél-tiroli németekhez hasonlóan át fogja telepíteni a magyarországiakat is. Gulyás szerint az áttelepítésre pedig a második kategóriába soroltakat javasolták volna.²⁴

Amint nyilvánosságra került, hogy rákérdeznek a nemzetiségre és anyanyelvre, a Basch Ferenc²⁵ által vezetett Volksbund központi lapjának hasábjain kampány indult meg azért, hogy a magyarországi németek német nemzetiségűnek és magyar anyanyelvűnek vallják magukat. A magyar kormány pedig a Nemzetpolitikai Szolgálat révén arra hívta fel a lakosság figyelmét, hogy Hitler a Német Birodalom területére kívánja majd telepíteni a magukat német nemzetiségűnek és anyanyelvűnek vallókat.²⁶ Feltehetően az érintettek nem is értették, miről szól valójában

²¹ Thirring Lajos: 1941. évi népszámlálás – A népszámlálás története és jellemzése (1981) https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1941_tortenete/?pg=19&layout=s utolsó letöltés: 2020. máj. 19.

²² széki gróf Teleki Pál (1879-1941) geográfus, egyetemi tanár, politikus. 1920–1921 és 1939–1941 között Magyarország miniszterelnöke. 1941. április 3-án öngyilkosságot követett el.

²³ Gulyás László: A Délvidék visszatérése 1940-1941, A Horthy-korszak külpolitikája 6. (Revíziós sikerek 3.), (továbbiakban: Gulyás, Attraktor, Máriabesnyő 2019. 100.o.

²⁴ uo.

²⁵ Basch Ferenc (1901-1946) politikus. A 30-as évektől a nemzetiszocialista eszmék híve. 1938-tól a VDU vezetője.

²⁶ Marchut Réka: A Pest megyei németek kitelepítése és annak előzményei – doktori disszertáció (továbbiakban: Marchut) <http://doktori.btk.elte.hu/hist/marchutreka/diss.pdf> utolsó letöltés 2020. máj. 18.

a kérdés, miért fontos ez, valamint élt bennük a magyar–német kettős tudat.²⁷ A népszámlálás alatt önkényeskedésekre és visszaélésekre is sor került.²⁸ 1946. május 25-ig²⁹ az ekkor megadott nemzetiségi és anyanyelvi adatok is eldönthették az egyének sorsát – ebből származott a népszámlálás tragédiája,³⁰ emiatt mondták Ritter György interjúalanyai közül többen azt, hogy a Magyarországról elűzöttek fő bűne német származásuk felvállalása volt.³¹

EGY BATYUVAL JÖTTEK, EGGYEL MENJENEK

1945. május 9-én Európában elhallgattak a fegyverek. A földrészen véget ért a sok pusztítással és szenvedéssel járó második világháború. Még tartott a Japán elleni háború,³² amikor a győztes hatalmak Potsdamban konferenciát tartottak.³³ Együtt tárgyalták a csehszlovákiai, lengyel és magyarországi németek áttelepítését a legyőzött Németországba. Ez lett az alapja az úgynevezett Potsdam-legendának, amely szerint a magyar kormány csak végrehajtója a szövetségesek által elrendelt intézkedéseknek. Ennek azonban ellentmond, hogy a magyarországi politikai pártok vezetőitől már a potsdami tárgyalásokat megelőzően is elhangzottak olyan kijelentések, hogy a *svábokat* ki fogják telepíteni. Kovács Imre, a Nemzeti Parasztpárt főtitkára felelevenítette Varga Béla szavait, amikor a Szabad Szó című újság 1945. április 10-i számában az alábbi címmel jelent meg az április 7-i pártnapról szóló tudósítás: „A svábság egy batyuval jött ide, egy batyuval is menjen”.³⁴ A következő napon Bodor György ugyanezen lapban már számba vette a magyarországi németek által lakott településeket, és a tulajdonukban lévő földeket 1,1 millió holdra becsülte.³⁵ A Népszava egyenesen arról írt, hogy nem lenne példátlan

²⁷ uo.

²⁸ uo. valamint Ritter György: Háború és elűzés – Emlékek a második világháborúról és az 1946-os német kitelepítésről, Napkút füzetek 58. szám, Napkút Budapest, 2011. 28-29. (Továbbiakban Ritter: Háború és elűzés), valamint Seres 339.o.

²⁹ 1946. május 25-én jelent meg az 5805/1946. M.E III. sz. körrendelet, mely a kitelepítés alól mentesítette azokat, akik az 1941-es népszámlálás során magukat magyar nemzetiségűnek és német anyanyelvűnek vallották.

³⁰ A NK 12330/1945. M.E. sz. rendeletének 1.§. értelmében, aki az 1941-es összeírásakor német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát, köteles áttelepülni.

³¹ Ritter: Hazáink, 105-111.o. valamint Ritter: Háború és elűzés 28.o.

³² Japán 1945. szeptember 2-án tette le a fegyvert.

³³ 1945. július 17. – 1945. augusztus 2.

³⁴ „A svábság egy batyuval jött ide, egy batyuval is menjen” Szabad Szó 47. évf. 12. sz. 1945. ápr. 10. 4. o.

³⁵ Bodor György: Hol laknak a magyarországi németek? Szabad Szó 47. évf. 13. sz. 1945. ápr. 11. 2. o.

a magyarországi németek elűzése, hiszen 720 évvel ezelőtt Magyarországról már egyszer kitelepítették a németeket – akkor az uralkodó fegyverrel távolította el az országból a német lovagrendet.³⁶

A Volksbund tevékenysége és a Waffen-SS-ben harcoló magyarországi németek újabb ürügyet szolgáltatottak a hazai németiség elűzésére. Az 1938-ban megalakított, de csak 1939-től működő Volksbund (VDU) kulturális egyesületként lett bejegyezve, az 1940-ben megkötött második népcsoportegyezményt követően magyarországi németek kizárólagos képviselőjévé vált. A VDU a leginkább náci propagandát terjesztő kulturális rendezvények, tanfolyamok szervezésén túl részt vett a magyarországi Waffen-SS toborzásokban is. A toborzásokban való aktív részvétele miatt a svábok többsége lassan elidegenedett az egyesülettől, a tagjait nem egy esetben tetteleg bántalmazták.³⁷

Magyarországon az illegális Waffen-SS toborzások 1940-ben indultak meg. A Waffen-SS a második világháború elején jelentős veszteségeket szenvedett el felszerelésben és élőerőben. Utóbbi pótlását a náci Németország vezetői a külföldi államokban élő németekből próbálták megoldani, potenciális tartalékot láttak bennük.³⁸ Az illegális toborzásra utal az is, hogy a hivatalos lapokban közölt ismeretlen helyen tartózkodó állításköteles³⁹ személyek körözési listáján szereplőkhöz nem egy esetben az alábbi megjegyzéseket fűzték: „*állítólag Németországba szökött*”, „*állítólag Németországban tartózkodik*”.⁴⁰ Az 1942-ben megkötött államközi egyezmény révén már legálisan is lehetett jelentkezni a Waffen-SS-be, igaz, ez az állampolgárság elvesztésével járt. 1943-ban még rendeztek egy önkéntes alapon történő sorozást, amelyet egy 1944-es kényszersorozás követett. 1944. április 14-én Csatay Lajos honvédelmi miniszter és Edmund Veessenmayer megállapodást kötöttek a magyarországi Waffen-SS toborzások végrehajtásáról. Ennek értelmében a Magyarországon élő népi németeket állampolgárságuktól

³⁶ Németek Magyarországon, Népszava 73. évf. 159. sz. 1945. aug. 5. 3. o.

³⁷ Taller János: „Gyorsított eljárás” – Adalékok az 1946-os solymári kitelepítés történetéhez, In: Arc és Állarc 2017/1., 67. o.

³⁸ Kovács Zoltán András – Számvéber Norbert: A Waffen-SS Magyarországon, Business Week – Hadtörténelmi Levéltár, Bp. 2001. (továbbiakban: A Waffen-SS Magyarországon) <http://mek.oszk.hu/05000/05002/html/#d1e1421> utolsó letöltés 2020. jún. 10.

³⁹ Olyan férfi, akinek meg kell jelennie a katonai sorozóbizottság előtt.

⁴⁰ Pl. : Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye hivatalos lapja 40. évf. 4. sz. 1942. jan. 22., 59. o.

függetlenül Magyarország a Harmadik Birodalom rendelkezésére bocsátja.⁴¹ A korábbi sorozásoktól eltérően a megállapodás után besorozottak nem vesztették el a magyar állampolgárságukat.⁴²

A magyarországi németek közösségét érintő és a későbbi elűzésükhöz vezető nagypolitikai történések (népcsoportegyezmény, az áttelepítés lehetőségének felvetése az elit részéről, az 1941-es népszámlálás, a Volksbund tevékenysége és a Waffen-SS toborzások) helyi szinten úgy csapódtak le, hogy: egy-egy település életét és az ott élő egyének sorsát befolyásolták. Erről tanúskodnak a visszaemlékezések, a Volksbund- vagy Waffen-SS-tagság miatt indított vizsgálatokról szóló dossziék és internálással kapcsolatos iratok. Ezek – a szubjektivitásukat is figyelembe véve (az eljárás alá vont személyek többnyire igyekeztek a saját szerepüket jelentékteleníteni) – igen értékes adalékokkal szolgálnak az évtizedeken át elhallgatott tragédiához vezető útról.

Ilyen internálási és vizsgálati dossziék maradtak fenn egykori solymári lakosokról. Némelyikük csak néhány lapból áll, annyi szerepel rajtuk, hogy Volksbund- vagy Waffen-SS-tagság miatt az illetőt internálták. Egyes internálási iratok anyagának nagy részét ugyanazon dokumentum több példánya alkotja. Fennmaradtak azonban olyan internálási iratok és vizsgálati dossziék is, amelyekből részben rekonstruálni lehet az egyéni keresztutakat. Ezek mozaikszerűen egymás mellé téve megmutatják Solymár történetének egyik legtragikusabb időszakát, hogy miként éltek, milyen gondok, problémák vették körül a solymári németeket az otthonaikból való elűzését megelőző és az azt követő években.

„MEIN SCHÖNES SOLYMÁR. DU MEIN LIEBER HEIMATORT”⁴³

A történelem viharai nem hagyták érintetlenül a budakörnyéki településeket, köztük Solymárt sem. A török Hódoltság korában elnéptelenedő, majd a XVIII. században német telepesek révén újjáéledő falu a XIX. század végén, XX. század elején

⁴¹ Kovács – Számvéber: A Waffen-SS Magyarországon

⁴² uo.

⁴³ „Gyönyörű Solymárom, drága szülőházám” – a szerző fordítása, Im Ofner Bergland - Matthias Thaller (Taller Mátvás)

többek között a gróf Karátszonyi Guidó által 1882-ben alapított Rózsaleány-díj⁴⁴ miatt kapott országos hírverést. Ez egy erénydíj volt, amelyet csak egy erkölcsös életvitelt folytató leány nyerhetett el. Azonban 1890-ben kétely merült fel a díjra jelölt pilisszentiváni hajadon ártatlansága kapcsán, mivel az erényességét vizsgáló bizottság előtt egy újszülött kisbabát is prezentált⁴⁵ Ez a kisebb baki majd harminc éven keresztül örökzöld témát adott a sajtónak, amelyben már nem pilisszentiváni, hanem solymári leány szerepelt.⁴⁶ A rózsaleány esete lassan kikopott a közbeszédből, és Solymárral kapcsolatban már más ügyek miatt cikkeztek a sajtóban: például Terstyánszky Ödön súlyos motorbalesetéről⁴⁷ vagy a programbeszédét tartó szociáldemokrata jelölről, akit a hallgatósága le akarta húzni az emelvényről, mert kiderült, hogy a Tanácsköztársaság alatt ő járt agitálni Solymárra.⁴⁸

A 30-as években már előtérbe került a nemzetiségi kérdés. A német nyelvű oktatás kérdése kiemelt jelentőségűvé vált.⁴⁹ Seres István úgy emlékezett vissza erre az időszakra, hogy az 1938/39-es tanév karácsonyi szünetét követően Temesi (Tix) Mátyás solymári tanító az általános iskola negyedik osztályának földrajzóráját már nem magyarul, hanem németül tartotta meg. Azt is kijelentette, hogy a továbbiakban minden órát német nyelven fog megtartani. A félévet követően az osztályokat kettéválasztották az alapján, hogy magyar vagy német hangzású családnevet viseltek. Ezzel a lépéssel kiváltották a lakosság tiltakozását. Aláírásgyűjtésbe kezdtek a magyar nyelvű oktatás érdekében⁵⁰, aminek eredményeként az Új Nemzedék

⁴⁴ Gróf Karátszonyi Guidó (1817-1885) Rudolf trónörökös és Stefánia főhercegnő 1881-es esküvője alkalmából francia mintára egy 20 ezer koronás alapítványt hozott létre, azért, hogy annak kamataiból a birtokain élő vagyontalan, erkölcsös életet élő leányok úri módon mehessenek férjhez. A szokásnak a korona elértéktelenedése és az első világháború vetett véget. Az utolsó rózsalesküvőt 1914-ben tartották Pilisszentivánon.

⁴⁵ A rózsaleány esete, Pesti Hírlap 12.évf. 132.sz. 1890.máj.14., 7.o.

⁴⁶ „Nincs azon semmi különös, hogy a solymári rózsza az idén megint korai gyümölcsöt hozott. Hiszen a vadrózsza tudvalevőleg gyümölcsöt is terem, azt meg csak nem kívánhatják attól a szegény parasztlánytól, hogy nemesített tea-rózsza legyen. - Legokosabb lenne Solymáron legényt választani rózsalánynak. Annak az erényességét legalább nem cáfolhatná le olyan könnyen a gólya.” Üstökös 39.évf. 36. sz. 1896. szept. 6., 350.o. „A solymári rózsaleányokat sok tréfa és nem egy vidám kuplé emlegette akkoriban nagy előszeretettel.” Az első Karátszonyi gróf, Az Újság 9.évf. 248.sz. 1933.okt. 31., 14.o.

⁴⁷ Vitéz nádasi Tersztyánszky Ödön (1890 –1929) honvéd ezredes, kétszeres olimpiai bajnok kard és törvívó.

⁴⁸ Póru! járt szocialista jelölt, Új Barázda 2.évf. 14.sz. 1920. jan. 16. 3.o.

⁴⁹ Az 1935. évi 11.000 sz. M.E. rendelet megszüntette a korábbi népi iskolai oktatási típusokat és egységes rendszert vezetett be a nemzetiségek anyanyelvi oktatásába. Ennek értelmében bizonyos tantárgyakat a nemzetiségek anyanyelvéen tanítottak.

⁵⁰ Seres 292-293.o.

1939. január 14-i száma közölte a solymári szülők tiltakozó nyilatkozatát. A tiltakozók az alábbi kijelentéseket tették:

1. A németajkú magyarság egy részét a kenyéradó haza ellen lázítják.
2. Nem németek, hanem keresztény magyarok, akik németül is tudnak.
3. A magyar szent haza az, mely ápol és eltakar és ezt minden külső és belső ellenségtől meg kell védeni.
4. *„Magyarok vagyunk vérünk szerint is, mert hiszen több évszázad alatt a vérkeveredésnek kölcsönösen be kellett következnie. Aki mégis idegen népiségről beszél, az ne feledje, hogy annak idején őseink üres tarisznyával jöttek ide hazát keresni, amit találtak is, mi azonban kenyérünket és vagyonunkat ivadékainkra örökség gyanánt átruházni akarjuk a Magyarok Istene nevében és áldásával.”⁵¹*
5. A haza ellen fordulók alávaló személyek.
6. Az oktatás magyar nyelven történjen, ne németül. Ha ez nem történik meg, akkor magánúton fogják a gyermekeiket magyarul tanítani.
7. *„Nem ajánljuk senkinek, hogy hitünkben és hazafiasságunkban való meg-ingatás céljából falunk határát átlépje, mert annak testi oltalmat nem nyúj-tunk.”⁵²*

Az ezt követő napon a Volksbund lapjának hasábjain azzal vádolták a solymári szülőket, hogy meg akarják tagadni a nemzetiségüket. Ezzel azonban csak olajat öntöttek a tűzre. A szülők nyomására visszaállították a magyar nyelvű oktatást heti két németórával. A több mint két évtizede német nyelvű falvakban szolgáló Varga József ágfalvi plébános hozzászólt és kiigazítást tett az Új Nemzedék hasábjain megjelenő solymári nyilatkozathoz. Ebben felhívta az olvasók figyelmét a nyilatkozat azon pontatlanságra, hogy tisztán német nyelvű iskola a jogszabályok értelmében nincs. Az oktatás vegyesen német és magyar nyelven folyik. Véleménye szerint az oktatási rendszer jó és a gyermekek mindkét nyelvet kiválóan el tudják sajátítani a tudásanyagot.⁵³

⁵¹ Új Nemzedék 21.évf. 8. sz. 1939. jan. 11., 4.o.

⁵² u.o.

⁵³ Új Nemzedék 21.évf. 20. sz. 1939. jan. 25., 4.o.

Seres gyermekkori emlékei és a szülők nyilatkozata arra utalnak, hogy az akkori jogszabályoknak megfelelően Temesi tanító német anyanyelvű oktatást vezetett volna be. Bizonyos tárgyakat (pl. a földrajz) német nyelven kívánt tanítani. Ezt a szülők úgy értették hogy ettől fogva tisztán német nyelvű oktatás folyik majd a község iskolájában – ez váltotta ki a tiltakozást.

VOLKSBUND ÉS A WAFFEN-SS

A Volksbund szemében kudarccal végződő iskolaügy után fél évvel agitátorok⁵⁴ érkeztek Németországból Solymárra. A Budapesten német tanfolyamokra járó ifj. John Jánost⁵⁵ 1939 augusztusának elején értesítették arról, hogy Münchenből egy dalárda érkezik, ellátogatnak több német nyelvű községre, és célpontjaik között Solymár is szerepel. A társaság augusztus 10. körül érkezett Solymárra, és a vasútállomásra egyenesen Schäffer György Mátyás király utcai vendéglőjébe mentek.⁵⁶ Az első világháborús érdemei miatt vitézi címmel is rendelkező tulajdonos magyarbarát magatartása miatt a helyiséget elhagyták és kettesével magánházakba mentek. Este 8 óra körül a Kálvária utcában lévő Milbich kocsmába, a solymári Volksbund tagok törzshelyére mentek.⁵⁷ Vacsorára után előadást tartottak. A rendezvényen a solymári nyilaskeresztesek is részt vettek, az esetről készült jelentés szerint a vendégekkel s a jelen lévő volksbundistákkal szimpatizáltak. A vacsora alatt a kocsmában másik helyiségben a község vezetői ültek, akik a dalárda német népdalokból és táncokból álló előadása alatt folyamatosan

⁵⁴ A két világháború közötti időszakban folyamatosan érkeztek Németországból Magyarországra Wandervogel-ek / vándordíjakok. Ők a Magyarországon élő németek német öntudatát kívánták erősíteni. L.: Marchut Réka: Töréspontok – A Budapest környéki németység második világháborút követő felelősségre vonása és annak előzményei (1920-1948), MTA TK- MTT- BPE, Budapest-Budaörs, 2014., 63-64.o.

⁵⁵ John János (1922-1944) Volksbund solymári ifjúsági szervezetének egyik szervezője és vezetőségi tagja. Az esetről szóló bizalmas jelentésben (ÁBTL 316 P 1754) a születési dátumaként feltüntetett 1918 téves. 1944 előtt lépett be önként az SS-be és 1944. október 13-án esett /tűnt el Válaszút (Románia) környékén.

https://www.volksbund.de/graebersuche/detailansicht.html?tx_igverlustsuche-pi2%5Bgid%5D=c555b799b43a51aedca0da1a0c2d4f36&cHash=4acdc32f628a7d90167a7f96c9684cd0
Utolsóletöltés: 2020.07.08., Teller: „Gyorsított eljárás”

⁵⁶ vitéz Schäffer György (1896-1982) hentes-mészáros, 1922-től önálló vendéglős. Solymáron két Schäffer vendéglő volt. Az egyik a Mátyás király utcai, a másik a Templom téri. Utóbbit Schäffer (Sarlós) Bernát (1904-1980) vezette. Az elnevezésük a tulajdonosok neve után történt. Hegedűs András – Milbich Tamás: *Solymári arcképcsarnok 1266-2000*, Magánkiadás, Solymár, 2011., 236-242.o.

⁵⁷ uo. 238.o.

magyar irredenta nótákat énekeltek. Emiatt a müncheniek közül valaki beszédet intézett a jelenlevőkhöz, kiemelve faji azonosságokat, valamint azt, hogy ők is földművesek. Dauner Mihály⁵⁸ solymári kereskedő ezt hallva odament a szónokhoz és az alábitt mondta: „*Nemigen látszik, hogy földművesek volnának, mivel aranygyűrűkkel az ujjon nem igen lehet földet művelni.*”⁵⁹ Nem sokkal később Dauner és vele együtt többen ismételtelen rendre utasították a kocsmá udvarán mulató németeket és azt mondták, hogy ők magyarok és nem kívánnak Németországhoz csatlakozni. Ezt követően a dalárda tagjai elhagyták a községet.⁶⁰

A magyar tannyelvű iskola érdekében történő felháborodás és a község vezetőinek Volksbunddal, valamint a német propagandával szembeni erélyes fellépése, a magyarság melletti kiállása befolyásolhatta az 1941-es népszámlálás eredményeit. Ekkor a község lakossága 4096 főt számlált. Ebből mindössze 635-en vallották magukat német nemzetiségűnek és 2446-an német anyanyelvűnek. Magyar nemzetiségűnek 3397-en vallották magukat és 1636-an tartották magukat magyar anyanyelvűnek.

Az NSDAP propagandájának magyarországi terjesztésében aktív szerepet játszó Volksbund a kulturális rendezvények, tanfolyamok, stb. szervezésén túl részt vett a Waffen-SS toborzásokban is. Utóbbiban való aktív részvétele miatt a németek többsége lassan elidegenedett az egyesülettől, tagjait tettleg is bántalmazták.⁶¹ A solymári Gruber-család⁶² két férfi tagja között fizikai összeütközésre is sor került: „*A községben lelkes híve volt⁶³ a magyar mozgalomnak és éles ellentétben állott a volksbundistákkal, köztük Jakab fivérével⁶⁴ is akivel emiatt tettlegességre került sor; fivérért hazaárulónak tartotta.*”⁶⁵

⁵⁸ A jelentésben Danner Mihály szerepel, nagy valószínűséggel Dauner (Grundhéen, Dér) Mihály (1886–1966) vegyeskereskedőről van szó, aki a Solymári Iparosok és Kereskedők Olvasó és Dalkörének volt a tagja. Ugyancsak tagja volt Német Népművelődési Egyesületnek, a Polgári Lövész Egyesületnek, valamint az Országos Frontharcosok Szövetsége solymári szervezetének is. uo. 225.o.

⁵⁹ ÁBTL 316 P 1754 Bizalmas jelentés a Solymáron történt Pángermán agitációról 1939. nov. 18.

⁶⁰ uo.

⁶¹ Seres 309.o.

⁶² Gruber Jakab VDU-, testvére, Antal SS-tagként szerepel. Seres 297. és 322.o.

⁶³ Gruber Antal, solymári lakos cipész. Kényszerosozott SS-tag, megszökött az SS-től, a németek elfogták és újból besorozták katonának. A háború végén orosz fogságba esett, 1947. decemberében tért haza, internálták. A Népbíróság szabadon bocsátotta, de az internálásból nem engedték haza. A község akkori előjárói és vezetői több alkalommal kérték Gruber Antal szabadon bocsátását.

⁶⁴ Gruber Jakab: helyi VDU-vezető 1944 augusztusában.

⁶⁵ ÁBTL 3.1.9. V-64137 A Solymári Nemzeti Bizottság tagjainak 1948. február 29-i levele a belügyminiszterhez Gruber Antal szabadon bocsátása érdekében.

A Volksbund segítségével végrehajtott illegális toborzások alatt is léptek be solymári személyek a Waffen SS-be. A levéltári adatokat, a Budapesti Közlönyben lévő neveket és Seres listáját egybevetve előkerülnek olyan személyek, akikről biztosan feltételezhető, hogy nem 1942 után léptek be a Waffen SS-be.⁶⁶

1942-től már legálisan lehetett belépni az SS-be, de ez egyet jelentett a magyar állampolgárság elvesztésével. A csendőrség adatai szerint az első legális toborzáskor Solymárról 21 fő jelentkezett. A Budapesti Közlöny 1942. október 15-i száma az állampolgárságukat elvesztettek között sorolja fel a Volksbund szervező John Jánost, Bursch Mártont, Strack Jánost és Pfeiffer Mártont, valamint a Vértessomló községben született, de solymári illetőségű Oppenauer Rezsőt.⁶⁷ Az 1943-as második toborzás alkalmával Appel Lőrinc, Dévényi (Dauner) János, Eichenbrenner József, Haller József, Kulin József⁶⁸ míg az 1944-es kényszersorozások előtt Stampf Antal lépett be az SS kötelékébe,⁶⁹ aki az 1945. szeptember 1-én készült vallomásában azt állította, hogy 1944 januárjában önként lett az SS tagja.⁷⁰

Csatay Lajos honvédelmi miniszter és Edmund Veessenmayer 1944. április 14-én állapodott meg újfent a magyarországi Waffen-SS toborzásairól. Ennek értelmében – állampolgárságuktól függetlenül – a Magyarországon élő népi németeket Magyarország a Harmadik Birodalom rendelkezésére bocsátja. Az előző sorozásoktól eltérően a megállapodás után a német alakulatokba besorozott személyek nem veszítették el a magyar állampolgárságukat.⁷¹ Solymár előljárósága 1944 májusának végén kapta kézhez a honvédelmi miniszter német sorozással kapcsolatos előírását.⁷²

1944. június 26-án harminc csendőr és egy szakasz honvéd szállt ki Solymárra az SS-sorozás céljából. Ekkor kényszerintézkedések is történtek. A besorozottak többségének 1944. augusztus 5-én és 10-én kellett bevonulnia.⁷³ A visszaemlékezések és a levéltárban fellelt tanúvallomások szerint a szökéssel vagy elrejtőzéssel

⁶⁶ Taller: Gyorsított eljárás 67.o., Seres 319.o.

⁶⁷ Budapesti Közlöny 76.évf. 233.sz. 1942.okt. 15., 15.o.

⁶⁸ Budapesti Közlöny 77.évf. 291.sz. 1943.dec. 28., 6.o.

⁶⁹ Seres 324.o.

⁷⁰ ÁBTL 3.1.9. V-64152 Jegyzőkönyv Stampf Antal kihallgatásáról 1945. szept. 1

⁷¹ Kovács – Számvéber: A Waffen-SS Magyarországon

⁷² A sorozással kapcsolatos rendelet a Dr. Jablonkay István Helytörténeti Gyűjteményben őrzött Csomay-hagyaték között található.

⁷³ ÁBTL 3.1.9. V-64137 Nyilatkozat 1948. febr. 17.

próbálkozó besorozottak felkutatásában a solymári volksbundisták segítséget nyújtottak. Sok besorozott solymári fiatal azonban csak a bevonulás után szökött meg az alakulatától. Ők szintén otthon vagy a rokonoknál próbáltak elrejtőzni. Felkutatásukban és kézre juttatásukban szintén részt vettek a helyi volksbundtagok. Az SS-től megszökött Taller András kihallgatása során azt vallotta, hogy hazaérkezése után őt a helyi Volksbund tagok a német katonákkal közösen kerestették.⁷⁴

Seres István szemtanúja volt az SS alakulattól hazaszökött Horváth Mihály és Baron Ferenc elfogásának. Azt írja, a kutyákkal érkező német katonáknak egy rövid, kerteken át történő üldözés után sikerült kézre keríteniük a fiatalokat. Horváth Mihály vizsgálati dossziéja fennmaradt, és részben ellentmond Seres állításainak. Horváth elmondása szerint októberben szökött meg az alakulatától, és jött vissza Solymárra. Rövid idő múlva a helyi Volksbund vezető Kruber (valószínűleg elütötték a jegyzőkönyvben, valójában Gruber) feljelentette őt a németeknél, akik elfogták.⁷⁵

Ritter György egyik interjúalanyának későbbi férjét és rokonait talán a „Schwarze Liesl”-ként ismert helyi népi költő Hellebrandt Mátýásné juttatta német kézre.⁷⁶ Ő egyike volt a solymári besúgóknak, tevékenységéről levéltári iratok is tanúskodnak. A Magyar Kommunista Párt solymári csoportja 1945. november 19-én igazolta Baranyai Mihály volt magyar honvédet. Az igazolásában az szerepel, hogy Hellebrandt Mátýásné is részt vett a felkutatásában.⁷⁷ Azt, hogy Hellebrandt Mátýásné nyomravezetőként segítette a németeket Branauer Márton és Milbich Jánosné is megerősítette.⁷⁸ Utóbbi németbarátsága, besúgói tevékenysége miatt a kisgazdapárt solymári szervezete jelentette fel.⁷⁹ Kihallgatása alkalmával elismerte, hogy ő is részt vett a szökött személyek felkutatásában: „A helyi Volksbund vezetője Gruber Jakab befolyására én és Gruber Terézia német egyenruhába illetve köpenybe végeztük szolgálatunkat, ami abból állt, hogy szökésben lévő megbújt katonákat felkutassuk és azt jelentsük, így 1944 ősze felé én és a fent nevezett társam négy német katona kísértetében felkutattuk ezeket és többet

⁷⁴ ÁBTL 3.1.9. V-72887 Taller András gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve 1945. jún.23.

⁷⁵ ÁBTL 3.1.9. V-69277 Horváth Mihály gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve 1952. aug. 15.

⁷⁶ Ritter: Háborús és elűzés 12-17.o. valamint ÁBTL- BFL XXV. 1.a. 334/1946 ,BFL XXV. 2.b. 6860/1947, ÁBTL 3.1.9. V-63480 Hegedűs-Milbich: Arcképcsarnok 158.o.

⁷⁷ ÁBTL 3.1.9. V-63480 Igazolvány 1945. nov. 19.

⁷⁸ ÁBTL 3.1.9. V-66076 Jelentés Hellebrandt Mátýásné ügyében 1945.dec. 18.

⁷⁹ ÁBTL 2.5.2 391/1975 Jelentés politikai ügyben indított eljárásról 1946. márc. 1.

előállítottunk a parancsnokságra. Egynek a nevére emlékszem Molnár Ferenc solymári lakos volt. Ezen tevékenységemért semmi díjazást nem kaptam csupán meggyőződésből, hazafiságból tettem meg. Arról, hogy ezekkel az összefogott szökevényekkel mi történt felvilágosítást nem tudok adni mert munkám befejeztével elváltam a német katonáktól a kapuban.”⁸⁰

Az ellene indult eljárás során több olyan személyt is kihallgattak, akiknek kézre kerítésében részt vett:

„Német kényszer behívásnak eleget téve bevonultam a német hadsereg kötelékébe , innen 1944. szeptember 10-én megszöktem és haza jöttem Solymárra, 8 nap után éjjel megjelent a lakásomnál több fegyveres német katona és engem felszólítottak arra, hogy kövessem őket, mikor kimentem a kapuba ott láttam Milbich Jánosné katonai egyenruhában rajta kívül még három nő állt ott szintén katonai egyenruhában, de ezeket az éj sötétsége miatt nem tudtam felismerni.[...] Mikor 1945 június 17-én hazatértem akkor értesültem arról, hogy Milbich Jánosné és társai besúgása alapján tartoztattak le engemet és 19 társamat.”⁸¹

„1944. év szeptember 4-én éjjel megjelent lakásomon 8-10 fegyveres német katona és a fentnevezettek besúgása alapján engemet elfogtak. Elfogásomat azért kellett eszközölniük, mert a német katonaságtól megszöktem és a községünkben bujkáltam. Elfogatásom után, amikor a rabszállító autóba szálltam, láttam, hogy Milbich Jánosné és Gruber Teréz német katonai egyenruhában ott álltak. Később tudomásomra jutott, hogy a fentnevezettek besúgása alapján fogtak el engemet és több társamat, akiket beszállítottak Pestre, majd Kistarcsára internáltak. Ezen tevékenységüket egészen az ostromig folytatták és kb. 22 embert állítottak elő a német parancsnokságra.”⁸²

A besúgók közül Hellebrandt Mátyásné és Gruber Teréz még 1944 végén Németországba távozott, a gyermeket váró Milbich Jánosné Solymáron maradt. A feltárt levéltári iratok alapján Milbich Jánosné tevékenysége tűnik súlyosabbnak, azonban Hellebrandt Mátyásné községen belüli megítélése jóval rosszabb

⁸⁰ ÁBTL 3.1.9. V-64829 Milbich Jánosné gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve 1945.nov. 14.

⁸¹ ÁBTL 3.1.9. V-64829 Milbich Márton vallomása 1945.nov. 14.

⁸² ÁBTL 3.1.9. V-64829 Ludwig József tanúvallomása 1945. nov. 14.

lehetett. Talán ezért is jelentette fel őt és nem Milbich Jánosnét a kommunista párt helyi szervezete, amikor 1945 utolsó hónapjaiban visszatért Solymárra. A gyűlölt személy rendőrkézre juttatásával jó pontokat tudtak szerezni a lakosok előtt.

Azonban pár hónap múlva változás történt. Hellebrandt népbírósági tárgyalásán Milbich Jánosné és Branauer Márton korábbi tanúvallomásaikkal ellentétben már azt állították, hogy nincs tudomásuk arról, hogy a vádlott részt vett volna a szökött SS katonák kézrekerítésében.⁸³ A népbíróság az ítéletében erre nem is tért ki, kizárólag a Volksbund tagsága miatt mondta ki bűnösnek.⁸⁴ Érdekes adalék, hogy Seres István helytörténeti munkájában Hellebrandt Erzsébet két verse is szerepel, azonban volksbundista múltjáról nem ír. Amikor volksbundista családfeők internálását említi, nem ejt szót az abban aktív szerepet játszó nőkről és leányokról⁸⁵ – talán nem kívánta ezt az érzékeny és évtizedekkel később is indulatokat kiváltó témát boncolgatni. Hellebrandt Mátyásné egyike azon kitelepített személyeknek, akik a község kollektív emlékezetében nagyon megosztó emberként maradtak meg. Az 1960-as években tért vissza Solymárra, és az elmondások szerint korábbi tettei miatt két helybéli asszony benzinnel lelocsolta és fel akarták gyújtani. Egykori házának jelenlegi tulajdonosa szerint neki végig tagadta, hogy bármit is elkövetett volna a solymáriak ellen, azt állította mindent csak ráfognak.⁸⁶

MEGVÁLTOZOTT KÖRNYEZET

Még javában tartott a második világháború, amikor az Ideiglenes Nemzeti Kormány kiadta az 1945. évi 600. M.E. számú rendeletet, amely a nagybirtokrendszer megszüntetéséről rendelkezett.⁸⁷ A rendelet 4. és 5. paragrafusának értelmében a Volksbund-tagok és támogatóik valamint a hazaárulók földjei elkobzásra kerülnek. Utóbbiak közé azokat sorolták, akik nevüket visszanevetesítették, a német fegyveres alakulatok tagjai voltak vagy együttműködtek a fasisztákkal.

⁸³ BFL XXV. 1. a. 19. 334/1946 Hellebrandt Mátyásné tárgyalásáról készült jegyzőkönyv 1946. ápr. 6.

⁸⁴ BFL XXV. 1. a. 19. 334/1946 A Népbíróság ítélete Hellebrandt Mátyásné ügyében 1946. ápr. 6.

⁸⁵ Seres 310.o.

⁸⁶ Hegedűs-Milbich 158-160.o.

⁸⁷ https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1945/?pg=92&layout=s utolsó letöltés 2017. április 2

Az 1945 decemberében kiadott 12.330/ M.E. számú rendelet⁸⁸ három kitelepítési indoka már a földreform-rendeletben feltűnik. A tervezetben felsorolt alanyok birtokai nem voltak elegendőek az igények kielégítésére. A „hiányt” a magyarországi németek birtokaival kívánták megoldani.⁸⁹ Ezért kellett belekerülnie az 12.330. M.E. számú rendeletbe a már említett három indok mellé az anyanyelvnek és a nemzetiségnek. 1945. május 10-én az 1710/1945. ME számú rendelettel létrehozták a Népgondozó Hivatalt,⁹⁰ amelynek a rendelet 2.§. 5. pontja értelmében az egyik feladata a *„fasiszta németek kitelepítésének végrehajtása”* volt.⁹¹ 1945. július elsején a Hivatal jogkörét a 3820/1945. M.E. számú rendelettel kiszélesítették.⁹² Az első paragrafus értelmében *„A tartós letelepítést igénylő menekültek megfelelő elhelyezése, gondozása és telepítése a Népgondozó Hivatal hatáskörébe tartozik. A Népgondozó Hivatal ezek az 1.710/1945. M. E. számú rendelet 2. §-ának 5. pontja alá eső személyek birtokaira telepíti le.”*⁹³ A betelepítetteket a kitelepítettek helyére kívánták költöztetni. Létrejötték azok a járási bizottságok, amelyek már a nemzethűség szempontjából vizsgálták az egyéneket. A rendelet 13. paragrafusa értelmében szükség esetén azokhoz a németekhez is be lehetett telepíteni magyarokat, akik bár semmilyen hitlerista szervezetnek nem voltak tagjai, azonban a bizottság nem igazolta nemzethűségüket és demokratikus érzelműket. 1945. december 29-én jelent meg a már korábban említett 12.330. M.E. számú rendelet⁹⁴, amelynek első paragrafusa szerint: *„Németországba áttelepülni köteles, az a magyar állampolgár, aki a legutolsó népszámlálási összeírás alkalmával német nemzetiségűnek, vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a Volksbund-*

⁸⁸ 12.330/1945. M.E. sz. rendelet a magyarországi német lakosságnak Németországba való áttelepítéséről, Magyar Közlöny, 1945. december 29.

⁸⁹ Matthias Beer: A németek elűldözése Magyarországról és beilleszkedésük a megosztott Németországba, Okok, folyamatok, eredmények, In: Régió 14. évf. (2003.) 1. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00049/pdf/05.pdf> utolsó letöltés 2020.07.23.

⁹⁰ 1946. június 30-ig működött. Feladatait a Belügyminisztérium vette át.

⁹¹ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. évi 1.710. M. E. számú rendelete a Népgondozó Hivatal felállításáról. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1945/?pg=166&layout=s utolsó letöltés 2020.07.23.

⁹² Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. évi 3.820. M. E. számú rendelete az 1.710/1945. M. E. sz. rendelet 2. §-ának 5. pontja alá eső személyekre vonatkozó intézkedésekről és a Népgondozó Hivatal hatáskörének kiterjesztéséről, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1945/?pg=262&layout=s utolsó letöltés 2020.07.22.

⁹³ uo.

⁹⁴ A nemzeti kormány 1945. évi 12.330. M. E. számú rendelete a magyarországi német lakosságnak Németországba való áttelepítéséről https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1945/?pg=1140&layout=s utolsó letöltés 2020.07.22.

nak, vagy valamely fegyveres német alakulatnak (SS) tagja volt.” Az 1946. január 15-én megjelent végrehajtási utasítás⁹⁵ értelmében az áttelepítési névjegyzéket az 1941-es összeírás nemzetiségi és anyanyelvi adatai alapján kellett összeállítani, amelyet a települések vezetőinek kellett kibővítenie a Volksbund és SS tagokkal és 10 százalékban maximálta a mentesíthetők létszámát.

A németek kitelepítésének híre Solymár lakosságát is megdöbbenetette. Az alispán 1946. január 21-i, német kitelepítéssel kapcsolatos rendelkezésének kézhezvétele után a község előjárói a főispánhoz írott levelükben kérték, hogy az itt élők kerülhessék el a kollektív büntetést.⁹⁶ Dr. Pongrácz István március 22-i válaszlevelében a nemzethez hű svábok védelmét megígérte a jegyzőnek.⁹⁷ A rendelet megjelenése után 1946. február 9-étől a Nemzeti Bizottság és az előjáróság értekezletein tárgyalták a német kitelepítéssel kapcsolatos teendőket.⁹⁸ 1946 tavaszán mintegy száz solymári lakost a Budaörsi úton lévő internálótáborba zártak. Többen ekkor kérték meg a KSH-ban dolgozó solymári ismerőseiket, hogy nézzenek utána minek vallották magukat 1941-ben.⁹⁹

A solymári kitelepítések két ütemben zajlottak le. Az ezzel összefüggő események 1946. április 2-án kezdődtek el, április 4-én jött létre a kitelepítési szervezet. A KSH adatain alapuló névjegyzéket április 6-án kezdték összeállítani és 11-én került kifüggesztésre. Ezen a napon érkezett meg az öt főből álló mentesítési bizottság is. Április 18-án és 23-án indultak el a szerelvények.

VISSZASZÖKÉSEK

Az otthonaikból elűzött solymáriak egy része nem találta helyét új hazájában, ezért megpróbáltak illegálisan visszatérni Solymárra. A németek elűzése után több száz ház maradt üresen, és a Mezőkövesdről érkezett 58 családból csak 50 maradt

⁹⁵ A belügyminiszter 70.010/1946. B. M számú rendelete, http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/a_magyarorszag_i_nemetek_kitelepitesi_es_az_1941_evi_nepszamlalas/index.htm utolsó letöltés 2020.07.22.

⁹⁶ Seres 347.o. A főispánnak írt levél másolata a Csomay-hagyatékban is megtalálható.

⁹⁷ Taller János: Elmentünk a legfelsőbb fórumig, In. Solymári Magazin III. évf. 2013. júniusi szám.

⁹⁸ Csomay-hagyaték: Nemzeti Bizottság és előjáróság ülésekre való meghívói

⁹⁹ Taller: Gyorsított eljárás, Seres 347-348.o.

a községben, azaz volt hová visszajönni. Nem véletlenül hívták vissza feleségeiket és velük együtt gyermekeiket a hadifogságból hazaérkező férjek. – az ő házaikat nem is lehetett kiadni. A visszatérést megkönnyítette, hogy a határok ekkor még nem voltak lezárva, azonban a határőrizeti szervek ekkor már működtek és az illegális határátlépők közül sokakat elfogtak és eljárást indítottak ellenük. Az elfogott személyeket internálták és kitoloncolták. Ennek ellenére sokan megpróbáltak visszatérni. A férj hazahívó szava annyira erős volt, hogy még az egyedül lévő anyák is megkockáztatták a hazautat. 75 személynek sikerült hazaszöknie, hét, gyermekével visszatérő anyának sikerült ily módon találkoznia a családfővel. Őt asszony azonban hiába várt otthon, férjeik sohasem érkeztek meg a háborúból.¹⁰⁰

A visszaszökések rögtön az elűzést követő hónapban elkezdődtek. Strack Lőrinc állítása szerint 1946 május végén jött vissza Solymárra, június első hetében elfogták és internálták. Az internálásból megszökött, majd a szüleinél élt egészen az 1948-as nagy razziáig, amikor újból őrizetbe vették.¹⁰¹

„Visszaszivárgott veszedelmes svábok kerültek kézre a solymári razzián - Hajtogattak, csempészték, fosztogattak”¹⁰² írta a Friss Újság 1948. február 18-án. A Szabad Szó arról tudósított, hogy: „Raboltak, fosztogattak, verekedtek és a demokrácia ellen izgattak a visszaszivárgott, garázda sváb bandák”¹⁰³ A Világosság című lap tudomása szerint a rendőrségnek felfegyverzett volksbundistákat, hitlerjugend és SS tagok is voltak a visszaszökött svábok között. A lapokban neveket is említenek, néhányuknak – a korábban említett Strack Lőrinchez hasonlóan – fennmaradtak a vizsgálati dossziéi, így rekonstruálni lehet az akkor történeteket.

1945 nyarától kezdve már élt(ek) olyan személy(ek) Solymáron, aki(k) bizalmas információkkal látták a rendőrséget és/vagy az állambiztonsági szerveket. 1948 októberében az államvédelmi hatóság kihallgatta Karall Mátyást, aki azt állította magáról, hogy 1945-1946 környékén a III. kerületi Rendőrkapitányság Politikai Rendészeti Osztályán kihallgatták és ezt követően „B” embernek¹⁰⁴ szervezték

¹⁰⁰Seres: 413-421.o.

¹⁰¹ÁBTL 3.1.9. V-64834 Strack Lőrinc ügye

¹⁰²Friss Újság II. évf. 40.sz. 1948.02.18., 3.o.

¹⁰³Szabad Szó 50.évf. 40.sz. 1948.02.18. 5.o.

¹⁰⁴„B” személy = bizalmi személy

be, egyik feladata a visszaszökött svábokról való informálás volt.¹⁰⁵ Bár 1946-tól MKP tag volt, nem zárható ki, hogy bizonyos ügyekről ténylegesen megkérdezték őt. Azonban beszerzése nem tűnik valószínűnek. Karall a kihallgatása előtt pár hónappal az ÁVO (Államvédelmi Osztály) kötelékébe lépett, és alighanem ezzel a történettel kívánta magát jobb színben feltüntetni. „B” személy azonban biztosan élt Solymáron, de őt csak 1948 áprilisának végén, a februári razzia után bízták meg azzal, hogy jelentsen a visszaszökött svábokról és az őket rejtegetőkről.¹⁰⁶ A Németországból visszatérőket leginkább az őket rejtegetők szomszédjai, haragosaik vagy az új telepések jelentették fel a rendőrségen.

Az 1948. februári razzia során visszaszököttek bűjtatása miatt hallgatták ki a hentesként dolgozó Földesi Jánost aki bevallotta, hogy a rokonait rejtegette: *„Távoli rokonaimat Taller Andrászt és Taller Jánost 1946. évben kitelepítették – pontos dátumra már nem emlékszem – mert magukat német anyanyelvűnek vallották, Solymár községből Németországba telepítették ki. Mindketten visszaszöktek Németországból, s a múlt hét folyamán két napig nálam laktak, azonban félve attól, hogy mint visszaszökött svábokat elfogják, a múlt hét szerdáján visszamentek Németországba. Legalábbis tőlem ezzel váltak el.”*¹⁰⁷ A két fiúról levéltári adatok nem kerültek elő, azonban a cikkekben említett Hellebrandt Mártonról igen.

Hellebrandt Márton¹⁰⁸ és feleségének az esete a „hazahívó szó” tipikus példája. Az 1899-ben született Hellebrandt Márton az első solymári fúvószenekar, a Hellebrandt zenekar karmesterének legkisebb gyermeke (vagy unokája) volt. Az 1941-es népszámláláson családjával együtt német nemzetiségűnek és anyanyelvűnek vallotta magát. Mivel a sorozásokon alkalmatlannak nyilvánították, egészen a nyilas éráig elkerülte a behívást. A nyilas korszak alatt behívták, de a három kiskorú gyermeke miatt bevonulásától eltekintettek. 1945. február 6-án az oroszok elfogták és Foksánba, majd a kaukázusi Kirovba került. 1946. szeptember 16-án

¹⁰⁵ ÁBTL 3.1.1. B- 91028 „Solymosi János” Kihallgatási jegyzőkönyve 1948. okt. 5., Karall 1948 augusztusától az útlevélosztályon dolgozott

¹⁰⁶ „A nyomozást arra vonatkozólag, hogy kik azok a személyek akik rendszeresen adnak szállást a visszaszivárgóknak, vagy bujkálós „SS”-nek bevezettem és „B” egyén útján megfigyelést eszközöltem, ha érdemleges jelentést kapok úgy azonnal jelentem.” ÁBTL 3.1.9. V-36465 Földesi Taller János ügyében jelentés 1948. ápr. 21.

¹⁰⁷ ÁBTL 3.1.9. V-36465 Földesi Taller János kihallgatási jegyzőkönyve 1948.febr. 15., (A vallomásában mondottak valóságtartalmát a családja is megerősítette.)

¹⁰⁸ Hellenbrandt Márton (1899-?) bádogos, zenész.

érkezett vissza, munkahelye mellett elvállalta a solymári fúvószenekar művészeti vezetését. Feleségét és gyermekeit az anyanyelvük és nemzetiségük felvállalása miatt még áprilisban kitelepítették. A családfő a hadifogságból visszatérve nem tudott visszaköltözni az eredeti házukba, ezért egy albérletbe kényszerült. Sikerült felvennie a kapcsolatot a Németországban élő feleségével és hazahívta családját. Hellebrandt Mártonné a kiskorú gyermekekkel együtt 1947 karácsonyán érkezett meg Solymárra. Az 1948-as razzia alkalmával őrizetbe vették őket, de végül utasították őket ki az országból, majd 1951-ben sikerült – nagy nehézségek árán – visszaszerezni eredeti házukat.¹⁰⁹

Az 1948 február közepén tartott razzia után 10 hónappal újabb rendőrségi ügy kekkedett a visszaszökések miatt. Ez azonban teljesen eltért az előzőktől, ugyanis belekeveredett a helyi rendőrőrs két tagja, Csiszár Gyula tizedes és Lerner Mihály törzsrőrmester-őrparancsok. Az ügyet az MDP helyi szervezetének tagjai robbantották ki. A bejelentést tevők szerint a rendőrök nem tettek semmit a visszaszököttek kézre kerítése érdekében, eletteseknek sem adták tovább az információkat. Az egyik személy – akit a kitelepítettekkel való kapcsolattartással és szökött személyek rejtegetésével vádoltak – Milbich János¹¹⁰ volt. Szomszédját 1948 decemberében hallgatták ki a rendőrségén: azt vallotta, hogy gyakran lát Milbichéknél visszaszökött svábokat, és a postás sűrűn visz nekik Németországból származó leveleket. A visszatérők azonnal hozzájuk mennek, a kitelepített lánya is visszajött.¹¹¹ Ekkoriban Solymáron élt az egykori kommunista partizán, Forrás Károly¹¹², aki 1948. december 16-i kihallgatásakor azzal vádolta meg a solymári rendőrőrsön szolgáló Csiszár tizedest, hogy a sváb származású asszony, akinél rendszeresen étkezik, szoros kapcsolatban áll egy visszaszökött svábbal. Szintén a terhére róta, hogy svábokkal barátkozik és egy sváb lánynak udvarol. Lerner törzsrőrmester-őrparancsnokot pedig, azzal vádolta, hogy svábokkal barátkozik, velük kártyázik és a visszaszököttekkel kapcsolatos bejelentésekkel nem foglalkozik.¹¹³ Delley Bertalanné ugyanezen nap még egy tanúvallomást tett. Ebben már nemcsak Milbich Jánosra, hanem a két rendőrré is közölt terhelő adatokat. Delley és

¹⁰⁹ ÁBTL 3.1.9. V-26446 Gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyv 1948. febr. 15., Seres 502.o.

¹¹⁰ A Milbich név máig elterjedt családnév Solymáron. Ez a Milbich család nem azonos az 1944-ben Németországba menekülő volksbundista Milbich Jánosné családjával.

¹¹¹ ÁBTL 3.1.9. V-66326 Delley Bertalanné kihallgatásáról készült jegyzőkönyv 1948. dec. 16.

¹¹² Az ÁVH székhelyén találkozott vele Karall Máttyás. Hegedűs-Milbich: Arcképcsarnok 110.o.

¹¹³ ÁBTL 3.1.9. V-66326 Forrás Károly kihallgatásáról készült jegyzőkönyv 1948. dec. 16.

Forrás által mondottakat alátámasztotta még két ugyanolyan információt közlő tanúvallomás. A helyi MDP tagoknak tehát az útjukba került a két helyi rendőr, és a rendelkezésükre álló adatok révén megpróbálták őket eltávolítani. A valódi indok nem a svábokkal vagy a visszaszökött svábokkal való viszonyuk volt; ezekről úgy gondolták, súlyosbítani fogják a rendőrök elleni vádat, amely talán nem állt volna meg nélkülük. A tanúvallomások alapján az egyik valós indok, amely kiválthatta az MDP-sek irántuk érzett ellenszenvét, rekonstruálható. Lerner egyik törzshelye a solymári Major-féle vendéglő volt, ide járt kártyázni, beszélgetni. Lerner elmondása szerint 1948 nyarán a lakására üzentek, hogy menjen le a vendéglőbe, mert ott egy Budapestről érkezett társaság demokráciaellenes kijelentéseket tett. Kiderült, hogy a társaság táskarádióval érkezett, és táncolni szerettek volna. Azonban nem tudtak semmilyen zenét befogni, ezért egyikük az mondta, fogják be akkor a Fehér Házat¹¹⁴. Lerner igazoltatta a társaságot, közben megtudta, hogy csak viccről volt szó. A helyi MDP tagok a rádió elkobzását követelték, ennek a kérésnek elmondása szerint nem tehetett eleget, mivel a társaság tagjai igazolni tudták magukat. Azon kérésüket, hogy az esetről vegyen fel jegyzőkönyvet, teljesítette.¹¹⁵

Annak ellenére, hogy Milbichéknél egy házkutatás során megtalálták a Németországból érkezett leveleket, illetve Milbichné elismerte, hogy kapcsolatban álltak Németországban élőkkel és visszaszökött személyeket is fogadtak, mégsem maradt fenn nyoma annak, hogy bíróságra került volna az ügyük. A nyomozást végző hadnagy arra a megállapításra jutott, hogy a tanúvallomásokban foglaltak a valóságnak ugyan megfelelnek, de egy évvel korábban történtek. A visszaszököttek pedig visszatértek Németországba. Egy konkrét megállapítást tudott tenni: *„Való tény az, hogy gyanúsítottak mint sváb származásúak a németekkel a múltban szimpatizáltak. Azonban más konkrétumot gyanúsítottakkal szemben megállapítani nem állt módomban.”*¹¹⁶

Lerner és Csiszár ellen viszont más megállapításra jutott a nyomozást végző tiszt. Lerner esetében arra, hogy a tanúvallomásokban elmondott cselekményeket elkövette. Magatartása kifogásolható és a vezetése alatt álló őrs szabálytalanságokat

¹¹⁴ A Washingtonban lévő Fehér Házzal van szó. A budapesti Fehér Házba (ma Képviselői Irodaház) az ÁVH az 1950-es évek végén költözött be.

¹¹⁵ ÁBTL 3.1.9. V-66326 Lerner Mihály kihallgatásáról készült jegyzőkönyv 1948. dec. 17.

¹¹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-66326 Milbich János és Milbich Jánosné ügyében készített jelentés 1948. dec. 18.

és rendellenességeket követett el, ezért ellene hivatali vizsgálat lefolytatását javasolta. Csiszárról azt állapította meg, hogy szolgálati helyén nem rendőrhöz méltóan viselkedett, és szoros barátságot tartott fenn a svábokkal. Az eset után nagy valószínűséggel azonnal el lettek távolítva Solymárról, legalábbis nem kerültek elő olyan adatok, hogy továbbra is ott szolgáltak volna. Annak sincs nyoma, hogy az ellenük folyó vizsgálat folytatódott-e, és ha igen, milyen eredménnyel zárult.

EGY KORSZAK LEZÁRULT

Solymár történetének egyik legnagyobb tragédiája az ott élő németek 1946-os elűzése – ekkor egy korszak lezárult a falu életében. A község elitjének hozzáállása nagy szerepet játszott abban, hogy a németajkú lakosság fele érintett volt az elűzésben. Ellentétben Ürömmel, nemcsak a jegyző volt a „hazához hű”, hanem a község elitje és lakossága is döntően magyar érzelmű volt. A Volksbund sem tudott olyan mély gyökereket eresztetni Solymáron, mint például Ürömon. Ennek bizonyítéka az iskolakérdés rendezése és a pángermán agitátorokkal való bánásmód. Az iskolakérdés döntően befolyásolhatta az 1941-es népszámlálást is. Ekkor több mint kétezren mondták magukat német anyanyelvűnek, azonban alig több mint 600 fő vallotta magát német nemzetiségűnek. Az 1946-os elűzésük során ez rendkívüli jelentőséggel bírt, hiszen a Volksbund és az SS tagjain kívül azoknak is el kellett távozniuk az országból, akik magukat német anyanyelvűnek és/vagy nemzetiségűnek mondták. Ha a május 10-én kiadott 32.920/1946. B. M. sz. rendelet – amely a német anyanyelvűeket mentesítette a kitelepítés alól – egy hónappal korábban jelenik meg, akkor a lakosság nagy része nem került volna elűzésre. Ez Solymár igazi tragédiája.

A háború alatt visszaszökött katonákat és az 1944-ben a németekkel együtt kimenekülőköt, majd később visszatérőket az motiválhatta, hogy Solymáron biztonságban érezték magukat, ezt tartották otthonuknak. Ez lehet a magyarázata annak is, hogy Hellebrandt Mátyásné, aki ellen az 1944-es tevékenysége miatt eljárás indult és kitelepítették, annak tudatában tért vissza a 60-as években, hogy a helyi német közösség nem felejtette el, és nem bocsátotta meg a tetteit. Mégis hazatért, mert Németországban nem tudott gyökeret verni, nem érezte magát otthon.

Az 1946-ban elűzöttek visszaszökését is a honvágy hajtotta; Németországba érve – a megszokott solymári mikróközösségükből kiszakítva – egy számukra teljesen idegen környezetbe kerültek, vagyon és megbecsülés nélkül. Egy dialektust beszéltek, amelyet új hazájukban furcsa hangzása miatt kinevettek. A nők helyi, Solymáron megszokott népviseletüket viselték, ami eltért az ottanitól. Ezek felélesztették sokakban az elvesztett haza, otthon iránti vágyat. Nem egy közülük vissza is tért szülőfalujába. Ebben annak is döntő szerepe volt, hogy kapcsolatban maradtak az itt maradottakkal, Németországba érkezésük után levelet küldtek a Solymáron élőknak, hogy informálják őket arról, mi történt velük. Olyan biztos pontok, „postaládák” jöttek létre, ahova bátran írhattak azok a családok, amelyeknek minden közeli rokona Németországba került. miközben a családfő, fiú vagy testvér még hadifogságban volt. Ekkor léptek színre a „postaládák”, akik a hadifogságból hazatérőt informálták arról, mi történt, hol van a családja, mi a címük, hogyan tudja őket írásban megkeresni. Ilyen személy – „postaláda” – volt Milbich Jánosné is. Nála tehát olyan levelek is megfordultak, amelyek nem neki szóltak, ezeket átadta a tulajdonosaiknak. A nála zajlott házkutatás során egy csomag német nyelven írott levelet foglaltak le.¹¹⁷ Hellebrandt Márton is valószínűleg egy „postaládától” tudta meg nejeének címét a hadifogságából hazatérve is, és tudta őket hazahívni, akik visszatérve egy ellenséges környezetbe csöppentek. Az elűzéssel ugyanis a svábellenes hisztériának nem szakadt vége: a telepések egy része és az otthonmaradtak között a megmarad a távolságtartás. A solymári rendőrök elleni eljárás arról tanúskodik, hogy a helyi MDP tagok egy része (leginkább a házhoz, telekhez jutott telepések) figyelték az itt maradt németeket, hogy kik a „postaládák”, kik szöktek vissza, kik barátkoznak svábokkal. Utóbbiakat a rendőrség állományán belül sem túrték meg. Csiszár tizedesnek bűnként rótták fel, hogy az egyik helyi sváb lánynak udvarolt.

A regnáló hatalom és annak erőszakszervezete tehát a Magyarországon élő németekben továbbra is ellenséget látott s ez az ellenségkép nem tűnt el, hanem az 50-es évek végétől kezdve felerősödött a magyar állambiztonsági szerveknél, amikor az 1944 után különböző okok miatt külföldre távozó egykori magyar állampolgárok elkezdtek visszatérni hazájukba. A magyar állambiztonsági szervek a hazatérőkben nem az egykori otthonát, rokonait és barátait kereső személyt

¹¹⁷ ÁBTL 3.1.9. V-66326 Milbich Jánosné kihallgatásáról készült jegyzőkönyv 1948. dec. 17., ÁBTL 3.1.9. V-66326 Házkutatási jegyzőkönyv 1948. dec. 17.

látta, az embert, aki újra látni akarta a szülőföldjét, aki fel akarta keresni ősei sírját, ahol elhelyezte volna a megemlékezés virágait és gyertyát gyújtott volna. Hanem egy magyarul és németül folyékonyan beszélő embert, akit feltehetően a külföldi szervek már beszerveztek, és így rajta keresztül közel tudnak férkőzni a katonai objektumokhoz.¹¹⁸ A hazájából elűzött németekre a Kádár-rendszer titkosszolgálatára ugyanúgy ellenséggként tekintett, mint az előtte való rendszerek.

---

¹¹⁸ Slachta: Rokonlátogatók 91-95.o.

PROF. DR. GÁL ISTVÁN LÁSZLÓ

A magyar állam titkainak védelme 1945-1990 között

A titokvédelem szocialista modellje a II. világháború után

A magyar jogtörténetben viszonylag későn, az elmúlt két évszázadban jelentek meg a titokvédelem adminisztratív és büntetőjogi szabályai. Ezeket általánosságban értékelve kijelenthetjük, hogy a kezdetben objektív, leíró jellegű szabályok 1919 után fokozatosan átszíneződtek ideológiával, 1951-től ez a folyamat felerősödött. Formális minősítési eljárásra és minősítési jelölésre nem feltétlenül volt szükség ahhoz, hogy egy adat államtitoknak minősüljön, ez a mai fogalmaink szerint sértette a jogbiztonságot a két világháború közötti időszakban, és a szocialista titokvédelem korszakában egyaránt.

1945 után két nagy táborra szakadt a fejlett államok közössége, hazánk a keleti blokk része lett négy évtizeden keresztül. Így természetesnek tekinthető, hogy a legkomolyabb hatást a szovjet büntetőjog és titokvédelmi szabályozás gyakorolta Magyarországon államtitkokkal kapcsolatos jogszabályainak rendszerére. Bár a hivatalos ideológia szerint az állam a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet során elhalt volna, *„erre utaló jelek egyáltalán nem mutatkoztak a szocializmus vezető hatalma, a Szovjetunió hatalmi viszonyaiban, a jogrendszer inkább kiépülést, semmint elsovadást mutatott. Sztálin már – a valóságos folyamatokra tekintettel – úgy fogalmazott, hogy az állam erősödés útján jut közelebb az elhaláshoz, ami mindenestre a hagyományos közhatalmi intézmények fejlesztését*

hozta magával, igaz, sajátos irányítási és működési rendben.”¹ Sztálin halála után Hruscsov is hangsúlyozta az államtitkok megőrzésének a fontosságát: „Azt is elő kell írunk a szervezeti szabályzatban, hogy a párttagnak kötelessége megőrizni a párt- és az államtitkokat, hogy legyen politikailag éber és hogy a párt- és államtitkok kifecsegése büntett a párttal szemben, s összeférhetetlen a párttagsággal. Ezt a kiegészítést az teszi szükségessé, hogy eléggé elterjedtek a kommunisták körében a politikai könnyelműség és fecsegés tünetei, a párt- és államtitkok kifecsegésének tényei.”²

A szovjet büntetőjogot Magyarországon is tanították az 1950-es években a jogi karokon. Egy korabeli tankönyv szerint az egyik legsúlyosabb bűncselekmény, a hazaárulás esetei közé sorolta a szovjet Btk. a kémkedés mellett a katonai vagy állami titkok kiszolgáltatását is. Bár a bűncselekmény csak szándékosan volt elkövethető, a bírói gyakorlat a szándékosságot akkor is megállapította, ha például a német fogságba esett hadifoglyok az akaratuk ellenére, az ellenség fogságában kínzás következtében adtak ki katonai vagy állami titkokat.³ Aki szovjet katonaként államtitkok birtokában volt,⁴ és a második világháború alatt német fogságba vagy a németekkel szövetséges más állam hadseregének a fogságba esett, a hazatérése esetén reálisan számolhatott akár a legsúlyosabb büntetőjogi következményekkel. A szabályozás szigorú, sőt egyenesen embertelen volt, és ellentmondott a hagyományos büntetőjog klasszikus alapelveinek. Ugyanez a korabeli szovjet büntetőjogi tankönyv így foglalta össze a titokvédelemmel kapcsolatos egyéb büntetőjogi rendelkezéseket: „Az éberség minden szovjet állampolgár kötelessége. Különös éberséget kell megkívánni a szovjet állampolgárak azokról a tagjairól, akik szolgálati beosztásuknál fogva állami titkot képező vagy nyilvánosságra nem hozható értesülésekhez jutottak. Az állami titok kifecsegése – még ha nem is forog fenn ellenforradalmi szándék – súlyos bűncselekmény, amelyet »az állami titok kifecsegésével és az állami titkot tartalmazó okmányok elvesztésével kapcsolatos felelősségről« szóló 1947. június 9-i törvényerejű rendelet

¹ Korinek László: Kriminológia I., Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Budapest, 2010. 172. o.

² Hruscsov, Nyikita Szergejevics: Módosítások az SZK(b)P szervezeti szabályzatában. A Szovjetunió Kommunista (bolszevik) Pártja XIX. Kongresszusának beszámolója. , Társadalmi Szemle 1952/10. szám 1080. o.

³ A szovjet büntetőjog Különös rész, Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, Budapest, 1954. 55. o.

⁴ Ez gyakorlatilag majdnem minden szovjet katona esetében elmondható volt, az államtitok fogalmának rendkívül tág értelmezése miatt.

határoz meg. Az állami titoknak nem minősül, de nyilvánosságra nem hozható értesüléseknek hivatalos személy által történő kifecsegését a törvény hivatali bűncselekménynek minősíti.”⁵ A Szovjetunió Minisztertanácsa 1947. évi június 8-i rendeletével jegyzéket adott az államtitkot képező adatokról. Ez a jegyzék pontos felsorolást tartalmazott a katonai jellegű, gazdasági jellegű, valamint egyéb bizalmasnak nyilvánított adatokról, valamint a találmányokra, felfedezésekre és a műszaki tökéletesítésekre vonatkozó adatokról.⁶ Ez a jogszabály lett a szocialista államokban néhány évvel később szintén bevezetett titokköri jegyzékek mintája.

A korszak szabályozásának a lényege az volt, hogy elsősorban nem formális, hanem materiális értelemben határozták meg az államtitok fogalmát, vagyis nem volt feltétlenül szükség formális minősítési döntésre, és minősítési jelölésre sem. Ennek a következményeként nagyon könnyen indulhattak (mint ahogy indultak is) büntetőeljárások olyan személyek ellen, akik nem is voltak tisztában azzal, hogy államtitokkal kapcsolatos bűncselekményt követtek el.

A Szovjetunió mellett Kelet-Európában is kialakult a szocialista büntetőjogi dogmatika az 1950-es évek elejéig. Ennek egyik lényegi sajátossága az erős ideológiai színezete volt. Az egyes kelet-európai tankönyvek nyíltan írtak arról, hogy a szocialista büntetőjog a „kizsákmányolók elleni harc” egyik legfontosabb eszköze, a minősített tananyagok pedig még egyértelműben fogalmaztak. Egy, az Államvédelmi Hatóság munkatársainak oktatása céljából íródott, „csak szolgálati használatra” jelöléssel ellátott tankönyv a szocialista büntetőjog lényegét a következőkben látta: „A szocialista büntetőjog nem a burzsoá jog továbbfejlődése, hanem a jog új típusa. A szocialista büntetőjog, miként a szocialista jog, a szocialista proletárforradalom győzelmének eredményeképpen jött létre. A szocialista büntetőjogot a népi tömegek alkották meg. A forradalmi jogalkotást a proletárdiktatúra szervezte meg. A szocialista büntetőjog, a kizsákmányolók elleni harc fegyveréül szolgál. A szocialista jog, a szocialista büntetőjog a szocializmus építésének motorja. A dolgozó tömegek akaratát fejezi ki, a szocialista társadalmi viszonyok megerősítésének és fejlesztésének eszköze.”⁷

⁵ A szovjet büntetőjog 273-274. o.

⁶ Barna Péter: Az államtitok védelme, Jogtudományi Közlöny 1955. 5. szám 285. o.

⁷ Barna Péter: Büntetőjogi ismertetek. Államvédelmi tankönyv. BM Kiképzési és Tanulmányi Osztály, Budapest, 1955. 21. o.

A kelet-európai szocialista országok büntetőjogi szabályozása magától értetődően a szovjet példát követte az ötvenes évek elejétől, viszonylag kis eltérésekkel. Ezek közül néhány szabályozástechnikai eltérésre utalunk csak. Az államtitok fogalmának a meghatározására a kelet-európai szocialista jogrendszerek háromféle szabályozási módszert alkalmaztak. A Btk. adott fogalom meghatározást a csehszlovák, a jugoszláv és a román büntetőjogban vagy pedig a Btk. hivatkozott a titok illetékes szerv által történt lajstromozására (erre a szovjet büntetőjog volt a legjobb példa). Volt olyan kódex is, amely egyáltalán nem adott definíciót (mint például a bolgár Btk.), hanem mindössze utalt az adatközlést tilalmazó jogszabályokra. A titok tartalmát illetően voltak egészen részletező szabályozási megoldások (például a román Btk.), különválasztva a hadi és a diplomáciai titkot, más kódexek pedig minden részletezés nélkül adtak materiális fogalom meghatározást (mint például a jugoszláv és a csehszlovák kódex).⁸

Az 1951. február 9-én megjelent bolgár Btk. a társadalmi rend ellen elkövetett bűncselekményekről szóló XI. fejezet 4. sorszámú pontok alatt a 295–302. pontokban tartalmazta az „állami titok elleni bűncselekmények” cím alatt az államtitok megsértésével elkövethető bűncselekményeket, és büntetőjogi felelősség alá vonta nemcsak a hivatali vagy katonai szolgálatban állókat, hanem egyéb személyeket is. Emellett büntette azt is, aki bármi módon közli, elárulja vagy összegyűjti a katonai, gazdasági vagy más természetű adatokat, amelyek nem képeznek ugyan államtitkot, de közlésüket törvény, vagy rendelet tiltja. A csehszlovák Btk., amely 1950. augusztus 1-én lépett hatályba, a 2. részében tartalmazta a köztársaság biztonsága ellen irányuló bűntettek cím alatt, a 88-92. §§-ban az államtitok veszélyeztetését, míg 5. részében a közügyek rendjét különösen veszélyeztető bűncselekmények címe alatt a 112-115. §§-ban a gazdasági és szolgálati titok veszélyeztetéséről szóló szabályokat tartalmazta, vagyis megkülönböztetett gazdasági, szolgálati és államtitkokat.⁹

A legkisebb közös többszörös a szocialista büntetőjogi szabályozásban az államtitok fogalmának döntően materiális meghatározása volt. Ennek lényege az volt, hogy formális minősítési eljárás és a formai kellékek (például a minősítési jelölés)

⁸ A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve (Tervezet), Igazságügyminisztérium, Athenaeum Nyomda, 1960. 305-306. o.

⁹ Barna: Az államtitok védelme 284. o.

hiánya esetén is lehetőség volt az elkövetők büntetőjogi felelősségre vonására. Ez nagyfokú jogbizonytalanságot eredményezett mai szemmel visszatekintve, kis túlzással azt is mondhatjuk, hogy szinte bárkit el lehetett ítélni államtitoksértés miatt, akit az ügyész ezzel megvádolt.

Nyugat-Európában és az angolszász világban a második világháború utáni időszakban olyan szabályozás körvonalazódott titokvédelemről, amely a jelenleg is dominánsnak tekinthető szabályozási szisztéma előképe volt. Kialakult a több fokozatú, káralapú minősítési rendszer, amelynek alapján a fejlett nyugati országok titokvédelme és a hatályos magyar jogi szabályozás is létrejött.

A MAGYAR TITOKVÉDELMI SZABÁLYOZÁS 1945 UTÁN

1945 után az első feladat a romjaiban heverő ország újjáépítése volt, de ezzel párhuzamosan az új, demokratikus államrendet is ki kellett építeni. A beinduló demokratizálódás a megszálló szovjet csapatok fegyvereinek árnyékában azonban csak viszonylag rövid ideig tarthatott. Bár a titokvédelemre vonatkozó régi szabályok nagy része változatlan formában maradt hatályban, és ezeket alkalmazták is a gyakorlatban – természetesen az új ideológiának megfelelően értelmezve azokat –, a szabályozás gyökeres átalakításának folyamata viszonylag hamar megindult.

A Rákosi Mátyás vezette hatalmi gépezet 1949-ben szovjet mintára új alkotmányt léptetett életbe, ezzel kezdetét vette a magyar történelem negyvenéves, 1989-ig tartó, úgynevezett szocialista korszaka. Még a kommunista hatalomátvétel előtt, 1948-ban született meg az új, második magyar katonai Btk., az 1948. évi LXII. törvénycikk, de az 1930. évi jogszabályok katonai titokra vonatkozó rendelkezései még viszonylag hosszú ideig hatályban maradtak, 1962. július 1-én a második magyar Btk., az 1961. évi V. törvény hatálybalépésével szűnt meg az alkalmazhatóságuk. Az 1948. évi LXII. törvénycikk tartalmazott titokvédelmi rendelkezéseket is:

a szolgálati titoktartási kötelezettség megszegése¹⁰ mellett a szolgálati titok jogosulatlan megszerzése¹¹ is büntetendővé vált¹². A mai fogalmaink szerint szabálysértésnek minősülő cselekményeket is bűncselekménnyé minősített a törvény.¹³

Ebben az időszakban a titokvédelem szabályozása meglehetősen széttöredezett volt: a diplomáciai titok büntetőjogi védelmét a Csemegi kódex látta el, a katonai titkot és az államtitkot (korabeli megfogalmazással: „a magyar állam fontos érdekét védelmező titkot”¹⁴) az 1930. évi III. törvény III. fejezete védte. Emellett a hivatali titok védelméről az 1940. évi XVIII. tv. 4. §-a rendelkezett, mindezekhez kapcsolódott a szolgálati titok védelmét tartalmazó új rendelkezés a második katonai Btk.-ban.

¹⁰ „Titoktartás kötelességének megszegése

95. § (1) Azt a katonát, aki a szolgálati titoktartás kötelességét megsérti, öt évig terjedhető börtönnel kell büntetni.

(2) Azt a katonát, aki az (1) bekezdésben meghatározott bűncselekményt gondatlanságból követi el, hat hónapig, súlyos esetben három évig terjedhető fogházzal kell büntetni.”

¹¹ „Szolgálati titok jogosulatlan megszerzése

96. § Azt a katonát, aki szolgálati titoknak jogosulatlanul birtokába helyezkedik, öt évig terjedhető börtönnel kell büntetni.”

¹² „A katonák bevonulásuk előtt hozzászoktak ahhoz, hogy élményeiket környezetükkel közlik, így bevonulásuk után sem tudnak szakítani ezzel a gyakorlattal. Gyakori eset, hogy a katona családjával és ismerőseivel közli alakulatára és annak szolgálati rendjére vonatkozó szolgálati titkot képező adatokat, többnyire szóban, de néha levélben is. Különösen veszélyes, ha a katona alkalmi ismerőseinek utazás vagy szórakozás közben ittas állapotban fecseg el szolgálati titkokat.” – olvashatjuk egy korabeli tankönyvben. (Kovács Zoltán (szerk.): A katonai büntetőjog kézikönyve Budapest, 1958. 238. o.)

¹³ „Titkos irat megsemmisítése, elvesztése

100. § (1) Azt a katonát, aki titkos szolgálati könyvet, iratot vagy tárgyat szándékosan elhagy, megsemmisít, használhatatlanná tesz, vagy ilyen iratnak, illetőleg tárgynak elvesztését szándékosan okozza, amennyiben cselekménye súlyosabb beszámítás alá nem esik, három évig terjedhető fogházzal, súlyos esetben öt évig terjedhető börtönnel kell büntetni.

(2) Azt a katonát, aki az (1) bekezdés alá eső cselekményt gondatlanságból követi el, egy évig, súlyos esetben három évig terjedhető fogházzal kell büntetni.

(3) A (2) bekezdés alá eső cselekmény büntetése hat hónapig, súlyos esetben egy évig terjedhető fogház, ha a katona az elvesztésről késedelem nélkül jelentést tesz.”

¹⁴ Tansegédlet a katonai büntetőtörvények oktatásához A Belügyminisztérium hivatalos kiadása, Budapest, 1949. 48. o.

A TITOKVÉDELLEM SZOCIALISTA MODELLJÉNEK INTÉZMÉNYESÜLÉSE MAGYARORSZÁGON

Az első írott magyar alkotmány megalkotása után a büntetőjog reformja sem várt sokáig magára. Már 1950-ben, az 1950. évi II. törvénnyel (Bt.) a Csemegi kódex Általános részét szovjet minta alapján lecserélték. A Különös rész ugyan hatályban maradt, mint ahogy érdekes módon a katonai titoksértésre az 1930. évi III. törvény szabályait is kellett megfelelően alkalmazni, egészen 1962. július 1-ig, az 1961. évi V. törvény, vagyis az első szocialista büntető kódex hatályba lépéséig, de az uralkodó filozófia (és ennek alapján a büntetőjog dogmatikája) gyökeresen megváltozott a büntető jogalkotásban és a jogalkalmazásban is, amikor a Bt. hatályba lépett.

A szemléletváltozás az egész társadalomra, és azon belül a jog területére is kiterjedt.¹⁵ Az államtitok és a szolgálati titok védelmét szolgáló új, szovjet mintájú jogszabályok megalkotása 1951-től indult, ettől függetlenül, még a régi jogszabályi környezetet felhasználva keretként, az államhatalmi elnyomó gépezet titkainak megőrzése céljából több hatékony belső szabályozót léptettek életbe. Ezek jogszabálynak nem minősültek ugyan, de a napi operatív munka során ugyanúgy felhasználták őket, mintha jogszabályi rendelkezések lettek volna. Jó példa erre az ÁVH titkos ügykezelése.

Már az 1950. szeptember 25-én jóváhagyott *Ideiglenes eligazítás a titkos ügyiratok kezelésére* című minősített szabályzat bevezetője hangsúlyozta az ügyiratkezelés legfontosabb alapelvét, amely szerint: „...az *Államvédelmi Hatóság operatív szerveinek összes ügyirata és levelezése szigorúan titkos... Ide tartozik minden olyan ügyirat, amelyből kitűnik, hogy a hatóság milyen természetű munkát végez...*”. A titkosság fokát, vagyis mai fogalmaink szerint a minősítési szintet a „Szigorúan titkos” jelölésen túl külön betűkkel jelölték. Ezek közül a „H” betűvel megjelölt iratok voltak a legmagasabb szinten minősített adatok: ide tartoztak a hálózati munkával kapcsolatos iratok, de emellett az őrizetbe vételi javaslatok is, valamint a káderekkel kapcsolatos, kiemelten fontos elvi iratok. „O” betűvel

¹⁵ A magyar Határőrizeti Szabályzat 285. pontja az 1960-as években a következő mondatot tartalmazta, amely lehetne akár mottója is e korszak államtitokkal kapcsolatos hozzáállásának: „Minden határőr gyűlölje az ellenséget, őrizze meg a katonai és állami titkot, legyen éber és kíméletlen minden hazaárulóval szemben”.

jelölték emellett az illegális szervezkedés leleplezéséről, nagyobb akciókról szóló minősített jelentéseket, és a kiemelt államellenes bűnözők vallomásait. „S” betűvel jelölték a meghatározott speciális, különleges operatív munkákkal kapcsolatos jelentéseket, például a III/2. és a III/1. Osztály jelentéseit. „V” betűvel jelölték az előbbieken fel nem sorolt, de az operatív munkával valamilyen kapcsolatban álló egyéb iratokat. Ilyenek voltak például a nyomozati jelentések, vizsgálati dossziék. Végezetül a mozgósítással és a rejtjelezéssel kapcsolatban keletkezett titkos iratokat „M” betűvel jelölték meg. Az ÁVH számára új Titkos Ügyviteli Szabályzatot 1952 januárjában vezettek be, amely az 1950-esnek a véglegesített változata volt: ez már az új, szocialista titokvédelmi jogszabályokat is figyelembe vette. A titkosság fokának, vagyis a minősítési szintnek a jelölését a szabályzat valamennyire egyszerűsítette: mindössze két fokozatot rögzített. A „H” betűjelzés alatt összevonta a korábbi szabályzatban még „H”, „S” és „M” betűvel jelölt tárgyköröket. Az operatív munkával összefüggő egyéb ügyköröket betűjelzés nélkül, kizárólag „Szigorúan titkos” minősítéssel jelölték. A nem operatív természetű ügyeket is „Titkos” minősítéssel jelölték, és természetesen bizalmasan kezelték. A TÜK munkájához a szabályzat többek között azt is előírta, hogy a már tárgykör szerint csoportosított iratokhoz dossziékat kellett rendszerezíteni, amelyek azonban nem voltak azonosak az operatív munkával kapcsolatos különböző nyilvántartási dossziékkal, az utóbbiakat az operatív nyilvántartás segédeszközeiként definiálták.¹⁶

Említettük már, hogy 1951-től már új jogszabállyal, az 1951. évi 21. törvényerejű rendelettel szabályozták az államtitkot és a hivatali titkot.¹⁷ Ez a törvényerejű rendelet tartalmazta a büntető anyagi jogi rendelkezéseket is. Abban az időszakban ez nem volt szokatlan: a büntetőjog szabályai több jogszabályban elszórtan megtalálható rendelkezésekből álltak össze. Ezt a „rendetlenséget” úgy próbálták orvosolni, hogy az Igazságügyminisztérium 1952-ben kiadta „*A hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása*”¹⁸ című jogszabálygyűjteményt, amire a korabeli források csak BHÖ-ként hivatkoznak. Az államtitok és a szolgálati titok (akkori elnevezéssel: hivatali titok) védelmének szabályait döntően szovjet minta alapján

¹⁶ Petrikné Vámos Ida: Iratok a történeti hivatalban In: Gyarmati György (szerk.): *Trezor 1. A Történeti Hivatal Évkönyve*, Budapest, Történeti Hivatal, 199929-30. o) alapján

¹⁷ 1951. évi 21. számú törvényerejű rendelet az államtitok és a hivatali titok védelméről

¹⁸ *A hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1952.

alkották meg. Kísértetiesen hasonlít a történeti részben bemutatott szovjet tan-
könyvi magyarázatra már az 1951. évi 21. tvr. preambuluma is.¹⁹

Az államtitok fogalmával kapcsolatban ez a törvényerejű rendelet kettős meghatározást adott. A meghatározás első része formális jellegű volt, a második pedig materiális jellegű. Államtitoknak minősült minden adat, tény, irat vagy fizikai tárgy, amelyet kifejezetten annak nyilvánítottak (formális fogalom), de ezen túl államtitok volt természeténél fogva az is, aminek illetéktelen személy tudomására jutása az állambiztonságra, vagy az állam politikai, gazdasági érdekeire veszélyt jelentett, tekintet nélkül arra, hogy azt kifejezetten titkos adatnak nyilvánították-e (materiális fogalom). A formális és a materiális fogalom egyszerre alkalmazandó volt a gyakorlatban. Államtitok lehetett például az állami vállalatra vagy más állami gazdálkodó szervre vonatkozó adat is, és minden esetben államtitoknak minősült az olyan hivatalos irat vagy tárgy, amelynek formálisan a titkos kezelését rendelték el, függetlenül az irat tartalmától. Az államtitok fogalma ebben az időszakban annyira tág volt, hogy nem lehetett egységes definíció alá vonni az ide tartozó elemeket, ennek ellenére a korabeli szakirodalom helyenként próbálkozott általános fogalmat alkotni: *„Általánosságban megfogalmazva: katonai és államtitkokat képeznek mindazok az adatok, jelentések, melyek az ellenségnek képet, elképzelést nyújthatnak (mind részleteiben, mind egészében) a Magyar Néphadsereg erejéről, az állam gazdasági és politikai állapotáról. Ha ilyen adatok az ellenség kezébe kerülnek, megkönnyítik számára a Magyar Népköztársaság, s ezen keresztül a Szovjetunió vezetete béketábor elleni agresszív háború előkészítését,*

¹⁹ „Felemelt ötéves népgazdasági tervünk sikeres megvalósítása, a szocializmus építése és a béke védelme azt követeli, hogy fokozott éberséget tanúsítsunk a belső és külső ellenség üzelmeinek megghiúsítása végett.

Az olyan adatoknak vagy tényeknek illetéktelenekkel való közlése, melyek népi demokráciánk biztonságát, politikai, gazdasági és államigazgatási rendjének érdekeit érintik, nemkülönben az ilyen adatok hanyag, lelkiismeretlen kezelése lehetőséget nyújt népi demokráciánk ellenségeinek arra, hogy építő munkánkat megzavarják.

Ezért hazánk minden polgárának, aki hivatali állása vagy munkaviszonya következtében, vagy egyébként államtitokról és hivatali titokról tudomással bír, elsőrendű kötelessége ezt éberrel megőrizni és a lehetőségét is kizárni annak, hogy az az ellenség birtokába juthasson. Annak pedig, aki e kötelességének nem tesz eleget és az államtitkot és a hivatali titkot akár szándékosan, akár gondatlanságból megsérti, vagy egyenesen államtitok és hivatali titok jogosulatlan megszerzésére törekedik, tudnia kell, hogy cselekménye súlyos büntetést von maga után.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa, hogy nyomatékosan biztosítsa az államtitokkal és a hivatali titokkal kapcsolatban is az éberség követelményeit, az államtitok és a hivatali titok büntetőjogi védelméről a következő törvényerejű rendeletet alkotja.”

ha pedig sikerülne kirobbantaniuk, annak lefolytatásában jelentenének jelentős segítséget az ellenség számára. Katonai és államtitkaink három fő területen jelentkezhetnek: katonai, gazdasági és politikai téren.”²⁰

Az államtitok megsértésének eseteit az 1951. évi 21. törvényerejű rendelet részletesen szabályozta. Kiemelendő ezek közül, hogy államtitoksértésnek minősült nemcsak az a magatartás, amikor az államtitkot valaki jogosulatlanul megszerzi vagy nyilvánosságra hozza, illetéktelen személlyel közli vagy jogtalanul felhasználja, hanem az is, amikor az elkövető az államtitkot tartalmazó iratot vagy tárgyat jogtalanul megsemmisíti, használhatatlanná teszi vagy elrejt. Mindenki, aki államtitkot tartalmazó iratot vagy tárgyat jogszzerű birtokában volt, köteles volt azt olyan gondosan kezelni, hogy visszaélésekre ne nyíljon lehetőség. Ezért az államtitok kezelésére vonatkozó szabályok megsértése, különösképpen az államtitkot tartalmazó iratot vagy tárgyat elvesztése bűncselekménynek minősült a szigorú szabályozás szerint. A készülő titoksértések megelőzése, a már elkövetett visszaélések leleplezése mindenkinek kötelessége volt. Ezt juttatta kifejezésre a törvényerejű rendelet azzal a rendelkezéssel, hogy e vonatkozásban mindenkire kiterjedő felelősségi kötelességet írt elő.²¹

Az 1951. évi 21. tvr. az államtitok és a hivatali titok fogalmát a következőképpen határozta meg:

1) „Államtitok bármely olyan adat vagy tény (utasítás, intézkedés, eljárás stb.), továbbá bármely olyan irat vagy tárgy (okmány, terv, vázlat, rajz, modell, minta stb.), amelyet akár jogszabály, akár hivatalos rendelkezés államtitoknak nyilvánított, vagy amelynek illetéktelen személy tudomására jutása az állam biztonságát, politikai, illetőleg gazdasági érdekét sérti vagy veszélyezteti.

Államtitok az állami vállalatra, illetőleg más állami gazdálkodó szervezetre vagy működésére vonatkozó olyan adat, tény, irat vagy tárgy is, amelynek illetéktelen személy tudomására jutása az állam biztonságát, politikai, illetőleg gazdasági érdekét sérti vagy veszélyezteti. Minden esetben államtitoknak minősül az olyan hivatalos irat vagy tárgy, amelynek titkos kezelését ügyviteli szabályzat, a hivatalvezető vagy az arra jogosított más hivatalos személy elrendelte.”²²

²⁰ Csiba Lajos: Mi a katonai és államtitok, Honvédségi Szemle 1954. 2. szám 15. o.

²¹ Igazságügyi Közlöny 1951. 7. szám 1951. július 21. 281-282. o.

²² Uo.

2) „Hivatali titok bármely olyan adat, tény, irat vagy tárgy, amelyet akár jogszabály, akár hivatalos rendelkezés (gyakorlat) hivatali titoknak nyilvánított, vagy amelynek illetéktelen személy tudomására jutása az államigazgatás rendjét vagy zavartalan működését sérti vagy veszélyezteti.

Hivatali titok az állami vállalatra, illetőleg más állami gazdálkodó szervezetre vagy működésére vonatkozó olyan adat, tény, irat vagy tárgy is, amelynek illetéktelen személy tudomására jutása valamely állami vállalat működésének rendjét vagy zavartalanságát sérti vagy veszélyezteti.”²³

A jogszabály beiktatott új törvényi tényállásokat is a hatályos magyar büntetőjogba, megalkotva ezzel az államtitok és a hivatali titok büntetőjogi védelmének új szabályait. Az 1940. évi XVIII. tv. 4. §-a és az 1948. évi XLVIII. tv. 45-47. §-ai hatályukat veszítették, de a tvr. hatályban tartotta a Csemegi kódexnek a hűtlenségre vonatkozó büntető rendelkezéseit, továbbá a katonai büntetőtörvénykönyv (1930. évi II. tv.) 95., 96. és 100. §-ainak szabályozását. Az államtitok és a hivatali titok megsértésének új, szocialista büntetőjogi szabályozása a tvr. értelmében 1951-től a következő lett:

„Aki államtitkot jogosulatlanul megszerez, illetőleg, aki a bármilyen módon birtokába vagy tudomására jutott államtitkot nyilvánosságra hozza, illetéktelen személlyel közli, illetéktelen személy részére más módon hozzáférhetővé teszi, vagy akár a maga, akár más javára egyébként felhasználja, avagy jogtalanul megsemmisíti, használhatatlanná teszi vagy elrejt, tíz évig terjedhető börtönnel büntetendő.

Aki hivatali titkot jogosulatlanul megszerez, illetőleg, aki a bármilyen módon birtokába vagy tudomására jutott hivatali titkot nyilvánosságra hozza, illetéktelen személlyel közli, illetéktelen személy részére más módon hozzáférhetővé teszi, vagy akár a maga, akár más javára egyébként felhasználja, avagy jogtalanul megsemmisíti, használhatatlanná teszi vagy elrejt, öt évig terjedhető börtönnel büntetendő.

Öt évig terjedhető börtön a büntetése annak, aki államtitkot tartalmazó iratot vagy tárgyat elveszít.

Három évig terjedhető börtönnel büntetendő, aki az államtitok kezelésére vonatkozó szabályokat megszegi.

Szándékos büntett esetén vagyonekobzást és kiutasítást is ki lehet mondani.

---

²³ Uo.

Aki hitelt érdemlő tudomást szerez arról, hogy az előző rendelkezésekben meghatározott büntett elkövetése készül, vagy ilyen büntettet követek el és erről a hatóságnak, mihelyt teheti, jelentést nem tesz, két évig terjedhető börtönnel büntetendő.”²⁴

Az 1950-es években az 1951. évi 21. tvr. mellett ugyan hatályban volt az 1930. évi III. tv. is, de a gyakorlatban ritkábban alkalmazták már. Az állam titkainak büntetőjogi pillére ennek ellenére, legalábbis papíron két pillérből állt: az államtitoksértést a törvényerejű rendelet tartalmazta, a hűtlenségi titoksértést pedig az 1930. évi III. tv. Ezt a jogszabályt büntető ügyekben a bíróságok csak akkor alkalmazták, ha az adott tényállás vonatkozásában a tvr. egyáltalán nem rendelkezett, vagy súlyosabb büntetést írt elő, mint az 1951. évi 21. tvr.²⁵

A bemutatott szabályok a mai titokvédelmi előírásokhoz képest sokkal szigorúbb, kiterjedtebb büntetőjogi védelmet adtak az állam titkainak,²⁶ ezáltal kaput nyitva a bírói önkénynek és a törvényes, de az emberi jogokat sokszor lábbal tipró ítélkezési gyakorlatnak is. Ehhez a szabályozáshoz kapcsolódott az 9/1955. (II. 15.) M. T. számú rendelet az államtitoknak tekintendő adatok megállapításáról, amely az akkori kor szellemének megfelelően adta meg a titokkörü jegyzéket, az 1951. évi

²⁴ Uo.

²⁵ Büntetőjogi tankönyv II. BM Tanulmányi és Módszertani Osztálya, Budapest, 1959. 88. o.

²⁶ Ezt egy korabeli BH-val lehet a legjobban szemléltetni: „Ugyanis a hozzáférhetővé tétel gondatlan elkövetésének azt az esetét, amely az államtitkot tartalmazó irat vagy tárgy elvesztésében nyilvánul meg, a törvény a BHÖ. 111. pontja szerint külön büntettként rendeli – és pedig az előbbinél enyhébben – büntetni (5 évig terjedhető börtön). Minthogy pedig az elvesztés lényegében a gondatlan hozzáférhetővé tételnek egyik legsúlyosabb esete, kizártnak kell tekinteni, hogy a törvény éppen ezt a legsúlyosabb esetet kívánta volna enyhébben büntetni, mint a gondatlan hozzáférhetővé tételnek más enyhébb eseteit. Ezért nem lehet szó arról, hogy a gondatlan hozzáférhetővé tételnek ezek az enyhébb esetei a 109. § súlyosabb büntetési tétele (10 évi börtön) alá essenek.

Természetesen, ha az elvesztett államtitok illetéktelen személynek ténylegesen a birtokába jut, ez a gondatlan elkövetés esetében is a BHÖ. 109. pontjában meghatározott büntetttben való bűnösséget vonja maga után.

Abban az esetben pedig, ha az elkövető az elvesztés esetén kívül azáltal teszi gondatlanul hozzáférhetővé illetéktelen személy részére az államtitkot, hogy a kezelésére vonatkozó szabályokat megszegi, de ennek következtében az államtitok illetéktelen személynek ténylegesen birtokába nem jutott, a BHÖ. 112. pontjában meghatározott büntett valósul meg.

Végül ha az államtitok kezelésére vonatkozó szabályok megszegésének az eredményeként az illetéktelen személy részére gondatlanul hozzáférhetővé tett államtitoknak ilyen személy ténylegesen birtokába jut, a cselekmény a BHÖ. 109. pontjában meghatározott büntett gondatlan alakzatának a megállapítására válik alkalmassá.” (BH 1955.12.1099 Az államtitok megsértésével elkövetett büntetett súlyosabb és enyhébb eseteinek az elhatárolása)

21. számú törvényerejű rendeletehöz kapcsolódóan. Ez volt az első olyan magyar jogszabály, amely a titokkörü jegyzéket tartalmazta, később ezt kiegészítette a munkásparaszt kormány 34/1957. sz. rendelete. Ezeket a rendeleteket váltotta fel a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 31/1963. (XI. 17.) számú rendelete az államtitoknak minősülő adatokról. Az államtitoknak tekintendő adatok köre azonban annyira tág körben került meghatározásra ezekben a jogszabályokban, hogy gyakorlatilag bármit lehetett a legmagasabb szintre minősíteni. Sajnos nagyon jól szemlélteti ezt a tény, hogy az internáltak sem beszélhettek semmiről, ami velük történt, mivel még ez is államtitoknak minősült. *„A szerencsésebbek néhány héttel és néhány veréssel »megúszták«. A szabadlábra helyezettektől saját kezűleg írt titoktartási nyilatkozatot vettek fel. Ebben az adott személy megígérte, hogy az ügye vizsgálata során látott, illetve hallott dolgokról senkinek sem beszél. Amennyiben mégis megtenné, azzal elköveti az államtitoksértés büntetést, melyért büntetőjogi felelősséggel tartozik.»²⁷*

Az 1950-es évek végére már kezdett letisztulni a katonai titok és az államtitok fogalma, az ekkori szakirodalom már katonai jellegű államtitokról, mint súlyosabb kategóriáról, és katonai szolgálati titokról, mint kisebb súlyú katonai titokról beszél.²⁸

Az állam titkainak büntetőjogi védelmével kapcsolatos szabályozásban megtalálható addigi viszonylagos rendetlenséget az 1961. évi V. törvény orvosolta, amely Magyarország második büntető kódexeként került megalkotásra, és az első magyar szocialista Btk. volt. Ez a törvény is kiemelt súlyt fektetett a titokvédelemre, különösen az állam titkai tekintetében. Korabeli indokolások szerint az állam léte és sikeres tevékenysége szükségessé tette a szigorú szabályozást, elsősorban annak érdekében, hogy bizonyos adatokról csak azok a személyek szerezzenek tudomást, akiket ezek közvetlenül érintenek vagy illetnek. *„Az ellenkező megoldás sok tervet, feladatot és megoldást kudarccal fenyegetne. Ezért a büntetőjog*

²⁷ Kónyáné Kutrucz Katalin: Amiről az iratok vallanak, In: Jungi Eszter (szerk.): Büntetőjogi Tanulmányok XI. MTA Veszprémi Területi Bizottsága Veszprém, 2010. 44. o.

²⁸ „A katonai titkoknak — súlyuk és jelentőségük szempontjából — két csoportja van. Az egyik csoportot alkotják a nagyobb jelentőségű, fontosabb katonai titkok, — ezek a katonai jellegű államtitkok. A másik csoportba pedig azok a katonai titkok tartoznak, amelyek — kisebb jelentőségüknel fogva — államtitkot ugyan nem képeznek, a szolgálati érdek azonban azt kívánja, hogy ne jussanak kívülről, illetéktelenek tudomására. Ezek a szolgálati titkok.” Lásd: Andó Ferenc: A katonai titok büntetőjogi védelme In: Honvédségi Szemle 1958. 1. szám 71. o.

az államtitoksértést szigorúan büntetni rendeli.”²⁹ Ezzel az érveléssel egyébként ma is maradéktalanul egyetérthetünk, ideológiától függetlenül.

Az 1960-as évektől „az állambiztonsági szerveknél alkalmazott titokvédelem alapvetően nem tért el az általános szabályoktól, azonban a titok operatív védelmére, mint fontos belügyi feladatra a III. főcsoportfőnökségnek kiemelt figyelmet kellett fordítania: »...kutatni azokat a rejtett csatornákat, amelyeken keresztül a titkok kiszivároghatnak, megakadályozni a titoksértéseket, felderíteni a rendellenességek okait, a mögöttük meghúzódó esetleges ellenséges szándékokat...«”³⁰

1961-től a titokvédelemre a Magyar Néphadsereg alakulatainál és a katonai elhárítás, a III/IV. csoportfőnökség napi munkájában is egyre jobban odafigyeltek, ennek oka egy új légvédelmi rakétarendszer bevezetése volt. Külön intézkedés született a távbeszélő készüléken történő beszélgetések szabályozására. Mivel megállapították, hogy a honvédségi vonalak nem elég megbízhatóak, szabályozták a telefonon folytatható kommunikáció tartalmát is. A titkos anyagok szállításának is szigorú rendje alakult ki: fémkazettában, lelakatolva, lepecsételve, annak tartalmát borítékban lezárva kellett szállítani, minden esetben fegyveres kísérelvel. 1961-ben egyébként 90 okmány veszett el, ebből három szigorúan titkos, tíz pedig titkos minősítésű volt.³¹

A Btk.-ban található rendelkezések keretdiszpozíciók voltak, a kereteket kitöltő jogszabályok a korábban már említett rendeletekben nyertek szabályozást. Egy évtizeddel az 1961. V. törvény megalkotása után, 1971-ben a büntetőjogi rendelkezések részbeni megújítását az 1971. évi 21. tvr. végezte el, mellette változtak az államtitokkal és a szolgálati titokkal kapcsolatos, keretet kitöltő jogszabályi rendelkezések is. Az új jogi norma a 14/1971. (IV. 15.) Korm. számú rendelet volt, az államtitok és a szolgálati titok védelméről, ehhez kapcsolódott több ágazati eljárási szabályzat, például a belügyminiszter 3/1971. (IX. 23.) BM számú rendeletének mellékletében az államtitok és a szolgálati titok védelmének eljárási

²⁹ Büntetőjogi ismertetek új kézikönyve a fegyveres erők hivatásos állománya számára Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1973. 68. o.

³⁰ Petrikné: Iratok a történelmi hivatalban. 29-30. o.

³¹ Jagadics Péter – Rajos Sándor – Simon László – Szabó Károly: A magyar katonai elhárítás története 1918-2018., KNBSZ- Metropolisz, Bp. 2018., 93. o.

szabályzata.³² Az államtitok fogalmát 14/1971. (IV. 15.) Korm. számú rendelet is komplex módon, a formális és a materiális meghatározás elemeit egyaránt felhasználva adta meg. Ahogy az 1961-es Btk. javaslatának az indokolása fogalmazott ennek a fogalom meghatározásnak az indokairól: „*az ilyen kettős, egymást kiegészítő definíció felel meg egyedül a törvényesség követelményének, s a gyakorlatban azt jelenti, hogy a bíróság, amennyiben az államtitkot nem külön jogszabály, vagy jogszabályon alapuló rendelkezés határozza meg, érdemben köteles vizsgálni, hogy a szóban forgó adat megfelel-e a materiális államtitok fogalom tartalmának, ha azonban a jogszabály, vagy jogszabályon alapuló rendelkezés nyilvánítja az adatot államtitoknak, csupán annak megállapítására szorítkozhatik, hogy az adat alakilag államtitkot képez-e vagy sem.*”³³ Mai szemmel vizsgálva a kérdést kizárólag a formális államtitok fogalom felel meg a törvényesség követelményének, büntetőjogi felelősséget megállapítani csak akkor lehet, ha az adat minősítése szabályszerűen megtörtént, minden formai követelményt betartva. A materiális elem pedig ott juthat szerephez, hogy a formálisan minősített adatra történő elkövetés kivételesen mégsem lesz büntetendő, ha a minősítéssel védendő közérdek hiánya miatt a minősített adat materiálisan nem minősül a magyar állam titkának, ilyen esetben az elkövető magatartása ugyan tényállás-szerű, de a társadalomra veszélyesség hiánya miatt bűncselekmény nem valósul meg. A XXI. századi magyar szemlélet természetesen e tekintetben teljesen ellentétes a hatvan évvel ezelőttivel.

Egy korabeli, abban az időszakban még minősített tankönyv érdekes, mai szemmel kicsit megmosolyogtató, de ugyanakkor teljesen életszerű példákat ad az államtitoksértés gyakorlati előfordulásáról: „*Tapasztalat szerint az államtitok és a szolgálati titok megsértésének leggyakoribb és legveszélyesebb formája a titoknak illetéktelen személyekkel való közlése. Vagy pl.; továbbítás, kézbesítés, esetén elveszik, vagy eltűnik az irat. Ez is egyik leggyakoribb titoksértés (nem tartják be a zárt borítékban, kísérővel történő kézbesítést, sőt egyes elvtársak vendéglőbe is belátogatnak, ott italt fogyasztanak és elhagyják a rájuk*

³² Ez a jogszabály már sok elemében hasonlít a mai szabályozásra, így annak egyik előképének is tekinthető.

³³ A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve (Tervezet) 1960., 306. o.

bízott iratot, vagy ellopják a táskájukat). Továbbá elzáratlanul hagyják a titkos iratot, vagy a selejtpapírokat a papírkosárba dobják.”³⁴

A gyakorlat azonban a vizsgált időszakban nem igazolta vissza a jogszabályok által célzott szigorú szabályozás zavartalan, hatékony működését. Az 1972. április 5-én kiadott 005/1972 számú BM parancs, amely a legmagasabb szinten minősített³⁵ jogi szabályozók egyike volt, és az állambiztonsági hálózattal kapcsolatos rendelkezéseket tartalmazta, előírta például azt, hogy a titkos együttműködés létrehozása, vagyis a szervezési kísérlet sikertelensége esetén titoktartási nyilatkozatot kellett aláírni, hiszen a sikertelen szervezési kísérlet is államtitoknak minősült. Az állambiztonsági munka gyakorlatában megfigyelhető volt: aki elutasította a titkos együttműködést, az esetek jelentős részében nem volt hajlandó a titoktartás írásbeli vállalására sem, vagyis nem írt alá ezzel kapcsolatban titoktartási nyilatkozatot. Az 1950-es években a politikai okból internáltak esetében még nem fordulhatott elő, hogy valaki nem írta alá a titoktartási nyilatkozatot a hazaengedése előtt, és kisebb arányban fordult elő a szervezés visszautasítása, még kisebb arányban a titoktartási nyilatkozat aláírásának a megtagadása. Az 1970-es években már változott az állampolgárok hozzáállása az állambiztonsági szervekhez, és a titoktartáshoz. Ennek ellenére ebben a korszakban sem lett volna semmi akadálya, hogy büntetőeljárás induljon az ellen, aki titoktartási nyilatkozat hiányában ugyan, de megsértette az államtitkot (sőt a hatályos jogszabályok alapján ez lett volna a követendő protokoll), viszont ilyen eljárások általában nem indultak a gyakorlatban. Tegyük hozzá, annak ellenére, hogy sokszor kiderült, és bizonyítható is volt: az érintett beszámolt a környezetének a vele történekről.³⁶ Természetesen a sikeres szervezés ténye is államtitoknak minősült, a szervezési nyilatkozat utolsó bekezdése arról szólt, hogy ha a hálózati személy bárki előtt említést tesz a szervezetszerű titkos együttműködésről, azzal államtitoksértést követ el,

³⁴ Az államtitok és szolgálati titok védelme BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1977. 18. o.

³⁵ „Szigorúan titkos!”, „Különösen fontos!”

³⁶ A vonatkozó szabályzat abban az időszakban is egyértelműen fogalmazott: „Akinak tudomására jut, hogy államtitkot, vagy szolgálati titkot sértő cselekményt követtek el, illetve ilyen cselekmény elkövetése készül, azt a szolgálati út betartásával köteles haladéktalanul jelenteni a szerv vezetőjének, külföldi tartózkodás idején pedig a Magyar Népköztársaság külképviseleti szervének is.” (A BM állambiztonsági szerveinek ügykezelési (iratkezelési) szabályzata 17. pont, Szigorúan titkos! Szám: 45-69/1974.) E szabályzat egyértelmű rendelkezései mellett az államtitoksértés feljelentésének az elmulasztása is önálló bűncselekmény volt, ennek ellenére a gyakorlat sok esetben szemet hunyt az ilyen titoksértések felett.

és súlyos büntetésre számíthat. Ennek ellenére a korabeli források szerint az volt a tipikus eset, hogy mégsem indult büntetőeljárás államtitoksértés miatt, ha kiderült, hogy a hálózati személy megszegte a titoktartási kötelezettségét.³⁷

A titokvédelemmel kapcsolatban a korabeli forrásokban, a nyílt és minősített tananyagokban két fogalom kerül gyakran elő: éberség és konspiráció. Az államtitok és szolgálati titok megőrzése szempontjából általában ezeket értették alatta:

1. *éberség*: amikor fokozottabban ügyelünk arra, hogy titkos adatokat se tudatosan, se akaratlanul ne közöljünk illetéktelen személlyel;³⁸
2. *konspiráció*: amikor a belügyi munkánkat úgy végezzük, szolgálatunkat úgy látjuk el, hogy arról illetéktelen személyek ne szerezhessenek tudomást, valamint más személyekkel való érintkezés során kizárólag azt közöljük, ami konkrétan rájuk tartozik, illetve ami az adott ügy elintézése érdekében szükséges.³⁹

Az 1970-es évek második felében a titkos ügykezelés Magyarországon nemcsak a szabályzatok szintjén, de az adatok gépi feldolgozása vonatkozásában is modern, a kor technikai színvonalának mindenben megfelelő volt, legalábbis a szocialista táboron belül.⁴⁰

³⁷ Bálint László: Biszku és Benkei állambiztonsági hálózati parancsai, EFO Nyomda, Százhalombatta, 2018. 117. o.

³⁸ „Az ellenség aprólékos, finom eszközökkel, változatos módszerekkel törekszik tevékenységét eredményessé tenni, és e célból kihasználja az éberség hiányát, a legkülönbözőbb formában jelentkező lazaságokat. Éppen ezért kellő óvatosságra, nagyfokú éberségre, politikai tisztánlátásra, körültekintésre van szükség. Fontos, hogy hivatali dolgainkról és a hadsereggel összefüggő kérdésekről illetékteleneknek, vagy nyilvánosság előtt ne beszéljünk. Szokjunk le közlékenységünkről, amely már sok kárt és kellemetlenséget okozott.” – olvashatjuk egy 1961-ben megjelent publikációban. (Velez Gyula: Az állami és katonai titok védelmében In: Honvédségi Szemle 1961/10. szám 38. o.)

³⁹ Az államtitok és szolgálati titok védelme 21. o.

⁴⁰ Ezt támasztja alá a Belügyminisztérium Titkársága vezetőjének 1/1976. számú elvi állásfoglalása az államtitok és a szolgálati titok védelméről szóló szabályzat alkalmazásáról az adatok gépi feldolgozása során, amelynek 2. pontja felsorolta az akkor használatos gépi adatfeldolgozási módokat. „Az adatok gépi feldolgozása során iratnak minősülő adathordozók: a mágneses- és egyéb bizonylat (a lyukkártya, a lyukszalag, a mágnesszalag, a mágneslemez), valamint a kiíróberendezések (a sornyomatató, a konzolírógép, a rajzológép), papíron megjelenő eredménye (a leporelló, a plotter, stb.), továbbá minden olyan közvetítő berendezés, amely adatok rögzítésére, vagy megjelenítésére alkalmas.”

A 14/1971. (IV. 15.) Korm. számú rendelet és a 3130/1971. Korm. számú határozat, az államtitok és a szolgálati titok védelméről, valamint a 3/1971. (IX. 23.) BM számú rendelet alapján a belügyminiszter 1973. május 8-án kiadta az államtitok és a szolgálati titok védelméről szóló 08. számú parancsot, amelyben kimondta, hogy a titokvédelem összbelügyi feladat a Magyar Népköztársaságban, és országosan a BM III. Főcsoportfőnökséget jelölte ki a titokvédelem megszervezésére és végrehajtására elsődlegesen felelős szervként.⁴¹ Több korabeli minősített belső szabályozó és körlevél is utal a titoktartás fontosságára, ennek kapcsán az éberség kiemelt jelentőségére.

Az 1970-es években egyébként meglehetősen aktív az államapparátus és a pártvezetés abban a tekintetben is, hogy az államtitkok védelmét minél hatékonyabban tegye különböző belső szabályozók, parancsok és körlevelek segítségével; jól láthatóan erősödik az a szakmai álláspont, amely szerint *„mind a külső, mind a belső ellenség fokozottan törekszik a szocialista államok belügyi szervei megismerésére, titkaik, eszközeik és módszereik kifürkészésére.”*⁴² A III. Főcsoportfőnökség tehát ellátta a titokvédelemmel kapcsolatos feladatokat országos szinten, és meg kell jegyezni, hogy a saját maga vonatkozásában nagyon jól konspirált: a demokratikus ellenzék szinte semmit nem tudott a szervezet belső felépítéséről és működéséről még az 1980-as évek második felében sem.⁴³

AZ 1978. ÉVI IV. TÖRVÉNY HATÁLYBA LÉPÉSE UTÁNI IDŐSZAK

1978 végén fogadta el az országgyűlés a második magyar szocialista Btk.-t, az 1978. évi IV. törvényt. Ez Magyarország harmadik büntető kódexeként a rendszerváltást is „túlélve”, 1979. július 1-től 2013. június 30-ig volt hatályban, emiatt a

⁴¹ „1. A titokvédelmet össz-belügyi feladatnak kell tekinteni. Ennek végrehajtását a BM III. Főcsoportfőnökség szervezze” meg és a BM II. Főcsoportfőnökség nyújtson hozzá segítséget.

2. A BM III. Főcsoportfőnökség központi és megyei (budapesti) szerveinek a titkok operatív védelmével kapcsolatos főfeladata kutatni azokat a rejtett csatornákat, amelyeken keresztül a titkok kiszivároghatnak, megakadályozni a titoksértéseket, felderíteni a rendellenességek okait, a mögöttük meghúzódó esetleges ellenséges szándékot, a titoksértés célját, a titkok kiszivárgásának módját, valamint az elkövetők személyét és kezdeményezni a titoksértők felelősségre vonását.” (A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 08. számú parancsa Szigorúan titkos! Budapest, 1973. május 8.)

⁴² BM Titkárság 10-369/1973. Körlevél (Tárgy: A titokvédelemmel kapcsolatos tudnivalók Titkos!)

⁴³ Kőszeg Ferenc: Ügyöntörvény, rövid tanfolyam, In: Hegedűs B. András (szerk.): Az egykori állambiztonsági szervek és azok iratai Németországban és Magyarországon, 1956-os Intézet, Budapest, 1998. 64. o.

százhusznál is több módosítás ellenére viszonylag jól sikerült, relatíve korszerű törvénynek minősíthető.

Az 1978. évi IV. törvény már nem keretet kitöltő jogszabályra bízta a definiálást, az államtitok fogalmát saját értelmező rendelkezésben tartalmazta: „*Államtitok minden olyan adat, amelynek illetéktelen személy tudomására jutása a Magyar Népköztársaság biztonságát vagy más fontos érdekét veszélyezteti. Minden esetben államtitok a jogszabály vagy jogszabályon alapuló rendelkezés által annak nyilvánított adat.*”⁴⁴ A definíció ugyan változatlanul materiális és formális részből tevődött össze, ennyiben a jogbiztonság elvével ugyanúgy nem volt teljesen összeegyeztethető, mint az összes korábbi fogalom meghatározás a szocialista rendszer egész időszakában, de az azt megelőző évtizedekben, a két világháború között sem. Előnye ugyanakkor, hogy a meghatározás már a Btk.-ba került, és néhány évig ott is maradt. Az államtitoksértés tényállása a szocializmus utolsó évtizedében, egy ideig a rendszerváltást is túlélve a következő volt az 1978. évi IV. törvényben:

„221. § (1) Aki

a) az államtitkot jogosulatlanul megszerzi,
b) a tudomására, illetőleg a birtokába jutott államtitkot jogosulatlanul felhasználja, illetéktelen személy részére hozzáférhetővé vagy illetékes személy részére hozzáférhetetlenné teszi, büntetést követ el, és egy évtől öt évig terjed szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) A büntetés

a) két évtől nyolc évig terjed szabadságvesztés, ha az államtitoksértést különösen fontos államtitokra, vagy súlyos hátrányt okozva követik el,
b) öt évtől tizenöt évig terjed szabadságvesztés, ha az államtitok illetéktelen külföldi személy részére válik hozzáférhetővé.

(3) Aki az államtitoksértést gondatlanságból követi el, vétség miatt egy évig, a (2) bekezdés eseteiben, az ott írt megkülönböztetés szerint két évig, illetőleg öt évig terjed szabadságvesztéssel büntetendő.

⁴⁴ 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről <http://btk.uw.hu/btk.html>

(4) Aki a (2) bekezdésben meghatározott, államtitoksértésre irányuló előkészületeket követ el, az ott írt megkülönböztetés szerint büntetett miatt három évig, illetőleg öt évig terjed szabadságvesztéssel büntetendő.”⁴⁵

Rendkívül érdekes volt a joggyakorlat a 80-as években, amely az államtitok „burkolt felhasználását” nem büntette. Erre példát is találunk egy korabeli tankönyvben: *„Például, ha valaki hivatali beosztásánál fogva jogszerűen tudomást szerez arról, hogy a járás székhelyeként másik várost jelöltek ki, és – a telekárak várható emelkedésére tekintettel – a jövődő székhelyen telket vásárol, de ezt másoknak nem hozza a tudomására, nem büntethető. Ez csupán burkolt ismeret felhasználás, amely a jogvédett érdeket büntetést érdemlően nem sérti.”⁴⁶*

Ez a mai fogalmaink szerint a bennfentes kereskedelemhez hasonló, azonban e tekintetben ma sem tényállásszerű, a jelen viszonyok alapján banálisnak is tekinthető magatartás jól mutatja az akkori korszak problémáit. Napjainkban vélhetően ebből a jelenségből is több van már, ugyanakkor sokkal nagyobb kihívást jelentenek azok a magánszférában (biztonsági cégeknél, ügyvédként stb.) tevékenykedő volt hivatásos tisztek, akik a bűnüldöző szerveknél vagy a nemzetbiztonsági szolgálatoknál eltöltött hosszabb-rövidebb idő után a „másik oldalra” átválva felhasználják a bűnüldöző szervek által alkalmazott eszközöket és módszereket, valamint, a fejükben lévő minősített adatokat, az extra profitért cserébe. Ez sem minősül ma bűncselekménynek, de az általuk okozott kár ösztársadalmi méretben álláspontom szerint jelentősebb, mint a 80-as években néhány telekvásárlás.

Az 1980-as évek második felében tovább nőtt azon állampolgárok száma, akik a titoktartással kapcsolatban szkeptikussá váltak – legalábbis az államtitokkal kapcsolatban. Erre több korabeli publikáció is utal: *„egy-két évtizede nem divat éberségre hivatkozni, sőt csak gúnyosan illik emlegetni az ötvenes évek kémhíszteriáját, s így általában olyan illúzió kél, mintha magyar földön még véletlenül sem kószálhatnának kémek, ellenséges hírszerzők, titkaink iránt illegálisan érdeklődő személyek.”⁴⁷* A rendszerváltást megelőző egy-két évben a magyar pártvezetés és a diplomáciai fedésben külföldi követségeken ténykedő állambiztonsági

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Bogdál – Bodrogi – Erdősy – Fonyó – Gál – Gáspár – Kovács – Pintér – Wéber: Magyar büntetőjog Különös rész, BM Könyvkiadó, Bp., 1981. 256. o.

⁴⁷ Pálfy József: Füle a falnak, Kozmosz Könyvek, Budapest, 1986. 11. o.

tisztek közötti, évtizedekre visszanyúló összhang is megbomlott már. A külpolitika irányítói meghallották az új idők új dalait: ekkor már ők is készültek a nagy fordulatra és a beilleszkedésre abba a szövetségi rendszerbe, amelyet addigi rendszerük és ideológiájuk fő ellenfelének tekintettek.⁴⁸

Ebben a korszakban bűncselekmény volt a külföldre utazás és a külföldön tartózkodás szabályainak kijátszása is. A bírói gyakorlat a tényállást elemezve kifejtette, hogy az államtitok birtokában lévő személyek esetében nagyobb a veszélye, hogy a disszidáló személy érdeksérelmet okozzon a Magyar Népköztársaságnak: *„Az elsőfokú bíróság kiemelte a törvény miniszteri indoklásából, hogy a jelentős érdeksérelem akár az elkövető személye, akár az eset tárgyi körülményei folytán előálló fokozottabb veszély miatt bekövetkezhet. Ezért az is nyilvánvaló, hogy minden, az állam érdekei ellen felhasználható — tehát nemcsak államtitoknak minősülő — adat ismeretével rendelkező, jogellenesen külföldön maradó személy esetében vizsgálni kell, hogy bekövetkezett-e a törvényben írt érdeksérelem. Az államtitok jellegű adatokon kívül tehát más adatok is alkalmasak lehetnek arra, hogy azokat az állam érdekei ellen felhasználják.”*⁴⁹

Az utolsó időszakban enyhítés történt a szabályozásban, 1985-ben módosult a Btk. vonatkozó tényállása. A törvénymódosítást az akkor hatályos büntető kódexbe iktató törvényjavaslat 10. paragrafusához fűzött indoklása szerint a Btk 223.§-ának (2) bekezdése az államtitoksértés feljelentését elmulasztó hozzátartozó büntethetőségét kizárólag a már elkövetett államtitoksértés esetében zárta ki. A módosítás a Btk 150.§-a (2) bekezdésének módosításával összhangban a hozzátartozó büntethetőségét kizárja az államtitoksértésre irányuló előkészület feljelentésének elmulasztása esetében is. A rendszerváltozás előtt pár évvel tehát már az államtitoksértésre vonatkozó anyagi büntetőjogi szabályok viszonylagos humanizálódása is megfigyelhető volt.

⁴⁸ Hankiss Ágnes: Hírszerzés és rendszerváltás A washingtoni magyar rezidentúra kalandos évei (1988–1989), In: Andreides Gábor, M. Madarász Anita és Soós Viktor Attila (szerk.): Diplomácia, hírszerzés, állambiztonság Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Bp., 2018. 12. o.

⁴⁹ Büntető elvi határozatok 1981-1987. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának irányelvei, elvi döntései, kollégiumi állásfoglalásai és elvi jelentőségű határozatai Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1989. 237. o.

Témánk szempontjából ennek a korszaknak az utolsó jelentős jogszabályváltozása az 1987. évi 5. számú törvényerejű rendelet és a hozzá kapcsolódó, a Titoktvr. végrehajtására kiadott 17/1987. (VI. 9.) MT számú rendelet megszületése volt. Mindkét jogszabály kellőképpen korszerű volt ahhoz, hogy néhány éven keresztül a rendszerváltozás utáni demokratikus viszonyok között is alkalmazni lehessen.

E jogszabályok hatályba lépésekor az államtitok és a szolgálati titok fogalma ismét kikerült a Btk.-ból, és a Titoktvr. adott rá új definíciót. Mindkét jogszabály már politikailag semleges volt és viszonylag modern ahhoz, hogy a rendszerváltozást követően még fél évtizeden keresztül hatályban maradjon. Ahogy Király Tibor fogalmazott az 1988-as akadémiai székfoglalóján: *„A büntetőjog az állambiztonságot védve védi az államtitkot — de, hogy mi az államtitok, azt az éppen hatalmon levők többnyire a büntetőjogon kívül eső normákban döntenek el.”*⁵⁰ Ez a fajta keretdiszpozíciós szabályozás egyébként napjainkban is jól működik a titokvédelem tekintetében.

AZ ÁLLAMTITOK VÉDELME MAGYARORSZÁGON A RENDSZERVÁLTOZÁS IDEJÉN

Az Alkotmánybíróság szerint a rendszerváltás hazánkban a legalitás alapján ment végbe, a legalitás elve szerint pedig azt a követelményt is el kell fogadnunk, hogy a jogrendszer önmagára vonatkozó szabályai feltétlenül érvényesüljenek. Konkrétabban megfogalmazva: nem tehető különbség a „rendszerváltás előtti” és a „rendszerváltás utáni” jog között, vagyis nem merülhet fel kettős mérce.⁵¹ A titokvédelemmel kapcsolatos szocialista jogszabályok tehát néhány évig még a rendszerváltás után is hatályban maradtak, és alkalmazták őket a jogállami viszonyoknak megfelelően.

Minél közelebb érkezőnk a jelenhez, a jogtörténeti szempontból jelentős korszakok behatárolása annál pontosabban megtehető. A politikai rendszerváltás időpontja ugyan 1989. október 23., a Magyar Köztársaság kikiáltásának időpontja,

⁵⁰ Király Tibor: A büntetőhatalom korlátai, In: Magyar Tudomány 1988. 10. sz., 755. o.

⁵¹ Kóhalmi László: A büntetőjog alapproblémái PTE ÁJK Pécs, 2012. 13. o.

de a titokvédelem elmélete és a szabályok gyakorlati végrehajtásának módszerei egy ideig még szinte változatlanok maradtak.

Álláspontom szerint tehát a titokvédelem vonatkozásában a rendszerváltozás időpontja 1990. január 5-re tehető, ekkor robbant ki az állambiztonsági szervek iratmegsemmisítéséről is szóló Dunagate botrány, amelyben nemcsak iratmegsemmisítésről, hanem törvénytelen adatgyűjtésről, állampolgárok és politikai szervezetek titkainak megsértéséről is szó volt. A botrány egyik következménye volt a teljes magyar állambiztonsági struktúra átalakítása, de nagyon sok, titokvédelemmel kapcsolatos, akkor még minősített anyag is nyilvánosságra került, szinte kontrollálatlan módon.

1990. január 5-én két akkori ellenzéki párt, a Fidesz és az SZDSZ közös sajtótájékoztatót tartott, ahol nyilvánosságra hozták azokat az írásos és filmbizonyítékokat, amelyek alapján teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy a BM III/III-as Csoportfőnöksége rendszeresen gyűjtött anyagokat, az akkor érvényben lévő törvények szerint bűncselekménynek minősülő tevékenységgel. Az ellenzéki pártok titoksértő bűncselekményekkel, a telefonvonalak lehallgatásával, a levéltitok megsértésével vádolták a Csoportfőnökséget, valamint azzal, hogy az úgynevezett hálózat beépített ügynökeinek a jelentései útján gyűjtött információkat a politikai pártok és személyek tevékenységéről. A Fekete Doboz filmje szemléletesen mutatja be azokat a titkos felülbélyegzéssel ellátott iratokat, amelyek között még 1989. december végi is található volt. A Dunagate botrány következménye az lett, hogy 1991. március 1-én megszüntették a BM III. Főcsoportfőnökségét, a III. Csoportfőnökség által végzett munkát pedig törölték az újonnan megalakított négy nemzetbiztonsági szolgálat tevékenységi köréből.⁵²

A rendszerváltozás óta folyamatosan fel-felmerül a kérdés, hogy mi lehetett a Dunagate során kiderült, irat-felülvizsgálatnak nevezett tömeges irat-megsemmisítés háttere. Szinte evidenciaként állapítható meg, hogy a világ összes titkosszolgálatának fontos alapelve, hogy rendkívüli helyzetben minden iratot azonnal el kell

⁵² Boda József: Fejezetek a titkos információgyűjtés változó világából, In: Gaál, Gyula; Hautzinger, Zoltán (szerk.) Tanulmányok „A változó rendészet aktuális kihívásai” című tudományos konferenciáról Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoport, Pécs, 2013. 2013. 97. o.

tüntetni, meg kell semmisíteni⁵³. Márpedig ami Magyarországon 1989-ben folyt, az minden túlzás nélkül rendkívülinek volt tekinthető.⁵⁴ Horváth József vezérőrnagy, III/III. Csoportfőnök a rendszerváltozás után négy könyvet írt⁵⁵, mindegyik munka részben vagy egészben a Dunagate botrányáról szól. Ezekben a könyvekben eredeti dokumentumok másolatai is szerepelnek, amelyek többségének a tartalma akkor – igen rövid ideig – államtitoknak minősült, és amelyekből az események háttere részben (persze kissé egyoldalú megközelítésben) kirajzolódik. Az egyik utolsó ilyen, „Szigorúan titkos” minősítésű dokumentum az 1990. január 15-én készült feljegyzés, amelyben Horváth vezérőrnagy kifejti, hogy 1989. augusztus 15-én elkezdődött egy komolyabb változási folyamat a III/III. Csoportfőnökségen: *„Ekkor a szervezet vezetői állományának országos értekezleten utasítást adtam, hogy az információgyűjtés rendje igazodjon a pártsemlegesség, a jogállamiság követelményeihez, és arra, hogy az ebben a felfogásban folyó munkára az állományt készítsék fel. Ezeket az utasításokat az 1989. november 21-i országos parancsnoki értekezleten nyomtatékosítottam azzal, hogy 1989. október 23-a, a Magyar Köztársaság kikiáltása utáni helyzetben mindazon információk gyűjtése és tárolása, amelyek a módosított Büntető Törvénykönyvbe nem ütköztethetők, törvényellenes, ezért gyűjtésüket meg kell szüntetni, a korábban keletkezett anyagokat meg kell semmisíteni.”*⁵⁶ A magyar titkosszolgálatok a rendszerváltozás előtti hónapokban egyre inkább légüres térbe kerültek, képtelenek voltak már kezelni mindazt, ami körülöttük történt.⁵⁷ Egyre gyakoribb volt a magyarázkodás is. Horváth József a megfigyelték információs önrendelkezési jogával kapcsolatban a többször, több helyen felmerülő kérdésekre általában azt válaszolta, hogy pusztán olyan adatok birtokában vannak, amikről az érintett is tudott, hiszen az ő személyes adatáról van szó. A szolgálat ezeket az adatokat a vezérőrnagy szerint *„nem tulajdoníthatja el, csak mintegy duplikálja. (...) Nem hiszem, hogy közérzetjavító lett volna az érintettel utólag közölni, hogy foglalkoztak ugyan a személyével, de nincs oka az aggodalomra.”*⁵⁸

⁵³ Ugyanez történt Bécsben is, 1918-ban, az első világháború elvesztése után.

⁵⁴ Kende Péter: Titkos magyar szolgálatok Hibiszkuszt Könyvkiadó Kft., Budapest, 2004. 98. o.

⁵⁵ Horváth József: A tábornoak vallomása. Meztelenül a Dunagate ügyben, Pallas Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1990., A lehallgatástól a kihallgatásig Budapest Holding Kiadó Kft., Budapest, 1991. A kísértet fogságában Zingen Kft., Budapest, 1991. és A III/III főnöke voltam Püski Budapest, 1998.

⁵⁶ Horváth József: A lehallgatástól a kihallgatásig 133.o.

⁵⁷ Gyarmati György: Rendszertitkok, Kronosz Kiadó Pécs-Budapest, 2019. 364-365. o.

⁵⁸ Varga László: Világ besúgói, egyesüljetek! Az állambiztonság átmentése, PolgART Kiadó, Budapest, 2006. 108. o.

Az adatok gyűjtése 1989. október 23. után nem volt már törvényes, de – amint később kiderült – a megsemmisítés sem szabályszerűen történt, sokkal inkább a bizonyítékok eltüntetése lehetett a mögöttes cél, mintsem a jogszerű működés helyreállítása. Az 1989. október 23. után gyűjtött, államtitoknak minősített adatok nem szabályszerűen keletkeztek, gyűjtésük bűncselekmény volt, így magától értetődő, hogy a minősítésük sem lehetett teljesen szabályszerű és törvényes. A botrány hatására rövid időn belül átszervezték az állambiztonsági szerveket, de a titokvédelem szabályai – mivel azok akkor már viszonylag korszerű, és politikailag talán a leginkább semleges normák voltak – nem változtak néhány évig. A rendszerváltozást követő időszakban azonban egyre több államtitoksértés vált ismertté, különösen az államtitokkal kapcsolatos bűnügyek, például egy Pest környéki katonai objektum létezésének megírása a Reform című hetilapban, egy belügyminiszteri értekezlet iratainak nyilvánosságra kerülése, egy magyar katona kémkedése a NATO részére stb.⁵⁹ E körben említendő, hogy megjelent egy teljes könyv is, amely akkor formálisan államtitkot képező, az állambiztonsági és rendőri szervek munkáját, az annak során alkalmazott felderítésben használt titkosszolgálati eszközöket és módszereket részletesen bemutatta⁶⁰. Mivel az államtitoksértés tényállásszerű volt, hiszen az 1978. évi IV. tv. 221. § (1) bek. b) pontjába ütközött, megindult a büntetőeljárás. A szerzők arra hivatkoztak, hogy a régi rendszer titkainak nyilvánosságra hozatala nem veszélyes a társadalomra. Ezt az érvelést végül osztotta az ügyészség is: a Btk. 36. § első fordulatára tekintettel, mivel a cselekmény társadalomra veszélyessége megszűnt, a nyomozást megszüntette.

A folyamatban lévő büntetőeljárások felszínre hozták a titokvédelemmel kapcsolatos jogi szabályozás anomáliáit. Ekkor már nem volt elkerülhető, hogy az Alkotmánybíróság asztalára kerüljenek ezek a jogszabályok, ez azonban időben túlmutat az elemzésünk keretein, és önálló tanulmány tárgya lehet.

Ha az 1945-1990 közötti kor összefüggéseiben értékeljük a magyar titokvédelmi szabályozást, akkor elmondható, hogy ezek a rendelkezések az adott kor színvonalának megfelelő, a Magyarországra rákényszerített külső keretrendszeren belül politikai értelemben viszonylag semleges szabályozások voltak, illetve megfigyelhető a szabályozás folyamatos változása során egy bizonyos fejlődési ív,

⁵⁹ Bócz Endre: Az államtitok fogalmáról és az államtitoksértésről, In: Magyar Jog 2000. 5. szám 257. o.

⁶⁰ Horváth Árpád – Remete Richárd: Rendőrkémek, Creditor Rt., Debrecen, 1996.

ami egyrészt a szabályok fokozatos korszerűsítésében, másrészt a garanciális elemek számának a növekedésében mutatható ki. A büntetőjogi szabályozásról pedig megfigyelhető az a tendencia, hogy a tényállások fokozatosan enyhültek, emellett a Btk. Különös részében a kodifikáció során egyre „hátrébb” kerültek, távolabb az állam elleni bűncselekményektől. A Különös rész kapcsán mindig is létezett egy íratlan szabály: a súlyosabb jogtárgysértést tartalmazó tényállások fejezetei általában előrébb kerülnek (vannak persze kivételek ez alól), és a fejezeteken belül is a veszélyesebb bűncselekményektől halad a törvény a kevésbé veszélyesek felé. Az természetesen már más kérdés, hogy ezekkel a viszonylag korszerű szabályokkal milyen titkokat védett az akkori magyar állam.

HANKISS ÁGNES

Állambiztonsági manipulációk

– vakfoltok, dezinformációk, legendák

„Hogyha ezt a cihát valahol felszakítják, nem tudom, hogy kire és merre száll a hely... A mi állambiztonsági embereink, akik csinálták, sokan voltak.... ha beülnek a televízió kamerája elé, és elkezdenek mindannyian úgy beszélni, mint ahogy egyik-másik ma is teszi, akkor szétnézhetünk.”

Horváth István belügyminiszter meghallgatása¹

A kommunista állambiztonság tevékenységéről alkotott képünket vakfoltok és tévképzetek, dezinformációk és legendák tarkítják. Nem csupán a hiányzó dokumentumok nehezítik az átfogó feltárást, hanem az a körülmény is, hogy – a rendszerváltás első pillanatától fogva – a társadalmi köztudatban élő képet manipulációk, állambiztonsági műveletek befolyásolják. Három különböző vonatkozásban is érdemes lehet megvilágítani ezt az összefüggést.

¹ Magyar Országgyűlés Irattára és Levéltára (továbbiakban: OGY IL) E-gyűjtemény BB-0031/1990. (1990. február 15.) Dr. Horváth István volt belügyminiszter meghallgatása 93.o.

IRATMEGSEMISÍTÉSEK

Az állambiztonsági iratanyag tömeges megsemmisítésének tényét a rendszerváltás első időszakában minden hivatalos vizsgálat megállapította, de a pontos mennyiségéről és a válogatás szempontjairól nincsenek pontos ismereteink. *„A kutatások szerint 220-250 ezer embert szerveztek be a megelőző 40 év során. 1990 környékén 100 ezer ilyen beszerzési dossziének kellett lennie (vagyis »ügynökhagyatéknak«), a levéltárba ehhez képest csak 5000 érkezett be. Sajnos nem tudjuk megmondani, hogy mennyi iratot semmisítettek meg már a rendszer regnálásának korábbi időszakában, s mennyire gyorsult ez fel, ahogy közeledett az állampárt bukása.»²*

Az állambiztonsági szolgálat távozó tagjai – utólagos beszámolók szerint –, elsősorban a szabad választást megelőző időszakban keletkező, az „asztalon lévő” dokumentumokat próbálták meg ledarálni vagy elégetni. Kérdés, hogy csupán azért esett-e ezekre az iratokra a választás, mert éppen kéznél voltak... Vagy esetleg azért is, mert az utolsó évben, éppen ezek az aktív hálózatok, az operatív játszmák voltak hivatva befolyásolni a többpártrendszer kialakulását és a rendszerváltás folyamatát.³

Az átmenet vonatkozásában forrásértékű dokumentumoknak tekinthetők azok a jegyzőkönyvek, amelyek a Belső Biztonsági Szolgálat Tevékenységét Vizsgáló Országgyűlési Bizottság ülésein készültek⁴ és rávilágíthatnak az iratmegsemmisítések eltussolt, különböző legendákba és dezinformációkba burkolt tényére. A Bizottság 1990. január 31. és április 13. között az iratmegsemmisítések körülményeiről is meghallgatta a Belügyminisztérium (BM), a III-as Főcsoportfőnökség és a Főügyészség volt vezetőit. Diczig István vezérőrnagy, a Belügyminisztérium

² Kovács István: Az utolsó percig nem hitte el a magyar titkosszolgálat, hogy itt rendszerváltás lesz - interjú Gyarmati Györggyel, HVG, 2019. dec.23.

https://hvg.hu/itthon/20191223_Gyarmati_Gyorgy_interju (letöltés ideje: 2020. aug. 19.)

³ Lásd a III/III-as parancsnoki értekezletek jegyzőkönyveit: In: Hankiss Ágnes: Állambiztonsági játszmák 1988-1989, ENP-Parlamenti Képviselőcsoport – Hamvas Béla Kultúrákutató Intézet, Bp. 2012., 58-102.o.

⁴ Az Országgyűlés 1990.01.31-én hozta létre a Belső Biztonsági Szolgálat Tevékenységét Vizsgáló ad hoc Parlamenti Vizsgálóbizottságot. Lásd: 29/1990. (III. 13.) OGY határozata Belügyminisztérium belső biztonsági szolgálatának tevékenységéről. <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=990h0029>. OGY (letöltés ideje: 2020. aug. 19.) (A bizottsági jegyzőkönyveket a Hamvas Intézet megbízásából Fráter Olivér gyűjtötte össze.)

Vizsgálóbizottságának vezetője elismerte az iratmegsemmisítést, amelyet a BM ügyrendje szerinti folyamatos tevékenységnek nevezett. Hangsúlyozta: „Az általunk kifogásolt tevékenység arra vonatkozott, hogy 1989. Január 1-én még 105 személyi dosszié volt ezen a csoportfőnökségen, és ebből a vizsgálat idejére már csak három maradt [...] A jegyzőkönyv nélküli iratmegsemmisítésre egy aláírás nélküli, miniszterhelyettesi titkárságról származó utasítás ment ki. Ez az utasítás a birtokunkban van. A Bizottság tagjai majd megtekinthetik.”⁵ Bajcsi István főhadnagy volt talán az egyetlen az állambiztonsági tisztek közül, aki őszintén próbált számot adni a valóságról: „Hogy mennyire lázas tevékenység folyt, arra jellemző, hogy még éjszaka is ment; az osztályvezető különvonult és ő a maga anyagát külön vitte. Kérdezte, hogy hol van a megsemmisítő gép, mert azokat az anyagokat saját maga kívánja megsemmisíteni. Nekünk nem is adta ide. Hatalmas mennyiségű iratanyag semmisült meg. Az én páncélszekrényemben, amikor eljöttem a Szolgálatról, a telefonkönyvemen kívül semmi nem volt.”⁶ Kámán József főügyész-helyettes a Főügyészség által lefolytatott vizsgálatot ismertette, és leszögezte, hogy az állambiztonsági szervek egészen december végéig – azaz a Köztársaság kikiáltása után is – lehallgatták a demokratikus pártok munkatársait. „December 22-én újabb intézkedés született, amely annyiban módosította a korábbi, hogy az anyag megsemmisítéséről nem kell jegyzőkönyvet fölvenni. [...] Van azonban mégis egy rendkívül fontos anyag. Ha a tanuk között van koronatanu, akkor az okirati bizonyítékok között ez a korona-bizonyíték: a BM 3/3. csoportfőnökségén megtaláltuk a napijelentések gyűjtőjét november első napjaitól a nyomozás elrendeléséig. Ezeknek a napi jelentéseknek az elolvasása és értékelése jelentett végül egy kiinduló pontot a későbbi nyomozáshoz. Meg kell mondanom, hogy ezek között megtaláltuk azoknak a napi jelentéseknek az eredetijét is, amit a feljelentéshez mellékeltek a feljelentő két szerv, illetve amelyeket eljuttattak a kormányhoz, illetve a sajtóhoz [...] Mit jelentenek ezek tartalmilag? A feljelentők a sajtókonferencián használták a »triviális« kifejezést az információkkal kapcsolatban. Ezek többsége valóban semmitmondó, mert az újságolvasó ember az újságokból is ki tudja olvasni, össze tudja gyűjteni. A másik része – nem vitás –, pártokra, egyesülésekre, azokhoz tartozó vezető személyekre vonatkozik. Ha nevesíteni is akarok, akkor jelentős

⁵ OGY IL E-gyűjtemény BB-004/1990. (1990. február 1.) Beszélgetés Diczig István vezérőrnaggyal, a belügyminisztériumi vizsgálóbizottság vezetőjével 10-12.o.

⁶ OGY IL E-gyűjtemény BB-0031/1990. (1990. február 15.) Bajcsi István főhadnagy meghallgatása 71.o.

számban szerepel közöttük a FIDESZ, az SZDSZ, az MDF, az SZDP, az MSZMP dolgait érintő anyag; szó esik a Kádár János Társaságról, ezek belső elképzeléseiről [...] Mi ezeknek a jelentéseknek a sorsa? Ezeket készíti az ugynevezett 7-es osztály, az elemző-értékelő osztály. Feladata az elemzés, értékelés, illetve a vidéki szervezetek instruálása [...] Egy-két esetben október 23. utáni anyagból is kitűnik, hogy kapott részjelentést, részértékelést az MSZP elnöksége.”⁷

A meghallgatottak többségének elbeszélése azonban a tagadás, a mellébeszélés, a csúsztatás, a ködösítés, az áthárítás, az átkeretezés és a visszafordítás elemeiből építkezett, és egymáshoz meglehetősen hasonló vonalvezetést követett. A befolyásolást szolgáló narratívák tipikus megoldásait egy-egy kiragadott példával lehet megvilágítani.

Horváth József vezérőrnagy – amint néhány másik állambiztonsági vezető is –, a III/III-as Csoportfőnökség vezetője a törvénytelen iratmegsemmisítések indokát és felelősségét nyilvánvaló csúsztatással próbálta összekapcsolni a Dunagate-üggyel*: „[...] ha nem jön ez a botrány, akkor kapkodás nélkül, a törvényesség teljes betartásával tudtuk volna rendezni az iratanyagok megsemmisítését január végéig.”⁸ A Dunagate-ügy főszereplője, Végvári József, a III/III-as Csoportfőnökség őrnagya úgy döntött, hogy napvilágra hozza az állambiztonsági szolgálatoknál folyó iratmegsemmisítéseket és a törvénytelen, titkos információgyűjtést. „Alapos előkészületek, konspiráció, majd ellenzéki személyek bevonása után megszervezte a »Céghez« történő behatolást. Még 1989. december 24-én, a Hősök terein tartott öktenikus istentisztelet alkalmával, kapcsolatba lépett Roszik Gábor lelkésszel és általa, a Fekete Doboz munkatársával, Lovas Zoltánnal. 1989. december 25-én Lovas Zoltán és egy operatőr kamerával felszerelve, Végvári őrnagy utasításait követve bejutott az állambiztonsági szolgálat szigorúan őrzött objektumába (Néphadsereg, ma Falk Miksa utca 9–11.). Itt sikeres felvételeket készítettek az információszerzést bizonyító dokumentumokról és az alagsorban

⁷ OGY IL E-gyűjtemény BB-002/1990. (1990. január 31.) Dr. Kámán József katonai főügyész meghallgatása 12-15.o.

⁸ A Dunagate ügy: 1990. január 5-én a FIDESZ és az SZDSZ képviselői nyilvános sajtótájékoztatón jelentették be, hogy a titkosszolgálat továbbra is megfigyelés alatt tartja a legális szervezeteket és jelentést tesz róluk a kormánynak.

⁹ OGY IL E-gyűjtemény BB-0022/1990. (1990. február 9.) Horváth József vezérőrnagy meghallgatása 104.o.

már bezsákol, bezúzott, megsemmisített iratmaradványokról. Az ekkor éppen látható zsákok számát közel ezerre becsülték.”¹⁰ A Dunagate-botrány azonban – az események dátumait tekintetbe véve – Horváth József állításával szemben nem szolgálhatott magyarázatul arra, hogy már két héttel korábban elkezdődött a pánikszerű iratdarálás. Hiszen, amint az ügyészségi vizsgálat is megállapította, a jegyzék nélküli iratmegsemmisítések december 22-én kezdődtek, a Dunagate-botrány viszont csak január 5-én robbant ki. „[...] ez az iratmegsemmisítés nem valamiféle politikai indítékú szemét eltüntetés volt. Ezt felelősséggel mondhatom. Kimondottan az Alkotmányból és a Büntető Törvénykönyvből fakadó kötelességnek tekintettük az iratmegsemmisítést. December 18-án írtam alá azt a jóváhagyást, hogy induljon meg ez a munka...”¹¹ –fejtegette a Bizottság előtt Pallagi Ferenc miniszterhelyettes. Ez a különös mentegetőzésben foglalt dátum is cáfolta a Dunagate-botránnyal való összefüggést. Kivéve abban az esetben, ha az állambiztonság már korábban mindenről tudott... De ha így is történt, azóta sem került elő semmilyen bizonyíték. Vagy ha így is volna, miért szólták el magukat a megkérdozettek a Bizottság előtt?

Többek védekezésében megjelent az átkeretezés és a visszafordítás meglehetősen paradox technikája is. Azzal érveltek, hogy ha az általuk korábban gyűjtött információk törvénytelenek voltak, és az egész belső elhárítási tevékenységet szégyenteljesnek és elvetendőnek tartja a demokrácia „ítélőszéke”, akkor szerintük helyesen járnak el a vonatkozó dokumentumok megsemmisítésével, hiszen alkotmányellenes cselekedetnek is minősülhet ezt a „pletykatömeget” megőrizni a kíváncsi utókornak. „Tisztelettel megkérdozem: a négy évtized alatt fölgyülemlett mintegy 1400 dossziében foglalt semmitmondó, pletykákat tartalmazó – utólag már tudjuk – emberek becsületébe is belegázoló anyagok tartása mennyire lett volna helyes, mennyire lett volna szabad, mennyire szolgálta volna az új rendszer kialakítását...”¹² – tette fel a furcsa kérdést Horváth József vezérőrnagy, a III/III- as Csoportfőnökség vezetője. A paradox érvelés Horváth István belügyminiszter beszámolójából is visszaköszön: „Hogyha ezt a cihát valahol felszakítják, nem tudom, hogy kire és merre száll a pehely. A mi állambiztonsági embereink, akik

¹⁰ Drucza Attila: A Dunagate-ügy, Történelemportal, 2010. jan. 7.

<https://tortenelemportal.hu/2010/01/dunagate/> (letöltés ideje: 2020. aug. 22.)

¹¹ OGy IL E-gyűjtemény BB-0022/1990. (1990. február 9.) Pallagi Ferenc meghallgatása 102.o.

¹² OGy IL E-gyűjtemény BB-0022/1990. (1990. február 9.) Horváth József vezérőrnagy meghallgatása 72.o.

csinálták, sokan voltak – nem kell fele ennyi sem – nem fognak géppisztollyal rohagálni Budapesten a körúton és a Rákóczi úton, mint a Securitate¹³ emberei. De ha beülnek a televízió kamerája elé, és elkezdnek mindannyian úgy beszélni, mint ahogy egyik-másik ma is teszi, akkor szétnézhetünk. Van, aki pénzért teszi, van, aki politikai áruba bocsátja ezeket a dolgokat: egyik sem helyes, azt hiszem.”¹⁴ „Tudni kell, hogy például mint Tőkés László esetében, nem hozzá építenek be lehallgató készüléket hiszen minden beszédét elmondja emberek előtt, semmit sem lehet megtudni, amit nem mond el nyilvánosan is. Biztonsági be rendezéseket kell azonban beépíteni, amerre megy. Éjt nappallá téve lótnak-futnak az emberek – a kormányórság meg az állambiztonság operatív emberei –, akiknek ez a feladatuk. Csak képzeljék el, ha valami történne vele Magyarországon!”¹⁵ „[...] az operatív feldolgozás iratait és a hálózatokra vonatkozó iratokat, ha azoknak az értelme megszűnt, meg kell semmisíteni. [...] itt összegyűlt a történelem során elég sok minden, ami feleslegessé vált. [...] Ezeknek viszont a megtartása lett volna törvénytelen. Ugyanez vonatkozik a hálózati személyekre. [...] Ezek a 60-as, 70-es évekből való poros okmányok; egyik-másik a 80-as évekből. Ezeknek a megsemmisítése szerintem megfelelt azoknak a jogi változásoknak alkotmányos, büntetőjogi és büntetőeljárás-jogi vonatkozásban, valamint azoknak a parancsoknak, amelyek ezt előírják.”¹⁶ Egyik-másik a 80-as évekből? – kérdezhetnénk vissza, nem csekély jogos iróniával.

A parlamenti vizsgálóbizottság tagjai azonban nemigen kérdeztek vissza. Meglepő, hogy a több hónapos meghallgatások során szinte soha nem kérdőjelezték meg a cinikus vagy mondvacsinált fejtegetéseket, és ha olykor valamelyikük bátortalanul mégis csak rámutatott egy-egy ellentmondásra, nem szembesítette azokkal a megkérdezetteket.

Kékesdi Gyula őrnagy, a III/III-7-es osztály vezetőjének rövid meghallgatása igen érzékletesen mutatja a kérdezők és a válaszadók egyenlőtlen viszonyát. Kényes pontokon az őrnagy eltökélten *mellébeszél*t, a Bizottság tagjai pedig tanácstalanul

¹³ Securitate (Departamentul Securității statului – Állambiztonsági Osztály) politikai rendőrség Romániában, 1948 és 1990 között működött.

¹⁴ OGY IL E-gyűjtemény BB-0031/1990. (1990. február 15.) Dr. Horváth István volt belügyminiszter meghallgatása 93.o.

¹⁵ uo. 132.o.

¹⁶ uo. 83-84.o.

végül feladták. Kékesdi Gyula 1984-ben a BM III/III-4-es, azaz a „demokratikus ellenzéssel” foglalkozó alosztályán dolgozott. Ekkor szervezte be „Árva Ádám” fedőnéven Hegyes Zoltán író, tanárt. 1988-ban a BM III/III-4-c alosztály munkatársaként ő volt „Kerecsen” beszervezője és tartótisztje. (A III/III-4-c. alosztály a „nemzeti ellenzék” „hátrította el”.) 1989 elején a III/III-7-es osztály vezetőjévé léptették elő. (Ez foglalkozott a jelentőszolgálattal, a belső elhárítás adattárának és nyilvántartásának a vezetésével.) 1989. június 16-án az ő irányításával állították össze a háromóránkénti helyzetjelentéseket az újratemetéssel kapcsolatba hozható eseményekről. 2000 októberében a Nemzetbiztonsági Hivatal Tanácsadó- és Információs Osztályának a vezetője lett. 2003 márciusától Tóth András nemzetbiztonsági szolgálatokat felügyelő miniszter főtanácsadjaként dolgozott. Az, ahogyan saját elhanyagolhatóan mellékes szerepét a parlamenti vizsgálóbizottság előtt jellemezte, nem állt összhangban azzal, ahogyan például Kámán főügyész a Kékesdi által vezetett osztály valóságos és az elmondottnál jóval fajsúlyosabb szerepéről beszámolt.

Megkerülhetetlen ezen a ponton, hogy szóljunk a parlamenti vizsgálóbizottság tagjairól is. Nehéz ma már megállapítani, kit és milyen alapon választott ki az őt küldő szervezet. Az ellenzéki szervezeteknek persze nem volt túlságosan bő személyi választéka az utolsó pártállami parlamentben. Feltehető, bár nem bizonyítható, hogy a rendszerváltás küszöbén az állambiztonsági szolgálat még elég jelentős és kiterjedt kapcsolati hálójával, befolyásolási képességgel rendelkezett ahhoz, hogy részben alakíthassa a jelölés folyamatát és a személyek kiválasztását. Az elnök Mezey Károly, független képviselő, kismátyai sebészorvos, a Magyar Madártani Egyesület örökös elnökségi tagja, civilben lelkes ornitológus. Az első szabad választás után nem hallunk róla többé. Tagok: Dr. Fodor László (MSZMP), Géczi István (semleges képviselőcsoport), Varga Sándor (MSZP), Viola Károly (független). Az MDF-et Debreczeni József, az SZDSZ-t Tamás Gáspár Miklós képviseli. Debreczeni főtitkónő passzív résztvevő, szinte egyáltalán nem tesz fel az állambiztonsági vezetőknek szorongató kérdéseket. Tamás Gáspár Miklós igen aktív tagja a bizottságnak, de főtitkónő – különösen a tőle megszokott elég lucidus és heves stílus ismeretében –, hogy ő sem szembesíti a meghallgatottakat a tényekkel és őszintétlenségükkel, inkább engedi kibújni őket a valós választás kényszere alól. Az ok talán olykor lélektani lehetett: vádlóként szemközt ülni a hónapokkal korábban még misztikus ködökkel és félelmekkel körülvett, súlyos

titkokkal felszerelkezett állambiztonsági tisztekkel, olyan furcsa szerepcserét teremtett, amely előidézhetett a kérdezőkben némi bénultságot és túlzásba vitt udvariassággal palástolt zavart. A bizottság elnöke kínos igyekezettel, sorozatos alákérdezésekkel segítette az állambiztonsági tiszteket. Gyöngyszem az az epizód, amikor az egyedülként őszintének mutakozó Bajcsi főhadnagyba dr. Mezey Károly bizottsági elnök belefojtaná a szót:

„Elnök: ...bennem felmerült a kérdés, hogy netán a túlzott nyíltság...

Bajcsi István: Az én nyíltságom?

Elnök: Igen. Azt hiszem, titkosszolgálatnak lennie kell. Más kérdés, hogy milyen céllal: ezt feszegetjük mi tulajdonképpen. Azoknak a módszereknek a túlzott nyilvánosság tétele vajon nem sérti-e meg nagyon ezt a szolgálatot, amely erősen megsérült amúgy is – talán indokoltan –, nem ártalmas-e a túlzott sajtónyilvánosság...”¹⁷

Horváth József vezérőrnagy a meghallgatása során meglehetősen árnyaltan próbálta megnyerni a bizottság tagjainak rokonszenvét. *„Még egy dolgot hadd mondjak el. Ezt Ön talán még jobban tudja, mint én, mert én szenvedő alanya voltam akkor még kis beosztotként. Egy évtizeden ment egy nagyon komoly mentési akció az erdélyi értelmiség átmentésére. Ebben benne van Sütő András, benne van Tamás Gáspár Miklós, benne van Szócs Géza – tehát benne vannak azok az értelmiségiek, akiket ott a Securitate üldözött. Ezeknek az embereknek az átmentése a bürokratikus akadályok miatt, a két ország között fennálló szerződések miatt és annak a szörnyű nyomása alatt nagyon nehéz volt. Felelősséget kellett vállalni. Miután én elég mozgékony ember voltam, nem egy ilyen feladatot kaptam a minisztertől, miniszterhelyettől az akkori csoportfőnökön keresztül, hogy harcoljam végig: ezeknek az embereknek engedélyezzék a letelepedést. Nem egy esetben nekem kellett közbenjárnom az Egészségügyi Minisztériumnál, hogy adjanak valamilyen segílyt, mert ez az ember áttelepült ide, de éhen hal, vagy hogy adjanak neki orvosi kezelést”¹⁸* A monológot hallgatva Tamás Gáspár Miklós közbevetette, hogy neki is négy és fél évig tartott az áttelepülés. Horváth vezérőrnagy így folytatta: *„Most már beszéljünk őszintén – és szeretném, hogyha*

¹⁷ OGY II E-gyűjtemény BB-0031/1990. (1990. február 15.) Bajcsi István főhadnagy meghallgatása 53-54.o.

¹⁸ OGY II E-gyűjtemény BB-0022/1990. (1990. február 9.) Horváth József meghallgatása 131-132.o.

ez jegyzőkönyvön kívül maradna. Az Ön személyével kapcsolatban mindent elkövettek annak érdekében, hogy bebizonyítsák: Ön a Securitatenek a tájékoztatója. Nem tudtam megmagyarázni, hogy ez a Securitatenek egy olyan provokációja, amelynek során azt, aki tisztességes, aki nem volt hajlandó őket tájékoztatni, aki nem volt hajlandó nekik aláírni, akiktől félnek, azt be fogják feketíteni. A speciális szolgálatok közötti harcban ez természetes dolog. Aki az elmúlt időszakot nem ebben a bonyolult helyzetben ítéli meg, és aki a mostani botrányt nem ezek szerint kezeli, azzal szemben nincs sok értelme, hogy bármit is mondjon az ember.”¹⁹ Különös érvelés. Hihető lehetett-e az az érvelés, hogy éppen egy állambiztonsági vezető dicsérte azokat, akik nem voltak hajlandók együttműködni egy kommunista ország szolgálatával, és rosszalta azokat a módszereket, mondjuk a provokációt, amelyet ő maga is naponta alkalmazott? Gyanúba keverhetett akár ártatlan embereket, üzenve azoknak is, akik nem voltak ártatlanok...

Sarkalatos dokumentum az a „Javaslat” címet viselő irat, amelyet a III/III-as Csoportfőnökség készített Pallagi Ferenc miniszterhelyettes számára némileg ködös címmel felruházva: „Az operatív nyilvántartások területein végrehajtandó felülvizsgálati munka irányelveinek a kialakításáról”.²⁰ A szerteágazó javaslatból kiemelve néhány fontosnak tetsző pontot: „4. Az operatív és hálózati nyilvántartásból törölt személyek adatait a kapcsolódó operatív és igazgatásrendészeti manuális és gépi nyilvántartásból is törölni kell. 5. A BM III/I., BM III/II., BM III/III. és a BM III/IV. Csoportfőnökségek vezetői tekintsék át adat- és irattáraikat. Azokból az illetékességi körüknek nem megfelelő adatokat töröljék, az anyagok semmisítsék meg. 7. Az Operatív Nyilvántartó Osztály kapjon felhatalmazást, hogy saját hatáskörben semmisítse meg az alábbi anyagokat: a/ SZT-tisztek irattározott »Biztonsági« és »Levelező« dossziéi, a kartonokkal együtt. b/ 1956 előtt irattározott operatív dossziék.”²¹

A dokumentum pedig felsorolta azokat az objektumokat és elhárítási vonalakat is, amelyekre a megsemmisítési javaslat kiterjedt: 1. oktatási intézmények, 2. kulturális objektumok /vonalak/, 3. felszabadulás előtti, utáni jobboldali pártok szervezetek

¹⁹ uo. 132-133.o.

²⁰ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 1.11.1. ÁBMHT 163.d. Javaslat az operatív nyilvántartások területein végrehajtandó felülvizsgálati munka irányelveinek a kialakításáról, 1989. október 16.

²¹ uo.

*tagjainak anyagát tartalmazó dossziék, 4. 1956-os eseményekre vonatkozó anyagok, a rehabilitációs eljárások befejezése után.*²²

A javaslatok között szerepelt az elhunytak, az MSZMP-tagok, a funkcióban lévő, illetve éppen pozícióba kerülő tanácsstagok, képviselők, magasabb egyházi tisztségviselők és a kizárt hálózatok beszervezési dossziéinak a megsemmisítése, valamint azoké is, akiket ugyan beszerveztek, de tényleges hálózati munkát nem végeztek. A javaslat rendelkezett a hálózati naplók megsemmisítéséről is. Kezdeményezve azt is, hogy „A beszervezések engedélyezésére jogosult vezető vizsgálja felül a hálózati jelölteket, hogy azok kialakítható, illetve meglévő hírszerző lehetősége a Nemzetbiztonsági Szolgálat elé támasztott új követelményeknek megfelelnek-e. Abban az esetben, ha e követelményeknek nem felelnek meg, a tanulmányozást meg kell szüntetni, a figyelőztetést törölni, és a keletkezett anyagokat meg kell semmisíteni.”²³ Láthatólag a „felülvizsgálat”, azaz a megsemmisítés szinte mindent célba vett – az SZT-tisztek Biztonsági és Levelezési dossziéitől a Bizalmas Nyomozások anyagain át az Objektum-dossziéig és a Hálózati Naplókig. Az állambiztonsági javaslatok és lépések háttérében az MSZMP, és az éppen átvedlő utódpart instrukciói és érdekei álltak – hiszen ők voltak megrendelők.

HOMÁLYBAN HAGYOTT HÁLÓZATOK

Az állambiztonsági hálózatok valóságos felépítéséről, a kapcsolatok eltérő típusairól még a téma iránt érdeklődők körében is komoly ismerethiány a jellemző. A közérdeklődés fókuszában a rendszerváltástól fogva elsősorban az ügynökök vagy ahogyan a köznyelvben használatos, a „besúgók” álltak. Vélhetőleg manipulatív szándék és tudatos dezinformáció eredménye, hogy csupán a belső elhárítás, a III/III-as Csoportfőnökség ügynökei váljanak bűnbakká, közmegvetés vagy adott esetben nyilvános bűnbocsánat tárgyává. Azt a tényt homályban tartották, hogy a hálózatok más típusai is meghatározó – és morális szempontból nem kevésbé aggályos – szerepet tölthettek be az állambiztonsági szolgálat gépezetében. Így lehetett évtizedeken keresztül elhinteni például azt a legendát, hogy párttagot

²² ÁBTL 1.11.1. ÁBMHT 163.d. Javaslat a folyamatban lévő ügyek, foglalkoztatott hálózatok és a felgyülemlett operatív és hálózati irattári anyagok felülvizsgálatáról, 1989. október 16.

²³ uo.

nem lehetett ügynöknek beszervezni (ami így önmagában véve sem volt igaz), miközben a párthű emberek többsége nem ügynökként, hanem szigorúan titkos tisztként, titkos munkatársként, titkos megbízottként vagy hálózaton kívüli kapcsolatként töltötte be fedett küldetését. Az a tény szintén homályban maradt, hogy a politikai manipulációkban, a rendszerváltás befolyásolásában, a rabló-privatizációkban, a belőle százfelé burjánzó fehérgalléros bűnözésben főként a fenti szereplők játszottak kulcsszerepet.

A hálózatok különböző válfajai elsősorban az oktatási célra készült jegyzetekből, állambiztonsági tankönyvekből ismerhetők meg. Az oktatási anyagok főképpen abból a szempontból mutatták be a hálózatok típusait, hogy az operatív tisztek milyen eltérő viselkedésmódot, magatartási vonalat kövessenek az egyikkel és másikkal való együttműködésben. A hálózati típusok rövid és a kutatók körében ismert meghatározásai helyett inkább beszédes részleteket, érzékletes példákat mutatnak be a különböző hálózati szerepek tartalmából.

Ügynök. Feladatát érdekből, pénzért vagy zsarolt helyzete miatt vállalta. Az ügynök konspirált formában tartotta a kapcsolatot a tartótisztjével, jelentéseit fedőnéven készítette el. Valóságos személyi adatait a B (azaz beszervezési) dossziében rögzítették.²⁴

Titkos munkatárs (TMT). Feladatát meggyőződésből, a szocialista rendszer iránti elkötelezettségéből végezte. „A titkos munkatárs a Belügyminisztérium állambiztonsági szervei hálózatának olyan kipróbált tagja, aki elvi, hazafias meggyőződésből fakadó hivatástudattal, magasfoku áldozatkészséggel és kezdeményezően vesz részt a titkos együttműködésben. Személyi tulajdonságainál fogva az ellenség felderítésére, tevékenységének megakadályozására irányuló legbonyolultabb hálózati feladatok teljesítésére is alkalmas. A titkos munkatárs kategóriához ennek alapján a hálózat legkvalifikáltabb tagjai tartoznak.”²⁵

²⁴ Orgoványi István: A politikai rendőrség hálózati munkájának szabályozása 1954 és 1989 között, In: Betekintő 4.évf. (2010.) 3.sz.
http://epa.oszk.hu/01200/01268/00015/pdf/EPA01268_betekinto_2010_3_orgovanyi.pdf
 letöltés ideje: 2020. aug. 26.

²⁵ uo.

Titkos megbízott (TMB). Motivációja többnyire személyes természetű volt. Például az operatív tiszttel kiépített, esetleg még régebbre visszanyúló kapcsolata.²⁶

Mindhárom típus közös vonása a fedőnév használata és a kapcsolattartás rendszeressége. A TMT-k és TMB-k tevékenysége semmivel sem volt szerényebb vagy súlytalanabb, mint az ügynököké. Vizsgáljuk meg kiragadott példaként a Nógrád megyei RFK Állambiztonsági szervéről szóló jelentést 1989 februárjából: a 107 aktív hálózati személy között található 2 TMT, 84 TMB, 4 Ügynök és 17 T-lakás tulajdonosa.²⁷ Kérdés, hogy pusztán az ügynevezett ügynöklisták segítségével mennyit tudhatnánk meg a Nógrád megyei állambiztonsági szervek ténykedéséről, ha a 107 foglalkoztatott hálózat közül csupán a 4 ügynök személyét ismernénk?

Hálózaton kívüli kapcsolat (HKK). Az állami vezetők, párttagok általában hálózaton kívüli kapcsolatként töltötték be segítő szerepüket. A hálózaton kívüli kapcsolatokat nem vették nyilvántartásba, nem nyitottak róluk dossziét, valódi nevükkel vagy monogramjukkal szerepeltek az iratokban, nem kaptak fedőnevet. A tőlük nyert információkat az operatív tiszt foglalta írásba, mivel jelentés írására a HKK nem volt kötelezhető (de önkéntesen akár le is írhatta a közlendőit). Mindazonáltal az ügynevezett jutalom-elszámolásokból és az egyes osztályokon önállóan vezetett nyilvántartásokból meg lehetett volna többet is tudni róluk. Az 1983-as „A hálózaton kívüli kapcsolatok helye, szerepe és jelentősége a hírszerző munkában” című, a III/I-es Csoportfőnökségen készült tankönyv²⁸ az állambiztonsági szervek tömegkapcsolatának a szélesítésével foglalkozó BM-parancs alapján határozta meg a HKK-k feladat körét: „Az állambiztonsági szervek alakítsanak ki rendszeres munkakapcsolatot illetékességi területükhöz tartozó minisztériumok, intézmények, vállalatok, stb. azon vezetőivel (a továbbiakban: hivatalos kapcsolatot), akik beosztásuknál, hatáskörüknel fogva kellő áttekintéssel rendelkeznek az adott terület helyzetéről és készséget tanúsítanak az állam-biztonsággal összefüggő adatok szolgáltatására, az operatív munkát elősegítő egyes személyi

²⁶ uo.

²⁷ ÁBTL 1.111. ÁBMHT 56.d. Jelentés az 1983-1938 [sic!] végzett állambiztonsági munka tapasztalatairól, 1988. [sic!] febr. 2.

²⁸ ÁBTL 4.1. A-3005/37 A hálózaton kívüli kapcsolatok helye, szerepe és jelentősége a hírszerző munkában 7.o.

és tárgyi feltétel biztosítására.”²⁹ A hazai HKK-kat (a külföldön dolgozók foglalkoztatása más szabályok szerint történt) úgy jellemzik a tankönyvek, mint a szocializmushoz hű, gyakran MSZMP-tag, általában vezető beosztásban dolgozó magyar állampolgárok. Szerepkörükről azonban a rendszerváltás után sem vált közismertté az a körülmény, hogy küldetésük korántsem merült ki az állambiztonsági szervek hírigényének kiszolgálásában, a környezetükből merített információk pusztán átadásában, hanem számos esetben műveleti feladatot is teljesítettek. A tankönyv megfogalmazásában a hálózaton kívüli kapcsolatokat „[...] nemcsak a felsőbb szervek tájékoztatását szolgáló információk megszerzésére használhatjuk eredményesen, hanem számtalan operatív értékű információ forrásai is lehetnek. Nem lehet lebecsülni szerepüket az objektum tanulmányozása, személyek megismerése, operatív (ügynök) helyzetre vonatkozó adatok szolgáltatása, legális feladatok ellátása, stb. szempontjából sem [...] a jól képzett HKK-ok közvetlenül még az ügynök hálózat céltudatos és hatékony foglalkoztatását is elősegítik, mivel tehermentesítik az ügynökséget más közbeeső feladatok ellátásától [...] Ugyancsak jelentős az a sajátosan hazai HKK-okhoz kötött segítség, amelyet e kapcsolatok gyakran nyújtanak fedőpozíciók kialakításához, operatív tisztek által végrehajtandó akciók legalizálásához.”³⁰

Számos esetben a hálózaton kívüli kapcsolatok tevéleges közreműködését vették igénybe akkor is, amikor valamilyen titkos műveletet készültek végrehajtani az adott objektumban. Ilyen esetekben azonban az operatív tiszt nem avathatta be a hálózaton kívüli kapcsolatot az ügy részleteibe, konkrét tartalmába, sőt olykor legendába burkolta, mivel sem az ügyet, sem az eszközöket nem fedhette fel előtte. Előfordult azonban, hogy az operatív tiszt – anélkül, hogy a célt ismertette volna – engedélyezett terv szerint megkérte a hivatalos kapcsolatot, hogy vegyen részt ő is az akcióban. Az egyik ismert esetben írásmintát akartak beszerezni valakitől, ehhez a személyzeti vezető közreműködését vették igénybe, de végül is az akció kudarcba fulladt, mert a bizalmas nyomozás célszemélye kizárólag írógépen írt. *Történések az állambiztonság célkeresztjében* című munkafüzetében Óze Sándor írt például arról, hogy a Történettudományi Intézet néhány vezető munkatársa – Benda Kálmán, dr. Kenyeres László, dr. Jászai Magda és Kosáry Domonkos – ellen folyó állambiztonsági művelet sikere érdekében Hanák Péter

²⁹ uo. 12.o.

³⁰ uo. 7.o.

történész vállalkozott arra, hogy titokban átvizsgálja kollégái fiókjait. Kenyeres fiókjában egy naplót és egy feljegyzést talált „amelynek hangja és tartalma teljes mértékben a fennálló rendszer ellen szólt és láthatóan terjesztésre, nyomtatásra készült”.³¹ Hasonló tartalmú, virágnyelven megírt levelet emelt ki Jászai fiókjából. Az iratokról Hanák Péter feljegyzést készített, mellékelte a naplót és a levelet, eljuttatta az állambiztonsági szolgálathoz, ahol mindezek alapján nyomozást indítottak. Ezt követően határozták el a III/III-as Csoportfőnökségen, hogy konkrét behatolást hajtanak végre a Történettudományi Intézetben. Hanák Péter segített az akció kivitelezésében, az operatív tisztek pedig lefényképeztek az íróasztalfiókokban elzárt személyes iratokat. Ügynökként azonban nem szervezték be.

A hálózaton kívüli kapcsolatok különböző típusai mind a feladatok kiszabása mind a kapcsolattartás tekintetében némileg eltértek egymástól.³²

a) hivatalos kapcsolat

A hivatalos kapcsolatot nem az operatív tiszt választotta ki, hanem az adott személy a maga intézményi, társadalmi, politikai funkciójából következően segítette az állambiztonsági szolgálat tevékenységét.³³ Hivatalos kapcsolat lehetett az igazgató, a személyzeti osztály vezetője, a párt- és tömegszervezetek választott vezetői, így az MSZMP, a KISZ és az SZB titkárai, minisztériumok, társadalmi, gazdasági, kulturális, tudományos szervezetek és televíziók, rádiók, sajtóorgánumok vezető munkatársai. Hivatalos hálózati kapcsolatot épített ki a III. Főcsoportfőnökség az Ifjú Gárdával, a Munkásőrséggel vagy az Önkéntes Társadalmi Munkások szervezeteivel.

Az egyetemeken, főiskolákon dolgozó hivatalos kapcsolatok szoros együttműködést alakítottak ki az állambiztonsági szervekkel. Előfordult például, hogy az egyetem rektora megkérte a vele kapcsolatot tartó operatív tisztet, hogy javasoljon megbízható tolmácsot az egyetemre érkező külföldi vendégek kalauzolásához. A hivatalos kapcsolat tájékoztatta az állambiztonsági tisztet a Nyugatra utazó személyekről, delegációkról, aminek a szolgálat a tippkutatásban is hasznát vehette.

³¹ Óze Sándor: Történészek az állambiztonság célkeresztjében, ENP Parlamenti Képviselőcsoport – Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet Bp. 2014. 52.o.

³² ÁBTL 4.1. A-3849 Bárdos József – Csáki Ernő: A hálózaton kívüli kapcsolatok az állambiztonsági munkában (Ideiglenes jegyzet), Rendőrtisztí Főiskola, Bp. 1972. 16. o.

³³ uo. 21-27.o.

A hivatalos kapcsolatot használhatták csak alkalmoszerűen, mondjuk a kiutazók megfigyelésére külföldön, de beszámolhatott olyan történekekről is, amelyek be-szervezési alapul szolgálhattak. Felkérhették védelmet igénylő személyek mozgá-sának az ellenőrzésére is. Ilyen esetekben felvilágosították a külföldi provokációk eshetőségeiről, és tanácsokkal látták el, hogy provokációs helyzetben milyen ma-gatartást tanúsítson. Máskor a HKK-k a Magyarországon tartózkodó külföldiekről, például ösztöndíjasokról vagy vendégszereplő művészekről adhattak operatív szempontból értékes információkat. Számos esetben a titkos ügykezeléssel kap-csolatos szabályok betartásának az ellenőrzésében segédkeztek. Hivatalos kap-csolattól szerzett tudomást az állambiztonság például arról, hogy az egyik magyar kutatóintézetből egy kiváló kutató disszidálni készült, akinek ezután bevonták az útlevelét, majd föltehetőleg viselte terve következményeit.

b) társadalmi kapcsolat és alkalmi kapcsolat

Társadalmi kapcsolatként történő együttműködés – a tankönyv szerint – csak ha-zafias meggyőződésű, a szocializmushoz hű állampolgárokkal, az önkéntesség elve alapján volt lehetséges: „*Társadalmi kapcsolatnak azt a szocializmushoz hű személyt nevezünk, aki felkérésre, vagy önként folyamatosan segíti, tájékoztatja az állambiztonsági szervezetet, elhelyezkedése és lehetőségei alapján képes az elhárítást érintő kérdésekben rész- vagy kiegészítő információkat adni a környe-zetében jelentkező ellenséges tendenciákról, jelenségekről, eseményekről, sze-mélyekről.*”³⁴ Mielőtt azonban valaki társadalmi kapcsolati szerepre vállalkozott, felmérték, személyisége alkalmas-e a feladatra: „*[...] a legfontosabb azt megvizs-gálni, hogy nem fecsegő-e, nincs-e olyan káros szenvedélye, mely veszélyezte-ti a szolgáltatott adatok bizalmosságát, és hajlandó-e részünkre információkat nyújtani.*”³⁵ Társadalmi kapcsolattá válhattak azok is, akiket korábban kizártak a hálózatból - de csakis abban az esetben, ha a kizárás oka nem lelepleződés vagy árulás volt. A társadalmi kapcsolatot az operatív tiszt felkérhette a környeze-tében lévők, például az F-dossziés személyek megfigyelésére.³⁶ A társadalmi kap-csolattal az operatív tiszt nyíltan, a Belügyminisztérium munkatársaként működött együtt. Hazai terepen nem tekintették indokoltnak titkolni magát a kapcsolatot

³⁴ uo. 30.o.

³⁵ ÁBTL 4.1. A-3850 Bárdos József r. alezr. és Csáki Ernő r. alezr.: A hálózaton kívüli kapcsolatok az állambiztonsági munkában (Kézirat) Rendőrtisztví Főiskola., 1973., 21.o.

³⁶ uo. 32.o.

csupán a tartalmát. Célszerűnek látszott azonban magánjellegűnek feltüntetni a kapcsolatot, régi ismeretségre, közös iskolára, katonaságra vagy szomszédságra hivatkozni, amit senki sem tudott ellenőrizni.³⁷ A társadalmi kapcsolat semmiféle operatív vagy hálózati nyilvántartásba nem kerülhetett, nem volt dossziéja. A kapcsolat létrejöttét követően minden írásos anyagot, prioráló-lapokat, jellemzéseket, javaslatokat meg kellett semmisíteni. Nevüket a dosszié utolsó részében, borítékban helyezték el.³⁸ A kapcsolattartás módja is eltért az ügynökökkel és titkos munkatársakkal, titkos megbízottakkal történő kapcsolattartás szokásos gyakorlatától. A társadalmi kapcsolatot az operatív tiszt előzetes jelentkezés, értesítés után bármikor felkereshette a munkahelyén vagy a lakásán, és találkozhatott vele nyilvános helyen is. Ha a kapcsolatához régi barátság vagy ismeretség fűzte, saját lakására is meghívhatta, azonban a családtagok vagy mások nem lehettek jelen a beszélgetésen. „*A kapcsolattartás legyen elvtársi és kulturált*”³⁹ – figyelmeztette olvasóit az egyik módszertani dolgozat szerzője.

A társadalmi kapcsolatok segíthettek ellenségesnek ítélt csoportok bomlasztásában, veszélyesnek minősülő személyek lejárátásában. Valóságos szerepüket és személyazonosságukat a rendszerváltást követően sem igen ismerhették meg – a kutatók sem. Lehetséges feladatkörükről az egyik már idézett tankönyv nyújtja a legpontosabb beszámolót. A társadalmi kapcsolattól tehát elvárták:

- *„az ellenséges személyek mozgásával és magatartásával kapcsolatos, folyamatos részinformációk gyűjtését;*
- *környezete, munkahelye megfigyelését, biztosítását, a prevenció intézkedések segítségét, az intézkedések hatásának lemérését, hangulati adatok gyűjtését;*
- *a titkos ügykezelés szabályai betartásának ellenőrzését, a rendellenességek felfedését;*
- *a nyugatról ellenséges céllal beutazó személyek magatartására, viselkedésére, érdeklődési körére, kapcsolataikra vonatkozó információk nyújtását;*
- *a külföldre kiutazó személyek, csoportok védelmének segítését;*

³⁷ ÁBTL 4.1. A-3005/37 A hálózaton kívüli kapcsolatok helye, szerepe és jelentősége a hírszerző munkában 73.o.

³⁸ ÁBTL 4.1. A-3850 A hálózaton kívüli kapcsolatok az állambiztonsági munkában 25-26.o.

³⁹ ÁBTL 4.1. A-3849 A hálózaton kívüli kapcsolatok az állambiztonsági munkában 52.o.

- *külföldre utazása esetén konkrét megfigyelések vagy információk szerzését az emigráció egyes személyeire /magatartására, hazánkhoz való viszonyára, nézeteire/, a tapasztalt provokációs kísérletekre, esetleges csábításokra és beszervezési kísérletekre, az ezt megkísérlő személyekre vonatkozóan;*
- *bűncselekményre utaló elsődleges adatok nyújtását, vagy rész információkon keresztül más úton beérkező ilyen adatok ellenőrzését;*
- *figyelmünk felhívását az olyan személyekre, akik illetéktelenül hozzáférhetnek titkos dokumentumokhoz;*
- *az ellenséges magatartású csoportok bomlasztásában, a befolyásolt személyek leválasztásának segítségével az egyes személyek pozitív irányú befolyásolásával.”⁴⁰*

Az *alkalmi* kapcsolat egy-egy adott ügyben, konkrét szituációban jelentett operatív lehetőséget. Mielőtt azonban titkos feladatot bíztak rá, gondosan ellenőrizték, személyiségrajzot készítettek róla, és garanciákat kerestek arra, hogy a kiválasztott személy a titkosság követelményét betartja. Fedőnevet nem kapott, többnyire nevének kezdőbetűi szerepeltek a jelentésekben a forrás megjelöléseként.⁴¹ Föltehető, hogy azzal az alkalmi kapcsolattal, aki a követelményeknek megfelelt és feladatát megfelelően teljesítette, a későbbiekben rendszeressé tették az együttműködést.

Az operatív tiszt és a hálózaton kívüli kapcsolatok viszonyát meghatározott szabályok rendezték. *A hálózaton kívüli kapcsolatok az állambiztonsági munkában* című tankönyv így határozta meg a HKK-kal történő együttműködés alapelveit:

- egyenrangúság
- kölcsönös jó viszony
- kölcsönös támogatás és tájékoztatás
- rendszeres, de nyilvántartásban nem regisztrált kapcsolattartás.⁴²

⁴⁰ ÁBTL 4.1. A-3850 A hálózaton kívüli kapcsolatok az állambiztonsági munkában 31–33.o.

⁴¹ uo. 42-47.o.

⁴² uo. 8.o.

Az egyenrangúság és kölcsönösség kívánalma többet jelentett annál, mint amit a mai olvasó feltételezne erről a hálózati szereplőről; de kevesebbet annál, mint amit ő maga a saját mozgásteréről olykor gondolhatott. A HKK ugyanis nem csupán hangulatjelentést adott, hanem operatív feladatok végrehajtásába is bekapcsolódott. De beavatása az ügybe csak addig terjedhetett, ameddig a cél elérése azt indokolta. Tilos volt beavatni konkrét nyomozásba vagy megismertetni vele titkos anyagokat és adatokat.⁴³ Tájékoztatást kaphatott viszont a hivatalos kapcsolat „*az elhárítás alá vont terület, objektum, vagy vonal operatív helyzetéről, az ellenséges elemek elhelyezkedéséről, a tapasztalt negatív jelenségekről, olyan általános tapasztalatokról, melyek felhasználása bűncselekmények megelőzését szolgálja, azokról a hazánk felé irányuló negatív ideológiai, politikai, gazdasági tendenciákról, melyek hatása jelentkezhethet a kapcsolat vonalán is.*”⁴⁴

A hálózaton kívüli kapcsolat olykor túlértékelte saját mozgásterét és taktikázni kezdett. A fent idézett tankönyv szerzői írnak például olyan esetekről, amikor intézményi vezetők megijedtek a feladattól és kettős játékba fogtak, hogy áthárítva a felelősséget, mentesüljenek az esetleges következményektől: „*A hivatalos kapcsolatok egynémelyike a területéről külföldre kiutazni kívánó személyek útlevélkérelmét jóváhagyólag aláírja, s ezek után közli a vele kapcsolatot tartó operatív tiszttel, hogy nem helyesli a személy nyugatra utazását. Kéri, hogy a Belügyminisztérium szervei akadályozzák meg az útlevél kiadását.*”⁴⁵ Előfordult az is, hogy az operatív tiszt lépte át az együttműködés megengedett kereteit, megpróbált előnyt kovácsolni a kapcsolatból. Például az operatív tiszt a gumigyárban dolgozó hivatalos kapcsolatát gumiabroncsok beszerzésére akarta felhasználni, majd gumimatracot kért tőle a kiskereskedelmi árnál alacsonyabb áron.

Szigorúan titkos tisztek (SZT-tisztek) Az SZT-tisztek, azaz a szigorúan titkos állományú tisztek szabályos munkaviszonyban álltak mind a Belügyminisztériummal, mind a fedőmunkahelyükkel. Betűjellel és számmal azonosították őket. Operatív kiképzésben részesültek, rangfokozatot és titkos belügyi fizetést kaptak a nyilvános jövedelmükön kívül. Névlistájuk nem ismerhető meg és dokumentumaik nem kutathatók. Eddig többségében olyan személyek neve kerül nyilvánosságra, akik

⁴³ uo. 11.o.

⁴⁴ uo. 12.o.

⁴⁵ uo. 15.o.

a politika és a közélet mellékszínterein működtek, az olyanok homályban maradtak, akiknek a szerepét egy másik dokumentum a következőképpen összegzi: „A felderítő és akadályozó munkánkhoz nélkülözhetetlen segítséget nyújtottak SZT tisztjeink, akiknek többsége kiemelt objektumokban dolgozik... Külön kiemelését érdemel az E/13-as, valamint az E/20-as SZT tiszt tevékenysége (»szabadfoglalkozású«), akik mélységi pozíciójukból adódóan rendkívül hasznos, operatív értékkel bíró információkat juttattak birtokunkba.”⁴⁶ Kiterjedt államigazgatási tevékenységükről alkotott képünket színesíti például az a Hamvas Intézet birtokában lévő dokumentum, amely 1984 májusában a szigorúan titkos tisztek foglalkoztatására vonatkozó megállapodást rögzítette az Ipari Minisztérium és a Belügyminisztérium között.⁴⁷

A Belügyminisztérium „Szigorúan Titkos” állományában lévő, valamint állományba kerülő tisztjeinek iparágankénti megosztása

Ipari Minisztérium	7 fő
Gépipar	31 fő
Elektronika – Híradástechnika	26 fő
Vegyipar – Gyógyszeripar	17 fő
Műszeripar – Finommechanika	11 fő
Kohászat	11 fő
Könnyűipar	11 fő
Papír-, Nyomdaipar	3 fő
Bányászat	14 fő
Kőolaj és Földgázipar	13 fő
Villamosenergiaipar	10 fő
Összesen	154 fő

Annak sugalmazása is a feltehetően tudatos dezinformációk közé tartozott, hogy a belső elhárítás tevékenysége kizárólag a III/III-as Csoportfőnökség feladatkörébe tartozott. Ezzel szemben a kutatható dokumentumok széles köre bizonyítja, hogy a kémelhárítás III/II-es) és a katonai elhárítás (a III/IV-es), valamint talán kisebb mértékben a hírszerzés (a III/I-es) illetve a katonai hírszerzés is folytatott

⁴⁶ ÁBTL 1.11.1. ÁBMHT 58.d. Jelentés a BM III/III Csoportfőnökség 1988. évi munkájáról, 1989. január 13.

⁴⁷ In: A Hamvas Intézet Archívuma

információgyűjtést, épített hálózatot a belső elhárítás céljait szolgáló ügyekben. Soós Viktor Attila például az egyházak körében folyó állambiztonsági munkával összefüggésben állapította meg, hogy „[...] nemcsak a rendszerváltás előtt, hanem napjainkban is számos félreértés akad, mert fogalmakkal, eseményekkel, helyzetekkel nem vagyunk tisztában. A legnagyobb problémát az ügynökkérdésben az okozza, ha valaki ún. III/III-as volt, akkor rögtön elítéljük, kirekesztjük. Véleményem szerint az Egyház, a Vatikán és a nemzetközi információszerezés szempontjából a '70-es, 80-as évek sokkal fontosabb, meghatározóbb szerepet kaptak a III/I-es ügyosztály ügynökei, azonban a figyelem mindig a III/III felé irányul. Megítélésem szerint sokkal súlyosabb, keményebb történések zajlottak a III/I. színpalain belül és kívül.”⁴⁸

A rendszerváltás idején a hálózati kontingens teljes körű feltárása sokkal mélyebb rétegekig hatolhatott volna, mint pusztán az ügynöklisták kérdésköre. A rendszerhű, homályban hagyott hálózatok tevékenysége sokkal kevésbé vált ismertté, mint a beszervezett és sokszor megszarolt III/III-as ügynököké.

TOVÁBBÉLŐ HÁLÓZATOK

Elgondolkodtató, de aligha megválaszolható kérdés, mi valósulhatott meg azokból a tervekből, amelyekben a rendszerváltás időszakában, az állambiztonsági vezetők a régi hálózatoknak új szerepeket szántak. Ezek a vonatkozó dokumentumok elolvashatók a III/III-as parancsnoki értekezletek jegyzőkönyveiben.

A rendszerváltás rejtett forгатókönyvének ismerete aligha volna lehetséges a kommunista állambiztonság tevékenységének mélyebb feltárása nélkül. A rendelkezésre álló forrásanyagok az elegendő képalkotáshoz nem elégségesek, rendelkezhetünk azonban olyan dokumentumokkal, amelyek betekintést nyújtanak azokba az elképzelésekbe. Ezek a belső elhárításért felelős Csoportfőnökség 1988-89-es munkaterveiben találhatóak – noha részletes operatív tartalmukat

⁴⁸ Soós Viktor Attila: „Mátraí” fedőnevű ügynök az állambiztonsági szervek szorításában, In: Egyháztörténeti Szemle 8. évf. (2007.) 1. sz.
http://epa.oszk.hu/03300/03307/00015/egyhaztorteneti_szemle_2007_01_145-173.htm
(letöltés ideje: 2020. aug. 26.)

aligha ismerhetjük meg. (A polgári, valamint a katonai kémelhárítás és hírszerzés hasonló tartalmú jegyzőkönyvei már nincsenek meg vagy nem kutathatók...)

Az 1988-89-es évek állambiztonsági célkitűzései között központi helyen szerepelt például az új szervezetek, és általában az ellenzéki csoportosulások belső ellentéteinek az elmélyítése. *„Elő térbe helyezük a különböző politikai platformon tevékenykedő ellenséges-ellenzéki csoportok egységtörekvési kísérleteinek megelőzését és akadályozását; a különböző irányzatok közötti nézeteltérések, érdekkülönbözőségek fokozását, a kialakult ellentétek elmélyítését. Közeledésük akadályozása érdekében az »ÉK87« fedőnevű hálózati kombinációt végrehajtjuk.”*⁴⁹ Ezek a kombinációk erősítették, indulati töltettel és eszmei munícióval látták el az úgynevezett népi-urbánus ellentétet, amely szétszakította és szembeállította egymással a rendszerváltó értelmiség szekértáborait. Nehéz megítélni, hogy az állambiztonság terveiből mi hogyan realizálódott, és mi maradt csupán a végjáték lázas kapkodásának elvetélt terméke. A kutatónak elegendő bizonyítékok híján a túlzott naivitás, indokolatlan jóhiszeműség és a túlpörgő kombinációk, összeesküvés-elméletek szélső pólusai között kell megtalálnia a vállalható nézőpontot. Megalapozott véleményként fogadhatjuk el Gyarmati Györgynek, az ÁBTL volt főigazgatójának az állítását: *„[...] abban gondolkodtak, hogy az állampárt vezető szerepe megmarad, és Magyarországon csak egy olyan modellváltás lesz, ami hasonlított a kezdeti lengyel átalakulásra [...] Az állambiztonságban úgy gondolták, a szerepük és a funkciójuk bizonyos korrekcióval megmarad, így erősen rádolgoztak az ellenzéki pártokra – minden új társadalmi és pártszervezetre jutott informátor –, és tették meg a jelentéseiket az MSZMP, sőt az MSZP vezetőinek. Arra is gondot fordítottak, hogy az új sajtóorgánumokhoz az ő bizalmi embereik is bekerüljenek. Ezek ügynökök, vagy szt-tisztek voltak és fedésben dolgoztak.”*⁵⁰ Tegyük hozzá: a „modellváltás” koncepciója az utolsó két évben az MSZMP Központi Bizottsági és Politikai Bizottsági üléseinek jegyzőkönyveiben rögzített, vizszatéró gondolata volt. Pontosan írta le tanulmányában Takács Tibor az állambiztonsági tisztek 1988-89-es ambivalens viszonyát a küszöbön álló változásokhoz: *„Az ügynökhálózat tehát az 1972-ben meghatározott szervezeti és működési kereteik között tevékenykedett 1989 folyamán is, egészen az állambiztonság fennállásáig, illetve 1990. eleji, nemzetbiztonsággá történő átalakításáig. Mondhatnánk*

⁴⁹ ÁBTL 1.11.1. ÁBMHT 58.d. Munkaterv a BM III/III. Csoportfőnökség 1988. évi feladataira, 1988. január 7.

⁵⁰ Gyarmati György, id. interjú

akár, hogy a rendszerváltás idején, ami történeti távlatból nézve talán igaz is, ám a korabeli belügyi nézőpontból nem megfelelő a fogalom használata. Még hozzá azért nem, mert az állambiztonság nem rendszerváltásként élte meg az 1989-es esztendőt. A különböző szervezeti egységek év végén készített munkabeszámolói azt mutatják, hogy a titkosszolgálatok nem törésként, hanem az állampárt által megindított reformfolyamat folytatódásaként, egy »alkotmányos« jogállamba és egy többpártrendszerű demokráciába való átmenetként, »belenövészként« látták (vagy szerették volna látni) 1989-et. Ha változott valami a számukra, az kizárólag az operatív helyzet volt, ami új kihívások elé állította a szolgálatokat.”⁵¹

Az állambiztonsági tiszték magatartása az átmenet időszakában sajátos kettősséget mutatott: a dacos sértettségnek és önmaguk túlértékelésének a szerepvárában éltek a széthullás hónapjait. *„Meglehetősen zavart állapotban találtam a szolgálatot mint szervezetet és struktúrát és úgy is, mint ott dolgozó embereket. Ezek az emberek zavartak voltak, egzisztenciális bizonytalanságban, sokféle félelemben éltek és élnek”⁵²* – jellemezte a helyzetet az ad hoc Bizottság előtt Ilcsik Sándor belügyminiszter-helyettes, aki 1989 januárjában vette át az Állambiztonság felügyeletét. Kiténik ez a bizonytalanság a III/III-as Csoportfőnökség 1989. december 6-án tartott parancsnoki értekezletének a jegyzőkönyvéből is: *„1956-ot kivéve nem volt még egy ilyen év, mint az 1989-es, amely az állambiztonsági szervektől ilyen nagyfokú rugalmas alkalmazkodást követelt volna a helyzet változásaihoz. A helyzet bonyolultságára jellemző, hogy ma senki nem tudja teljes biztonsággal megválaszolni azt a kérdést, hogy az 1990 márciusi választások után milyen irányt vesz ez a társadalom. Képletesen szólva ma nem tudjuk, hogy melyik a barrikád jobb és bal oldala, ki melyik oldalhoz tartozik éppen, de azt sem, hogy az éppen azonos oldalon lévők mit akarnak. Ehhez a bonyolultsághoz kell tehát mérni a végzett munkát, amely alapvetően a békés átalakulás biztosítására irányult.”⁵³* Az átmenet „szizofréniáját” mutató beszédes apróság az is, ahogyan például *A Hálózati munka alapelvei* címet viselő tervezetben csupán az „ellenséges” jelzőt húzogattak át gondosan a szövegben.⁵⁴

⁵¹ Takács Tibor: Az állambiztonság ügynökhálózata 1989-ben (továbbiakban: Takács) Hamvas Béla Kulturakutató Intézet, Bp. 2015. 8.o.
https://www.hamvasintezet.hu/wp-content/uploads/2018/10/takacs_allambiztonsag.pdf
(letöltés ideje: 2020. aug. 14.)

⁵² OGY IL E-gyűjtemény BB-0021/1990. (1990. február 8.) Ilcsik Sándor belügyminiszter-helyettes meghallgatása 11.o.

⁵³ ÁBTL 1.11.1. ÁBMHT 163.d. Emlékeztető az 1989. december 6-i parancsnoki értekezletről, 1989. december 7.

⁵⁴ ÁBTL 1.11.1. ÁBMHT 56.d. A Hálózati munka alapelvei (tervezet), 1989. júl. 31.

Sarlós Zoltán rendőrfőhadnagy kilógott a meghallgatottak sorából: nem viselt magas tisztséget, az ORFK-n dolgozott, illetve a Rendőrtiszti Főiskola oktatója volt. Elmondása szerint az állambiztonsági szolgálattal nem állt kapcsolatban, a szolgálat belső ügyeit nem ismerte. Debreczeni József ajánlotta a parlamenti Bizottság figyelmébe a főhadnagyt, aki beszámolhatott a „politikai környezetről”. Sarlós főhadnagy, elmondása szerint, az MDF alapító tagja volt, amiért retorziók is érték. Horváth István belügyminiszter parancsára elmeorvosi vizsgálatnak vetették alá, elmebeteggé nyilvánították, majd rehabilitálták. Szerette volna, mondta, ha a magyar rendőrség „[...] ebből az egész időszakból úgy kerülne ki, hogy ne legyenek olyan problémái a jövőben, hogy az emberei bizonytalanok.”⁵⁵ Hogy az alábbi epizód valóban megtörtént vagy csak legenda, a dokumentumból nem lehetett megállapítani, mindenestre a maga banalitásában a végső bomlásfolyamat karikatúrájának is beillik: *„Két héttel ezelőtt orvoshoz mentem a Belügyminisztérium kellős közepén, a III. emeleten. Kabát volt rajtam. Belügyi állományban voltam. Nálam voltak az MDF különböző iratai, mert a választási pártbizottságban is tevékenykedem. Rendes kontrollvizsgálatra mentem. Előttem egy hölgy volt, osztályvezetőnk titkárnője. Beszélgettem vele néhány szót MDF-dolgokról. Tudta, hogy ki vagyok. Volt ott egy III/5-ös területen dolgozó kolléga, utánam következett. A hölgy bement, majd kijött. Bementem én, de mire kijöttem, eltűnt a kabátom az összes irattal együtt. Ez egy kicsit furcsa dolog volt. Végül is jött a belbiztonsági szolgálat, feltúrta az épületet, egy WC háta mögül kibányászta a kabátomat ronggyá gyűrve. Pénz minimális volt benne, de az iratok eltűntek. [...] Én most nem tudok mást mondani.”*⁵⁶

Dokumentumok sora bizonyítja azonban, hogy az utolsó év talajvesztettsége, zavarodottsága nagyon is céltudatos stratégiai tervezéssel párosult. *„A különböző szervezeti egységek statisztikai kimutatásai-ból is látszik: a szervek kizártak, beszerveztek, átadtak, átvettek, pihentettek – mintha mi sem történt volna. (Az állambiztonság – a hírszerzés nélkül – 1989 első felében 229 beszervezést hajtott végre, és 109 korábban kizárt vagy pihentetett személlyel újjította fel az együttműködést. Ugyanekkor 470 főt zártak ki, míg 83 személlyel átmenetileg szakították meg a kapcsolatot. Június 30-án 7940 hálózati személyt tartottak nyilván.*

⁵⁵ OGY IL E-gyűjtemény BB-0021/1990. (1990. február 8.) Sarlós Zoltán rendőrfőhadnagy meghallgatása 22. o.

⁵⁶ uo. 25-26.o.

A derékhadat a titkos megbízottak alkották 6700 fővel, a titkos munkatársak száma valamivel ezer felett volt, míg az ügynököké nem érte el a kétszázat.”⁵⁷

Az utolsó időszak aktivitásának apróbb jelei a meghallgatások során is felbukkantak, annak dacára, hogy a meghallgatottak magatartási vonala a tagadásra és önmaguk szerepének a bagatellizálására épült. Talán csak Bajcsi főhadnagy emlékezett vissza nyíltan erre az időszakra: *„Ahol én dolgoztam, ott úgy láttam, a vezetők eligazításai, nyilatkozatai, utasításai bennem mindenképpen azt a meggyőződést alakították ki, hogy nem értik meg: az ország többpártrendszert akar, hanem továbbra is minden eszközt felhasználnak annak érdekében, hogy az alternatív szervezetek tevékenységét, politikai célkitűzéseinek megvalósítását megakadályozzák.”⁵⁸*

Alapvető forrásanyagul a III/III-as Csoportfőnökség 1988-89-es parancsnoki értekezleteinek, munkaterveinek a dokumentumai szolgálnak, valamint néhány olyan állambiztonsági jelentés, amelyekből világosan kitűnt az a szándék, hogy a szolgálat operatív eszközökkel szerette volna befolyásolni az átmenetet és a következő korszak történéseit. Horváth József vezérőrnagy a Bizottság előtt elmondta, hogy a III/III-as Csoportfőnökség decemberi parancsnoki értekezletén rendreutasította az állományt, mert azt észlelte, hogy nem hajtották végre a parancsát, és továbbra is gyűjtenek információkat a pártokról. Ha viszont elolvassuk az 1989. február 6-i parancsnoki értekezletről készült emlékeztetőt, egészen másfajta gondolatokkal találkozunk: *„Operatív pozícióval kell rendelkezünk mindenütt, ahol ellenséges tevékenységet folytató személy dolgozik és kapcsolatot kell létesítenünk azokkal az újságírókkal is, akik pozitív vonatkozásban felhasználhatók, akikre építhetünk. Az utóbbiak vonatkozásában meg kell vizsgálni a »menedzselés« lehetőségét. A cél az lenne, hogy olyan újságírói kapcsolatkörrel rendelkezünk – lehetőség szerint minden jelentősebb sajtóorgánumnál -, akiket a megfelelő információkkal ellátva a maga területén sikerekhez juttatunk, és akik alkalmasak az általunk megjelölt témában a kívánt politikai hatású cikk vagy egyéb írás megjelentetésére. Ehhez természetesen az állambiztonsági szolgálatnak olyan felhatalmazást, illetve bizalmat kellene kapnia, hogy újságírók menedzselésével, a nyilvánosság eszközét is felhasználva erősítse politikaszolgálati szerepét. /Körülhatárolva*

⁵⁷ Takács 11.o.

⁵⁸ OGY IL E-gyűjtemény BB-0031/1990. (1990. február 15.) Bajcsi István főhadnagy meghallgatása 34.o.

milyen jellegű, milyen súlyú és szintű kérdésekben./ Az e vonatkozásban szóba-jöhető újságírók felmérését el kell végezni.”⁵⁹

1988. január 1-től személyzeti korszerűsítés zajlott a III-as Főcsoportfőnökségen. A hatáskörök módosítását követően a 8/1988. számú belügyminiszteri parancs megszünteti a BM III. Főcsoportfőnökség Személyzeti Osztályát. A személyzeti előadók a szervek vezetőinek közvetlen alárendeltségébe kerülnek. A Miniszterhelyettes melletti személyügyi és „SZT referens” is kineveznek: *„az »SZT« állománnyal kapcsolatos személyzeti intézkedések során minden ügy egyedi elbírálást igényel. A megyei ÁB szerveknél nincs erre személyzeti háttér, az ügyeket operatív tisztek végzik személyzeti ismeretek nélkül.”⁶⁰* Miben állhatott az SZT-referens feladata? Mi lett a sorsa az egyedi elbírálás személyre szabott dokumentumainak 1990 áprilisa után? A III/III-as Csoportfőnökség 1989-re vonatkozó munkaterve egyértelműen kimondta: *„Az állami, társadalmi, politikai életben végbemenő jelentős változások miatt megnőtt az SZT tiszti állomány jelentősége és felelőssége az operatív munkában, ezért kiképzésüket, felkészítésüket egyénileg meghatározott tervek szerint folytatjuk. [...] Az év folyamán az érintett területeken 6-8 fővel kívánjuk növelni az SZT tiszti állomány létszámát.”⁶¹* 1989 decemberében pedig így összegezte a további építkezés módszerét és irányát: *„A jelenlegi és prognosztizálható körülmények között az »SZT« állomány felértékelődött [...] a jövőben nem a foglalkozáshoz, munkahelyhez, beosztáshoz kötött személyek bevonása lesz célszerű, hanem szellemi szabadfoglalkozású »szabadúszóké«, akiknek a kötöttségek nélküli mozgás lehetővé teszi az éppen szükséges politikai image kialakítását.”⁶²* Egy másik jelentés azt is megállapította, hogy: *„Az állomány utánpótlását biztosító kutató csoport az Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság vezetőjének közvetlen irányítása alá kerül.”⁶³* Kikből állt és mire jutott a kutatócsoport? Kikből verbuváltak és tartalékoltak az első szabad választás utáni időkre szigorúan titkos tiszteket, akiknek megfelelő „politikai image”-e és szabad mozgása garantálta, hogy fedett tevékenységükre a továbbiakban

⁵⁹ ÁBTL 1.11.1. ÁBMHT 163.d. Emlékeztető az 1989. február 6-i parancsnoki értekezletről, 1989. febr. 10.

⁶⁰ ÁBTI 1.11.1. ÁBMHT 56.d. Jelentés az 1988. január 1-től bevezetett személyzeti korszerűsítés tapasztalatairól a BM III. Főcsoportfőnökségén, 1989. febr. 7.

⁶¹ ÁBTL 1.11.1. ÁBMHT 163.d. Munkaterv a csoportfőnökség 1989. évi főbb feladatairól, 1989. január

⁶² ÁBTL 1.11.1. ÁBMHT 163.d. Értékelő jelentés a Belső Biztonsági Szolgálat 1989. évi munkájáról, 1989. december

⁶³ ÁBTL 1.11.1. ÁBMHT 56.d. Jelentés az 1988. január 1-től bevezetett személyzeti korszerűsítés tapasztalatairól a BM III. Főcsoportfőnökségén, 1989. febr. 7.

is számíthassanak az operatív tisztek? Az 1989 novemberében megtartott Operatív Vezetői Értekezleten a feladatok között „A függetlenített MSZP tisztségviselők szolgálati beosztásának megoldása”⁶⁴ című napirendi pont is szerepelt. Mind a pártvezetésben, mind az államigazgatás magasabb polcain (ha nem is a legfőlü), és a KISZ KB berkeiben, ahol számosan dolgoztak kettős szerepben: funkcionáriusként és szigorúan titkos tisztként is. A függetlenített MSZP-s tisztségviselők szolgálati viszonyának rendezése vajon mire vonatkozhatott? Állambiztonsági vonzata nem lehet kétséges, hiszen máskülönben miért foglalkozott volna a feladattal a III-as Főcsoportfőnökség? Talán azoknak az állambiztonsági bekötését kellett felszámolni, a nyomokat eltüntetni, akik nemsokára ott ültek képviselőként az új Országgyűlésben és mindenki másnál hangosabban követelték az ügynöklisták nyilvánossá tételét?

Az operatív tisztii állomány lelkiállapota mellett a közeljövőt célzó elképzelésekkel is foglalkozott az 1989. február 6-i parancsnoki értekezlet: „A helyzet több szempontból is problematikus. Nemcsak az történt az elmúlt félévben, hogy ellenségeink legalitást nyertek, hanem ma ők jelölik ki a »tájékozódási pontokat« azon a terepen, ami nem az övék. Ma egy céltudatosan a hatalom irányába mozgó ellenséggel van dolgunk, és a kérdések egyre bonyolultabbá válnak. Adott a közös terep, ahol mi, a párt, a társadalmi szervek is mozognak, és ahol helyenként egymásnak ellentmondó nyilatkozatok hangzanak el, de orientációt az állambiztonsági munkát illetően nem kapunk. Ugyanakkor mi, mint a hatalom védelmének egyik szerve, nem engedhetjük meg magunknak, hogy tétlenül szemlélődjünk, hogy ne lépjünk, de tétovák a lépéseink. És valóban baj lehet abból, ha ez a szervezet elkezd önállóan mozogni és cselekedni. Tehát nem önállósodni kell, hanem abból kiindulni, hogy »az utolsó parancs van érvényben«, az a feladatunk, hogy az alternatív szervezetekben lévő ellenséggel operatív pozícióink révén továbbra is kapcsolatban maradjunk. Operatív pozícióinkat, a megerősítés mellett bővíteni és mozgékonyabbá kell tenni, hogy – igény szerint – befolyást tudjunk gyakorolni a végpontokon.[...] Ki kell alakítani a vezetői munka új stílusát, segíteni kell orientálással, impulzusadással az állományt. Például olyan kérdésekben, mint amelyek most felmerülnek, hogy »Kie a Rádió és a Televízió«, vagy hogy »Mi kinek a katonái vagyunk?«”⁶⁵

⁶⁴ ÁBTL 1.11.6. III/III 12. d. Emlékeztető az 1989. november 1-i Operatív Vezetői Értekezletről, 1989. november 7.

⁶⁵ ÁBTL 1.11.1. ÁBMHT 163.d. Emlékeztető az 1989. február 6-i parancsnoki értekezletről, 1989. febr. 10.

A rendszerváltás rejtett történetének egy máig elvarratlan szála a már említett Dunagate-ügy. Végvári József őrnagy hiteles beszámolóját sem a Hamvas Intézetnek átadott személyes feljegyzései, sem a peranyagai, sem a vele folytatott beszélgetések alapján nincs okunk kétségbe vonni. Mégis harminc év elteltével is úgy érezhetjük, hogy képünk a történetről meglehetősen homályos és hiányokkal teli. Előfordulnak apróságok, amelyek – noha nem bizonyítanak semmit – zavarba ejtőek, például azon a bizonyos napon, 1989 karácsonyán ketten ügyeltek a BM épületében, Végvári őrnagy és egy fiatalabb tiszt. Kora délelőtt azonban a fiatal kolléga hazament: bírósági tanúvallomása szerint az anyósa rántott húst csinált ebédre, amit nem akart volna elmulasztani.⁶⁶ Képtelenség, mondhatnánk, ha nem a rendszer végnapjairól beszélünk. A legszembeötlőbb és egyben legtalányosabb mozzanat: Lovas Zoltán újságíró és a szabad demokrata Kószeg Ferenc telefonbeszélgetését lehallgatták és rögzítették, amelyben, ha virágnyelven is, de megosztották egymással a készülő akció egy-egy részleteit.⁶⁷ De vajon az állambiztonsági szervek karácsonykor egyáltalán nem foglalkoztak a lehallgatott beszélgetések értékelésével? Végjáték idején ez sem kizárható. De január első napjaiban sem olvasta el senki? Vagy ha igen, nem foglalkoztatta őket, hogy titkos művelet készül ellenük? Vagy esetleg valamilyen máig megfejthetetlen játszma forgatókönyvének manipulatív epizódjaként nagyon is megtervezték? Eldönthetetlen, mivel a rendszerváltás rejtett történetének egyik kulcsfontosságú eseményéről nincsenek kutatható iratok.

A rendszerváltás hónapjainak a történetéhez, a Dunagate-ügyön kívül is kapcsolódnak olyan sajátos történések, amelyeknek a valóságtartalmát, lehetséges dezinformációs célzatát ma már nehéz volna megítélni. A Belső Biztonsági Szolgálat Tevékenységét Vizsgáló Bizottság meghallgatta Németh Miklós miniszterelnököt is, aki elmondta, hogy az MSZMP és más, szélsőbalos szervezetek erőszakos megmozdulásokra készültek: *„A harmadik eset rögtön ezt követően november legelején volt, november 2., 4. körül, november 7-éhez kapcsolódóan, amikor az egyik minisztertanácsi ülésnek vége volt este. Aznap reggel az egyik megyei tanács elnökétől kaptam egy telefont, hogy valaki jön Pestre, és ha van két percem, mindenképpen fogadjam. Nem tudtam fogadni, mert annyira sűrű volt a program. Az illető azonban megjelent és egy zárt borítékot tett le az asztalomra.*

⁶⁶ Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet Archívuma: Végvári József tanúvallomása [d.n.]

⁶⁷ ÁBTL 3.1.5. O-19895/1 Jelentés Kószeg Ferenc telefonlehallgatásáról 1989. dec. 2.

A borítékot elolvastam, és érdekes módon egybecsengett a Minisztertanács egyik tagjának épp egy félórával azelőtti tájékoztatójával, annak tartalmával. Hogy tudniillik ezt az egész átmenetet veszély fenyegeti onnan, hogy néhányan, nagyon sokan – amit most elmondok, azt nem fogom a nyilvánosság előtt elmondani...hogyan tudniillik a szovjet energiaszállítás akkor már akadozni kezdett, és szervezkednek arra, hogy a közszolgáltatoknál – víz- és tüzelőellátás, energiaellátás és így tovább – olyan zavarokat okozzanak, ami aztán megkérdőjelezi a kormány szerepét, vagy az egész átmenet békés jellegét.”⁶⁸ Németh Miklós beszámol egy szélsőbalos merénylet tervéről is, amely állítólag a személye ellen irányult: „Az sem titkok, én három alkalommal rendeltem el – de azt hiszem, egy nyilatkozatban ezt már nyilvánosságra is hoztam –, három alkalommal kértem a Belügyminisztériumot, illetve a belügyminisztert – hogy úgy mondjam – állambiztonsági munkára. Az első november 16. előtt volt pár nappal, amikor – kérem szépen, és ez azért már leszűkített kör – K-telefonon a lakásomon, és nemcsak én, hanem a feleségem is, és van, amikor a gyerek veszi fel, mert nincs otthon más, K-telefonon, hangsúlyozom, nem városi telefonon kaptam több alkalommal – tehát a nagyobbik fiam, a feleségem és egy alkalommal én, az egyik fél 1-kor volt északa, azt vettem fel én – azt a jelzést, hogy ha én elmegyek a Nagy Imre temetésére, akkor ott engem le fognak löni a Király Bélával együtt. Tessék végiggondolni, hogy milyen volt akkor a politikai helyzet. Hordták hozzám a páncélingeket, én nem próbáltam fel egyet sem, hanem elmentem mindenféle páncéling nélkül. De azért hadd mondjam meg még egyszer: K-telefonon. Senkinek nem kívánom azt az egy napot, amikor én reggel elmentem és a családot otthon hagytam.”⁶⁹

Eldönthetetlen, hogy a rendszerváltás évében az MSZMP és más szélsőbalos szervezetek valóban fenyegették-e a Magyar Szocialista Pártban tömörülő „renegátokat”, vagy csupán állambiztonsági játszma részeként így kívánták erősíteni az MSZP centrális pozícióját. Kérdésre Németh Miklós megerősítette: a hír igaz volt. Ő maga talán így is gondolhatta. De az információ hitelességét, megkérdőjelezhetik más, bizonyíthatóan valótlan tájékoztató információk. Németh Miklós például elmondta, a belügyminisztertől garanciát kapott arra, hogy a háromoldalú tárgyalások során semmiféle alkotmányellenes állambiztonsági akcióra nem kerülhet sor. A tájékoztatás valótlanágát bizonyítják többek között az Ellenzéki

⁶⁸ Ogy IL-E gyűjtemény BB-0037/1990. (1990.február 27.) A munka befejezésének megbeszélése 16.o.

⁶⁹ uo. 15.o.

Kerekasztal taktikai megbeszéléseinek lehallgatási anyagai. A rendszerváltást előkészítő kerekasztal-tárgyalások idején a Fejti György által vezetett szocialista küldöttség a reggeli kávéja mellé megkapta az Állambiztonságtól a lehallgatási és hálózati jelentéseket arról, hogy a kerekasztal ellenzéki résztvevői miben állapodtak meg az előző napon a zártkörű megbeszélésükön, milyen taktikával készültek a tárgyalóasztalhoz. A vonatkozó dosszié kuriózumértékű darabja a jelentés, amely arról számolt be, hogy előző délután az ELTE jogi karán tartott találkozón Tölgyessy Péter többször is nekiveselkedett annak, hogy figyelmeztesse a többieket: *„Nekem az az érzésem, hogy minket lehallgatnak”. „Miből gondolod, Péter?” „Nem tudom megmondani, apróságok...” „Á, Péter te paranoiás lettél! Csak nem képzeled? Ezt nem mernék megtenni!”*⁷⁰ Merték és tették: a születő jogállam nagy dicsőségére.

Az állambiztonsági „örökség” már-már tragikomikus színekben mutatkozott meg abban a jegyzőkönyvben, amely az ad hoc Bizottság tagjainak vitáját rögzítette. A törvénysértő megfigyelési anyagok, jelentések csatolásának dilemmájába kibogozhatatlanul belegabalyodtak a Bizottság tagjai. Némileg sarkítva, abból az egyszerű okból, hogy egyesek pártolták volna a jelentések közreadását – kivéve azokat, amelyek saját pártjukra, politikai oldalukra nézve hátrányosak lehettek volna. Leghevesebben a szabad demokratákat képviselő Tamás Gáspár Miklós berzenkedett a közreadás ellen, mivel valótlannak tartotta az állambiztonsági értékelést a párt kétes pénzügyeiről. De mások sem lelkesedtek a túlzott nyilvánosságért, így aligha tudhattak volna közös nevezőre jutni. Viola Károly (független) erre elég kendőzetlenül rá is mutatott: *„Te mondtad azt valamelyik nap, hogy mindenki bizonyos szempontból a saját pártja szemüvegén át nézi ezt a dolgot. Ez egy természetes dolog. Én nem voltam soha párttag. Abból indulok ki, hogy volt egy botrány. A botrány során, ugye, olyan dolgok kerültek elő, hogy a BM ezt csinál, azt csinál – ami bebizonyosodott, hogy igaz –, és ebből a kormány tagjai ezt profitálnak, azt profitálnak. Tehát végül is ez az állítás. Én elhiszem neked, hogy ez az SZDSZ-nek, vagy egy-két pártnak kellemetlen, de hát most fel lett dobva a labda. Nem érted? Lehet, hogy nem jól mondom. Szóval onnan indult ki, hogy kirobbant a botrány. Az SZDSZ ezt kidobta. Most nekem erről van egy speciális véleményem: hogy a Végvári ezt jól csinálta, az természetes dolog. Ugye az jött*

⁷⁰ Állambiztonsági játszmák 9.o.

ki a botrányon keresztül, hogy a BM ezt meg azt meg amazt csinálja. Bebizonyosodott, hogy igaz. Az is benne volt azért ebben a botrányban, hogy az ilyen vizsgálatoknak az eredményét ilyen politikus kapja, olyan politikus kapja, amolyan politikus kapja. Tehát egyszer ez volt a feldobott labda. Ezt azért valahogy úgy kell kezelni, hogy akkor most ha ebből születik egy olyan döntésünk, ami kellemetlen az SZDSZ-nek, vagy az MDF-nek, vagy az MSZMP-nek, vagy bárkinek – hát születik. Mert született a kormánynak is. Mert végül is nem jó fényt vetett ez az egész dolog rá. De hogy mennyire rossz ez a fény, hát bizony ilyenkor nyelni kell egyet.”⁷¹

Joggal merül fel a kérdés: volt-e realitása annak, hogy az első szabad választás után a korábbi hálózatokat bárki is – szervezeten belülről vagy kívülről – rejtett nyomásgyakorlásra és politikai folyamatok befolyásolására használta? A kimerítő válasszal a történetkutatás adós maradt. Az operatív műveletek és játszmák céljára a zsarolhatóság megőrzött, kimentett bizonyítékaira Bajcsi főhadnagy is felhívta rá a Bizottság figyelmét: „[...] az alosztályvezető korábban elméleteket gyártott arról, hogyan kívánja ő majd átmenteni ezeket az anyagokat. Túlélési ideológiákat és elméleteket gyártott, amiket én mindig is komolytalannak tartottam. Azt mondta, hogy ezeket...vegyük majd ki a dossziéból – ami ezek szerint meg is történt –, és ő majd a belső zsebébe teszi, hiszen ezek nagyon kis helyen elférnek. Aztán amikor azt mondják... hogy álljak fel a székemből, akkor természetesen megteszem, de hogy kikkel foglalkoztunk, az itt marad.”⁷² Mi mindent tüntethettek el a dossziékból? Bajcsi főhadnagy válasza alapján elsősorban a hálózati személyek kérdőívét, amelyen szerepeltek az illető teljeskörű azonosítására alkalmas személyes adatai, a fényképével együtt.⁷³

Figyelemreméltó ebből a szempontból a korábban már idézett *Javaslat a folyamatban lévő ügyek, foglalkoztatott hálózatok és a felgyülemlett operatív és hálózati irattári anyagok felülvizsgálatáról* című munkaanyag következő része is, amely meghatározta azokat a feladatokat, amelyeket az első szabad választás küszöbén, a III/III-as Csoportfőnökség vezetése végrehajtandónak tartott:

⁷¹ Ogy IL-E gyűjtemény BB-0037/1990. (1990.február 27.) A munka befejezésének megbeszélése 38.o

⁷² Ogy IL E-gyűjtemény BB-031/1990. (1990. február 15.) Bajcsi István főhadnagy meghallgatása 72.o.

⁷³ uo. 73.o.

„1/ Foglalkoztatott hálózatok.

a/ Az alosztályok vezetői vizsgálják meg, kik azok a hálózatok, akik személyük, foglalkoztatási területük, hírszerző lehetőségük miatt fokozottabb védelmet igényelnek. E hálózatok titkosításáról 1989. november 30-ig gondoskodni kell. A titkosított hálózatok adatainak törlésére a szakszolgálatok felé is intézkedni kell 1989. december 31-ig.

b/. Ellenőrizni kell a hálózatok lejelentett /6/a/ kapcsolatait. Közülük csak azokat szabad meghagyni, akik az új illetékesség szerint is folyamatban levő ügghöz kapcsolódnak.

c/ A hálózatok »B« dossziéját ellenőrizni kell, s abból minden olyan anyagot ki kell szedni és megsemmisíteni, amely konkrét ügyre utal. A »B« dossziéból a Külügyi Osztály által már ellenőrzött nyugtákat is ki kell szedni és megsemmisíteni, ha az konkrét ügyre utal. E nyugtákról az ügy feltüntetése nélkül listát kell készíteni, melyet a központi szervnél az alosztály vezetője, területi szervnél az osztály vezetője láttamoz.

A »B« dossziében a tanulmányozás, beszerzés során keletkezett anyagok, pénzbeli juttatások listája, ellenőrzési anyagok, feladattervek, magatartási vonalak maradhatnak.

d/ Minden »M« dossziét felül kell vizsgálni, és a már megszüntetett, valamint az operatív értékkel nem rendelkező anyagokat meg kell semmisíteni. Szükség esetén az egész dosszié megsemmisítendő.”⁷⁴

Kérdés, hogy az SZT-tisztek aktáiból, amelyeket a BM Külügyi Osztályán tároltak, miért látták szükségesnek kiemelni és megsemmisíteni azokat a nyugtákat, amelyek konkrét ügyekre utaltak? Melyek lehettek ezek a konkrét ügyek? Milyen célból szándékoztak ezekről a nyugtákról „feltűnés nélkül” listát készíteni? Ha nem is bizonyítékul, de támpontul szolgálhatnak a III/III-as Csoportfőnökség 1988-89-es parancsnoki értekezleteinek a jegyzőkönyvei. Figyelemreméltó, hogy néhány hónappal az első szabad választás előtt, a III/III-as Csoportfőnökségen belül új típusú hálózat felállítását tervezgették: „[...] az ellenzékkal évtizedekig »együttélő« hálózati kontingens a cél. [...]. Olyan ütőképes, hosszútávra épített hálózati kontingenst kell kifejleszteni, amely képes a legnehezebb operatív feladatok

⁷⁴ ÁBTL 1.11.1. ÁBMHT 163.d. Javaslat a folyamatban lévő ügyek, foglalkoztatott hálózatok és a felgyülemlett operatív és hálózati irattári anyagok felülvizsgálatáról, 1989. október 16.

(kombinációk, játszmák, akciók részfeladatai) ellátására.”⁷⁵ Az utolsó évben egyébként 61 új beszervezést hajtottak végre és a munkabeszámolóban elégedetten állapították meg: „Hálózatainknak – zömmel operatív kombinációkban – többségében újszerű feladatokat kellett végrehajtaniuk[...] A szervezetekben elfoglalt pozíciókból fakadóan önállóan kellett adott helyzetekben dönteniük [...] sikerült a legérzékenyebb területeken pozícióba kerülniük.”⁷⁶ Vagy: „Az állami, társadalmi, politikai életben végbemenő jelentős változások miatt megnőtt az SZT tisztii állomány jelentősége és felelőssége az operatív munkában, ezért ki-képzésüket, felkészítésüket egyénileg meghatározott tervek szerint folytatjuk.”⁷⁷ Szintén 1989. december végéről: „a jelenlegi és prognosztizálható körülmények között az SZT-állomány felértékelődött. [...] A jövőben nem a foglalkozáshoz, munkahelyhez, beosztáshoz kötött személyek bevonása lesz célszerű, hanem szellemi szabadfoglalkozású, »szabadúszók«, akiknek a kötöttségek nélküli mozgás lehetővé teszi az éppen szükséges politikai image kialakítását.”⁷⁸ Az ellenzékkel évtizedekig együtt élő hálózati kontingens? A jogállam évtizedeiben? Vagy még mindig nem hitték el, hogy a demokratikus fordulat valóban végbemehet? Az 1989. június 22-én zajló tanácskozáson például – hat nappal az 1956-os forradalom mártírjainak újratemetése után – így fogalmaztak: „e kérdéskörhöz szorosán kapcsolódik a szigorúan titkos tisztii állomány, amelynek nagy valószínűséggel az eddiginél sokkal nagyobb szerepe lesz, ha jól kiépített, nagyon széles területet tud átfogni. A hivatásos állományból történő kihelyezéseket végleg meg kell szüntetni. A jövő útja, hogy a civil életből, megfelelő felkészültségű, funkcióban lévő, hozzánk pozitívan viszonyuló embereket nyerjünk meg és próbáljuk valamilyen módon, főként a tehetsége által »megfuttatni«, s így a nekünk megfelelő helyzetbe hozni. Természetesen nem valószínű, hogy a következő években »bíboros« szt-tisztünk lesz, de ezen a területen sem kell elvetni ezt a lehetőséget. Mindenesetre rendkívül körültekintőnek kell lennünk, mert egyetlen dekonspiráció olyan zűrzavart okozhat, amelyet nehezen tudnánk kompenzálni.”⁷⁹ Vagy: „[...] nagyon fontos, hogy ne azokból az operatív tisztekből növeljük a létszámot,

⁷⁵ Munkaterv a BM III/III. Csoportfőnökség 1988. évi feladataira, 1988. január 7.

⁷⁶ ÁBTL 1.11.1. ÁBMHT 163.d. Jelentés a BM III/III. Csoportfőnökség 1988. évi munkájáról, 1989. január 13.
⁷⁷ uo.

⁷⁸ ÁBTL 1.11.1. ÁBMHT 163.d. Értékelő jelentés a Belső Biztonsági Szolgálat 1989. évi munkájáról, 1989. december

⁷⁹ ÁBTL 1.11.1. ÁBMHT 163.d. Emlékeztető a BM III/III-1. Osztály 1989. június 13-i értekezletéről, 1989. június 22.

akiktől meg akarunk szabadulni és betesszük őket valamilyen állásba, ahol mindenki tudja, hogy az állambiztonságtól jöttek. Az ilyen állomány nem szt-állomány, hanem egy groteszk, nevetséges szituáció. Ezzel szemben abból kell kiindulni, hogy a kinevezésre tervezett, tehetséges, hozzánk pozitívan kötődő ember olyan legyen, aki ízig-vérig állambiztonsági emberré válhat, akit ebben a minőségében a kapcsolattartóján kívül mást nem ismer.”⁸⁰ Az 1989. évi munkabeszámoló már az „új idők új dalainak” megfelelően a Belső Biztonsági Szolgálat elnevezést használta. Az elnevezés változott, a célkitűzés azonban visszaköszönt: „Országos viszonylatban megállapítható, hogy a hálózatok többsége továbbra is hajlandó az együttműködésre, magáévá tette a biztonsági szolgálat új koncepcióját [...] segítségükkel elérhető volt, hogy valamennyi jelentős szerveződésben mélységi információszerzésre képes a szolgálat.[...] Fontos feladata a különböző aktív társadalmi csoportokban bevezetett hálózatoknak a befolyásolás, a szélsőséges elképzelések tompítása, leszerelése, eltérítése. [...] Előbbre kell lépni a kiválasztó, tanulmányozó, beszerző munkában annak érdekében, hogy a hálózati kontingens olyan kvalifikált, mélységi információszerzésre alkalmas személyekkel bővüljön, akik az alkotmányellenes, törvénysértő cselekmények felderítésén túl alkalmasak és képesek a szélsőséges elképzelések leszerelésére, a kívánatos hatás gyakorlására.”⁸¹

A III/III-as Csoportfőnökség parancsnoki értekezletén, az 1989. június 5-én elhangzó, összegzés legalább is elgondolkodtató: „Nagy és fontos feladat, hogy a megtartás, a megerősítés érdekében világossá tegyük a hálózati kontingens számára, hogy ha valaha, akkor most teljes érdekazonosság fűz össze bennünket. Most tehetjük a legtöbbet, hogy a jogállamiságba való demokratikus átmenet békés körülmények között, az MSZMP vezetésével valósuljon meg. Ha nem így lesz, akkor kell félni attól, hogy a titkok kikerülnek. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy »egy csónakban evezünk«.”⁸²

A rendszerváltást követő években, a tervezett „megfuttatások” haszonélvezőibe és a tervezett lejáratások elszenvedőibe lépten-nyomon beleütköztünk. Ezek

⁸⁰ ÁBTL 1.11.1. ÁBMHT 163.d. Emlékeztető a BM III/III-2. Osztály 1989. június 22-i értekezletéről, 1989. június 22.

⁸¹ ÁBTL 1.11.1. ÁBMHT 163.d. Értékelő jelentés a Belső Biztonsági Szolgálat 1989. évi munkájáról, 1989. december

⁸² ÁBTL 1.11.1. ÁBMHT 58.d. Emlékeztető az 1989. június 5-i parancsnoki értekezletről, 1989. jún. 8.

a befolyásolás eszközeiként szervesen összetartoztak, egymást feltételezték és erősítették, hiszen ha hiteles embereket egyszerű agyonhallgatással vagy aktív lejáratással sikerült a közélet és a nyilvánosság partvonalán kívülre szorítani, a hálózati kombinációk szempontjából kulcsfontosságú személyeket pedig könnyebben lehetett felemelni és pozíciókba helyezni. Ezeknek a befolyásoló műveleteknek a megvalósításához elsősorban a média nyújtott nélkülözhetetlen terepet: a megfuttatottakból „hősök”, „sztárok”, média-celebek és politikai megmondó-emberek lettek, a kiszorítottak és lejáratottak pedig aligha tehettek mást, mint hogy sértődötten vagy sztoikusán elfogadják a méltánytalanságot és tudomásul veszik frusztrált helyzetüket.

A rendszerváltást követően a régi hálózat emberei, ügynökök, titkos munkatársak, társadalmi kapcsolatok között vélhetőleg bőven akadtak olyanok, akik a megváltozott körülmények között sem élhettek szabadon visszanyert szabadságukkal, mivel tartaniuk lehetett attól, hogy a kompromittálásukra továbbra is alkalmas dokumentumok Damoklesz kardjaként lebeghetnek a fejük fölött. A zsarolhatóság továbbélő kérdése az ad hoc bizottsági meghallgatások visszatérő témája volt, ami persze egyben a paradox önmentés kényelmes lehetőségét nyújthatta az állambiztonsági vezetők kezébe: „[...] *mi biztosít engem, meg másokat, akik a szolgálatért felelősek, hogy valaki nem fog ismételtén a hóna alá egy-egy dossziét [...] és nem sétál el valamelyik párthoz, valamelyik politikai mozgalomhoz vagy sajtóorgánumhoz*”⁸³ – tette fel a kérdést Ilcsik Sándor. Bizonyos, hogy a rendszerváltás idején a zsarolhatóság keresztjét sokan hordozták és cipelték magukkal...

Az állambiztonsági szolgálatok egykori hálózati térképe napjainkban sem vált teljességgel átláthatóvá. A megválaszolatlan kérdések velünk maradtak, például ismereteink vakfoltjairól, homályban hagyott kapcsolatokról, dezinformációs játsszmákról, a titkokra rátelepült legendákról és a mérgező örökség évtizedekre nyúló terheiről és talányos következményeiről.

⁸³ OGY IL E.gyűjtemény BB-0021/1990 (1990.február 8.) Ilcsik Sándor belügyminiszter-helyettes meghallgatása 51.o.

„Az az idő, amikor a terrorizmust értelemszerűen úgy különíthettük el, mint valami korlátozott társadalmi jelenséget, amellyel a rendőri erők és a biztonsági szervek elboldogulnak, régen elmúlt...”

Idézet egy holland terrorelhárítótól

02

**BIZTONSÁG-
KUTATÁS**

BÁCS ZOLTÁN GYÖRGY

Külföldi terrorszervezetek jelenléte és tevékenysége Latin-Amerikában

Az argentinai zsidó szervezetek elleni merényletek óta eltelt több mint húsz év alatt Latin-Amerikából nem érkezett híradás megrázó erejű, sok áldozattal járó, a terrorizmus jellegzetességeit mutató cselekményekről. A csend azonban csak látszólagos. Míg a felszínen a terrorizmus közismert epicentrumában, a Közel- és Közép-Keleten kialakult egy sajátos „para-terrorisztikus”, tehát a terrorizmus perifériáján mozgó, lokális erőszakcselekményekkel tarkított dinamikus status quo, a terrorcselekmények elsődleges műveleti területe a térségen kívül került és Európába tevődött át. A csendes Latin-Amerika szerepe más szempontból vált érdekessé és értékessé.

Több összetevője is van annak, hogy miért nem alakult ki az amerikai kontinens déli részén a közel-keletihez hasonló terrorhelyzet:

1. A közel- és közép-keleti konfliktusok kialakulásában elsődleges szerepe a konfliktus jelenkori rendezésében tevőlegesen, politikai, katonai és pénzügyi eszközökkel is részt vállaló országoknak, nagy- és középhatalmaknak volt. Latin-Amerika országai a közel- és közép-keleti konfliktusrendszer történelmi gyökereitől és XIX-XX. századi eszkalálódásától távol maradtak.

2. A közel- és közép-keleti politikai, geopolitikai, gazdasági, katonai és társadalmi-kulturális tényerés harcaiból Latin-Amerika országai kimaradtak, olyan cselekmények nem köthetők hozzájuk, amit a térség iszlám kultúrájának vallási, szellemi tudatának csorbításaként lehetne felfogni, értékelni.
3. Latin-Amerika országai nem rendelkeznek olyan méretű gazdasági érdekeltségekkel a térségben, amelyek szükségessé tennék a nagyobb politikai befolyás megszerzését az érdekeik tartós védelme érdekében. Egy ilyen gazdasági és politikai jelenlét a közel- és közép-keletéhez hasonló, évtizedek óta folyamatosan radikalizálódó térségben óhatatlanul erőszakcselekményekbe, terrorakciókba torkollott volna vagy torkolna, mégpedig a térségben szerepet vállaló latin-amerikai országok területén, vagy érdekeltségei ellen.
4. Latin-Amerika lakosságának római katolikus többsége miatt – mindamellett, hogy jelentős iszlám kisebbség is él a kontinensen – nem alakult ki, és nincs is jelen vallási-kulturális antagonizmus. Ebből következően nem létezik vallási alapú, a radikalizálódást gerjesztő, polarizáló tényező. A vallás védelmét programként hirdető terrorszervezet nincs a kontinensen, terrorcselekmény előkészülete pedig gyakorlatilag gyökértelen.

SZERVEZETI SZINTŰ JELENLÉT LATIN-AMERIKÁBAN

Ha nincs is esély a közel- és közép-keleti gyökerű terrorizmus műveleti területévé tenni Latin-Amerikát, ennek ellenére jelen vannak ott külföldi, elsősorban az iszlám sajátos, erőszakos értelmezésén alapuló terrorszervezetek? A válasz sajnálatosan pozitív: igen, jelen vannak.¹ Közülük is kiemelkedik az elmúlt évtized terrorcselekményeiben az egyik legfontosabb szerepet játszó szervezet,

¹ Megjegyzendő, hogy más nemzetközileg ismert, de tevékenységükben és műveleti területükben lokális, ám kapcsolataik tekintetében több kontinenset is érintő terrorszervezetekhez köthető személyek szintén megtalálhatók Latin-Amerikában. Ilyen például a „Baszkföld és Szabadság” (Euskadi ta Askatasuna, ETA), amelynek tagjai több alkalommal is kaptak kiképzést Líbiában, Libanonban és Nicaraguában. Az ETA néhány tagja feltételezhetően Kubába és Mexikóba utazott, míg mások Dél-Amerikában lettek menedéket. Az ETA tagjai műveleteket hajtottak végre több más európai országban, Franciaországban, Belgiumban, Hollandiában, Nagy-Britanniában, Németországban és Portugáliában. Néhányukat ezekben az országokban felelősségre is vonták. Lásd: Country Reports on Terrorism 2007, United States Department of State Publication Office of the Coordinator for Counterterrorism 2008. április 275. o. <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/105904.pdf> (továbbiakban: CRT 2007)

a Hezbollah.² A szervezet jelenléte a kontinensen nem új keletű. Alapvető különbség tapasztalható – befolyásszerzési stratégia tekintetében – a közelmúlt egyik leghírhedtebb szervezetének módszereivel összehasonlítva. Az Iszlám Állam célja a középkori modellen alapuló, jelenkori politikai határokon átnyúló, azokat meghaladó, a különböző földrajzi területeken tevékenykedő, de a kalifátus eszméjét követő, vezetőjének hűséget fogadó csoportokat egységesítő, vallási, ideológiai alapokon nyugvó politikai szervezet megalapozása, igazgatási, védelmi és gazdasági rendszerének kialakítása. Ennek eszközei a „pókháló” hálózati elvén épülő, helyi terroriszervezetek által autonóm módon kiválasztott célok ellen végrehajtott, illetve erőszakos területfoglaló, lakossági csoportok elleni terrorcselekmények voltak. Az erőszakosság egyik oka a behódoló területek folyamatos, gyors gyarapítása iránti igény, illetve az ezzel járó gazdasági-pénzügyi potenciál növelésének igénye volt. Ezzel szemben a Hezbollah lassú, az adott országok gazdasági, politikai és pénzügyi realitárait figyelembe vevő, arra építő térnyerése, behatolása és helyzetének megszilárdítása a gazdasági életben politikai stratégiát követ. Ennek célja a Hezbollah nemzetközi téren folytatott tevékenységének anyagi, pénzügyi, logisztikai és technikai támogatása, vagyis nem pusztán a terrorizmus hagyományos értelemben vett finanszírozásában való tevékeny részvétel, hanem az egyes „gazdatest” országok gazdasági, pénzügyi, ipari, mezőgazdasági, lakossági és közszolgáltatási, illetve közellátási rendszereit a szervezet céljai érdekében hosszú távon, folyamatosan felhasználni. Nyilvánvaló, hogy a Hezbollah (vagy bármely más terroriszervezet), bármelyik ország gazdasági, pénzügyi rendszerébe való integrálódásának természetes következménye, velejárója a politikai befolyás, illetve érdekérvényesítés hatékonyságának növekedése. Pontosan ez az új szerep, amelyet Latin-Amerika a nemzetközi terrorizmusban játszhat, ez az új veszély, amelyet a terrorizmus Latin-Amerikára rákényszeríthet. Ha Latin-Amerika nem ismeri fel ezt a veszélyt, ha nem képes megtalálni az ellenállás, a terrorizmus elleni harc új módszereit a partnerországokkal együtt, olyan fenyegetettséggel néz szembe, olyan helyzetbe hozza magát, amit legjobban a terrorizmus általi gyarmatosításként lehet jellemezni.

² A Hezbollah, vagy „Allah Pártja”, vagy „Isten Pártja” bejrúti székhelyű, hivatalosan 1985-ben alapított, síita iszlám irányzatú, Irán által támogatott terroriszervezet, melynek több képviselője van a libanoni parlamentben is. A Hezbollah nem egy hagyományos terroriszervezet. Politikai tapasztalatokkal és gyakorlattal rendelkező, törvényhozási és igazgatási feladatokat is ellátni képes szervezet, ezek miatt számít különösen veszélyesnek. A szíriai konfliktusban való szerepvállalása pedig újabb bizonyítéka a szervezet regionális hatalmi, illetve régió kívüli aspirációinak.

A RADIKÁLIS ISZLÁM CSOPORTOK MEGJELENÉSE LATIN-AMERIKÁBAN

Vizsgáljuk meg, hogyan telepedtek meg radikalizálódásra fogékony iszlám csoportok Latin-Amerikában, a XX. század közepén és második felében! Az 1948-as első arab-izraeli háború következményeként több, jelentős létszámú csoport érkezett az úgynevezett hármass határ, Paraguay, Brazília és Argentína határkörzetébe. Az akkor befogadott menedékkérők leszármazottai mára mintegy 25 ezer főt számláló közösséget alkotnak. 2007-ben, az al-Kaida tevékenységének időszakában, amikor az Iszlám Államnak még nem létezett és nem is látszott elsődleges kérdésnek a terrorizmus stratégiai bázisainak kiépítése, a beépülés távoli kontinensek gazdasági-pénzügyi, kereskedelmi struktúráiba, az NBC News és a Telemundo – a Hezbollah által üzemeltetett – kiterjedt csempészhálózatot fedett fel a térségben.

Amerikai szakértők szerint a hármass határ vidékén uralkodó állapotok, a mérhetetlen korrupció, az ellenőrizetlen határmenti utas-, áru- és pénzforgalom különösen nagy veszélyt jelent az Egyesült Államok biztonságára is. A térségből játszni könnyedséggel, több átszállással el lehet jutni az Egyesült Államok és Mexikó határára, ahonnan – a mexikói szervezett bűnözési struktúrák segítségével – be lehet szivárogni, és bármilyen árut, robbanóeszközt, vegyi, biológiai vagy más tömegpusztító fegyvert vagy akként használható eszközt be lehet juttatni az Egyesült Államokba. A határátlépés motorkerékpárral gyakorlatilag ellenőrzésmentes Paraguayból Brazíliába és vissza. Az átkelés nagyobb járművekkel sem sokkal bonyolultabb. Ha tekintetbe vesszük, hogy a Paraguayban, illetve a Brazíliában élő Hezbollah militánsok kiválóan beszélnek spanyolul vagy portugálul, rendelkeznek a két ország valamelyikének állampolgárságával, és így útlevelével is, akkor belátható a veszély mértéke, hiszen mozgásuk az országok határain túl is észrevétlen maradhat.

A Hezbollah tagjainak szabad utazása nemcsak az Egyesült Államok biztonságára jelent veszélyt, de emiatt az Európai Unió tagországai, így Magyarország sincs biztonságban. Az Európai Unió tagországainak, köztük hazánknak is vízumentességi megállapodása van a latin-amerikai országok legtöbbszörével, így Paraguay-jal, Brazíliával, Argentínával és Mexikóval is. Ezért ha a Hezbollah latin-amerikai háttérszervezete (a libanoni központ utasítására, vagy önállóan) európai logisztikai pontokat,

legális kereskedelmi, vendéglátóipari, idegenforgalmi vagy más vállalkozásokat akar létrehozni olyan uniós tagországokban, ahol korábban nem hajtottak végre terrorcselekményeket – ennek következtében a lakosság biztonságtudatossága alacsony –, a felderítés hosszabb időt és nagyobb erőforrásokat vehet igénybe.

Súlyosbítja a helyzetet az a hármaskörre jellemző állapot, hogy az ott tapasztalható viszonyok kialakításában és fenntartásában meghatározó szerepe van a nemzetközi és nem csupán latin-amerikai, hanem a közel- és közép-keleti konfliktusövezetben gyökerező szervezett bűnözésnek. A különböző háttérű és kötődésű szervezett bűnözői csoportok – elsődlegesen – a hálózati elvek alapján működnek saját érdekszférájukon belül, de kialakították a csoportok közötti kapcsolattartás konspirált rendszerét. A Hezbollah-hoz köthető hálózat a kialakított kereskedelmi, vendéglátóipari, turisztikai és utazási cégek hálózatán keresztül jelentős pénzügyi eszközöket juttathat el a libanoni Hezbollah központnak, illetve máshová, ahol a műveleti költségek fedezése, vagy épp a logisztikai bázis kiépítése, esetleg alvó tartalékok képzése miatt nyomon nem követhető fizetőeszközökre lehet szükség. Ezt erősíti meg az Egyesült Államok Külügyminisztériumának 2007-es Országjelentése a terrorizmusról: „[...]there were no known operational cells of Islamic terrorists in the hemisphere, although pockets of ideological sympathizers in South America and the Caribbean lent financial and moral support to terrorist groups in the Middle East”.³ ([...] nem voltak ismert iszlamista terrorista sejtek a féltekén, bár dél-amerikai és karibi ideológiai szimpatizánsok zsebéből pénzügyi és erkölcsi támogatást nyújtottak közel-keleti terrorista csoportoknak. [Fordította a szerző])

Időközben a Központi Hírszerző Ügynökség véleménye is megváltozott a latin-amerikai terrorizmusról, illetve a Hezbollah-ról.

A CIA Központi Hírszerzési Igazgatójának, Porter Rosznak, az Egyesült Államok Szenátusa Hírszerzési Bizottsága előtt a terrorizmus jelentette 2005. évi kihívásokról elmondott beszédében a legjelentősebb veszélyforrásnak az al-Kaidát mint egy szélesebb szunnita, dzsihadista mozgalom részét említette. Latin-Amerikában csak a Kolumbiai Forradalmi Fegyveres Erők (FARC) szerepel nevesítve a dokumentumban. A Hezbollah-ról a CIA csak annyit írt, hogy habár leginkább

³ CRT 2007 146.o.

Izraelre összpontosít, de döntés esetén gyorsan végrehajthat halálos támadásokat amerikai érdekek ellen.⁴

Az amerikai Külügyminisztériumnak a 2008-ban publikált 2007-es Országjelentésére hivatkozva Shannon Caudill ezt írja a Hezbollahról: „*Hizballah remains the most technically capable terrorist group in the world.*”⁵ (A Hezbollah továbbra is a legnagyobb technikai képességekkel rendelkező terrorista csoport a világon. [Ford.: a szerző]) Majd kiegészíti: „[...] *has established cells in Europe, Africa, South America, North America, and Asia*”.⁶ ([...] sejteket hozott létre Európában, Afrikában, Dél-Amerikában, Észak-Amerikában és Ázsiában. [Ford.: a szerző])

A hármás határ térségéről a Külügyminisztérium Országjelentése hozzáteszi: „*The United States remained concerned that Hizballah and HAMAS sympathizers were raising funds in the TBA by participating in illicit activities and soliciting donations from sympathizers within the sizable Muslim communities in the region. There was no corroborated information, however, that these or other Islamic extremist groups had an operational presence in the TBA.*”⁷ (Az Egyesült Államokat továbbra is aggasztja, hogy a Hezbollah és a Hamasz szimpatizánsai pénzt gyűjtöttek a hármás határ térségében /Tri-Border Area, TBA/ azzal, hogy törvénytelen tevékenységet folytattak és adományokat kértek a szimpatizánsoktól a térség jelentős iszlám közösségében. Ugyanakkor nem volt ellenőrzött adat ezek, vagy más szélsőséges iszlamista csoportok műveleti jelenlétéről a hármás határ térségében. [Ford.: a szerző])

Paraguay rendelkezik a legkevésbé megbízható terrorelhárítási struktúrával a hármás határ térségében. Ennek egyik oka, hogy hiányzott a terrorfinanszírozást kriminalizáló jogalkotás, nem volt ezt büntető törvény. Jellemző eset Kassem Hijazi, a Hezbollah paraguayi állampolgárságú, feltételezett pénzmosójának pere. Ennek során 113 más üzleti vállalkozással, 42 más személlyel együttműködve

⁴ Senate Select Committee on Intelligence, Testimony of Director of Central Intelligence Porter J. Goss, „Global Intelligence Challenges -Meeting Long-Term Challenges with a Long-Term Strategy” 2005.02.16. https://www.cia.gov/news-information/speeches-testimony/2005/Goss_testimony_02162005.html

⁵ Shannon W. Caudill: Hizballah Rising: Iran's Proxy Warriors In.; Joint Force Quarterly, 49. kiadás 2008. április 128.o. <https://ndupress.ndu.edu/portals/68/Documents/jfq/jfq-49.pdf>

⁶ uo.

⁷ CRT 2007 148.o.

hosszú ideig nem fizettek adókat sem tetemes jövedelmük, sem alig felmérhető, de legalábbis a hozzájuk köthető vagyon után Paraguayban. Az országra, illetve a térségre jellemző módon a bírói szakaszban kizárták a vád legfontosabb bizonyítékát, és így felmentették mind a 43 vádlottat. Egy másik feltételezett, terrorista szervezeteknek pénzügyi támogatást gyűjtő személy – Hatim Ahmad Barakat – esetében a hat éves szabadságvesztést a fellebbezési eljárás során a bíróság három évre csökkentette.⁸

Nem egyedi esetről van szó, ez egy összetett jelenség. A 2008 óta eltelt időszakban a jelenség megerősödött, állandóvá vált, beépült a határvidék mindennapjaiba. Meggyökeredzése a társadalmi és kulturális élet periferiáján, de a gazdasági tevékenység sűrűjében (olyan kulcspozíciók megszerzésével, amelyek révén a választók elérhetők és befolyásolhatók) nem pusztán a paraguayi nemzetbiztonság számára, de a térség egészére és áttételesen a nemzetközi koordinált terrorrelenes fellépésre is fokozatosan növekvő, kifejezett veszélyt jelentenek.

Figyelemre méltó bizonyítéka Irán diplomáciai fedéssel végrehajtott lassú, sok területre kiterjedő behatolása Latin-Amerikába – amire az amerikai hatóságok nem fordítottak elég figyelmet –, hogy 2006 és 2013 között Teherán 11 új nagykövetséget és 17 új iszlám központot nyitott a kontinensen. A Hezbollah már nem csak a hármashatár térségében, de Mexikóban is kiépített bázisokat: például széleskörű, kiterjedt együttműködést folytat a mexikói drokartellekkel. Miután a terror szervezet egyre közelebb került az Egyesült Államok területéhez, illetve megnyíltak előtte a kartellek által használt, az Egyesült Államok területére vezető tranzitcsatornák, az amerikai hatóságok fontos lépést tettek: Barack Obama elnök 2012. december 28-án aláírta az „Irán elleni lépések a Nyugati Féltekén” törvényt. Egy héttel korábban vették őrizetbe Wassim El Abd Fadelt, a Hármashatár térségének egyik legnagyobb használtautó-kereskedőjét, aki a chilei Qureshi testvérektől vásárolt és forgalmazott használt autókat. A Qureshi fivérek legnagyobb szállítói és üzletfelei pedig az Egyesült Államok nyugati partvidékén, Kaliforniában találhatóak. A nekik vételárként legálisan átutalt összegekből könnyen és legálisan létre lehet hozni olyan tartalékokat, amelyek a Hezbollah amerikai területen folytatandó tevékenységének finanszírozására szolgálnának.

⁸ uo. 166. o.

Abd Fadel a térség bankjaiból 50 és 200 ezer dollár közötti összegeket utalt át rendszeresen a Hezbollah törökországi és szíriai bankjainak.⁹ Az ellene felhozott vádak között az embercsempészás, fegyver- és drogcsempészás, pénzmosás, hamisítás, hang- és videofelvételek illegális másolatainak forgalmazása is szerepelt. A Libanonból származó, paraguayi állampolgár Abd Fadel letartóztatására jogalapot szolgáltatott, hogy néhány nappal korábban Franciaországban letartóztatták Néli-da Raquel Cardozo Taboada 21 éves paraguayi drogfutárt, aki 1100 gramm kokaint akart a gyomrában Lengyelországba átcsempészni. Cardozo Taboada kihallgatása során azt vallotta, a csempészést Abd Fadel és paraguayi felesége, Nancy Noemí Duarte de Fadel megbízásából vállalta, cserébe háztartási alkalmazotti állást ígértek neki Varsóban. A paraguayi hatóságok szerint 2011 után Abd Fadel vette át annak a hálózatnak az irányítását, amelynek korábban is dolgozott, és amelyiket a paraguayi hatóságok lefejeztek még 2011-ben. A hálózat korábbi, ismertté vált vezetőjét, Moussa Ali Hamdant, libanoni-amerikai kettős állampolgárt, 2011-ben kiadták az Egyesült Államoknak, ahol terrorizmus finanszírozásának vádjával állították bíróság elé. Hamdan ellen a 31 vádpont között orgazdaságért is eljárást indítottak. Ő volt az, aki 1700 darab mobiltelefont, 400 darab Sony PlayStation2-t és több használt autót is vásárolt azt követően, hogy az amerikai tisztviselők felhívták a figyelmét arra, hogy az általa kifizetett összegeket a Hezbollah támogatására fordítják. Két másik bűntársát, Amer Zoher El Hossnit és Nemir Ali Zhayter-t egy évvel korábban adták ki az amerikai hatóságoknak és állították őket bíróság elé kábítószer-kereskedelemért. Az előbb említett paraguayi állampolgár, Fadel tevékenységének jövedelmezőségét mutatja, hogy szülővárosában, Toulaine-ban háza csak néhány méterre található a Hezbollah korábbi erősembere, a Damaszkuszi Harcosok szunnita csoport által 2004-ben kivégzett Ghalab Awali egykori lakásától.¹⁰

A hálózat kiterjedésére, aktivitására és hosszan tartó beépülési folyamatára jellemző, hogy az Egyesült Államok Államkincstára a Hezbollahot támogató intézmények listájára már 2006-ban felvette a Ciudad del Este-ben található Galeria Pagé bevásárló központot, valamint a Casa Hamza-t. Intézmények, kereskedelmi egységek

⁹ Police: Lebanese expat transferred \$50K-\$200K per deposit to fund terrorist training, 2013.01. 29. <https://moneyjihad.wordpress.com/.../police-lebanese-expat-transferre>, Marta Escurra: Paraguay: Alleged Hezbollah Financier Detained, 2013.január 24. https://web.archive.org/web/20130206161912/https://infosurhoy.com/cocoon/saii/xhtml/en_GB/features/saii/features/main/2013/01/24/feature-01

¹⁰ uo.

mellett természetes személyek is felkerültek a listára. Ezek között volt a Casa Hamza-hoz tartozó kilenc személy, aki a térségben dolgozott, továbbá tíz arab nemzetiségű személy, hárman a Baraka családból és ketten a Fayed családból. Mohammad Yousif Abdallah-ot, akiről már 2010-ben is tudták, hogy nyíltan a Hezbollah regionális vezetője a hármastárs térségében, távollétében vették fel a listára.

Az Abd Fadel elleni akcióhoz kapcsolódva művelethez kapcsolódva hozták nyilvánosságra egy már korábban elindított hírszerzési művelet eredményeit. Abd Fadel csak egy eleme volt a Ciudad del Este-ből irányított, rendkívül kiterjedt csempészhálózatnak. 2011 decemberében a Forex Cambios pénzváltóház egyik volt adminisztrátora tett vallomást a hatóságoknak. Az első vádemelésre 2012 márciusában került sor, amikor a Kínai Népköztársaság egyik állampolgárát helyezték vád alá. A vizsgálat megállapította, hogy a megelőző két év során a váltóház a pénzváltásból, a kereskedelmi vállalkozások befizetett összegeiből, illetve hamis pénzügyi okmányokkal történő banki műveletekből származó összegeket – külföldi bankok segítségével – mosott tisztára. A vizsgálati adatok szerint 2011 áprilisától kezdve fél év alatt 370 millió (!) dollárt mostak tisztára. Arra is fény derült, hogy a pénzmosás során a következő bankok szolgáltatásait vették igénybe: a Continental, a Sudameris, a Regional és a BBVA. Minden bankban a számlákat egy személy, Ramon Felipe Duarte paraguayi állampolgár nyitotta, és a mozgatott összegeket a Forex Cambios pénzváltón futtatták át. Arabok, kínaiak és brazilok is használták a bankok szolgáltatásait, és a tisztára mosott pénzt európai, közel-keleti és kínai partnereknek utalták át. Nem sikerült pontosan megállapítani, hogy mennyi időn keresztül folyt a pénzmosás ebben a hálózatban, csak annyi vált világossá, hogy a Forex Cambios több mint két éven át működött együtt az egyik bankkal. Mire a paraguayi hatóságok 2012-ben eljutottak a vádemelésig, a tizenkét vádlottból már egyet sem tudtak bíróság elé állítani.¹¹

A 2007-es Országjelentés szerint a kontinensre való beutazás, illetve a tartózkodás megszervezése, a szükséges okmányok beszerzése Venezuelán keresztül a legkönnyebb. Az Iran Airlines 2006 márciusában beindította Teherán–Damaszkusz–Caracas járatát. A gép utasai útlevél-ellenőrzés és vámvizsgálat nélkül léphettek be Venezuelába. Június elsején a New York-i Kennedy repülőtér elleni bombamerénylet

¹¹ J. Millard Burr - Rachel Ehrenfeld: Paraguay And The Hezbollah Connection 2013. január 26.
<http://econwarfare.org/paraguay-and-the-hezbollah-connection/>

egyik feltételezett elkövetőjét, Abdul Kadirt, a trinidadi Port of Spain-i repülőtéren letartóztatták. A Caracasból Teheránba induló gépen utazott egy, csak odautazásra szóló jeggyel. Letartóztatásakor venezuelai állampolgárként, a Bolíviai Köztársaság¹² útlevelével igazolta magát. Valamennyi ország idegenrendészeti és útlevélhatóságai erős kétséggel viseltetnek a venezuelai útiokmányok hamisítás elleni védelmével, az útlevéligénylés- és kiadás rendjével kapcsolatban.

A 2007-es Országjelentés szerint nincs jele annak, hogy a Hezbollah, vagy más iszlamista terrorszervezet kiképzőtáborokat tartana fenn és terrorcselekményeket készítené elő a hármás határ térségében. Azonban aggodalomra ad okot a paraguayi Ciudad del Este és a braziliai Foz do Iguaçu környékén a terrorista szervezethez kötődő üzleti csoportok által kialakított „biztonságos menedék”. Az innen irányított hálózatok befolyása nemcsak a hármás határ térségére és Argentína, Paraguay, Brazília és a kontinens többi országának iszlám közösségeire terjed ki, hanem a Közel-Keletről származó, Latin-Amerikában élő keresztény közösségeket is befolyásolja. Védelmi pénzt szednek az üzletemberektől, vállalkozásoktól. A Hezbollah latin-amerikai támogatásgyűjtő tevékenységét elősegítendő Libanonban – ahonnan a latin-amerikai közel-keleti gyökerű közösség tagjainak túlnyomó többsége származik – jelentős támogatást nyújt az ottani iszlám és keresztény közösségeknek és milíciáknak.¹³ A többirányú pénzforgalmi tevékenységben nagy szerepet játszik az iráni központú, a Hezbollahnak dolgozó „Martyr Foundation”, azaz a Mártír Alapítvány, illetve annak saját alapítványai, mint például a Michiganben bejegyzett „Goodwill Charitable Organization” (GCO) és az „al-Qard al-Hasan” (AQAH) pénzügyi vállalkozás. 2006-ban a Hezbollah a pénzügyi tevékenységének egy részét az AQAH-on keresztül bonyolította le, mivel így lehetőséget kapott a nemzetközi bankrendszerhez való hozzáférésre. A Hezbollah a bevételekből támogatást nyújt több más szervezetnek is, közöttük az Al-Aksza Mártírjai Brigádnak.¹⁴ A kapcsolat érdekessége, hogy az Al-Aksza Mártírjai Brigád a Jasszer Arafat (1929-2004) által irányított Fatah elveihez hű, de szervezetenként önállóan alakult 2000-ben. A jelentős részben Iránból származó, vagy azon

¹² Venezuela hivatalos megnevezése: República Bolivariana de Venezuela

¹³ Country Reports on Terrorism 2014, United States Department of State Publication Bureau of Counterterrorism, 2015. június. Chapter 6. Foreign Terrorist Organizations <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/239631.pdf> (Továbbiakban: CRT 2014)

¹⁴ uo. 270. o.

keresztül folyósított központi forrásoknak köszönhetően a Hezbollahnak Latin-Amerikában más közel- és közép-keleti terrorszervezet részéről nincs konkurenciája. A 2007-es Országjelentés mellékletében felsorolt terrorszervezetek között nincs megemlítve más olyan csoport, amelyik ilyen mélységben, ilyen szerteágazó módon beépült volna Latin-Amerikába, és ilyen szilárd területi, gazdasági, pénzügyi, kereskedelmi pozíciókra, rendvédelmi, igazságszolgáltatási és politikai kapcsolatokra tett volna szert. A Hamasszal, vagy az Iszlám Állammal, vagy az al-Kaidával összefüggésben az amerikai hírszerzési adatokra támaszkodó, a terrorista szervezeteket, azok történetét, műveleteit, pénzügyi hátterét, külföldi kapcsolatait részletesen ismertető részben, a 2014-es Országjelentés sem említ meg olyan, Latin-Amerikában jelen lévő terrorszervezetet, amely akár beépülési, akár műveleti feladatok helyi végrehajtása céljával tartózkodna a kontinensen.¹⁵

A HEZBOLLAH PÉNZÜGYI-LOGISZTIKAI HÁTTERE

Az amerikai Külügyminisztérium évenkénti Országjelentéseiben egybehangzón állítja, hogy Irán továbbra is támogatja a világban tevékenykedő terrorista csoportokat, leginkább az Iszlám Forradalmi Gárda (Islamic Revolutionary Guard Corps-Qods Force, IRGC-QF) segítségével. A támogatott csoportok között ott található a Hezbollah, több iraki síita harci csoport, a Hamasz, és a Palesztin Iszlám Dzsihad (Palestine Islamic Jihad).¹⁶ Ezért az amerikai kormány már 2006. október 25-én a Forradalmi Gárdát terrorizmust támogató szervezetnek minősítette, mivel a fent felsorolt terrorszervezeteken túl támogatta az afganisztáni tálib rezsimet, valamint a Palesztina Felszabadításának Népi Frontja - Főparancsnokság szervezetet (Popular Front for the Liberation of Palestine - General Command, PFLP-GC).

A TERRORFINANSZÍROZÁS ÉS FOLYAMATÁBRÁJA

A terrorizmus finanszírozásának irodalma rendkívül nagy, a publikációk száma több százra rúg. A legtöbb elemzés részletesen vizsgálja a terrorfinanszírozás forráseszközeinek útját a forrásgyűjtő és közvetítő szervezetektől, de sokkal kevésbé

¹⁵ CRT 2014 Chapter 6. Foreign Terrorist Organizations

¹⁶ CRT 2014 Chapter 1. Strategic Assessment

gyakori, hogy a források felhasználását vizsgálják, vagy a források útját próbálják vizsgálni a forrásgyűjtő szervezetekig, illetve a forrás-, vagy eszköztovábbítás új lehetséges módszereit keresik. Az alábbiakban csak néhány sajátosságra szeretnék rávilágítani, amelyek segíthetnek a teljesebb, átfogóbb kép kialakításában arról, amit összefoglaló néven úgy hívunk: a terrorizmus finanszírozása.

A terrorizmus története a legális, féllegális és illegális pénzügyi műveletek története is. Egy terrortámadás megtervezésének első lépése a feladat meghatározása, ezt követi a végrehajtáshoz szükséges eszközök, majd a logisztikai háttértámogatás (közlekedés, tartalékok, búvóhelyek, fedőkmányok, információforrások, kommunikációs eszközök stb.) számbavétele és végül az akció végrehajtásához szükséges pénzügyi források előteremtésének megtervezése. Ezért lehetséges a terrorszervezetek bonyolult és gyakran változó pénzforgalmi taktikáit algoritmusok segítségével észlelni, követni, és visszakövetni a pénzmozgásokat a pénzügyi támogatást nyújtóktól a készletezőkön át, a sok esetben jótékonyági, vagy ifjúsági, oktatási, nevelési, képzési központoknak álcázott szervezeteken, és a legalitást kihasználó pénzügyi közvetítő szervezeteken keresztül a terrorszervezet központjáig, vagy épp a műveleti egység által használt másodlagos műveleti területig.

A Hezbollah esetében a szervezet és a műveletek ciklikus finanszírozása szinte az összes kontinenst érinti. A finanszírozás ciklikus, a pénzeszközök felhasználási területei közötti arányok azonban változók is lehetnek. Amennyiben egy nagyobb művelet végrehajtásáról születik döntés, az előzetes pénzügyi számítások alapján kialakított műveleti költségvetésre nagyobb célösszeget csoportosítanak át. Ez történhet a létező, esetleg helyi tartalékok, vagy a központ által rendelkezésre bocsátott források terhére. Amennyiben a funkcionális költségekre kell nagyobb összeget szánni, az esetleges műveleti „szünet” miatt erre folyósítanak nagyobb összeget, csökkentve ezzel a műveleti tartalékot. A pénzügyi belső műveletek koordinációja az egyik legnagyobb felelősséggel járó feladat, annak vezetője minden esetben a terrorszervezet egyik magas rangú vezetője.

A tartalékok ideiglenes csökkenését vagy tudomásul veszik, vagy a bevételek növelésével próbálják azonnal ellensúlyozni. A szervezet központjának működési költségei ugyanakkor változatlan szinten kell hogy maradjanak, hiszen a források csökkenése nem mehet az operativitás, illetve más funkciók, pl. hírszerzés,

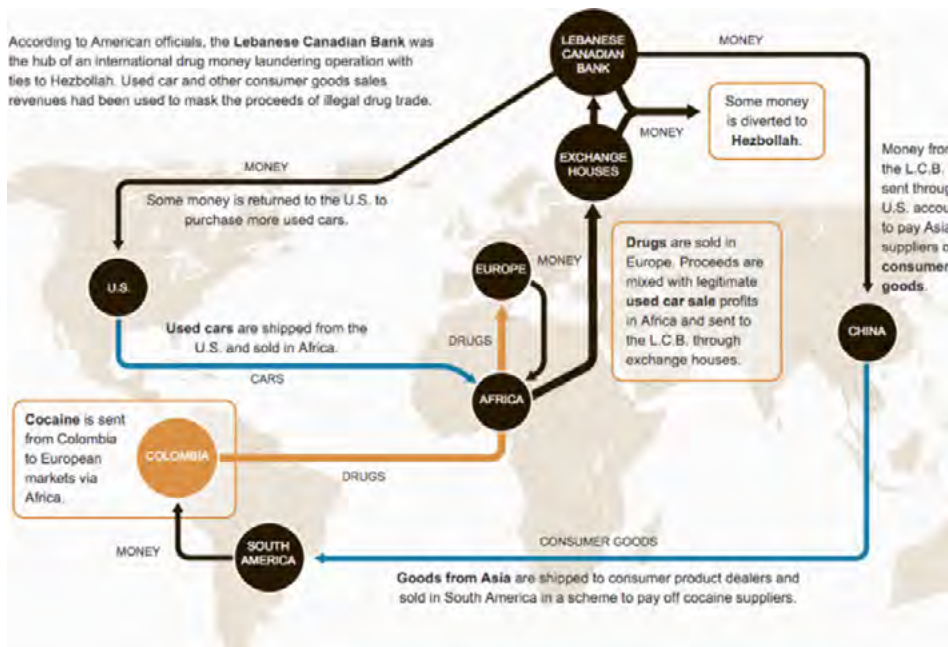
elhárítás, képzés, műszaki fejlesztés rovására. A terrorelhárító szervek világméretű együttműködése eredményeként akár a pénzügyi forrásoktól függetlenül is csökkentendő és csökkenthető a terrorszervezetek pénzügyi és funkcionális tevékenysége, mint a hírszerzés, beépülés, elhárítás, beszűkíthetőek kutatási-fejlesztési lehetőségeik, illetve azok eredményeinek alkalmazása. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy az operatív és taktikai tartalékok mellett a terrorszervezetek legfejlettebbjei stratégiai tartalékokat is képezhetnek és képeznek is. Ez ismételten megerősíti, hogy például az Iszlám Állam szerkezeti szétzúzása, katonai veresége messze nem jelenti a szervezeti felszámolást. A stratégiai tartalékok szerepe ebben a helyzetben kiemelkedő: segíti a szervezeti struktúra továbbélését az illegalitás körülményei között, és lehetőséget ad arra, hogy a szervezet – fedőtevékenységen keresztül – legális forrásokra is szert tegyen, feltöltve fogyatkozó tartalékait, és fedezendő saját működési költségeit.

A tartalékok feltöltésének eszköze a bevételek növelése. Ez több forrásból is történhet: legálisan működő vállalkozások, leplezett támogató szervezetek, szolidaritási hozzájárulást (védelmi pénzt) beszedő szervezetek, szervezett formában végrehajtott bűncselekmények, helyi és nemzetközi szervezett bűnözéssel karöltve végrehajtott bűncselekmények, kiberbűnözés, illetve informatikai háttérrel végrehajtott zsarolások, prostitúció, zsarolás, emberrablás, kábítószerrel összefüggő bűncselekmények révén. Megjegyzendő, hogy az Európai Unió belül, a terrorszervezetek kapcsolati hálójuk fenntartása érdekében, a szabad mozgást kihasználva a helyi prostituáltakat külföldre közvetítő és a mozgatásukat szervező, végző csoportokat is igénybe vehetik, anélkül, hogy akár a csoportoknak, akár a kiközvetítetteknek erről tudomása lehet. Ez sokkal kisebb veszéllyel járhat, mint a hagyományos emberkereskedelem és embercsempészet csatornáinak igénybevétele.¹⁷

A kereskedelmi tevékenység, legyen az illegális, vagy épp legális, alapvető része a terrorfinanszírozásnak. Az alábbi folyamatára a Hezbollah finanszírozásában 2011-ig bizonyított szerepet játszó, Libanoni Kanadai Bank (Lebanese Canadian Bank) példáján keresztül szemlélteti, hogy a terrorfinanszírozásban a pénzmozgás

¹⁷ A BRFK emberkereskedelemmel és embercsempészéssel foglalkozó szakembereinek véleménye szerint ennek a veszélye fennáll, habár még Magyarországon nincs adat az ilyen jellegű cselekmény elkövetésére.

elsődleges szerepet játszik, míg annak árufedezete, illetve annak mozgása esetleg virtuális, vagy másodlagos. Ennek az az oka, hogy a terrorista szervezetek, azok sejtjei a helyi, illetve a nemzetközi szervezett bűnözéssel kialakított kapcsolatokon keresztül a műveletekhez szükséges eszközök és szolgáltatások nagy részét a helyszínen szerzik be, ezzel is csökkentve a lebukás veszélyét, nehezítve a felfedést. A folyamatára – bár az előbb említett bank és üzletfelei tevékenységének irányát és struktúráját mutatja be – a folyamat lényegének természetéből adódóan változatlan, csak a szereplők, a termékek, illetve a műveletekben szereplő összegek változtak.

Az ábra forrása:

<http://www.nytimes.com/interactive/2011/12/13/world/middleeast/lebanese-money-laundering.html>

A New York Times szerint – az amerikai hatóságok feltételezése alapján – a Lebanese Canadian Bank (a továbbiakban: LCB) volt a csomópontja a nemzetközi kábítószer-bűncselekményekből származó pénzek tisztára mosásában úgy, hogy kapcsolatai voltak a Hezbollahnal. Az Egyesült Államokból Afrikába irányuló használtautó-kereskedelem, valamint más fogyasztási cikkek kereskedelme csak fedőtevékenység volt az illegális kábítószer-kereskedelem leplezésére. Ez az ábrán

kék vonallal jelölve látható. Afrikába érkezett a Kolumbiából származó és Európába tovább szállítandó kokain is.¹⁸ Ezt az ábrán világosbarna vonal jelöli.

A kábítószer ellentételezéseként Afrikába érkező pénz – melynek útját fekete vonalak jelölik – további mozgása két irányban folytatódik. Az egyik a pénz helyi felhasználása, a kereskedelmi, szállítási, értékesítési folyamat fenntartását és lehetséges bővítését szolgálja, amibe a realitások megközelítőleges ismerete esetében is bele kell számítani a fegyveres csoportok fenntartását, a logisztikai és megélhetési költségeket, a korrupcióra elköltendő összegeket. A másik irányba elindulva a pénzváltókon és más közvetítőkön keresztül a pénz az LCB-nél és a Hezbollahnál jelenik meg. Az LCB újabb három irányba továbbítja a pénzt. Az egyik ismét a terrorszervezet, a másik az Egyesült Államok (ahol az Afrikába szállítandó használt autók beszerzése történik), a harmadik pedig Kína (ahová az LCB amerikai számláiról érkeznek pénzek, Latin-Amerikába, így Kolumbiába is szállítandó fogyasztási cikkek költségeire). A kék vonallal jelölt út szolgál a Hezbollah helyi hálózatainak, kapcsolatainak és helyzetének erősítésére, azok lehetséges terjeszkedésének finanszírozására nem csupán Kolumbiában, de más országokban is, például az előbb már említett hármast határ térségében és Paraguayban. Kolumbia esetében a fogyasztási javak kereskedelme a kokain árának és a szervezett bűnözői csoportok, a kartellek által nyújtott egyéb szolgáltatások értékének kiegyenlítésére szolgál.

¹⁸ Abban, hogy a nemzetközi szervezett bűnözés, a kábítószer-bűnözés és a terrorizmus finanszírozása szempontjából Afrika felértékelődik, nincs semmi meglepő. Ebben több tényező is közrejátszott és a mai napig közrejátszik. Az egyik az Afrika térségeiben tapasztalható krónikus hatalmi vákuum, amit több esetben a terrorszervezetek is igyekeznek kihasználni. A másik a helyi hadurak gyakori érdekegyezése a nemzetközi szervezett bűnözéssel, a gazdasági pénzügyi érdekek egybeesése. A harmadik, hogy ezeknek a helyi és nemzetközi bűnszervezeteknek szervezetsége felülmúlja a helyi államigazgatási struktúrák szervezetségét, hatékonyságát, így olyan – általában az állami kompetenciába tartozó – rendszereket is képesek működtetni, mint a kereskedelem, az egészségügyi ellátás, és az oktatás. Az, hogy ezeken a helyi struktúrák által uralt területeken a kábítószer-termelés és feldolgozás, készletezés, szállításra előkészítés kialakult gyakorlatnak számít, illetve az, hogy létező kapcsolat van a többi földrész ebben a tevékenységben érdekelt bűnelkövetői csoportjaival és szervezeteivel, szintén nem új jelenség. (Lásd még: „*Afrika lett a kokainkereskedelem új célpontja*”. Index 2016.06.23. https://index.hu/kulfold/2016/06/23/afrika_lett_a_kokainkereskedelem_celpontja/) A 2000-es évek elején több olyan eset is előfordult, hogy nigériai toborzók vettek rá magyar állampolgárokat, hogy kábítószerfutárként utazzanak el Latin-Amerikába, ahonnan európai célállomásra kellett volna kézbesíteniük a rájuk bízott kábítószer-csomagokat. Többben közülük Peruba, vagy Ecuadorba utaztak, ahol a hatóságok a kiutazáskor leleplezték őket. Mivel ebben az időszakban nem volt magyar állandó külképviselet ezekben az országokban, a Buenos Aires-i Nagykövetségünk konzuli kerületéhez tartoztak, az látta el a konzuli feladatokat, így az elítéltek konzuli védelmét, ideértve a kapcsolattartást is.

Sajátos „színfoltja” az ábrának Kína szerepvállalása a terrorizmus finanszírozásában. De vajon melyik Kínáról van szó? Mindkettőről. A Kínai Köztársaság, Tajvan, nagyköveti szintű diplomáciai kapcsolatokat tart fenn Paraguay-jal. Asunción 1949 óta nem ismeri el a Kínai Népköztársaságot, nem vállalta fel az „egy Kína” elvét. A két ország kapcsolatai annyira szorosak, hogy amikor 2003 és 2005 között Asunciónban a kormány előbb megvásárolta, majd felújította és kibővítette a Paraguayi Külügyminisztérium jelenlegi épületét, a Benigno López Palotát, a költségeket tajvani adományból fedezték. Az épület felavatásán megjelent Nicanor Duarte Frutos elnök is. 2005. május 6-án, az avatóbeszédben Leila Rachid de Cowles külügyminiszter-asszony meleg szavakkal méltatta az együttműködést a Kínai Köztársasággal.¹⁹ A 2016-os statisztikák szerint ez a kapcsolat egyáltalán nem gyengült az idők folyamán, sőt, jelentősen erősödött. A két ország (hivatalos) áruforgalmának értéke 47,53 millió amerikai dollár volt, amiből Tajvan 27,23 millió dollár értékű árut adott el Paraguay-nak, ahonnan 20,3 millió dollár értékű árut hozott be.²⁰

A Kínai Népköztársaság stratégiai érdeke és célja valamennyi térségben a gazdasági alapú behatolás és terjeszkedés. A kínai hálózatépítés az egyik leghatékonyabb, történelmi és kulturális gyökerekkel rendelkező politikai és gazdasági stratégia, melynek gyökerei messze történelmi távlatokba nyúlnak vissza. Pekinget a latin-amerikai hálózatépítésben nyilvánvalóan több cél is motiválja. A hagyományos célok, mint gazdasági-pénzügyi kapcsolatok erősítése, politikai befolyás szerzése, Paraguay esetében pedig ott van „az egy Kína” elv érvényesítésére való törekvés, Tajvan kiszorításának szándéka is. A kínai központi kormányzat támogatja a piacnyitást célzó gazdasági emigrációt, ami a hálózatépítés egyik jelentős eleme. Ilyen helyzetben, az árversenyben jobb helyzetben lévő kínai termékek nagyobb mennyiségben képesek eljutni a latin-amerikai felvevő piacokra. Ezen a ponton jelenik meg a legális, a féllegális és az illegális tevékenység összefonódásának lehetősége, amikor a létező helyi, szervezett bűnözői hálózatok által üzemeltetett elosztó hálózatok segítségével – kihasználva azok kapcsolatrendszerét, sok esetben az adófizetés elkerülésével – kerül kínai áru a latin-amerikai piacokra, áttételesen hozzájárulva ezzel a terrorizmus finanszírozásához.

¹⁹ Buenos Aires-i diplomáciai szolgálatom idején, mint a nagykövet helyettese, akkreditálva voltam Asunciónba is, így a megnyitón Magyarország képviselőtében én vettem részt. Az ott elhangzottakról ezért személyes élményem és ismeretem van.

²⁰ Paraguay and Taiwan sign trade pact, Taipei Times 2017.07.13. <http://www.taipeitimes.com/News/biz/archives/2017/07/13/2003674426> Ugyanitt olvasható, hogy a két ország szabadkereskedelmi megállapodást írt alá 2017 júliusában, a paraguayi küldöttség tajvani látogatása során.

MIÉRT NEM SZÁMOTTEVŐ MÁS KÖZEL- ÉS KÖZÉP-KELETI TERRORSZERVEZETEK JELENLÉTE LATIN-AMERIKÁBAN?

A kérdés megválaszolásához megint csak vissza kell nyúlni a jelenkori terrorizmus kialakulásának kezdeti időszakához. Majdnem ötven évvel az aszimmetrikus hadviselés új lehetőségeit a hadtudomány szerepének újraértelmezésének kontextusában vizsgáló Geraszimov-cikk²¹ 2015-ös megszületése előtt, a korábban már röviden érintett Szemicsasznij-Andropov-doktrína jegyében a Szovjetunió és a vele szövetséges országok széleskörű támogatást nyújtottak azoknak a felszabadító mozgalmaknak és országoknak, amelyek elkötelezték magukat a szovjet értelmezésen alapuló szocializmus mellett, vagy legalábbis ezt mutatták Moszkva irányába. A Moszkva melletti elköteleződés egyet jelentett a harcos antiimperializmussal, a fegyveres harc felvállalásával és a maoista megközelítés elutasításával, illetve az el nem kötelezettség el nem fogadásával. A Nagy Honvédő Háborúban alkalmazott hátországi műveletek, a partizánháború tapasztalatai alapján kidolgozott kiképzési és képzési tervek alapján ezek a fegyveres csoportok már azokon a helyeken is felkészülhettek az ellenség előerőinek és logisztikai eszközeinek, készleteinek a megsemmisítésére, ahol meg akarták szerezni a hatalmat az ugyanazon kultúrához tartozó, de Amerika-bérencnek kikiáltott kormánytól vagy pedig az Egyesült Államokkal szoros kapcsolatban álló, de idegen kultúrájú zsidó állammal vitatott területeken. Az új hadviselési mód – melyet nyugodtan nevezhetünk hibrid hadviselésnek, vagy aszimmetrikus csapásmérésnek – minden olyan területet műveleti területként kezel, ahol az ellenségnek bármilyen politikai, kulturális, gazdasági, társadalmi és nem utolsó sorban katonai, rendvédelmi, nemzetbiztonsági jelentőségű jelenléte, képvisellete, vagy épp csak képviselői vannak. Arról, hogy a hibrid, illetve az aszimmetrikus hadviselés jelentősen megelőzte a Geraszimov-féle cikket, anélkül, hogy ezt a ma már elterjedt, ám vitatott elnevezést alkalmazták volna, Dr. Padányi József mérnök vezérőrnagy a Tomolya Jánossal közösen írott cikkében ezt így fogalmazza meg: „[...] *Geraszimov tábornok, ahogy azt munkájának a címe (A tudomány jelentősége a haladásban) is sugallja, a tudomány, itt elsősorban is a hadtudomány szerepét kívánta megvilágítani, a jelenkori katonai erőszak alkalmazásának körülményei közepette.*

²¹ Герасимов, Валерий: Ценность науки в предвидении (magyarul: A tudomány jelentősége a haladásban) Военно-промышленный курьер 8. évfolyam 476. szám, 2015. március 5. http://vpk-news.ru/sites/default/files/pdf/VPK_08_476.pdf

– Az idézett cikk – véleményünk szerint helyesen – azt fejtegeti, hogy a hadviselés kultúrák közötti összecsapás is, amelyben nemcsak a katonai eszközöknek, de a diplomáciai, pénzügyi, rendfenntartói eszközöknek is helye van.

Ezt a problémát, a NATO az átfogó megközelítés fogalmán keresztül kezeli. Tehát itt nincs másról szó, minthogy az orosz vezérkari főnök is leteszi a voksát az átfogó megközelítés helyessége mellett.

– A szerzők fontosnak tartják hangsúlyozni, miszerint nem új keletű, hogy egy állam más állam területén élő, saját állampolgáraival azonos nyelvet beszélő csoportjait használja fel saját céljainak érdekében, kihasználva azok vélt vagy valós sérelmeit.”²²

A szovjet támogatást élvező palesztin szervezetek közül érdemes megemlíteni az egyik legelszántabb terrorszervezetet, amelynek elkövetési módját a rendkívüli erőszakosság, bármiféle, a hadijog által előírt, a polgári lakosság védelmét célzó megfontolás figyelmen kívül hagyása jellemzi. A Palesztina Felszabadításának Népi Frontja, a PFLP számlájára írható számos olyan, harmadik országban végrehajtott művelet, amely a jelenkori terrorizmus iskolapéldája lett. A szervezet tevékenységéről, annak kapcsolatáról a szovjet Állambiztonsági Bizottsággal (KGB) – a Mitrohin-archívumra hivatkozva – ezt írta az Magyar Távirati Iroda: „Az archívumból kiderül, hogy a szovjet titkosszolgálat palesztin ügynökei révén nem csak információt gyűjtött, mint Izraelben, hanem gyakorlatilag árnyékháborút folytatott a zsidó állam ellen az általuk végrehajtott terrorakciókkal. A Vosztok, vagyis Kelet fedőnevű akció során egy Kurszograf nevű szovjet felderítőhajón 1970 márciusában rengeteg láda fegyvert - géppisztolyokat, RPG rakétagránátokat, kézigránátokat, mesterlövészpuskákat és taposóaknákat - adtak át erre a célra.

A fegyvereket, amelyek nagyrészt nyugati gyártmányúak voltak, a szovjetek által »palesztin Carlosnak« is nevezett Vadi Haddad rakodta át egy civil hajóra, majd éveken át használta terrorakciókhoz a szovjet utasításoknak megfelelően. Haddad a marxista irányultságú Népi Front Palesztina Felszabadításáért (PFLP)

²² Padányi József – Tomolya János: Háború és béke Ukrajnában, avagy keleten a helyzet változatlan – 2. rész. Hadtudomány 2017/3–4. 36. o.
http://mhtt.eu/hadtudomany/2017/2017_3-4/Ht_201734_31-44.pdf

szervezet *harcosa* volt, akinek *Nacionalista* fedőnéven történt beszervezéséről 1969-ben maga Jurij Andropov, a KGB akkori főnöke tájékoztatta Leonyid Brezsnyevet, a Szovjetunió vezetőjét.

Egyebek között ezekkel a fegyverekkel térítettek el négy, Londonba, illetve New Yorkba tartó sugárhajtású repülőgépet Jordániába, s részben ez az akció váltotta ki, hogy Jordánia a »fekete szeptember« során leszámolt a területén burjánzó terrorista szervezetekkel. Ezeket a fegyvereket használták még 1976-ban is az entebbei gépeltérítésben, ahol izraeli kommandósok azonban sikeresen kiszabadították a foglyul ejtett civil túszoikat.

A Moszad izraeli titkosszolgálat egy évtizeden át próbált leszámolni Vadi Haddaddal. Végül 1978 elején megmérgezték - valószínűleg a Moszad -, s amikor a bagdadi orvosok nem tudták megmenteni, Jasszer Arafat palesztin vezető a KGB segítségét kérte. Haddadot álneven egy kelet-berlini kórházban ápolták, de súlyos szenvedések után meghalt. A KGB az Arafat vezette Fatah pártot csak 1973-tól kezdte el támogatni, miután nemzetközi sikereket ért el. A palesztinok Moszkvából fegyvereket, titkosszolgálati információkat és kiképzést kaptak, cserébe kémhíreket szállítottak Egyiptomból, Algériából és Szaúd-Arábiából.

Az iratokban Aref néven jelölt Arafat, aki a Palesztinai Felszabadítási Szervezet vezetője is volt, eleinte nem nyűgözte le a szovjeteket: »csak a neki előnyös ígéreteit tartja meg, szűkszavúak az általa közölt információk, és csak saját érdekeit szolgálják« - írták róla. Gidar fedőnéven Rafat Abu Ajunt, Arafat közeli tanácsadóját is beszervezték már 1968-ban, s belőle később a Palesztin Hatóság egyik vezető tisztviselője lett.

A KGB palesztinokkal raboltatott el a Közel-Keleten több amerikai, akiktől értékes információkat reméltek - állítja az újság a Mitrohin-archívum alapján. Cserébe a palesztinok a KGB segítségével kapcsolatba léptek az európai baloldali radikális mozgalmakkal, az olasz Vörös Brigádokkal és a német Bader-Meinhof Csoporttal, s közösen hajtották végre egyebek között az entebbei gépeltérítést. Vadi Haddad a szovjet támogatásért cserébe segített meggyilkolni a Nyugatra szökött szovjet disszidenseket, ezekben az ügyekben többször is Moszkvába látogatott. Az iratok szerint a keletnémet titkosszolgálat, a Stasi készítette fel egy csoportot

egy titokban Iránból Izraelbe tartó olajszállító tartályhajó megtámadására a Vörös-tengeren 1971-ben. Haddad embereinek öt rakétája eltalálta a járművet, és tűz ütött ki rajta, de sikerült eloltani a lángokat.

A KGB számos, a hetvenes években beszervezett értékesebb ügynöke a mai napig vezető szerepet tölt be a Palesztin Hatóságban. Kiemelkedik közülük Jasszer Abed Rabo, akit Mahmúd Abbász palesztin elnökké választása után menesztett ugyan állásából, de jelenleg is elnöki tanácsadóként dolgozik. Azonban a KGB jelenleg legfontosabbnak tűnő ügynöke a Krotov, vagyis Vakond fedőnevű ember volt, akit Isabella Ginor és Gideon Remez izraeli történészek Mahmúd Abbász palesztin elnökként azonosítottak. Őt az iratok szerint először 1979-ben, a moszkvai, Patrice Lumumba nevét viselő Népek Barátsága Egyetemre érkezése után környékezte meg a szovjet titkosszolgálat.”²³

Vadi Haddad feltételezett beszervezését megerősíti Jurij Andropovnak, a KGB elnökének a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságához (SZKP KB) 1975. január 10-én írott levele: itt összefoglalja a Haddad-dal – az SZKP KB 1974. augusztusi utasításának megfelelően – szeptemberben, Moszkvában tartott szigorúan titkos tárgyalások eredményeit.²⁴

A fentiek alapján érzékelhető, érthető és értékelhető, miért nem volt Latin-Amerikában a moszkvai doktrínának megfelelő, palesztin szervezetekhez köthető terrorcsoport, illetve terrorakció, és miért volt fontos éppen a Hezbollah számára a hídfő kialakítása a kontinensen. A moszkvai kötődésű terrorszervezetek elsősorban olyan műveleti területeken voltak aktívak, ahol az Egyesült Államok befolyása rendkívül erős, például Nyugat-Európában, a közel-keleti Amerika-barát országokban és Izraelben. Itt hajtottak végre rendkívül nagyszámú, polgári áldozattal járó terrorakciókat, ám ahol az Egyesült Államokkal szemben gyakran kritikus hangot is megütő diktatori, vagy polgári kormányzatok voltak hatalmon, a fegyveres harcot – szovjet jóváhagyással és támogatással – kubai, nicaraguai és NDK-kiképzők

²³ A KGB állhatott a hetvenes-nyolcvanas évek palesztin terrorakciói mögött- Múlt-kor – Történelmi Portál 2016. november 4.

<https://mult-kor.hu/a-kgb-allhatott-a-hetvenes-nyolcvanas-evек-palesztin-terrorakcioi-mgtt-20161104>

²⁴ A KGB jelentése a Központi Bizottságnak 1975.január 10. angol nyelven: http://bukovsky-archives.net/pdfs/terr-wd/0911_plo75c-Eng-ybz.pdf orosz nyelven: <http://bukovsky-archives.net/pdfs/terr-wd/plo75c.pdf>

által felkészített, helyi terrorcsoportok vívták meg, a közel-keleti terrorszervezetek közvetlen részvétele nélkül. A stratégiai cél ebben az esetben is a szovjet befolyás kiterjesztése és folyamatossá tétele volt, csak az ehhez vezető utak és megoldások voltak mások.

Az Irán támogatta Hezbollah a terrorszervezetek új csoportjához tartozik. Ideológiája távol állt és áll minden korábbi, terrorszervezetek által vallott és alkalmazott ideológiától, hiszen eszmerendszerének alapja a Ruhollah Musavi Khomeini ajatollah által megfogalmazott tézisek. Ennek alapján a Hezbollah nem társadalmi kataklizmát okozó, fegyveres forradalommal akarja Latin-Amerika iszlamizációját elérni rövidtávon, hanem a folyamatos pozíciószerezés és -erősítés eszközével akar olyan befolyást szerezni bármely, arra befogadó képes társadalomban, amely kedvező körülményeket és feltételeket teremt a lassú, folyamatos iszlám átmenet számára. Ezért fordít különösen nagy figyelmet a Hezbollah a kereskedelemre, bankrendszerre, a társadalom alsóbb rétegeihez tartozó tömegek egészségügyi ellátására és az oktatására. A módszer alkalmas arra, hogy Latin-Amerikán kívül másutt is felhasználják.

BEBESI ZOLTÁN

Iszlám radikalizáció a közép-ázsiai országokban

BEVEZETÉS

Az iszlamista terrorizmus napjaink egyik globális kihívásává vált. A különböző válsággóccokban sorra ütik fel fejüket az újabb és újabb terrorszervezetek. A 2001. szeptember 11-i World Trade Center elleni támadásokat követően a világ megismerte Oszama Bin Laden vezette al-Kaida nevét, és ezzel új fejezet kezdődött a terrorelhárítás történetében. Európa lakossága sem kerülhette el, hogy a saját bőrén tapasztalja meg a dzsihadista merényleteket, elég csak a 2004-ben a madridi pályaudvaron elkövetett támadásra gondolni, vagy a 2005-ös londoni merényletsorozatot említeni. Ezt követően a világ számos pontján történtek támadások különböző vallási, etnikai csoportok és nyugati célpontok ellen, mint például nagykövetségek vagy katonai bázisok. Ugyanakkor Európát egy évtizeden keresztül mondhatni nem sújtotta iszlamista terror. 2015-től fogva az európai lakosság ismét megtapasztalta, milyen az, amikor a kontinens szívében fordulhatnak elő véres terrortámadások a védtelen polgári lakosság ellen. Megjelent ugyanis az Iszlám Állam nevű terrorszervezet (továbbiakban: ISIS), ami korábban a terrorszervezetektől soha nem látott online toborzási aktivitásba kezdett, illetve több sikeres akciót hajtott végre a világ számos pontján.

A Global Terrorism Index 2019-ben megjelent legfrissebb adatai szerint¹ az elmúlt években sikereket könyvelhettek el a világ terrorelhárító szolgálatai a statisztikák

¹ Institute for Economic and Peace: Global Terrorism Index 2019, 2-5. p.
<http://visionofhumanity.org/app/uploads/2019/11/GTI-2019web.pdf> letöltve: 2020.02.08.

szerint, mivel világviszonylatban csökkent a halálos áldozatokkal járó terrortámadások száma. A jelentés kiemeli, hogy Európában folyamatosan javuló tendencia figyelhető meg a 2015-ös csúcsponthoz képest, amikor a legtöbben veszítették életüket a kontinensünkön elkövetett iszlamista terrortámadásokban. De valóban lehet-e hinni a számoknak, hogy a terrorfenyegetettség jelentősen csökkent Európában?

A fent említett fejleményekre jelentős hatást gyakorol, hogy az Egyesült Államok által vezetett koalíciós erők Szíriában és Irakban is visszaverték az ISIS-t, ami ennek hatására szinte elvesztette minden általa ellenőrzött területét.² Ezenfelül Donald Trump amerikai elnök bejelentette 2019. októberében,³ hogy a különleges erők egységei likvidálták Abu Bakr al-Bagdadit, az Iszlám Állam kalifáját. Szakértők úgy vélik, hogy ezek a faktorok hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a térségből a külföldi harcosok (továbbiakban: FTF-*foreign terrorist fighter*) más konfliktuszónákban jelenjenek meg – vagy visszamenjenek hazájukba. Témaválasztásom egyik aspektusát ez adja: nagy számú közép-ázsiai harcos utazott Szíriába és Irakba, ahol komoly katonai tapasztalatokat szereztek, amit képesek kamatoztatni olyan térségekben, ahol éppen fegyveres konfliktus zajlik. Az is elképzelhető, hogy ezek a kiképzett, harcokban részt vett személyek hamis okmányokkal Európába érkeznek, ahol komoly biztonsági kockázatot jelentenek az országok elhárító szolgálataira részére.

Az elmúlt néhány évben több támadás során megjelentek a közép-ázsiai térségből származó elkövetők, mint például az isztambuli szórakozóhely elleni támadás végrehajtója vagy a szentpétervári metrórobbantást elkövető iszlamista. Felkeltette érdeklődésemet az a jelenség, hogy a médiában és a legtöbb tudományos publikációban a közel-keleti, az észak-afrikai vagy a nyugat-európai harcosokról született számtalan elemzés, de a közép-ázsiai terroristákról méltatlanul kevés szó esett, annak ellenére, hogy ők adják a Közel-Keleten tevékenykedő terrorszervezet gerincét. Ráadásul egy részük már rendelkezett korábbi harci tapasztalatokkal, ami miatt többen nagyon hamar vezető pozíciókat foglaltak el a szervezetek különböző alegységeiben.

² Vera Mironova: The Year the Islamic State Lost Its Last Strongholds, <https://foreignpolicy.com/2019/12/27/the-year-the-islamic-state-lost-its-last-strongholds/> letöltve: 2020.01.06.

³ Baker – Schmitt – Cooper: ISIS Leader al-Baghdadi Is Dead, Trump Says, <https://www.nytimes.com/2019/10/27/us/politics/isis-leader-al-baghdadi-dead.html> letöltve: 2020.01.06.

Magyarország szempontjából sem elhanyagolható a térség biztonsága, hiszen Orbán Viktor miniszterelnök 2020. januári évindító sajtótájékoztatóján hangsúlyozta, hogy a magyar kormány a közép-ázsiai térséget kulcsfontosságúnak tartja a következő néhány évtizedben.⁴ Ebből adódóan elképzelhető, hogy Magyarország gazdasági és kereskedelmi érdekei növekedni fognak a közép-ázsiai országokban, amelyeket jelentősen befolyásolhatja a térség biztonsági helyzete. Igyekszem rávilágítani, hogy milyen kockázatok merülhetnek fel az iszlamista terrorizmus és a visszatérő harcosok esetén az említett régióban.

KÖZÉP-ÁZSIÁRÓL ÁLTALÁNOSSÁGBAN

A tanulmány elején fontosnak tartom, hogy a címben említett régiót röviden bemutatassam, mert ez rendkívül lényeges a későbbi összefüggések megértéséhez. Közép-Ázsiáról, mint önálló politikai térségről, a Szovjetunió felbomlását követően lehet beszélni, bár a mai napig nagy hatást gyakorol a régió országaira a szovjet múlt nyoma, olyannyira, hogy az orosz szóhasználatban gyakran emlegetik a térséget, mint „közel külföld” (ближнее зарубежье). Fontos megjegyezni, hogy az itt található országok már a szovjet időkben rendelkeztek némi belső autonómiával, de nem lehetett őket önálló és független nemzetközi tényezőnek tekinteni. Tulajdonképpen ma is félperiférikus jellegű, klasszikus *policy taker*⁵ országoknak számítanak, amelyek nemzetközi szerepüket leginkább geopolitikai helyzetüknek köszönhetik. Azt, hogy a térség helyzete mennyire tekinthető bizonytalannak, mi sem bizonyítja jobban, hogy egy általánosan elfogadott névvel sem rendelkezik. A magyar terminológiában a Közép-Ázsia kifejezés terjedt el, valószínűleg a szovjet időkben használt megnevezés átfordítása miatt (Средняя Азия).⁶ Az angol nyelvű szakirodalomban pedig a *Central Asia* vagy *Middle Asia* kifejezéssel lehet találkozni. A Szovjetunió felbomlását követően, az orosz szakmai és mindennapos szóhasználatban is elterjedt az angol kifejezés orosz megfelelője (Центральная Азия).

⁴ Orbán Viktor 2020-as évindító nemzetközi sajtótájékoztatója, 2:08:40-tól <https://www.youtube.com/watch?v=1XOOOvC2HZo> letöltve: 2020.02.06.

⁵ Gazdag Ferenc *policy taker* definíciója: korlátozott mozgástéren és kényszerpályás meghatározottságon alapuló követő, alkalmazkodó, a külpolitikát inkább átvevő ország In: Kiss J. László: *Változó utak a külpolitika- elméletében és elemzésében*, Osiris, Budapest, 2009., 451. o.

⁶ Dobrovits Mihály: *Jurták és az EBESZ között - Iszlám és nemzetépítés a volt Szovjetunió szunnita iszlám többségű régióiban*, Balassi Kiadó, Budapest, 2015., 109-111. o.

Fontos megjegyezni, hogy jelen tanulmány az alábbi öt országot érti Közép-Ázsia alatt: 1. Kazahsztán 2. Kirgizisztán 3. Türkmenisztán 4. Tádzsikisztán 5. Üzbegisztán. Türkmenisztán kivételével az összes ország hivatalos tagja a Független Államok Közösségének (FÁK), Türkmenisztán pedig kooperáló tagként vesz részt. Mind az öt ország hivatalos tagja az ötvenhét országot magába foglaló Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetnek (EBESZ). Tádzsikisztán kivételével – ahol a perzsa nyelvcsalád egyik sajátos, helyi nyelvjárása használatos – a többi országban a török nyelvcsaládba tartozó nyelveket beszélik. Ugyanakkor mind egyik országban a mai napig az orosz nyelv dominánsan megtalálható (például Kazahsztánban a mai napig hivatalos), amely egyfajta közvetítő nyelvnek is tekinthető az országok között.

A közép-ázsiai országok területe földrajzi tekintetben egy lefolyástalan határvidék. Nem rendelkeznek közvetlen tengeri kijárással, és más természetes vízi úton sem érhetik el a világtengereket. Ebből adódóan a nemzetközi forgalom alakulása nagyban függ a szomszédos államok jóindulatától. Ez jelentősen kedvez az Oroszországi Föderáció (továbbiakban: Oroszország) térségben elfoglalt pozíciójának, mivel rajta keresztül haladnak a meghatározóbb szállítási útvonalak. Éppen ezért a szóban forgó államok nehezen fogják tudni magukat függetleníteni Moszkvától a közeljövőben.⁷

A régió gazdasági helyzetére – a szovjet örökségből fennmaradt strukturális gondok mellett – jelenleg komoly negatív hatást gyakorolnak az alacsony olajárak és az orosz gazdaság (részben a nyugati szankciók, részben az olajár csökkenése miatti) lelassulása. Arra, hogy ez mennyire érinti negatívan a közép-ázsiai országokat, jó példaként szolgál Tádzsikisztán helyzete, hiszen az Oroszországban dolgozó tádzsik vendégmunkások hazautalásainak összértéke eléri az ország GDP-jének felét.⁸

Nem elhanyagolható az a tény sem, hogy Közép-Ázsia nagyhatalmi befolyási zónák és civilizációs törésvonalak határvidékén fekszik. Erre példák a nagyhatalmi

⁷ Dobrovits Mihály: Közép-Ázsia a XXI. század elején, Magyar Külügyi Intézet, Budapest, 2011., 4-5. oldal <https://kki.hu/assets/upload/Dobrovits2.pdf> letöltve: 2020.01.20.

⁸ Pénzváltó Nikolett: Fenyegeti-e a radikális iszlamizmus Közép-Ázsiát?, https://biztonsagpolitika.hu/elemezesek/fenyegeti-e-a-radikalis-islamizmus-kozep-azsiat#_edn15 letöltve: 2020.02.03.

szembenállások (szovjet-amerikai, szovjet-kínai) és a kulturális ellentétek (nomád-letelepült, ortodox iszlám-népvallási kultuszok). A térség Közép-Kelet-Európa és a muszlim Közel-Kelet sajátos keveréke. Dobrovits Mihály, Közép-Ázsia szakértő, az alábbi megállapításokat teszi a szovjet nemzetépítés hatására létrejött identitásról:⁹ *„Létre jött az a jelenség, amely (a maga helyi változatában) minden közép-ázsiai köztársaság civilizációs meghatározója: a premodern, egyes törzsi-népvallási elemekkel átszínezett, közép-ázsiai iszlám és a szovjet ipusztriális, városi kultúra sajátos, a személyes identitásokig megjelenő kettőssége, adott esetben az egyes személyek viselkedését is meghatározó kettős normarendszere.”* Közép-Ázsiát éppen ez az említett sajátosság választja el például a tőle délre fekvő Afganisztántól vagy Irántól.

A régiót négy alapvető elem határozza meg, amely mindegyik közép-ázsiai országra jellemző:¹⁰

- Az országokat továbbra is a szovjet időkből hatalmon maradt vezetők vagy leszármazottai/korábbi párttársai irányítják. Továbbá a vezetők és köreik igyekeznek a saját szűkebb vagy tágabb családjukat megfelelő politikai vagy gazdasági helyzetbe hozni.
- A térségben meghatározó a személyi kultusz. A politikumot nem szimbólumok és intézmények, hanem elsősorban személyek képviselik.
- Elképzelhető kockázatként vázolják a szakemberek, hogy a szovjet örökséggel való radikális szakítás és a nemzetépítés esetleges kudarcai visszaállíthatják a modernizáció előtti társadalmi viszonyokat, amelyhez hozzátársulhat az iszlám radikalizáció térnyerése is. Erre az állapotra szolgálhat példaként a Fergána-völgy, amely az iszlamista mozgalmak melegágya és a térség „puskaporos hordója”,¹¹ ahol újra felélénkültek a sajátos törzsi szokások.
- A közép-ázsiai államokban rendkívül magas a korrupció, amely már a szovjet időkből is meghatározó volt. Ezt a jelenséget azóta sem sikerült leküzdenie az országoknak. Egyrésztől ez egyenes ágon következik a már

⁹ Dobrovits Mihály: Közép-Ázsia a XXI. század elején, 6. o.

¹⁰ uo.

¹¹ Bezdán Györgyi: Etnikai ellentétek és határviták a poszt-szovjet Közép-Ázsiában, Hadtudomány, 23. évf. 1. szám, Budapest, 2013., 141-153. o.

http://mhtt.eu/hadtudomany/2013/2013_elektronikus/2013_e_Bezdan_Gyorgyi.pdf letöltve: 2020.02.03.

említett pontból, hogy az ország irányító pozícióiba nem a tudás, hanem kapcsolatok révén lehet bekerülni. A Transparency International 2019-es jelentése szerint¹² Türkmenisztán a 165., Üzbegisztán és Tádzsikisztán holtversenyben a 153., Kirgizisztán a 126. és Kazahsztán a 113. helyen áll a száznyolcvan (!) országot felsorakoztató korrupciós listán.

LEGJELENTŐSEBB KÖZÉP-ÁZSIAI TERRORSZERVEZETEK

A tanulmány terjedelme nem teszi lehetővé, hogy az összes olyan terrorszervezet bemutatassuk, amelynek közép-ázsiai eredete vagy kapcsolódási pontja van. Általánosságban ezekről a szervezetekről elmondható, hogy napjainkban elsősorban a Közel-Keleten tevékenykednek, és a 2010-es évektől kezdve rendkívül fragmentáltá váltak (főleg a szíriai események hatására). Az alábbiakban tárgyalt szervezetekről fontos megjegyezni, hogy nem tekinthetők homogénnek, mert tagjaik között megtalálhatóak szinte az összes közép-ázsiai országból származó harcosok. Ebből adódóan egyik szervezet esetében sem lehet például kimondottan üzbég vagy kirgiz csoportról beszélni, mindenképpen közép-ázsiai kontextusban kell vizsgálni őket. Továbbá nem tekinthetők teljes mértékben önálló és független szervezeteknek, mert mindegyikük valamilyen szövetségi kapcsolatban van egy nagyobb, nemzetközileg ismert csoporttal. A választás azért erre a két szereplőre esett, mert igyekszem bemutatni a két legismertebb nemzetközi terror-szervezettel (Iszlám Állam – al-Kaida) kapcsolatban álló csoportot.

ÜZBEGISZTÁNI ISZLÁM MOZGALOM (ИСЛАМСКОЕ ДВИЖЕНИЕ УЗБЕКИСТАНА)

A szervezet két alapítója Tahir Juldasev és Dzsuma Namangani már a tádzsik polgárháború előtt is kapcsolatban voltak egymással, mert mindketten vezetői voltak egy korábban működő szervezetnek, az *Adolat*nak.¹³ A szervezet céljai között szerepelt, hogy radikális változások és iszlám forradalom menjen végbe

¹² Transparency International: Corruption Perceptions Index 2019, https://www.transparency.org/whatwedo/publication/corruption_perceptions_index_2019 letöltve: 2020.02.03.

¹³ Kathrin Lenz-Raymann: Securitization of Islam: A Vicious Circle: Counter-Terrorism and Freedom of Religion in Central Asia, Transcript, Bielefeld, 2014., 84-86. p.

Üzbegisztánban. A szervezet nem volt hosszú életű, mert 1992-ben az üzbég hatalom körülbelül egy év után betiltotta a működését. Az üzbég erőszakos szervezetek üldözésének hatására a két vezető útja kettévált. A tádzsik polgárháború elején Juldasev jobbnak látta székhelyét áthelyezni Afganisztánba, ahová Namangani is követte, de csak miután békekötésre került sor Tádzsikisztánban.¹⁴ Itt alapították meg az Üzbegisztáni Iszlám Mozgalmat (továbbiakban: IMU) 1998-ban.¹⁵ A szervezet nagyratörő tervekkel rendelkezett, hiszen azt tűzte ki célul, hogy bevezeti az iszlám államot Üzbegisztánban, majd később Juldasevék célként határozták meg ezt kiterjeszteni egész Közép-Ázsiára és a muszlim lakta kínai területekre.¹⁶ Az IMU jól használta ki, hogy a Fergána-völgy lakói között a Szovjetunió szétesése után nagyon magas volt a munkanélküliség és a szegénység. Ez biztosított táptalajt az iszlamistáknak az új tagok toborzására a volt közép-ázsiai tagköztársaságokban, de még az ujgur területeken is. A kezdeti időszakban nemcsak azért folytatott nagyon sikeres toborzó tevékenységet az IMU, mert jól meg tudta szólítani a térség fiatal muszlimjait, hanem mert Namangani minden harcosának havonta 500 és 1000 dollár közötti fizetést biztosított, amely rendkívül magasnak számított ebben az időben a térségben.¹⁷

Az IMU harcosai gerilla taktikát alkalmaztak az üzbég biztonsági szolgálatok és más hivatalos szervek ellen. A kezdeti időszakában az IMU a legjelentősebb támadását 1999. február 16-án hajtotta végre Taskentben, ahol megölték tizenhat embert és megsebesítettek több mint száz másik állampolgárt.¹⁸ A szervezet egy több robbantásból álló támadássorozatot követett el a fővárosban különböző kormányzati épületeknél. Karimov elnök a műveletet a saját személye és a rezsim elleni támadásként könyvelte el, ennek hatására a következő napokban egy intenzív letartóztatási hullám indult, amely nemcsak a támadásban résztvevőket érintette, hanem mindenkit, aki szimpatizált az IMU-val vagy egyszerűen gyanúsan

¹⁴ Wagner Péter: Hasonlóságok és különbségek a politikai iszlám tevékenységében Üzbegisztánban és Tádzsikisztánban a modernizáció időszakában (1917-2011), Doktori (PhD) értekezés, Pécs, 2012., 127. o. <https://idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/wagnerpeterphd.pdf> letöltve: 2020.01.26.

¹⁵ Центр Стратегической Безопасности: Ислам и исламский терроризм, Москва, 2003., 236-238. p.

¹⁶ Икбалджон Мирсаитов: Исламское Движения Узбекистана: этапы развития и современное состояние, <https://cyberleninka.ru/article/n/islamskoe-dvizhenie-uzbekistana-etapy-razvitiya-i-sovremennoe-sostoyanie/viewer> letöltve: 2020.01.25.

¹⁷ Ahmed Rashid: The Rise of Militant Islam in Central Asia, Penguin Books, 2002., 164-166. p.

¹⁸ Фергана: Взрывы 1999 года в Ташкенте: Терракт исламистов или спецслужба?, <https://www.fergananews.com/articles/7280> letöltve: 2020.01.25.

viselkedett és öltözködött – ez lehetőséget kínált a hatalom számára, hogy felszámolja a politikai ellenfeleit mindenféle koholt vádak alapján. Akinek sikerült elkerülnie a letartoztatásokat, Tádzsikisztánba (Tavildara körzetbe), Pakisztánba vagy Afganisztánba menekült az üzbég hatóságok elől, és ott próbálta rendezni sorait.

Namangani 2001-ben hűségesküt tett a Talibán mozgalom vezetőjének, Omár mollának, amiért a szervezet menedéket kapott Észak-Afganisztánban, ahonnan szabadon tudta szervezni a műveleteit.¹⁹ Cserébe az IMU fókusza áthelyeződött az Egyesült Államokra, NATO-ra és a Talibán más ellenségeire Afganisztánban és Pakisztánban, a támadások kivitelezése Üzbegisztánban háttérbe szorult. Ugyanakkor a tálibok oldalán harcolva az IMU egyfajta gyűjtőszervezetté vált, amelybe minden nem afgán, és nem arab dzsihadista csatlakozhatott.²⁰ Azt követően, hogy a NATO megindította az afganisztáni műveleteit a 2001. szeptember 11-ei terrortámadás hatására, a harcok során az IMU rendkívül nagy veszteségeket könyvelhetett el, köztük Namangani halálát is. 2002-ben az IMU-ból kiszakadt az egyik szárnya, amely innentől kezdve önálló szervezetként működik, Iszlám Dzsihád Unió (továbbiakban: IJU) néven. 2009-ben a másik alapító is életét veszítette egy amerikai dróntámadás következtében. A következő két évben az IMU komoly szervezeti válságon ment keresztül, mert az amerikaiak likvidálták az újonnan megválasztott vezetőit. A két eredeti alapító tag – aki ideológiai támaszt biztosított a szervezetnek – halott volt, csakúgy, mint a szervezet legrégebbi és egyben legtapasztaltabb tagjai is. Az IMU a toborzást illetően is problémákkal küzdött ebben az időszakban, és nem tudott sikeres támadást sem kivitelezni Üzbegisztánban.

A szervezet külső adományokból és illegális kereskedeleméből származó bevételekből igyekezett fenntartani magát. Az már régóta ismert, hogy a terrorizmus és a kábítószer kereskedelem bizonyos régiókban kéz a kézben járnak – ez alól Afganisztán sem kivétel.²¹ Az IMU komoly pénzüsszegekhez jutott abból, hogy Közép-Ázsia

¹⁹ Б.М. Бабаджанов: Джихад как идеология «изгоев» (ghuraba). По документам и публикациям Исламского Движения Узбекистана, 10-15. р.

http://www.antiterror.today.com/images/docs/Jihad_ifeac.pdf letöltve: 2020.01.25

²⁰ Wagner Péter: Hasonlóságok és különbségek a politikai iszlám tevékenységében Üzbegisztánban és Tádzsikisztánban a modernizáció időszakában, 130-131. o.

²¹ lásd bővebben: Bebesi Zoltán István: Kábítószer-bűnözés és terrorizmus, Doktori (PhD) értekezés, Budapest, 2009.

<http://m.ludita.uni-nke.hu/repozitorium/bitstream/handle/11410/9587/Teljes%20szöveg%21?sequence=1&isAllowed=y> letöltve: 2020.01.27.

az egyik meghatározó tranzitrégiója, ugyanis a csempészútvonalak átvágnak a Fergána-völgyön, és az illegális kábítószer ezen keresztül éri el Európát.²² A kábítószer kereskedelem mellett továbbá az emberrablásokból is jelentős pénzmennyiséghez jutott a szervezet. Természetesen jelentős anyagi támogatást kaptak azoktól a nemzetközi terrorszervezetektől, akikkel az adott periódusban együttműködtek, azaz 2014-ig al-Kaidától/Talibántól, majd ezt követően az Iszlám Államtól.

AZ IMU ÉS AZ ISZLÁM ÁLLAM KAPCSOLATA

2014. szeptember közepén az IMU akkori emírje, Usman Ghazi támogatásáról biztosította az ISIS-t. Damon Mehl Közép-Ázsia szakértő elemzésében²³ felhívja a figyelmet Ghazi kijelentésének szóhasználatára. Az IMU emírje kerülte, hogy hűségesküt fogadjon az ISIS-nek, de támogatásáról biztosította a másik dzsihadista terrorszervezetet, ami azért is volt rendkívül taktikus lépés, mert így kezdetben nem kellett elfordulnia régi partnerétől, a Talibántól. Ez a bejelentés azért volt fontos, mert az IMU lett az első közép-ázsiai gyökerekkel rendelkező terrorszervezet, amely támogatta az Iszlám Államot. A kapcsolat a két szervezet között nem meglepő. A tanulmányban korábban is említettem, hogy Juldasevnek már az IMU megalapításakor az volt az elképzelése, hogy egy iszlám államot hozzon létre először Üzbegisztánban, majd kiterjesze azt a térségre. Ebből következően nem számít különösnek, hogy az IMU támogatta az Iszlám Államot saját víziójának megvalósításában.

Arra a kérdésre nehéz válaszolni, hogy 2020-ban milyen kapcsolata lehet a két szervezetnek, és az IMU miben tud segíteni a területei nagy részét elvesztő, ismét klasszikus terrorszervezetként működő ISIS-nek. Az biztos, hogy 2015-ben mindkét fél számára kecsesgető partnerségi kapcsolat állt fenn. Szakértők három opciót vázoltak az ISIS-IMU-Talibán kapcsolatának alakulására:²⁴

²² Girija Prasad Mohanty: Tajikistan: A Transit Hub of Drugs Smuggling, Centre for Russian and Central Asian Studies, New Delhi, 2010.

https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1537782 letöltve: 2020.02.06.

²³ Damon Mehl: The Islamic Movement of Uzbekistan Opens a Door to the Islamic State, CTC Sentinel, Combating Terrorism Center, Vol. 8, Issue 6., West Point, 2015., 11-15. p.

<https://ctc.usma.edu/app/uploads/2015/06/CTCSentinel-Vol8Issue610.pdf> letöltve: 2020.01.22.

²⁴ Hekmatullah Azamy: Will the Islamic Movement of Uzbekistan (IMU) Trade the Taliban for ISIS?, Counter Terrorist Trends and Analysis, Vol. 7, Issue 6., Singapore, 2015., 32-33. p.

<https://www.jstor.org/stable/pdf/26351364.pdf> letöltve: 2020.01.22.

1. Az IMU közvetítőként fog fellépni az ISIS és a Talibán között. Igyekszik elsimítani az ellenségeskedést és a kompromisszumot tud kötni a két szervezet. Az ISIS ebből tudott volna profitálni, hiszen sem 2014-2015-ben, sem azóta nem rendelkezik lényeges humánerőforrással és jelentős befolyással az afganisztáni és a pakisztáni térségben. Mint ismeretes, ez a scenárió nem valósult meg, mert sem az ISIS, sem a Talibán nem engedett abból, hogy saját szervezetét tekintse felsőbbrendűnek.
2. A második alternatíva szerint az IMU-n belül jött volna létre egy törésvonal az ISIS-t és a Talibánt támogatók között. Nem volt teljesen alaptalan gondolat, hiszen megjelentek olyan hírek, hogy ez a kettészakadás végbement az IMU-n belül. Pontos információkat nagyon nehéz találni erről mert míg az Iszlám Állam előszeretettel használja a különböző médiafelületeit arra, hogy publikálja, milyen esetleges változások történtek a szervezet életében, addig az IMU szinte semmilyen információt nem oszt meg erre vonatkozóan az interneten. 2015-ben viszont megjelent egy videó a Facebookon, amiben Sadullah Urgenchi az IMU nevében hűségesküt fogad²⁵ Abu Bakr al-Bagdadinak, az ISIS akkori első számú vezetőjének. A videóban Urgenchi kritikát fogalmazott meg Omár molla támogatásáról. Kijelentette, hogy hibát követ el az IMU, hogy egy olyan szervezetet támogat, amelynek vezetője tizenhárom éve nem lépett a nyilvánosság elé.²⁶ Ez jelenthetett volna egy taktikai lépést az IMU vezetői részéről: a Talibán-szimpatizáns szárnyuk szabadon használhatta volna tovább az afganisztáni infrastruktúrát, míg a másik részük megszerezte volna az ISIS támogatását, ezáltal a közép-ázsiai szervezetnek nem kellett volna teljesen elköteleződni egyik oldal felé sem.
3. Az utolsó verzió szerint – a legkedvezőtlenebb az IMU-nak – pedig a terror szervezetnek választania kell az Iszlám Állam és a Talibán között, nem folytathatnak hintapolitikát. Mindkét szervezet mellett szóltak érvek és ellenérvek egyaránt. Jelenlegi ismereteink szerint az IMU végül az ISIS mellett tette le a voksát. A döntés hátterében több dolog is állhat, például az ISIS „menőségfaktora”, ami segítheti az IMU toborzását is. Ahogy sejteni lehetett, ez magával hozta azt is, hogy nemcsak eltávolodtak a Talibántól, de egyenesen ellenséges viszony alakult ki a két szervezet között.

²⁵ Merhat Sharipzhan: IMU Declares It Is Now Part Of The Islamic State, <https://www.rferl.org/a/imu-islamic-state/27174567.html> letöltve: 2020.01.22.

²⁶ Omár molla 2013-ban halt meg, de halál hírének csak 2015-ben, a Talibán új vezetőjének bemutatásával egy időben hozták nyilvánosságra. Az említett videóüzenet megjelenésének időpontjában, erről csak a legszűkebb Talibán vezetés tudott.

Az IMU-nak Afganisztánban és Pakisztánban kiépített „állásai” voltak,²⁷ amelyek értékesnek tűnhettek az ISIS vezetésének. Az IMU több sikeres akciót hajtott végre az említett területeken, jelentős célpontok ellen. Kiemelhető például a 2014-es karacsi nemzetközi repülőtér ellen elkövetett támadás, amely egy tizenöt órán át tartó, harminchét halálos áldozatot követelő vérengzés volt.²⁸ Továbbá az IMU-n keresztül az ISIS megszólíthatott több potenciális radikalizációra hajlamos személyt a térségben, hiszen sok közép-ázsiai harcos csatlakozott innen egyénileg az Iszlám Államhoz.

KATIBAT AL TAWHID WAL JIHAD

A Katibat al Tawhid Jihad szervezet (továbbiakban: KTJ) az al-Kaidához kapcsolódik, mert fő küldetésüknek a bin Ládén és al-Zawahiri által meghatározott nézetek beteljesítését tartják. A szervezetet 2014-ben Szíriában Abu Saloh (igazi nevén Szirojiddin Mukhtarov) kirgiz származású radikális hozta létre az IMU-tól, a Katibat Imam al Bukharitól és a Türkmenisztáni Iszlám Párttól elpártoló harcosokból. 2015-ben körülbelül 500 harcost tudhatott a soraiban, ez a szám 2018-ig folyamatosan növekedett.

Abu Saloh a 2000-es években teológiai tanulmányokat folytatott egy szíriai egyetemen. Itt ismerkedett meg a különböző szalafita és a vahhábita tanításokkal, és szimpatizánsa kettő az al-Kaida által képviselt elveknek. Saloh folyékonyan beszél üzbégül, ujjgurul, oroszul és arabul.²⁹ Miután befejezte tanulmányait, visszatért Kirgizisztánba, ahol egy imám segítőjeként tevékenykedett egy mecsetben. 2012-ben ismét Szíriába, ahol már zajlott a polgárháború, – és csatlakozott a Katibat Imam al Bukhari nevű csoporthoz. Köszönhetően a rendkívüli Korán ismeretének, valamint vezetői tehetségének, nagyon gyors ütemben lépkedett felfele a terror-szervezet ranglétráján. 2014-ben a szír kormányerőkkel folytatott harcban megsérült, majd felépülését követően megalakította saját szervezetét. A KTJ elsősorban

²⁷ Duncan Fitz: Central Asian Militancy, Center for Strategic and International Studies, Washington, 2014., 3-4. p.

https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/publication/140509_Fitz_CentralAsianMilitancy_WEB.pdf letöltve: 2020.02.06.

²⁸ BBC.com: Karachi airport: Islamic Movement of Uzbekistan claims attack, <https://www.bbc.com/news/world-asia-27790892> letöltve: 2020.01.27.

²⁹ Uran Botobekov: Katibat al Tawhid wal Jihad: A faithful follower of al-Qaeda from Central Asia, <https://moderndiplomacy.eu/2018/04/27/katibat-al-tawhid-wal-jihad-a-faithful-follower-of-al-qaeda-from-central-asia/> letöltve: 2020.01.26.

kirgiz, üzbég, tádzsik és néhány ujur radikálisból áll, és az al-Kaida által Szíriában támogatott Jabhat al Nusrával szorosan együttműködve tevékenykedett.

Más közép-ázsiai szervezettel összehasonlítva komoly online propagandát folytat a szervezet a különböző közösségi oldalakon,³⁰ de legfőképp az orosz ajkú lakosság körében népszerű platformokon, mint a Vkontakte vagy az Ondoklasz-szniki, vagy az ezek közül is kiemelkedő Telegram applikáció. Az utóbbi években ez vált az iszlám radikálisok első számú kommunikációs eszközévé, mert a Telegram nem cenzúrázza a tartalmakat – a szólásszabadság és a véleménynyilvánítás jegyében. Abu Saloh nyilvános beszédeit, hangüzeneteit és írásait a közép-ázsiai harcosok szíriai tevékenységéről napi rendszerességgel töltik fel úgynevezett Telegram-csatornákra, amikre a követők fel tudnak iratkozni, hogy értesüljenek a legújabb tartalmakról. Szakértők több száz itt megosztott üzenetet elemeztek, és arra jutottak, hogy Abu Saloh rendkívül karizmatikus vezető, akinek hatalmas vallási műveltsége van, és rendelkezik azzal a képességgel, hogy tömegeket mozgasson meg. Annyira erős személyiséggel és befolyásolási képességgel bír, hogy már többször tudott fiatalokat öngyilkos merénylet elkövetésére ösztönözni. Az eddigi rendelkezésre álló adatok szerint a három legismertebb ilyen akciói a következők voltak:

1. 2015 őszén egy tizenkilenc éves kirgiz fiút vett rá 2015, hogy robbantsa fel magát egy robbanószerrel megrakott kocsiban a szír ellenséges vonalak mögött.³¹
2. 2016-ban megszervezte, hogy egy ujur iszlamista felrobbantsa magát a Kínai Nagykövetség épületénél Biskekben.³²
3. 2017 áprilisában történ a harmadik ismert öngyilkos merénylet, amelyhez Abu Salohnak köze lehetett a szentpétervári metrórobbantás, amit egy üzbég fiatal követett el.

³⁰ Nodirbek Soliev: Central Asia, In: Counter Terrorist Trends and Analyses: Annual Threat Assessment, Volume 12, Issue 1, RSIS, Singapore, 2020., 73. p.
<https://www.rsis.edu.sg/rsis-publication/icpvtr/counter-terrorist-trends-and-analyses-cta-volume-12-issue-01/#.XnlbcS35egQ> letöltve: 2020.03.10.

³¹ Uran Botobekov: Central Asian Children Cast as ISIS Executioners,
<https://thediplomat.com/2016/09/central-asian-children-cast-as-isis-executioners/> letöltve: 2020.01.26.

³² Ivan Nechepurenko: Suicide Bomber Attacks Chinese Embassy in Kyrgyzstan,
<https://www.nytimes.com/2016/08/31/world/asia/bishkek-china-embassy-kyrgyzstan.html> letöltve: 2020.01.26.

Abu Saloh propagandaanyagaiban gyakran kritizálta a közép-ázsiai vallási vezetőket, mert szerinte elárulták hitüket, és valójában a helyi elnyomó rendszereket szolgálják ki. Azt is hangsúlyozta, hogy a dzsihádot nemcsak Szíriában kell beteljesíteni, hanem helyben, azaz Közép-Ázsiában. Annak ellenére, hogy a KTJ-t tartják az egyik legjobban képzett és felszerelt közép-ázsiai dzsihadista csoportnak a Közel-Keleten, mégsem ebben rejlik a legnagyobb kockázati tényezőjük. Hanem abban, hogy Saloh által alkalmazott propaganda és toborzó tevékenység több olyan – jelenleg a közép-ázsiai térségben élő –, radikalizációra kapható muszlimhoz jut el, akik a jövőben veszélyeztethetik Közép-Ázsia, Oroszország vagy a kínai Hszincsiang tartomány biztonságát.

2019. április 12-én a KTJ Telegram csatornáján keresztül bejelentette, hogy Abu Saloh lemondott a szervezet vezetéséről, és ezt követően a vezetői feladatokat Abdul Aziz gyakorolja. Aziz egy kevésbé ismert üzbég iszlamista, aki a Fergána-völgyből származik. Hogy mi állhatott a lemondás hátterében, arról nincs pontos információ, de három verziót valószínűsítenek, amelyek önállóan, de akár kombinált formában is megállhatják a helyüket – ennek ellenére véleményem szerint érdemes kritikával fogadni ezeket.³³

1. Az orosz és kirgiz biztonsági szolgálatok hajtóvadászatot indítottak Abu Saloh likvidálására a korábban említett szentpétervári és biszeki támadás miatt. Ez a magyarázat szerintem kérdéses. Ismerve az orosz szolgálatok módszereit és mentalitását, önmagában azzal, hogy valaki formálisan hátterbe húzódik, nem tudja elkerülni, hogy megkeressék, ha engedélyt kaptak a kiiktatására. Az orosz szolgálatok évekkal később is előszeretettel likvidálnak közvetlen vagy közvetett módon jelenlegi vagy volt dzsihadistákat, elég csak a tavalyi berlini³⁴ akciót említeni.
2. Szíriában az iszlamisták elvesztették területeik jelentős részét, ebből adódóan bázisaikat át kell helyezniük máshova. Vannak, akik úgy vélik, hogy erre a célra legkézenfekvőbb megoldás Afganisztán lenne, de ehhez

³³ Uran Botobekov: Uzbek's Katibat al Tawhid wal Jihad changed its leader, <https://moderndiplomacy.eu/2019/04/19/uzbeks-katibat-al-tawhid-wal-jihad-changed-its-leader/> letöltve: 2020.01.26.

³⁴ Bellingcat Investigation Team: Identifying The Berlin Bicycle Assassin: From Moscow to Berlin <https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2019/12/03/identifying-the-berlin-bicycle-assassin-part-1-from-moscow-to-berlin/> letöltve: 2020.01.27.

Törökországot ideiglenes tranzitállomásként kéne használniuk. E magyarázat szerint a lemondás azért következett be, mert így elterelhetik a török titkosszolgálatok figyelmét az embercsempészekről, akik zavartalanul folytathatják a tevékenységüket a határon.

3. Abu Salohnak kialakult egy belső ellenzéke a KTJ-n belül, akik kritizálták a szervezet pénzügyi hátterét és a műveleteik intenzitását. Annak érdekében, hogy a KTJ ne szakadjon szét – hiszen ez más szervezetek mellett az IMU-nál sem volt pozitív hatással a működésre – Abu Saloh a kompromisszum mellett döntött: háttérbe vonult és onnan segíti a KTJ-t céljaik elérésében.

KÖZÉP-ÁZSIAI HARCOSOK JELENLÉTE A KÖZEL-KELETEN

A kiutazók száma és profilja

A térségből kiutazó harcosok pontos számát több okból is nagyon nehéz megbecsülni. A hivatalos szervek általában nem tájékoztatnak ezekről az adatokról, illetve ha mégis, akkor jóval alacsonyabb számokat hoznak nyilvánosságra annál, amit a nyugati Közép-Ázsia szakértők feltételeznek. A pontos kimutatást az is nehezíti, hogy a közép-ázsiai országokból kiutazó FTF-eket gyakran összekeverik az orosz nyelv használata miatt az észak-kaukázusi harcosokkal (leginkább a csecse-ekkel). A közép-ázsiai országokból kiutazók számát 2015 elején 2000 és 4000 fő közé becsülték. A legtöbb nyugati szakértő különböző elemzéseit figyelembe véve 2015 környékéről az alábbi létszám adatok állapíthatók meg.³⁵

- Tádzsikisztán: Hivatalosan 300 fő³⁶ ment Szíriába vagy Irakba, de 2018-ban már az állami szervek is elismerték, hogy ez a szám inkább 1100³⁷ lehet.
- Kirgizisztán: Hivatalosan 200 főt³⁸ ismertek el a hatóságok, de ez a szám is ennél magasabb lehet.
- Üzbegisztán: Hivatalos adatot nem közöltek, de abban konszenzus van a téma szakértői között, hogy innen utazhattak ki a legtöbben, akár 3000 fő

³⁵ Falkowski – Lang: Homo Jihadicus, 37-38.p.

³⁶ Sputnik News: ГКНБ: в Сирии воюет 300 граждан Таджикистана, https://tj.sputniknews.ru/defense_safety/20141121/1013355418.html letöltve: 2020.02.01.

³⁷ Фурд Бежан: Смертоносный экспорт Таджикистана, <https://rus.azattyq.org/a/tajikistan-deadly-export/28365815.html> letöltve: 2020.02.03.

³⁸ Regnum: МВД Киргизии: Свыше 200 киргизстанцев воюют на стороне боевиков в Сирии, <https://regnum.ru/news/polit/1890845.html> letöltve: 2020.02.01.

is elképzelhető. Ez azért is lehetséges, mert ebbe a számba beletartoznak az ország állampolgárai és az üzbég nemzetiségűek a Fergána-völgyből és a kirgizisztáni Os régióból is.

- Türkmenisztán: Hivatalos adatot a hatóságok nem hoztak nyilvánosságra, a kutatók a kiutazók számát 300 és 400 fő közé becsülik.
- Kazahsztán: Hivatalos adatok szerint több mint 300 fő³⁹ utazhatott ki a szír és az iraki területekre, de ez – mint a többi ország hivatalos számai esetén – magasabb lehet a valóságban.

A Crisis Group tanulmányában foglaltak szerint rendkívül nehéz egy egységes profilt alkotni a térségből kiutazókról, mert a motivációjuk, az iskolázottsági szintjük és a vallási ismereteik is nagyon eltérőek lehetnek. A kiutazók között megtalálhatóak a tizenhétéves fodrászlányok, egyetemisták, iskolaelhagyók, üzletemberek, egyedülálló édesanyák mellett a családok, akik úgy vélték, hogy a gyermekeikre jobb élet és több lehetőség vár a Kalifátus területén.⁴⁰ Mindannyian azt gondolták, hogy az ISIS vonzó alternatívát kínál a posztsovjjet élet után.

A kiutazók motivációja

Az Iszlám Államhoz vagy az al-Kaida helyi szervezeteihez való csatlakozáskor a közép-ázsiai kiutazóknál több faktor is közrejátszott, például a társadalmi-gazdasági tényezők, az ideológiai elkötelezettség a dzsihád iránt vagy a szír kormányerők és szövetségesei elleni harcban való részvétel. Leginkább a fiatalok körében fedezhető fel a szegénységgel, a munkanélküliséggel vagy az önmegvalósítás hiányával kapcsolatos frusztráció.⁴¹ Ők úgy gondolták, hogy ha a kiutazás mellett döntenek, akkor sincs sok vesztenivalójuk, mert kevés esélyt láttak arra, hogy máskülönben jó és jövedelmező munkát találjanak, sikeres karrierjük eredményeképp megtakarítsanak, vagy családot alapítsanak. Továbbá, a radikális szervezeteknek az egyik legnagyobb húzóerejük, hogy ezekben az országokban

³⁹ Руслан Смыков: 300 граждан Казахстана воюют в Сирии и Ираке, <https://www.zakon.kz/4665761-300-grazhdan-kazahstana-vojujut-v.html> letöltve: 2020.02.01.

⁴⁰ Policy Briefing: Syria Calling - Radicalisation in Central Asia, International Crisis Group, Biskek, 2015., 4.p. <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/central-asia/syria-calling-radicalisation-central-asia> letöltve: 2020.01.28.

⁴¹ Galina Yemelianova: How 'Muslim' are Central Asian Muslims? A Historical and Comparative Enquiry, In: Marlene Laruelle: Being Muslim in Central Asia, Brill, Boston, 2018., 35-37. p.

terrorelhárítási műveletekre hivatkozva bárkit bevihetnek az állambiztonsági szolgálatok⁴² munkatársai az utcáról terrorizmus gyanújával, csak azért, mert például szakállas az illető vagy mecsetbe jár, a gyanúsított pedig kényszervallatásnak és fogva tartásnak néz elébe. Azokban az országokban, ahol a lakosság jelentős része az iszlám vallást gyakorolja, nem túl szerencsés húzás, mert még azok a személyek is radikalizálódnak az ilyen intézkedések miatt, akiket alapjáraton elkerült és nem fertőzött meg a dzsihadista propaganda.⁴³

A toborzás módszerei

A toborzás elsősorban Közép-Ázsiában zajlik, de az ISIS és a többi terrorszervezet a közép-ázsiaiak körében Oroszországban és Törökországban is próbálkozik, illetve igyekeznek megszólítani azokat a fiatalokat, akik Egyiptomban vagy Bangladesben tanulnak. Oroszországban különösen könnyen lehet beszervezni az erre hajlamos embereket. A Szovjetunió 1991-es összeomlását követően a közép-ázsiai országokban még nagyobb problémává vált a szegénység folyamatos növekedése. Kirgizisztánból, Tádzsikisztánból és Üzbegisztánból sokan mennek Kazahsztánba és Oroszországba a jobb élet reményében. Olyannyira, hogy 2013-as adatok szerint Oroszországban majdnem 4 millióra becsülték a kirgiz, a tádzsik és az üzbég munkavállalók számát.⁴⁴ Az országban sokan dolgoznak a közép-ázsiai térségből rendkívül alacsony bérekért, ráadásul többen illegálisan.⁴⁵ A probléma – amiben felfedezhető mellesleg európai párhuzam is –, hogy az orosz társadalom egy részében kialakult a közép-ázsiai bevándorlókkal szembeni ellenérzés. Oroszországban is megjelentek olyan mozgalmak, amelyek úgy gondolják, hogy a bevándorlók foglalkoztatása okozza a munkalehetőségeik

⁴² lásd bővebben: Béres János (szerk.): Külföldi nemzetbiztonsági szolgálatok, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2018., 213-228. o.

⁴³ Cholpon Orozobekova: Central Asia and the ISIS Phantom, <https://thedi diplomat.com/2015/10/central-asia-and-the-isis-phantom/> letöltve: 2020.01.28.

⁴⁴ Ryazantsev – Korneev: Russia and Kazakhstan in Eurasian Migration System: Development Trends, Socio-Economic Consequences of Migration and Approaches to Regulation, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, Florence, 2013., 9-21. p. http://olegkorneev.net/wp-content/uploads/2015/07/CARIM-East_RR-2013-44_Ryazantsev_and_Korneev.pdf letöltve: 2020.01.28.

⁴⁵ Бенедиктов – Костин – Ремизов – Сарсембаев – Сулейманов – Шибутов: Иммиграция как вызов национальной безопасности России, Институт Национальной Стратегии, Москва, 2014., 24-34. p. <http://www.instrategy.ru/pdf/276.pdf> letöltve: 2020.01.28.

csökkenését, valamint a bűnözés növekedése is hozzájuk kapcsolható⁴⁶ – ezáltal viszont folyamatosan növekszik a diszkrimináció, ami további radikalizációhoz⁴⁷ vezethet. Azt is érdemes kiemelni, hogy a többségi társadalom egyre elutasítóbb a bevándorlókkal szemben, ennek hatására egyre zártabb csoportok alakulnak ki Oroszországban illetve egyre gyakrabban fordul elő, hogy nemcsak a civil lakosság, hanem az orosz hivatalos szervek által is inzultus éri a közép-ázsiai vendégmunkásokat.⁴⁸ Itt a közép-ázsiaiaknak nagyobb lehetőségük van a vallásgyakorlásra, mint hazájukban, ahol a biztonsági szervek gyakran ellenőrzik az imahelyek résztvevőit. A toborzással foglalkozó sejtek Közép-Ázsiában és Oroszországban kis létszámú és jól konspirált csoportokban, néha az imacsoportokon belül működnek.

A térségből kiutazó harcosok toborzására jellemzően a személyes kapcsolatoknak is nagyon fontos szerepe van. Ez azt jelenti, hogy a későbbi FTF-ek sokkal nagyobb százaléka döntött a kiutazás mellett abban az esetben, ha családtagja vagy ismerősi köréből valaki már kint tartózkodott Szíriában.⁴⁹ 2018-as kutatások alapján a közösségi média az ilyen esetekben kommunikációs csatornaként szerepelt, azaz ezen keresztül tartották a kapcsolatot a már kint lévők a még otthoniakkal, akiket igyekeztek meggyőzni a csatlakozásról.⁵⁰ Ezenkívül, természetesen léteznek nagy számban olyan esetek is, amikor a közösségi médián keresztül a hivatásos toborzó ügynökök vették fel a kapcsolatot a kiutazásra hajlandó személyekkel. Ez az opció azért is volt nagyon előnyös, mert nem volt semmilyen költsége, illetve a toborzónak sem kellett a szabadságát kockára tennie azzal, hogy személyesen igyekezett valakit meggyőzni a csatlakozásról, ami – ha a biztonsági apparátus tudomására jutott – komoly retorzióra számíthatott az illető.

⁴⁶ Joint research: Causes and Motives of Radicalisation Among Central Asian Labour Migrants in the Russian Federation, Institute of Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences, Moscow, 2017., 7-13. p. https://www.sfcg.org/wp-content/uploads/2018/04/RAS-Final-Report_CA-Radicalization_Eng_24042018.pdf letöltve: 2020.02.06.

⁴⁷ lásd bővebben: Bács Zoltán György: A radikalizáció és a terrorizmus kapcsolata, egyes formái, gondolatok a megelőzés lehetséges perspektíváiról, Nemzetbiztonsági Szemle, 5. évfolyam, 1. szám, Budapest, 2017. http://epa.oszk.hu/02500/02538/00017/pdf/EPA02538_nemzetbiztonsagi_szemle_2017_01_005-026.pdf letöltve: 2020.01.30.

⁴⁸ Human Rights Watch: Russia - Police Round Up Migrant Workers, <https://www.hrw.org/news/2019/12/24/russia-police-round-migrant-workers> letöltve: 2020.01.30.

⁴⁹ Policy Briefing: Syria Calling - Radicalisation in Central Asia, International Crisis Group, Biskek, 2015., 5. p.

⁵⁰ Noah Tucker: What Happens When Your Town Becomes an ISIS Recruiting Ground, Institute for European, Russian and Eurasian Studies, Washington, 2018., 5-7. p. <https://centralasiaprogram.org/wp-content/uploads/2018/06/Tucker-CAP-Paper-July-2018.pdf> letöltve: 2020.02.20.

A propaganda tevékenység

Nagy előnye az ISIS-nek a toborzás tekintetében Közép-Ázsiában, hogy rengeteg orosz nyelvű anyagot publikál,⁵¹ ami nagyobb tömegekhez jut el, mint például az afgán vagy pakisztáni radikálisok propagandaanyagai, amiket pastu, dari vagy arab nyelven tesznek közzé. Az ISIS médiáért felelős Al-Hayat szárnya 2015 májusában indította el a Dabiq magazinjának orosz nyelvű változatát, az Istokot (Исток-forrás).⁵² Ebben a propagandakiadványban próbálták bemutatni és vonzóvá tenni a külföldi harcosok életét és tevékenységét a Közel-Keleten. Az orosz nyelvű magazinra jellemző volt, hogy profi és látványos képeket tartalmazott, és a publikációk is igényesen voltak megfogalmazva benne.

Az Al-Hayat 2016 áprilisában közzétett két videót a YouTube videómegosztó portálon, amikben kirgiz és kazah harcosok a gyerekeikkel szerepelnek, és azt vázolják anyanyelvükön, hogy milyen jó döntést hoztak nemcsak saját, de a gyerekeik érdekében is, az ISIS-hez való csatlakozással. A két említett videó is azt bizonyítja, hogy az ISIS a propagandatevékenysége érdekében alaposan tanulmányozta a térséget. Figyelembe vette a régió sajátosságait, hiszen Közép-Ázsiában különösen erős hagyományai vannak a családi értékeknek és kapcsolatoknak, ezért az ilyen jellegű videókkal még vonzóbbá tudták tenni a szervezetüket a leendő harcosaik előtt.⁵³

Ugyanakkor a NATO Stratégiai Kommunikáció Kiválósági Központja 2019 nyarán publikált tanulmányában felhívja a figyelmet arra, mennyit változott az ISIS propagandatevékenysége 2019-ben, amikor már elvesztette területei döntő hányadát, összehasonlítva a 2015-ös évvel, amikor a legnagyobb kiterjedésű területet tartotta ellenőrzése alatt.⁵⁴ Nyolcvanhat százalékkal csökkent a napi propaganda

⁵¹ Joanna Paraszczuk: IS Boosts Russian-Language Propaganda Efforts, <https://www.rferl.org/a/is-boosts-russian-language-propaganda-efforts/27112518.html> letöltve: 2020.01.29.

⁵² Umberto Bacchi: Isis targets jihadists in former Soviet nations with Russian-language propaganda magazine Istok, <https://www.ibtimes.co.uk/isis-targets-jihadists-former-soviet-nations-russian-language-propaganda-magazine-istok-1504238> letöltve: 2020.02.02.

⁵³ David Wintson: DIY Terrorism: A Look at the Paradigm Shift in Daesh's Recruitment Tactics Through the Lens of Central Asian Foreign Terrorist Fighters, *Defence Review*, Vol. 146, Special Issue 1, Budapest, 2018., 13. p., https://honvedelem.hu/files/files/112426/dr_2018_1_beliv_ango_szemle.pdf letöltve: 2020.02.02.

⁵⁴ Charlie Winter: Daesh Propaganda, Before and After its Collapse, NATO Strategic Communications Centre of Excellence, Riga, 2019., 11-13. p. <https://stratcomcoe.org/daesh-propaganda-and-after-its-collapse> letöltve: 2020.03.01.

anyagok mennyisége 2019-re, ami igen jelentősnek mondható. Az is észrevehető, hogy a korábbi időszakban a propagandaanyagok több, mint fele arra irányult, hogy bemutassa a Kalifátus területén zajló életet és az „állami szolgáltatásokat” (mint például oktatási vagy egészségügyi intézményeket), és ezzel kiutazásra és csatlakozásra ösztönözze az erre fogékonyakat. A kutatók azt állapították meg a 2019-ben publikált anyagokat vizsgálva, hogy elsősorban már nem az imént említett témákra összpontosul a propagandatevékenység, hanem arra, hogy az ISIS híveit rávegyék arra, hogy a világ különböző pontjain támadásokat kövessenek el. Nagy hangsúlyt fektetnek arra is, hogy az ISIS reputációja elterjedjen világszerte, és mint brand még népszerűbbé váljon a radikálisok körében.

A kiutazások jellemzői

A közel-keleti konfliktuszónákba való eljutás szempontjából olyan tendenciák voltak megfigyelhetők, hogy a kiutazó harcosok a közép-ázsiai országokból és Oroszországból egyaránt repülővel mentek Törökországba. Az orosz nagyvárosokból és az összes közép-ázsiai ország fővárosából közvetlenül lehetett eljutni Törökországba, ráadásul a jegyárak is igen alacsonyak voltak; Kazahsztánból, Türkmenisztánból, Tádzsikisztánból és Kirgizisztánból vízummentesen lehet beutazni, míg az üzbég állampolgároknak csak 30 napot meghaladó tartózkodás esetén van szükségük vízumra ehhez. A török belépési pontoknál (*entry points*) nehéz különbséget tenni a turisták és munkavállalók, illetve a terrorizmus céljával érkező személyek között. A helyzetet tovább rontotta, hogy a közép-ázsiai titkosszolgálatok a kiutazókra vonatkozó információikat pontatlanul vagy késve osztották meg egymással vagy a nemzetközi partnereikkel, bár azt is meg kell jegyezni, hogy a török határőrök között is sok korrupt hivatalnok van, akik kenőpénzért cserébe elfordították a fejüket a határon, és zavartalanul átjuthattak az iszlamisták Törökországból Szíriába. Ennek működtetésében nagy szerepe volt például az ISIS török területeken működő sejtjeinek, akik mindkét irányba szervezték a harcosok határon való átjutását.

Az egyedülálló nők kiutazása egy új jelenség volt a posztszovjet radikálisok között, amely a közép-ázsiai országok közül leginkább Kirgizisztánra jellemző, ahonnan fiatal lányok gyakran házasságkötés céljából utaztak elsődlegesen az Iszlám Állam

által ellenőrzött területekre.⁵⁵ Általában ezeket a fiatal lányokat is a közösségi médián keresztül találták meg a toborzók, sokszor velük egyidős lányok, akik már kint voltak Szíriában vagy Irakban, és azt bizonygatták, hogy megtalálták életük szerelmét, és milyen felemelő dolog egy iszlamista harcos feleségének lenni. Sokszor egy-egy radikális halála után az özvegyet újra hozzáadták egy másik harcoshoz.

A harcokban való részvétel

A fegyveres harcokban való aktív részvétel a posztszovjet térségből származó csoportok legalapvetőbb feladatai közé tartozott a Közel-Keleten. Összehasonlítva más iszlamista szervezetekkel, a közép-ázsiai dzsihadisták harci módszerekben és taktikájukban jelentős különbség nem fedezhető fel, azaz gerilla- vagy aszimmetrikus műveletekben vettek részt. Többször intéztek ezek a csoportok támadásokat a polgári lakosság ellen Irakban és Szíriában, illetve követtek el öngyilkos merényleteket⁵⁶ katonai célpontok ellen. Az ilyen jellegű akciók lényege nem csupán az azonnali katonai cél elérése volt, mint például egy adott terület elfoglalása vagy az ellenség pozícióinak felszámolása, hanem negatív pszichológiai nyomás gyakorlása az ellenségre annak érdekében, hogy a moráljukat csökkentsék és az akaratukat megtöriék. Továbbá elrettentés céljából többször részt vettek kivégzések lebonyolításában is. A nemzetközi média által is felkapott egyik ilyen esetben például egy tíz év körüli kazah fiú lőtt fejbe két embert, akiket korábban azzal gyanúsítottak, hogy az oroszoknak kémkedtek.⁵⁷

Azok a harcosok, akik korábban például az IMU kötelékében szereztek harci tapasztalatokat Afganisztánban és Pakisztánban vagy azok a közép-ázsiai iszlamisták, akik más fegyveres konfliktusban korábban részt vettek, hamar vezető beosztásokba kerültek az Iszlám Államnál és az al-Kaida ernyőszerveinél egyaránt. Az egyik legismertebb ilyen iszlamista Gulmorod Khalimov, aki mielőtt Szíriába ment volna a tádzsik különleges rendőri egység, az OMON (Отряд Мобильный

⁵⁵ International Crisis Group Commentary: From Central Asia to Syria: A Teenage Girl's Jihad, <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/central-asia/central-asia-syria-teenage-girl-s-jihad> letöltve: 2020.02.03.

⁵⁶ Uran Botobekov: ISIS Uses Central Asians for Suicide Missions, <https://thediplomat.com/2016/12/isis-uses-central-asians-for-suicide-missions/> letöltve: 2020.02.01.

⁵⁷ Michael Martinez: ISIS video claims to show boy executing two men accused of being Russian spies, <https://edition.cnn.com/2015/01/14/middleeast/isis-video-boy-execution-russian-spies/index.html> letöltve: 2020.02.01.

Особого Назначения) ezredesként teljesített szolgálatot.⁵⁸ Hivatásos pályafutása alatt többször vett részt speciális terrorelhárítási képzéseken az Egyesült Államokban és Oroszországban egyaránt. 2015-ben csatlakozott az Iszlám Államhoz, ahol a csecsen Abu Omar al-Sisáni likvidálását követően Abu Bakr al-Bagdadi a szervezet hadügyminiszterévé⁵⁹ nevezte ki 2016-ban. Az orosz hadsereg bejelentette, hogy 2017. szeptember 8-án egy dróntámadás során végeztek Khalimovval a szír Deir ez-Zór városánál. Ennek az állításnak ellentmond, hogy a tanulmány írásakor Khalimov továbbra is szerepel az USA által publikált listán, amely a legkevesebb terroristák neveit tartalmazza.⁶⁰ Nemcsak azok a harcosok rendelkeztek harci tapasztalatokkal, akik korábban voltak valamilyen konfliktuszónában. Akik valamelyik közép-ázsiai országból jöttek, ahol a legtöbb férfi részt vesz kötelező katonai képzésen, nagyobb harcértékkel bírtak, mint Nyugat-Európából érkezett társaik, akiknek a fegyverhasználatot és a katonai elméleteket az alapoktól kellett tanítani. A fegyverzetről elmondható, hogy a különböző csoportok között nem volt jelentős különbség, mert legnagyobb részük volt szovjet gyártmányú fegyvereket használt, amelyek leginkább az elfoglalt szír fegyverraktárakból származtak. Ezek mellett kisebb számban rendelkeztek amerikai fegyverekkel és haditechnikai eszközökkel, amelyeket az iraki hadsereg hátrahagyott 2014-ben.⁶¹

Törvényi válaszok a kiutazók problémájára a közép-ázsiai országokban

Tádzsikisztánban⁶² 2014 júliusától 12-től 20 évig terjedő szabadságvesztést szabhatnak ki a bíróságok a külföldi fegyveres harcokban való részvételért. A médiában

⁵⁸ Lynch – Bouffard – King – Vickowski: The Return of Foreign Fighters to Central Asia: Implications for U.S. Counterterrorism Policy, Center for Strategic Research Institute for National Strategic Studies, Washington, 2016., 11. p.
<https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/stratperspective/inss/Strategic-Perspectives-21.pdf>
letöltve: 2020.02.02.

⁵⁹ Shehab Khan: American-trained sniper becomes Isis's new minister of war,
<https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/american-trained-sniper-isis-minister-of-war-gulmurod-khalimov-a7231121.html> letöltve: 2020.02.02.

⁶⁰ Az USA által legkevesebb terroristák listáján:
https://rewardsforjustice.net/english/gulmurod_khalimov.html letöltve: 2020.02.02.

⁶¹ Colleen Curry: Iraq's Army Left Weapons Like These in the Hands of Terrorists Today,
<https://abcnews.go.com/International/iraqi-army-left-weapons-hands-terrorists-today/story?id=24070848> letöltve: 2020.02.02.

⁶² Радио Озоди: Таджикистан определил наказание за участие в «джихаде»,
<https://rus.ozodi.org/a/25479374.html> letöltve: 2020.01.30.

és a kutatók által publikált elemzésekben⁶³ említenek olyan törvénymódosítást is, ami lehetővé teszi az FTF-tagok állampolgárságának visszavonását. Ugyanakkor az ilyen jellegű törvényeket felsoroló hivatalos tádzsik honlapon egyelőre nem található meg a törvénymódosítás. Érdekes módon az erőteljes törvényi fellépés ellenére Tádzsikisztánban a vezetés lehetővé tette – egy 2015-ben elfogadott törvény értelmében –, hogy amnesztiát kapjanak, akik kiutaztak a Közel-Keletre, de az önkéntes hazatérést választották, őszinte megbánást tanúsítottak és nem vettek részt erőszakos cselekmények elkövetésében.⁶⁴ Ugyanakkor sok iszlamista nem bízik a törvényben, mert félnek az esetleges megtorlástól, ezért inkább alternatív megoldásokat keresnek, amit a számok is igazolnak, hiszen több mint ezer főből körülbelül száz fő visszatérő nem számít kimagaslóan jó aránynak. Főleg annak tudatában, hogy a tádzsik médiában megjelentek olyan hírek⁶⁵ – amelyeket nyugati kutatók is alátámasztottak –, hogy az amnesztiát kapott személyek közül végül többen ismét visszatértek (!) Szíriába vagy Irakba.

Kazahsztánban⁶⁶ 2015. január 1-től 3-tól 7 évig terjedő szabadságvesztést szabhatnak ki a bíróságok a külföldi fegyveres harcokban való részvétel esetén, és 2017-től szintén lehetőségük van az állampolgárság visszavonására ha valaki részt vett terrorvétekezésben vagy komoly veszélyt jelent az ország nemzetbiztonságára.⁶⁷ Kazahsztánban is igyekeznek kialakítani rehabilitációs programokat a visszatérőknek, főleg azoknak a gyerekeknek, akiket a szüleik kényszerítették kiutazásra vagy esetleg már kint születtek. Az országban tizenhárom olyan

⁶³ Edward Lemon: Talking Up Terrorism in Central Asia, Kennan Cable No. 38., Wilson Center, Washington, 2018., 6. p.

https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/kennan_cable_38.pdf
letöltve: 2020.02.06.

⁶⁴ AFP:Tajikistan pardons over 100 Syria, Iraq returnees,
<https://www.france24.com/en/20180208-tajikistan-pardons-over-100-syria-iraq-returnees>
letöltve: 2020.02.07.

⁶⁵ RFE/RL's Tajik Service: More Than 30 Pardoned Tajiks Believed To Have Rejoined IS,
<https://www.rferl.org/a/tajikistan-pardoned-rejoined-islamic-state/29014622.html> letöltve: 2020.02.07.

⁶⁶ Tengrinews: Назарбаев подписал Уголовный Кодекс,
https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/nazarbaev-podpisal-ugolovnyiy-kodeks-258096/
letöltve: 2020.01.30.

⁶⁷ Elena Zhirukhina: Foreign Fighters from Central Asia: Between Renunciation and Repatriation, Italian Institute for International Political Studies, Milan, 2019.
<https://www.ispionline.it/en/publicazione/foreign-fighters-central-asia-between-renunciation-and-repatriation-24072> letöltve: 2020.02.07.

rehabilitációs központ működik, amelyek feladatai közé tartozik az orvosi, a pszichológiai, a teológiai és a szociális segítségnyújtás.⁶⁸

Üzbegisztánban 2014-ben fogadtak el egy olyan törvényt, amely az FTF-ek büntethetőségét teszi lehetővé, ezen kívül Iszlám Karimov akkori elnök 2015-ben jelentett be egy törvénymódosítást, amely lehetővé teszi az üzbég állampolgárság elvételét. A törvényt elemezve azonban szembetűnik, hogy ez nem kimondottan az FTF-ek ellen irányult: a törvény harmincharmadik paragrafusa kimondja, hogy az állampolgárság többek között visszavonható, ha valaki jelentősen károsítja a köz- és államérdeket, ha külföldi államnak dolgozik (kémkedik) vagy bűncselekményt követ el az ország békéje és biztonsága ellen.⁶⁹

Kirgizisztánban a parlament döntése értelmében 8-tól 15 évig terjedő börtönbüntetést kaphat az a személy, aki részt vett külföldi fegyveres konfliktusban, katonai műveletben vagy terrorista kiképzésen. 2016-ban pedig egy népszavazás eredményeképp módosították az alkotmány azon pontját, amely eddig lehetővé tette az állampolgársághoz való jog sértetlenségét. A volt kirgiz elnök, Almazbek Atambajev által aláírt módosítást követően lehetőség van a kirgiz állampolgárság visszavonására bizonyos bűncselekmények esetén, mint például a terrorizmushoz kapcsolódó tevékenységek.⁷⁰ A kirgiz parlament többször hangot adott a kiutazó harcosok hazahozatala elleni véleményének, mert ezzel – álláspontjuk szerint – kiképzett gyilkosokat engednének az ország területére, ráadásul a rehabilitációs folyamatok jelentős anyagi ráfordítást igényelnek, amely megterhelné a kirgiz gazdaságot. Kirgizisztánban a visszatérők között leginkább gyerekeket látnak szívesen, ezért 2019 szeptemberében mentőakciót jelentett be a kormány a Közel-Keleten ragadt fiatalok hazahozatalára.⁷¹

⁶⁸ Ниязов – Алиев – Саметов: 13 реабилитационных центров в РК работают с вернувшимися из Сирии детьми, <https://24.kz/ru/news/policy/item/285006-13-reabilitatsionnykh-tsentrov-v-rk-rabotayut-s-vernuvshimisa-iz-sirii-detmi> letöltve: 2020.02.07.

⁶⁹ Az üzbég állampolgárságról szóló törvény: <https://regulation.gov.uz/uz/document/3460> letöltve: 2020.02.07.

⁷⁰ Sputnik News: Кыргызстан оставит террористов без гражданства, https://tj.sputniknews.ru/asia/20160804/1020426188.html?_ga=2.12159092.1747350508.-1567608868-417228280.1567608868 letöltve: 2020.02.07.

⁷¹ Юлия Костенко: Правительство намерено вернуть детей-кыргызстанцев из Ирака и Сирии, https://24.kg/vlast/125312_pravitelstvo_namereno_vernut_detey-kyrgyzstantsev_iziraka_isirii/ letöltve: 2020.02.07.

Türkmenisztán – csakúgy, mint a kiutazók számát tekintve – hivatalosan nem hozott nyilvánosságra semmilyen olyan közleményt vagy dokumentumot, amelyekből megtudhatnánk, milyen törvényi szabályozásokat hoztak a visszatérő harcosok jelentette veszély csökkentése érdekében.

A térség országaiban nem látszódnak azok a valódi törekvések, hogy a kormányzatok a visszatérő harcosok számára tényleges rehabilitációs programokban való részvételt kínálnának, hogy azokat sikeresen vissza tudják integrálni a társadalomba. Elsősorban a gyerekek és a nők részére biztosítanak ilyen jellegű programokat, míg a férfiak nagy többségét inkább börtönbe zárják, ha visszatérnek. A rehabilitáció megvalósításához hiányzik az erőforrás és a valós politikai akarat közép-ázsiai országok kormányai részéről. Ehelyett a felemelt büntetési tételekkel, a börtönbüntetés kilátásba helyezésével és az állampolgárság visszavonásával igyekeznek elijeszteni a visszatérőket, ami más országok számára biztonsági kihívásként jelentkezhet.⁷² A közép-ázsiai kormányok gyakran használják a visszatérő harcosok kérdéskörét arra, hogy a lakosságot megfélemlítsék az általuk elkövetni kívánt támadások szándékaival. Ezt azért teszik, hogy a nép figyelmét eltereljék azokról a gazdasági és a társadalmi problémákról, amik a térségben jelentkeznek, és még tovább tudják korlátozni a civil-, a politikai- és a médiajogokat. Gyakran állítják be az ISIS-t olyan szervezetként, amelyet az Egyesült Államok hozott létre abból a célból, hogy destabilizálja a térséget⁷³ erre a narratívára sokszor a közép-ázsiai országokban erőteljesen jelenlévő orosz sajtó is ráerősít, hogy ezáltal a közvéleményt USA ellen hangolja.

A közép-ázsiai harcosokkal kapcsolatos biztonsági kihívások

Miután az Iszlám Állam elvesztette területeinek jelentős részét Szíriában és Irakban, az eddigi „állami” szerepét hátrahagyva újra klasszikus terrorszervezetként folytatja működését, azaz nem rendelkezik földrajzilag jól körülhatárolható hellyel, és a sejtjei újra laza, pókhálószerű módon kapcsolódnak egymáshoz. A korábban kiutazó harcosok alapvetően két választás elé kerültek: vagy visszatérnek

⁷² Policy Briefing: Syria Calling - Radicalisation in Central Asia, International Crisis Group, Biskek, 2015., 11. p.

⁷³ Noah Tucker: Central Asian Involvement in the Conflict in Syria and Iraq: Drivers and Responses, Management Systems International, Arlington, 2015., 4. p., https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1866/CVE_CentralAsiansSyriaIraq.pdf letöltve: 2020.02.08.

hazájukba vagy áthelyezik a székhelyüket egy másik konfliktuszónába (például Líbiába, Indonéziába, Afganisztánba).

Az első opció Közép-Ázsia és Oroszország biztonságára is hatással van, hiszen a harcokat a kiutazók egy része túlélte. Sok szakértő nem tartja elképzelhetőnek azt a lehetőséget, hogy jelentős részben ezt az opciót válasszák, mert ahogy korábban említettük, a visszatérőknek börtönbüntetéssel, vallatással és folyamatos megfigyeléssel kell szembenézniük, továbbá az Iszlám Állam és a többi terror-szervezet részéről alacsony annak az esélye, hogy jelentősebb állásokat alakítsanak ki Közép-Ázsiában – annak ellenére, hogy toborzási célból igyekeznek aktívak maradni a térségben.⁷⁴ A tömeges visszatérés forgatókönyve valamelyik közép-ázsiai ország súlyos destabilizálódása esetén (polgárháború, állami intézmények összeomlása stb.) elméletileg elképzelhető lenne, de erre rövid- és középtávon nagyon alacsony az esély, pedig a radikális iszlám szervezetek csak ilyen esetben tudnák érvényesíteni az akaratukat. A Szovjetunió szétesését követő közel harminc évben a közép-ázsiai országok bizonyították tartósságukat, hogy a legkomorabb előrejelzések hatására sem jutottak a bukott államok (*failed state*) sorsára.⁷⁵

Szakértők azt is állítják, hogy a biztonsági apparátus erőteljes fellépésének hatására nem valószínű, hogy a visszatértek vagy a helyben radikalizálódtak jelentősebb és nagyobb számú támadást tudnának kivitelezni. Személy szerint ezzel csak részben értek egyet, mert valóban a napi rendszerességű támadások nehezen elképzelhetőek, de a közelmúlt eseményei bizonyították, hogy a folyamatos monitoring tevékenység ellenére is sikerült támadást végrehajtani a térségben. Erre szolgál példaként az Iszlám Állam szimpatizánsai által 2018-ban elkövetett *ramming*/késes típusú támadás néhány nyugati turista ellen Tádzsikisztánban,⁷⁶ amikor életét veszttette két amerikai és egy-egy holland és svájci állampolgár. Említhető még 2019 májusából egy, az ISIS-hez köthető csoport által kirobbantott börtönlázadás,⁷⁷ amikor három börtönőrt halálra késeltek, több rabot meggyilkoltak,

⁷⁴ Анатолий Цыганок: Война в Сирии и ее последствия для Ближнего Востока, Кавказа и Центральной Азии: русский взгляд, АИРО-XXI, Москва, 2016., 268-269. p.

⁷⁵ Falkowski – Lang: Homo Jihadicus, 70. p.

⁷⁶ Damon Mehl: Converging Factors Signal Increasing Terror Threat to Tajikistan, CTC Sentinel, Combating Terrorism Center, Vol. 11, Issue 10, West Point, 2018., 25-29. p.
<https://ctc.usma.edu/app/uploads/2018/11/CTC-SENTINEL-112018.pdf> leöltve. 2020.02.07.

⁷⁷ Connor Dilleen: The growing Islamic State threat in Central Asia,
<https://www.aspirstrategist.org.au/the-growing-islamic-state-threat-in-central-asia/> letöltve: 2020.03.10.

és felgyújtották a börtön egészségügyi részlegét. Szintén hasonló esemény volt a 2019. november 6-án gépfegyverekkel felszerelt iszlamisták támadása egy tádzsik határátkelő állománya ellen az üzbég határ mellett.

A hazatérés azért is problémás továbbá – amellyel az európai szolgálatoknak is meg kell birkóznuk –, mert nagyon nehéz eldönteni a visszatérőkről, hogy valójában milyen tevékenységet folytattak a Közel-Keleten. Az FTF-ek közül általában a férfiakat szokták magasabb biztonsági kockázatnak tartani, mert ők rendelkezhetnek nagyobb harci tapasztalattal, ám több olyan férfi is van a visszatérők között, akik csak támogató szerepkörben tevékenykedtek a Közel-Keleten, közvetlenül nem vettek részt a harcokban. Ilyen támogatói tevékenységet végeztek például a mérnökök, sofőrök, szakácsok, vagy a Kalifátus területén a Saría bíróság, esetleg a vallási rendőrség tagjai. Véleményem szerint az ilyen jellegű FTF-ek szerepét sem szabad elbagatellizálni, mert visszatérésük után nem feltétlenül kell támadást elkövetniük valamelyik ország területén ahhoz, hogy nemzetbiztonsági kockázatot jelentsenek. Elég csak arra gondolni, hogy valamilyen legálisan működő vállalkozás keretén belül pénzt gyűjtsenek, amit később terrorcselekmények elkövetésére használnak fel, vagy logisztikai támogatást nyújtsanak a különböző alvósejtek tagjainak.

A visszatérők női tagjait általában passzív félként szokták megemlíteni, akiket férjük erőszakkal kényszerített a kiutazásra vagy a terrorpropaganda hatására önként mentek a Közel-Keletre, ahol valamelyik harcos feleségei lettek. Ugyanakkor szakmai körökben már régóta hangoztatott tény, hogy ezek a fiatal nők nem csupán elszenvedői az ISIS tevékenységének, hanem aktív szerepet tölthettek be a Kalifátus működésében.⁷⁸ Erre példa a médiában a tavalyi évben megjelent Shamima Begum esete,⁷⁹ akiről kezdetben úgy tartották, hogy csak egy „butuska lány” volt, aki háziasszonyként tevékenykedett az Iszlám Államnál. Később a brit hírszerzés (MI6) által publikált adatok alapján kiderült, hogy aktív tagja volt az ISIS morális

⁷⁸ lásd bővebben: Bigio – Vogelstein: Women and Terrorism - Hidden Threats, Forgotten Partners, Council on Foreign Relations, New York, 2019.
https://cdn.cfr.org/sites/default/files/report_pdf/Discussion_Paper_Bigio_Vogelstein_Terrorism_OR.pdf?_ga=2.158476410.1945772829.1580337590-1165368394.1580337590 letöltve: 2020.01.29.

⁷⁹ Damien McElroy: MI6 warns of ‚very dangerous’ Shamima Begum-style returnees, <https://www.thenational.ae/world/europe/mi6-warns-of-very-dangerous-shamima-begum-style-returnees-1.826247> letöltve: 2020.01.29.

rendőrségének és feltehetőleg kaphatott más jellegű kiképzést is Szíriában. Ezekben az esetekben sem lehet általánosítani, és természetesen léteznek kivételek is. A kiutazó nők egy része az otthoni teendői mellett az alábbi tevékenységekben vett részt a Közel-Keleten:⁸⁰

- A vallási rendőrség munkatársaként dolgoztak.
- Elkövetési módszereik: többször követtek el női öngyilkos merénylők támadásokat Irakban és Szíriában egyaránt.⁸¹
- Toborzási tevékenységük: aktív szerepet játszottak abban, hogy a közösségi média felületeken más nőket arra bátorítsanak, hogy utazzanak Szíriába vagy Irakba, és szüljenek gyerekeket a harcosoknak.
- Szerepük a műveleti támogatásban: logisztikai háttér biztosítása, csempészetben való részvétel, üzenetek továbbítása (például a 2016-os szilveszteri isztambuli támadás során).

Az iszlamisták előtt a másik lehetőség a visszatérés helyett, hogy a Közel-Keleten maradnak, professzionális dzsihadistá válnak, és egyik konfliktus zónából a másikba mennek harcolni, ahol kamatoztatni tudják képességeiket. Valószínűsíthető, hogy az ISIS számára a korábban másodlagos vagy harmadlagos területek előtérbe kerülnek, és szerepük a jövőben felértékelődik. Több szakértő is valószínűsítette, hogy a földrajzi közelségből adódóan a legkézenfekvőbb desztináció a közép-ázsiai harcosok részére Afganisztán lehet, ahol például 2015-től működik a Horászán Tartományi Iszlám Állam (ISKP).⁸² Az afganisztáni helyzetre hatással lesz, hogy 2020 februárjában aláírták az amerikai-talib békemegállapodást Dohában, ennek értelmében többek között⁸³ az USA kivonja csapatait tizennégy hónapon belül Afganisztánból. Az országban és a térségben ez a lépés újabb destabilizációs folyamatokat idézhet elő. A békemegállapodás nagy mértékben

⁸⁰ Uran Botobekov: The Central Asian Women on the Frontline of Jihad, <https://thediplomat.com/2017/01/the-central-asian-women-on-the-frontline-of-jihad/> letöltve: 2020.02.06.

⁸¹ Richard Barrett: Beyond the Caliphate: Foreign Fighters and the Threat of Returnees, The Soufan Center, New York, 2017., 22. p. <https://www.satp.org/satporgtp/countries/India/document/papers/Beyond-the-Caliphate-Foreign-Fighters-and-the-Threat-of-Returnees-TSC-Report-October-2017.pdf> letöltve: 2020.03.16.

⁸² Wagner Péter: Terrorhullám Kabulban: Valóban erősödik a Talibán és az Iszlám Állam Afganisztánban?, E-2018/06, Külügyi és Külgazdasági Intézet, Budapest, 2018., 9-11. o. https://kki.hu/assets/upload/06_KKI-elemzes_AFG_Wagner_20180206.pdf letöltve: 2020.03.16.

⁸³ Lindsay Maizland: U.S.-Taliban Peace Deal: What to Know, <https://www.cfr.org/backgrounder/us-taliban-peace-deal-agreement-afghanistan-war> letöltve: 2020.03.16.

hozzájárulhat az ISIS megerősödéséhez a térségben. A terrorszervezet már több csatornán is jelezte, hogy azzal számol, hogy sok csalódott korábbi tálib harcos fog hozzájuk csatlakozni a közeljövőben.⁸⁴

A harmadik lehetőség, hogy az iszlamisták egy része Európa felé veszi az irányt. Tekintettel arra, hogy Ukrajnába vízummentesen utazhatnak a legtöbb posztszovjet államból, és az országban viszonylag könnyen és olcsón lehet hamis dokumentumokhoz jutni, ezért az ország az orosz ajkú harcosok körében egyfajta tranzitónává vált, ahonnan – szakértők szerint – nagy részük illegálisan Nyugat-Európába utazott.⁸⁵ Egyre nagyobb közép-ázsiai közösség él Európa országaiban, például Németországban 2000-ben 546 823-an éltek, ez a szám 2015-re 1 178 397-re emelkedett.⁸⁶ Ez nem azt jelenti, hogy a közép-ázsiai közösségekben tömegesen lennének terrorgyanus személyek, viszont azt igen, hogy a második és harmadik generációs bevándorlók körében – csakúgy, mint máshol Európában – a terrorszervezetek egyszerűbben tudnak toborozni tagokat a propagandatevékenységük végett, ami szintén biztonsági kockázatot jelent Európában.

ÖSSZEFOGLALÁS

Azzal, hogy az USA által vezetett koalíciós csapatok visszafoglalták a szír és az iraki területeket, magát az Iszlám Államot nem sikerült felszámolni. A médiában találkozhattunk olyan cikkekkel, amelyek azt prognosztizálták, hogy ezzel az ISIS által jelentett veszély elmúlt, de szakértők pont az ellenkezőjére igyekeznek felhívni a figyelmet: az ISIS továbbra is az egyik legnagyobb fenyegetést jelentő terrorszervezet napjainkban, ami még mindig képes a világ különböző pontjain támadások elkövetésére. Jelenleg régi-új fázisba lépett, ismét klasszikus értelemben vett terrorszervezetként működik. Ezen kívül meg kell említeni azt is, hogy az Iszlám

⁸⁴ Patrice Taddonio: Why a U.S.-Taliban Peace Deal Could Strengthen ISIS in Afghanistan, <https://www.pbs.org/wgbh/frontline/article/why-a-u-s-taliban-peace-deal-could-strengthen-isis-in-afghanistan/> letöltve: 2020.03.16.

⁸⁵ Lemon – Mironova – Tobey: Jihadists from Ex-Soviet Central Asia: Where Are They? Why Did They Radicalize? What Next?, Belfer Center for Science and International Affairs, Cambridge, 2018., 24-25. p. <https://www.russiamatters.org/sites/default/files/media/files/Jihadists%20from%20Ex-Soviet%20Central%20Asia%20Research%20Paper.pdf> letöltve: 2020.02.07.

⁸⁶ Lynch – Bouffard – King – Vickowski: The Return of Foreign Fighters to Central Asia, 10. p.

Állam gyengülésének hatására az al-Kaida és a különböző szövetséges szervezetei ismételten megerősödtek számos helyen a világban, Szomáliától Jemenen keresztül Afganisztánig. A szíriai helyzet változását követő diverzifikációs folyamatok valószínűleg átrajzolják a dzsihadista terrorizmus térképét, és felértékelődnek a korábbi másodlagos vagy harmadlagos desztinációk, mint például Közép-Ázsia.

RÉMAI DÁNIEL

Egy majdnem tökéletes társadalmi jelzőrendszer?

– A brit modell erősségei és gyengeségei

IN MEDIAS RES – A FINSBURY PARKI MECSET TÖRTÉNETE

A szélsőséges eszmék egymásra hatásának és a reakciós spirál működésének szinte iskolapéldája a Finsbury Parkban található mecset körül lezajlott események több évtizedes sorozata. A történet egyik főszereplője, Abu Hamza egyiptomi–brit állampolgár egy mekkai utazása során, 1987-ben került kapcsolatba az Afgán Mudzsahedin Mozgalommal. A találkozást követően Hamza több évig élt Afganisztánban, majd 1997-ben a londoni Finsbury Parkban található mecsetben kezdte meg működését mint vallási vezető. Hamar a rendvédelmi szervek látókörébe került: a Scotland Yard már 1999-ben kihallgatta egy jemeni bombamerénylet kapcsán. Hamza az évek során számos fiataalt szervezett be terrorcselekmények elkövetésére: kapcsolatban volt Zacarias Moussaouival, aki a 2001. szeptember 11-i terrortámadáshoz köthető, akárcsak Richard Reiddel, aki 2001. december 22-én az American Airlines Párizsból Miami-ba tartó járatát akarta cipőbe rejtett bombával felrobbantani, de követői között megtalálhatunk hármat a 2005. július 7-i londoni robbantásos merényletben részt vevők közül is. Hamza hálózatának ismeretében a mecset úgy híresült el, mint az „öngyilkos gyár” vagy az „al-Kaida-tábor London szívében”. Az Egyesült Államok 2004 áprilisában kérte Hamza letartóztatását, akit a brit rendőrség tizenegy rendbeli, terrorizmussal összefüggő vádpont alapján helyezett őrizetbe. Hamza hétéves börtönbüntetés után, 2012-ben került kiadatásra az Egyesült Államokba, ahol életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.

A Finsbury parki mecset új irányítással 2005-ben újrainyitott, de 2015-ben ismét bekerült a hírekbe, amikor a globális pénzügyi kockázatelemző, a World-Check terrorfinanszírozásban érintett szervezetként jelölte meg. Bár a World-Check 2017 februárjában visszavonta állítását és kártérítést fizetett, az európai terrorhullám időszakában a Finsbury Park-i mecset ismét úgy került be a hírekbe mint az iszlám terrorizmussal szorosan összefüggésbe hozható helyszín.¹

2017. június 19-én – két és fél héttel a London Bridge-en elkövetett terrortámadás után – a 47 éves Darren Osborne kisteherautóval hajtott a mecset előtt várakozó tömegbe, egy embert megölt és tizenkettőt megsebesített.

Az elkövetéskor már tíz éve munkanélküli Osborne alkohol- és drogproblémákkal küzdött, antidepresszánsokat szedett. Élettársa tanúvallomása szerint az elkövetés előtt három héttel még semmilyen jelét nem mutatta a radikalizációnak. Állítólag a *Three Child* című BBC-dokumentumfilm megtekintése indította el a radikalizáció útján, amelynek megtekintése után gyűlöletet kezdett táplálni minden muszlim ellen. Kevesebb mint egy hónap alatt szélsőjobboldali és iszlámellenes – főleg online elérhető – tartalmak hatására radikalizálódott.² Annak ellenére, hogy Osborne korábban volt büntetve, nem került a hatóságok látókörébe mint szélsőséges eszmékre nyitott vagy radikalizációra hajlamos személy.

A Finsbury Park-i mecset két évtizedes története során számos, számunkra releváns kérdéskör felmerül, amelyek érintik az iszlám radikalizációt, a terrorcselekmények nemzetközi szervezési láncolatát, a terrorfinanszírozás kérdését; Darren Osborne vonatkozásában a radikalizációnak kitett csoportok, személyek társadalmi és pszichológiai profiljának összetettségét, a radikalizáció folyamatát; összességében pedig a szélsőséges eszmék és cselekmények egymásra gyakorolt, negatív spirálba forduló hatását. A Finsbury Park-i mecset eseményeit vizsgálva közös pontként pedig felmerül a brit társadalmi jelzőrendszer működése és hatékonysága. A két évtizedes történetszálat elemezve kirajzolódik, hogy az extrémizmus és

¹ Counter Extremism Project: United Kingdom: Extremism & Counter-Extremism. 5. p. https://www.counterextremism.com/sites/default/files/country_pdf/GB-10232020.pdf Letöltés ideje: 2020.10.25.

² Kevin Rawlinson: Darren Osborne jailed for life for Finsbury Park terrorist attack. <https://www.theguardian.com/uk-news/2018/feb/02/finsbury-park-attack-darren-osborne-jailed>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

a radikális eszmék ellen való nemzeti szintű fellépés mennyire komplex és átfogó probléma. Olyan jelenség, amelyre nincsenek kész és jól működő megoldások. A kihívások folyamatosan változnak, ezért maguknak a nemzeti megelőző- és jelzőrendszereknek is folyamatosan adaptálódniuk kell. Időben fel kell ismerniük az új prioritásokat, a változó trendeket, és a megfelelő rendszerelemek erősítésével kell üzemeltetniük egy rugalmasan, de hatékonyan működő komplex stratégiát.

PROBLÉMAFELVETÉS

A Finsbury Park-i mecsethez kapcsolódó esettanulmány is szemléleti, hogy ugyan az eltérő kihívások különböző válaszokat követelnek, ezeknek összehangoltnak kell lenniük, ezért is van szükségünk komplex terrorellenes stratégiára. A brit terrorellenes stratégiai (CONTEST – The United Kingdom’s Strategy for Countering Terrorism)³ négy fő oszlopa (4P) a megelőzés (prevent), a felderítés (pursue), a védelem (protection) és a felkészülés (prepare). A társadalmi jelzőrendszert a megelőzés pillére foglalja magába, amelyet az elmúlt években számos alkalommal támadtak, és számtalan kritikát kapott. A brit társadalmi jelzőrendszer nemzetközi összehasonlításban az egyik legösszetettebb és legbonyolultabb konstrukció. Az összes nemzetközi deradikalizációs próbálkozás, program, intézkedés lényege, hogy a beavatkozás megtörténjen, mielőtt a radikalizálódó egyén erőszakos cselekményt vagy cselekményeket hajt végre. A brit jelzőrendszert ért kritikák megkérdőjelezzik a rendszer hasznosságát és hatékonyságát; rugalmasságát és naprakészességét; felépítését és módszereit; finanszírozását és törvényi ellenőrzését.

A brit terrorellenes stratégia első pillére egy komplex jelző-, megelőző-, támogatórendszer, amely számos eredményt tudott felmutatni az elmúlt évtizedben. Ugyanakkor számos kudarcot is. Éppen ezért merülhet fel a kérdés: mennyire tökéletes a brit jelzőrendszer? Hibái és gyengeségei alkalmatlanná teszik-e feladata ellátására?

³ CONTEST – The United Kingdom’s Strategy for Countering Terrorism – 2018
https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/716907/140618_CCS207_CCS0218929798-1_CONTEST_3.0_WEB.pdf, Letöltés ideje: 2020.10.25.

A tanulmány a jelenkori legnagyobb veszélyt jelentő brit biztonsági kihívások fényében ismerteti a társadalmi jelzőrendszer működésének fontosabb elemeit, eredményeit. Ezeket az elemeket helyezzük a mérleg egyik nyelvére, míg a brit állami jelzőrendszer eredményeit a másikra, amikor áttekintjük az annak hatékonyságára, etikusságára vagy hasznosságára irányuló kritikákat.

A KIHÍVÁSOK ÉS FENYEGETETTSÉG KÖREI – A BRIT BIZTONSÁGI HELYZET ÁTTEKINTÉSE

Elmondható, hogy a nemzeti szintű modern kori biztonsági kihívások komplex formában jelennek meg, gyakran összekapcsolódnak egymással, és nem választhatók el a nemzetközi kontextustól. Az Egyesült Királyság biztonsági helyzetének értékelésekor kiemelt szempont az Egyesült Államokkal folytatott speciális külpolitikai kapcsolat és az ebből eredeztethető nemzetközi szerepvállalás, amely szélesíti az Egyesült Királyságra háruló biztonsági kihívások körét.

Az általános jellemzőkön túl alapvetés, hogy napjainkban a terrorizmus kérdésköre az egyik megkerülhetetlen szempont a nemzetközi és nemzeti biztonsági helyzetek áttekintésekor. A Global Terrorism Index 2019-es kiadása alapján, – amely a világ országait rangsorolja a terrorizmustól való érintettség tekintetében – Nagy-Britannia a 28. helyen áll, Európában csak Ukrajna előzi meg.⁴ Habár a terrorizmus nem új keletű jelenség az Egyesült Királyságban – a 20. században alapvetően a nacionalista alapon szerveződő ideológiai és politikai indíttatású, főleg az Észak-Írország függetlenségéért küzdő IRA-hoz köthető cselekmények voltak jellemzőek –, a bipoláris világrend felbomlása után a modern kori terrorizmus széles palettája jelent meg az országban. Éppen ezért nem meglepő, hogy már 2003-ban elkészült az első brit terrorellenes stratégia, a CONTEST (The United Kingdom's Strategy for Countering Terrorism), amely azóta négy revíziót is átért.⁵ A felülvizsgálatok szükségességének gyakorisága jól mutatja a kihívások gyors,

⁴ Global Terrorism Index 2019 – Measuring the impact of terrorism.
<http://visionofhumanity.org/app/uploads/2019/11/GTI-2019web.pdf>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

⁵ CONTEST – The United Kingdom's Strategy for Countering Terrorism – 2018
https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/716907/140618_CCS207_CCS0218929798-1_CONTEST_3.0_WEB.pdf,
Letöltés ideje: 2020.10.25.

dinamikus változását. A CONTEST fő célja, hogy „csökkentse a terrorizmus Egyesült Királyságra, polgáira és tengerentúli érdekeire gyakorolt hatását”,⁶ és hogy biztosítsa a brit társadalom számára a szabad és biztonságos életet.

A CONTEST legutolsó, 2018-ban frissített dokumentuma kiemeli, hogy az elmúlt években a terrorizmus jelentette fenyegetés mind a világban, mind az Egyesült Királyságban megnövekedett. Az akkori belügyminiszter, Sajid Javid a dokumentum előszavában úgy fogalmaz, hogy „a terroristák célja nem más, mint megosztani, éket verni a társadalom különböző háttérrel rendelkező tagjai közé”.⁷ A társadalom szövetén keletkező törések, a társadalmi csoportok fragmentációja alapjaiban erodálja a biztonságot. Ha a radikalizáció folyamatának elméleti hátterét vizsgáljuk, egyértelműen kiderül, hogy a társadalmi csoportok közötti feszültség és bizalmatlanság kiemelt helyen jelenik meg az indikátorok között. Éppen ezért elengedhetetlen, hogy ezek a tendenciák megszűnjenek, de legalább korai fázisban kontroll alá kerüljenek, mielőtt túlnőnének az állami szervezetrendszer beavatkozási lehetőségein, és az egyéni vagy csoportos radikalizációs folyamat ténylegesen erőszakos cselekmények elkövetésébe torkollana.

A Counter Extremism Projects (CEP) célja, hogy monitorozza és naprakészen bemutassa az extrémista és radikális eszmék előretörését, illetve rendszerbe foglalja a vizsgált országok esetében felmerülő kihívásokat.⁸ A CEP által készített országjelentésekben nemcsak az aktuális veszélyeket emelik ki, de bemutatják a kihívások és fenyegetések trendjének alakulását is. A CEP 2020. évi, Nagy-Britanniára vonatkozó jelentése alapján láthatjuk, hogy már közel egy évtizede is a brit biztonságpolitika kiemelt problémájaként jelent meg az állampolgárokat érintő radikalizációs hatások erősödése, valamint a brit állampolgárok kapcsolata külföldi terrorszervezetekkel. Ugyan nem mindennapos jelenségként, de már 2010 előtt is felmerült a Pakisztánban, Jemenben vagy Szomáliában terrorszervezetekhez csatlakozó és onnan visszatérő brit állampolgárok kérdésköre. 2010-ben Jonathan Evans, az MI5 egykori vezetője úgy fogalmazott: „Csak idő kérdése, hogy az utcáinkon láthassuk azt a terrorizmust, melyet azok inspiráltak, akik ma

⁶ uo. 7.

⁷ uo. 5.

⁸ Counter Extremism Project. <https://www.counterextremism.com/>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

az *al-Shabaab* mellett harcolnak.⁹ James Cameron brit kormányfő 2014-ben, az ENSZ Biztonsági Tanácsa előtti beszédében felhívta a figyelmet arra, hogy az Egyesült Királyság aggódik saját polgárai radikalizálódása miatt és a brit állampolgárok által brit földön elkövetett terrortámadások miatt.¹⁰

Annak ellenére, hogy napjainkban sokan az iszlám terrorizmus és radikalizáció elleni fellépést értik a terrorizmus elleni küzdelem alatt, nem szabad elfelejtenünk, hogy felmerülnek más jellegű, más indíttatású kihívások is. Ugyan a CEP jelentése is kiemelt helyen foglalkozik az iszlám radikalizáció kérdésével, megjelenik kihívásként a jobboldali extrémizmus, a visszatérő harcosok problémaköre és az antiszemitizmus erősödése is. Bizonyított, hogy az extrémista irányzatok hatásal vannak egymásra, sokszor a hatás-ellenhatás törvényszerűségei érvényesülnek. A szélsőséges ideológiák térnyerésének alakulását és változását jól mutatja, hogy Nagy-Britanniában 2017 áprilisa és 2018 márciusa között 36 százalékkal nőtt a kormányzat extrémizmus elleni programjának látókörében felbukkanó szélsőjobboldali aktivista személyek száma.¹¹ Ezzel párhuzamosan növekedett és a Community Security Trust (CST)¹² jelentése szerint – mióta 1984-ben elkezdtek monitorozni – 2018-ban volt az eddigi legmagasabb (1652 eset) az antiszemita indíttatású incidensek száma az Egyesült Királyságban.¹³

A 2010-es évek elejétől az európai terrorhullám, valamint a Nagy-Britannia területén lezajlott támadások hatására a brit kormányzat folyamatosan erősítette a hagyományos rendvédelmi erőket,¹⁴ ezzel nagyobb hangsúlyt fektetve a CONTEST harmadik pillérére, a védelemre. A változó biztonsági helyzet hatására a rendvédelmi szervek tagjainak körében megnövekedett az igény a lőfegyverviselésre. 2016-ban a londoni rendőrök mindössze 6,7 százaléka viselt fegyvert. Egy 2017 januárjában körükben végzett felmérés alapján 43 százalékuk szerint növelni kellene a fegyveres rendőrök számát, míg 26 százalékuk szerint minden rendőrtisztet

⁹ NORTON-TAYLOR, Richard: MI5 chief warns of terror threat from Britons trained in Somalia. <https://www.theguardian.com/politics/2010/sep/17/mi5-chief-somalia-terror-threat>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

¹⁰ Counter Extremism Project: United Kingdom: Extremism & Counter-Extremism. 1. p.

¹¹ uo. 9.

¹² A Community Security Trust (CST) az Egyesült Királyságban működő elsődleges zsidó közösségi szervezet.

¹³ uo. 11.

¹⁴ uo. 24.

fel kellene fegyverezni.¹⁵ A brit kormányzat ezzel párhuzamosan a CONTEST stratégiai második, a felderítésre fókuszáló pillérét is folyamatosan erősítette, aminek végrehajtásáért a Belbiztonsági Szolgálat, az MI5 volt felelős. Az extrémizmus elleni fellépés egyik új elemeként jelent meg és vált kiemelt területté 2015 után az online radikalizáció elleni fellépés. Tekintettel a kérdés komplexitására a problémával a brit kormányzati politika legfelső szintje foglalkozott – és foglalkozik a mai napig. Az elmúlt években az online extrémizmus elleni fellépés a mainstream politikai kampánytémák egyikévé vált, de a tényleges megoldások még váratnak magukra, annak ellenére, hogy a Policy Exchange 2017-es tanulmánya szerint európai összehasonlításban az online extrémista tartalmakra a legtöbben Nagy-Britanniából kattintanak. Az Egyesült Királyság világszerte az ötödik helyen áll az extrémista tartalmakhoz történő hozzáférés tekintetében.¹⁶

Összességében láthatjuk, hogy az extrémizmus és radikalizáció területén a brit biztonsági helyzet az elmúlt években folyamatosan változott, de nem egyszerűsödött. Számos régi probléma új erőre kapott, továbbá megjelentek vagy felerősödtek az új típusú kihívások, mint például az online radikalizáció vagy a visszatérő harcosok problémaköre. A 2010-es években brit földön bekövetkezett terroristámadások, a társadalom félelemérzetének növekedése, a muszlimellenes csoportok és az egyéb szélsőséges extrémizmusok megerősödése, valamint az ezekre adott kormányzati válaszok, amelyek a második és a harmadik pillért erősítették, tulajdonképpen rombolták a társadalmi kohéziót. A hatás-ellenhatás törvénye alapján a Nagy-Britanniában élő muszlim közösség körében a megbélyegzés, a stigmatizálás miatt egyre magasabb szintre nőtt az elégedetlenség. A megbélyegzés problematikája az általunk vizsgált jelzőrendszerrel szembeni egyik legfontosabb kritikai szempont is egyben. Mivel Nagy-Britannia komplex belbiztonsági helyzettel néz szembe a 2020-as évek elején, komplex válaszokat kell adnia, amiben kiemelt szerepe kell, hogy legyen a brit ösztársadalmi jelzőrendszernek. A kérdés csak az, hogy a CONTEST első pillére, a Prevent megfelelő és kellően hatékony lesz-e, hogy betöltse ezt a feladatot.

¹⁵ uo. 25.

¹⁶ uo. 26.

RÖVIDEN A BRIT JELZŐRENDSZERRŐL

A fejlett világ demokratikus országainak társadalmi jelzőrendszerei közül is kiemelkedik a brit jelzőrendszer. A nemzeti jelzőrendszereket alapjaiban különbözteti meg egymástól az extrémizmus és a radikalizáció definiálásának kérdése.¹⁷ Mivel nincs egy elfogadott terminológia a radikalizáció fogalmára – azon kívül, hogy minden releváns szakirodalom időben eltérő folyamatként azonosítja –, így érdemes első lépésben megvizsgálni a brit terminológiát. A brit értelmezés extrémizmus alatt érti *„a hangos vagy aktív szembeszegülést a brit értékekkel, beleértve a demokráciát, a törvény uralmát, az egyéni szabadságot, valamint a különböző vallások tiszteletét és a velük szemben tanúsított toleranciát”*.¹⁸ ¹⁹ Míg maga a radikalizáció fogalma *„arra a folyamatra utal, amelynek során egy személy a terrorizmust vagy a terrorizmushoz vezető szélsőséges eszméket támogatja”*.²⁰ Már a definíciók alapján is láthatjuk, hogy a rendszer az egyénre, az egyének radikalizálódásának megállítására és/vagy visszafordítására fókuszál.

A brit modell alapvetése, hogy az együttműködésre épít. Az elképzelés lényege, hogy a nemzeti program irányt mutasson és segítséget nyújtson az egyéni, lokális kezdeményezéseknek, de ugyanakkor teret is engedjen számukra a hatékony működéshez. Ebből kifolyólag támogatja a tapasztalatcserét és a tudásmegosztást, de törekszik arra, hogy a folyamat alacsonyabb szintjei vagy a jelzőrendszerbe kerülő, de a radikalizációhoz nem köthető problémák helyi szinten, az ott kiépült intézményrendszer és helyi segítő szervezetek közreműködésével kerüljenek megoldásra.

A brit társadalmi jelzőrendszer alapidokumentuma a 2003-ban elfogadott CONT-EST. A jelzőrendszer a terrorellenes brit stratégia első pillérének része. A dokumentum az első pillér, azaz a Prevent célját úgy fogalmazza, hogy „védje meg

¹⁷ Rémai Dániel: A társadalmi jelzőrendszerek szerepe a radikalizáció korai felismerésében. In: Arc és Álarc. IV. évfolyam 1. szám 185-218. o.

https://www.hamvasintezet.hu/wp-content/uploads/2020/05/HAMVAS_2020_1-jav%C3%ADtott.pdf, Letöltés ideje: 2020.05.01.

¹⁸ Külön kiemelt pontként jelenik meg a brit fegyveres erők bármely tagjának halálát kívánó vagy arra utaló véleménynyilvánítás.

¹⁹ Prevent Strategy – HM Government. – 2011. június

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/97976/prevent-strategy-review.pdf, Letöltés ideje: 2020.10.25. 107. p.

²⁰ uo. 107.

és támogassa a radikalizációnak kitett sérülékeny személyeket; állítsa meg a folyamatot, hogy terroristává váljanak vagy támogassák a terrorizmust”.²¹ A CONTEST a program sikeres megvalósítása érdekében kijelöli a fő irányokat is, mint például az együttműködést a helyi közösségekkel és civil szervezetekkel, az online radikalizáció elleni fellépést, vagy a speciális programok²² kiszélesítését.

A Prevent Stratégia felülvizsgálatára és revíziójára 2011-ben került sor. Az Alex Carlile által vezetett bizottság jelentése nyomán készült dokumentum – ami egyben az új Prevent Stratégia is – 2011 júniusában került publikálásra. A dokumentum összeállítását széles körű társadalmi egyeztetés előzte meg. Az egyeztetés során az érintett szakmai szervezetek és a brit polgárok online és írott formában intézhettek kérdéseket a felelős szakmai bizottsághoz. A kérdések tematizált összefoglalóját és a válaszokat külön dokumentumban publikálta a brit kormányzat.²³

A dokumentum szerzői már az új Prevent Stratégia megalkotása előtt tudták, hogy a jelzőrendszer egy olyan szűk mezsgyén mozog, ahol könnyen érhetik olyan kritikák és vádak, amelyek az állampolgárok megfigyelésével, az állam túlterjeszkedésével vádolják a programot. Az új dokumentum éppen ezért igyekszik apróletes részletességgel lefektetni a törvényi szabályozások kereteit, és elhatárolódnival azoktól a vádaktól, amelyek létrehozása óta körülölelték a programot, mégpedig – egyszerűen megfogalmazva – hogy kémkedésre buzdít. A fentiekén túl a 2011-es dokumentum részletesen foglalkozik a pénzügyi kérdésekkel, amellyel egy másik vádtól, a közpénzek pazarló és jogosulatlan felhasználásától kíván eltávolodni. A dokumentum kiemeli a helyi közösségek és helyi hatóságok szerepének fontosságát.

²¹ CONTEST – The United Kingdom’s Strategy for Countering Terrorism – 2018. 10. p.

²² A CONTEST kiemelt pontként említi a DDP (Desistance and Disengagement Programme) működésének kiszélesítésére vonatkozó elvárásokat. A DDP-vel és a hozzá kapcsolódó speciális deradikalizációs programokkal a későbbiekben még részletesen foglalkozunk.

²³ Prevent Review: Summary of Responses to the Consultation – 2011. június.
https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/97978/prevent-summary-consultation.pdf, Letöltés ideje: 2020.10.25.

Kiemelt célként jelöli ki a jelzőrendszer számára, hogy:

- „reagál a terrorizmus ideológiai kihívásaira és annak propagálására;
- megakadályozza, hogy az egyének kapcsolatba kerüljenek a terrorizmussal, és biztosítja a megfelelő tanácsadást és támogatást számukra;
- együtt dolgozik azokkal a szektorokkal és intézményekkel, ahol fennáll a radikalizálódás kockázata”.²⁴

A 2011-ben készült dokumentum deklarálja, hogy mindenfajta szélsőséggel foglalkozik, ugyanakkor kiemeli, hogy „továbbra is megfelelően biztosítja az erőforrások elosztását a (brit) nemzetbiztonságra veszélyt jelentő fenyegetések alapján. Mivel az al-Kaida jelenti a legnagyobb veszélyt az Egyesült Királyság egészére nézve, ezért az azzal összefüggő terrorizmusra kell összpontosítani”.²⁵ Ez az elgondolás teljes mértékben összhangban van Theresa May akkori brit miniszterelnök gondolataival, amelyek megjelennek a Prevent Stratégia előszavában: „Oszama bin Laden talán halott, de az al-Kaida inspirálta terrorizmus jelentette fenyegetés nem”.²⁶ Látható, hogy a Prevent Stratégiai fókuszába az iszlám radikalizációt és terrorizmust helyezte. Ez az elképzelés megfelelt a 2010-es évek elején fennálló biztonsági kihívásoknak, de a stratégiai céljainak és a ebből fakadóan a rendszer rugalmatlanságának és lassú adaptációs képességének köszönhetően az évtized második felében már számos probléma forrásává válik. Alex Carlile szerint ezt a stratégiát a „kitartásra”²⁷ tervezték. Ez az elv visszaköszön, amikor megfogalmazásra kerülnek a hosszú távú célok, ugyanakkor a megvalósítás részletei homályosak maradnak.

A Prevent Stratégia határozottan kiáll azon korábbi elve mellett, hogy együtt dolgozzon mindazokkal a szereplőkkel, akik elfogadják a társadalom alapértékeit. A korabeli kritikák és kétségek ellenére deklarálja, hogy a 2007-ben indult Channel program sikeres volt, és folytatásra érdemes.

Az új dokumentum rendelkezik a gyakorlati működésről is. Megalapozza és előrevetíti a fennálló gyakorlat finomhangolását és a Prevent Case Management eljárás kidolgozását, amely egy előre meghatározott szempontrendszer. Az összes

²⁴ uo. 7.

²⁵ uo. 25.

²⁶ uo. 1.

²⁷ uo. 3.

bejelentett eset elbírálása során egy egységes szempontrendszer használata az elvárás, amely alapján, ha a jelentett személy valóban kitett a terrorista ideológiáknak és radikalizációnak, átkerül a Channel programba. A Channel program helyi segítő szervezetekhez kötődik, amelyek minden résztvevő számára egyéni támogató programot állítanak össze.²⁸

A Channel program 2007-ben indult el először kísérleti jelleggel, és az elmúlt időszakban a Prevent Stratégia zászlóshajója lett. A Channel célja, hogy a sérülékeny személyek számára segítséget nyújtson a helyi segítő szervezetek és személyek bevonásával. A lokális működésből eredeztethető, hogy szinte minden Channel eljárás egyedi és egyéni, ugyanakkor az általános Prevent ajánlások szabják meg a működés kereteit. A programban eltöltött idő minimum 6-8 hónap, de akár a két évet is elérheti. Ezt követően rendszeres időközönként kerül sor ellenőrző beszélgetésekre.

A Prevent Stratégia és a Channel program működését jól illusztrálják az éves szinten kiadott statisztikai eredmények. 2018 áprilisa és 2019 márciusa között²⁹ 5738 esetet jelentettek a brit társadalmi jelzőrendszerben, amelynek 33 százaléka (1887 eset) az oktatási szektorból érkezett. A jelentett esetek 87 százaléka férfiakhoz kötődött, és az esetek több mint felében (58%) 20 év alatti személyekre vonatkozott. Az esetek 23 százalékának (1320 eset) vonatkozásában merült fel, hogy továbbbírányítandó a Channel programba, de a részletes vizsgálat után csak 561 esetet adtak ténylegesen át, ami jelentős növekedés az előző évhez képest. Az esetek 45 százaléka (254 eset) kötődött a szélsőjobboldali radikalizációhoz, míg 37 százaléka (210 eset) az iszlám radikalizációhoz.³⁰

²⁸ Channel Duty Guidance: Protecting vulnerable people from being drawn into terrorism – Statutory guidance for Channel panel members and partners of local panels.

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/907614/Channel_Duty_Guidance_April_2015.pdf, Letöltés ideje: 2020.10.25.

²⁹ A 2019–2020. évi adatok hivatalos publikálására a kézirat lezárása után 2020.11.26-án került sor.

³⁰ Individuals referred to and supported through the Prevent programme, England and Wales, April 2018 to March 2019.

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/853646/individuals-referred-supported-prevent-programme-apr2018-mar2019-hosb3219.pdf, Letöltés ideje: 2020.10.25.

A Prevent Stratégia részét képezik magasabb szintű kormányzati programok, amelyek közül kiemelkedik a Desistance and Disengagement Programme (DDP)³¹. Ezen programok esetében a radikalizációs folyamat már előrehaladott stádiumú, így erőteljesebb beavatkozás beavatkozást igényel. A DDP⁴⁰ deradikalizációs program és csatolt alprogramjai a terrorizmussal vagy terrorszervezetekkel kapcsolatba került személyekre (TPIMs),³² illetve a konfliktuszónákból visszatérő harcosokra (TEOs)³³ fókuszálnak. A DDP programban 2016-os indulásától 2019 áprilisáig 116 személy volt érintett.³⁴ Tekintettel arra, hogy a DDP program esetében magasabb a kockázat, így ennek működését még szigorúbb törvényi szabályozás határozza meg. Szoros az együttműködés a bíróságokkal, a büntetés-végrehajtási intézetekkel és az akadémiai szektorral a megfelelő eljárásrendek kidolgozása érdekében. Fontos kiemelni, hogy a CONTEST-ben lefektetett alapelvek – amelyek a biztonsági szolgálatok túlterjeszkedése ellen beépített fékek és ellensúlyok – alapján „kínai fal” húzódik a megelőzés és a felderítés pillére között.³⁵ Ugyanakkor a DDP program esetében szükséges, és létezik is szoros együttműködés a megelőzés a felderítés pillére között.

A Prevent Stratégia minden programja esetében kiemelt szerepe van a programba kerülő személyek egyéni pszichológiai jellemzőinek. Az eljárások tartalmazhatnak mentorálást, pszichológiai támogatást, illetve teológiai és ideológiai tanácsadást is, azonban a DDP esetében ez magasabb szinten ellenőrzött és szigorúbban kontrollált, mint például a Channel program esetében.

A brit jelzőrendszer a nemzeti jelzőrendszerek sorában az egyik legkomplexebb: többszintű, vertikálisan és horizontálisan is többszörösen biztosított, egymással kapcsolatban lévő, mégis önállóan működő szervezetek hajtják végre a programokat,

³¹ Desistance and Disengagement Programme.

<http://www.hampshirepreventboard.org.uk/wp-content/uploads/2016/05/Desistance-and-Disengagement-Programme-Factsheet.pdf>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

³² Terrorism Prevention Investigation Measures

³³ Temporary Exclusion Orders

³⁴ GRIERSON, Jamie: Extremists living in UK under secretive counter-terror programme.

<https://www.theguardian.com/uk-news/2019/apr/05/extremists-living-in-uk-under-secretive-counter-terror-programme>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

³⁵ ALI, Rashad: Occasional Paper – De-radicalization and Integration – The United Kingdom’s Channel Programme – October 2015.

<https://extremism.gwu.edu/sites/g/files/zaxdzs2191/f/downloads/Rashad%20Ali.pdf>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

magas szintű állami irányítás és stratégiai tervezés mentén. Elkerülhetetlen, hogy egy ilyen összetett rendszer esetében ne merüljenek fel kritikák és aggodalmak. A kérdés csak az, hogy ezek milyen mértékben megalapozottak.

A BRIT JELZŐRENDSZER „SÖTÉT OLDALA” – KRITIKUS HANGOK

A brit nemzeti jelzőrendszert és a kapcsolódó programokat az elmúlt években számos bíráló érte. Ezek részben az egész koncepciót, részben a hatékonyságot megkérdőjelező, részben a megvalósítás módját firtató kérdések voltak, amelyek széles skálán helyezkedtek el – a vádaskodástól egészen a tényekkel alátámasztott és megalapozott tudományos kritikákig. Példaként említhetjük, hogy már a Prevent Stratégia 2011-es nagy revíziójában kiemelt helyet kapott a program finanszírozásának átláthatatlanságára és a kiadások megalapozatlanságára vonatkozó támadások megválaszolása. Az átdolgozott Prevent Stratégia éppen ezért rendelkezett szigorúan a pénzügyi szabályozókról.³⁶

Egyes kritikák a programokat magukat vagy bizonyos ügyek kezelését bírálták, míg mások az alapvető koncepciót vették szigorú górcső alá. Az elméleti kereteket feszegető kritikák körében elsődleges kérdésként merült fel, hogy miként is azonosítjuk a radikalizáció folyamatát. A George Washington Egyetem extrémizmuskutató programjának tanulmánya a Channel programot a kommunikációs lánc, az azonosítás és a beavatkozás módszerei mentén elemezte. A tanulmány kiemelt kérdésként említi a radikalizációs folyamat azonosítását. Rashad Ali szerint a radikalizációs folyamat három fő stádiumra osztható fel, úgymint (1) az elköteleződés, (2) a szándék kialakulása (3) és a kapacitás megteremtése a károkozásra.³⁷ Az eltérő stádiumok eltérő beavatkozási formát és intenzitást követelnek a jelzőrendszerek részéről, ugyanakkor ezeknek a lépéseknek szorosan kötődniük kell egymáshoz, a beavatkozási folyamat eszköztárának szinte folytonosnak kell lennie. A radikalizációs folyamatban érintett, sérülékeny személyek bizalmának elnyerése nehéz és fáradtságos feladat, amelynek sikeres megvalósítására nincsenek univerzális sémák, ugyanakkor – nehezítő körülményként – számolni

³⁶ Prevent Strategy – HM Government. – 2011. június. 1. p.

³⁷ ALI, Rashad: Occasional Paper – De-radicalization and Integration – The United Kingdom’s Channel Programme – October 2015. 4. p.

kell a vallási és politikai elvakultsággal és ezek kombinációjával. Az iszlamista extrémizmusra fogékony egyének esetében a vallási dogmák feltétel nélküli elfogadása jelenti a radikalizálódási folyamatban az egyik alapvető sarokkövet. Az eszmékbe vetett elvakult hit, a feltétel nélküli elfogadás megtörése kényes és lassú folyamat, és az erőltetett próbálkozásokkal akár ellentétes hatást érhetünk el. A tanulmány példaként említi a Charlie Hebdo satirikus francia hetilap elleni támadást követően Nagy-Britanniában lezajlott kísérletet. A Channel programba bevont személyekkel lezajlott beszélgetések során annak a nézőpontnak a logikai megingatása volt a cél, hogy a támadás „jogos” fellépés volt az iszlám vallást kifigurázókkal szemben. A kísérlet során bebizonyosodott, hogy az egyéni változók szerepe kulcsfontosságú, és csak képzett, a deradikalizáció területén jártas személyek képesek arra, hogy megfelelő mederben tartsák a beszélgetéseket. Ali kiemeli, hogy nem elegendő a deradikalizációs folyamat eszköztárának ismerete, de szükséges a programba bevont személyek megismerése is, hiszen előfordulhat, hogy az egyéni tényezők és változók súlyosságából kifolyólag az *„elsődleges cél nem is a deradikalizáció, hanem a de-eszkaláció kell, hogy legyen”*.³⁸

Az Ali által felvázolt példa rávilágít, hogy a jelzőrendszerek univerzalitásának vannak korlátai, amelyek az adott társadalom által elfogadott normákból és a programokba bevont személyek, egyéni, pszichológiai jellemzőiből eredeztethetők. Egy „jó és hatékony” jelzőrendszer kereteket tud meghatározni és javaslatokat tehet, de minden története egyedi, éppen ezért a beavatkozás módjának is egyedi-nek kell lennie. A brit jelzőrendszer komplexitása és széles körű kiterjedése okán lehetetlen vállalkozás áttekinteni az összes kritikát és észrevételt, amely az elmúlt években felmerült. A következőkben esettanulmányok segítségével szeretnék bemutatni olyan területeket, amelyek vonatkozásában felmerültek kérdések, kritikák, észrevételek. Ezek az esetek és a kapcsolódó kritikák nem önmagukban, elkülönülten állnak, hanem kellően összetettek ahhoz, hogy visszaköszönnön bennük számos – a jelzőrendszer működése szempontjából – kiemelten fontos kérdéskör.

---

³⁸ uo. 9.

A SÉRÜLÉKENY CSOPORTOK BEAZONOSÍTÁSÁNAK ÉS ELÉRÉSÉNEK PROBLEMATIKÁJA

Shamima Begum története a 2019-es évben bejárta a világsajtót. Az 1999-ben, az Egyesült Királyságban született, bangladesi felmenőkkel rendelkező lány – harmadmagával – 2015. februárjában, tizenöt évesen csatlakozott az Iszlám Államhoz.³⁹

Shamima tíz nappal Szíriába érkezése után hozzáment a holland születésű és állampolgárságú Yago Riedijkhez. A holland törvények alapján a házasságot nem tekintik érvényesnek. Shamima az évek során három gyermeket szült – a legkisebbet 2019 februárjában, egy észak-szíriai menekülttáborban –, de mindhárman elhunytak. Szemtanúk beszámolója szerint Shamima az Iszlám Állam „erkölcsi rendőrségének” tagjaként működött, és megpróbált más fiatal nőket is beszervezni az ISIL kötelékébe.⁴⁰ Az Iszlám Állam területi összeomlása után, 2019 februárjában Shamima a The Times tudósítójának nyilatkozott egy észak-szíriai menekülttáborban, hogy bár nem bánta meg döntését, hogy csatlakozott az ISIL-hez, de szeretne visszatérni az Egyesült Királyságba. Begummal több interjú is készült 2019 tavaszán, amelyből egyértelműen kirajzolódott, hogy bár nem mindennel ért egyet, ami az Iszlám Államhoz kapcsolódik,⁴¹ ugyanakkor az alapvető Nyugat-ellenes és radikális iszlamista nézetei nem változtak.⁴²

Shamima Begum médiaszereplése ráirányította a figyelmet az ISIL területvesztése után felmerülő egyik legsúlyosabb problémára: a visszatérő harcosok kérdésére. Az interjú utáni napon a brit kormányzat hivatalosan bejelentette, hogy kezdeményezik Begum brit állampolgárságának visszavonását. Elhúzódó nemzetközi jogi csatározás vette kezdetét: Begum védői arra hivatkoztak, hogy a brit törvények

³⁹ BBC – Who is Shamima Begum and how do you lose your UK citizenship?
<https://www.bbc.com/news/explainers-53428191>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

⁴⁰ ENSOR, Josie: Shamima Begum was cruel enforcer in Isil's morality police, say Syrian witnesses.
<https://www.telegraph.co.uk/news/2019/04/13/shamima-begum-cruel-enforcer-isils-morality-police-say-syrian/>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

⁴¹ Shamima Begum az interjúbán az ISIL-ben megjelenő korrupciót és a vallási elvek semmibevételét említette, mint problémát, de az Iszlám Állam erőszakos akcióitól és az erőszakos térítéstől nem határolódott el.

⁴² LOYD, Anthony: Shamima Begum: Bring me home, says Bethnal Green girl who left to join Isis. The Times. Al-Hawl, Northern Syria, 2019.
<https://www.thetimes.co.uk/article/shamima-begum-bring-me-home-says-bethnal-green-girl-who-pled-to-join-isis-hgvqw765d>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

senki hontalanná tételét sem teszik lehetővé, ugyanakkor a brit kormányzati álláspont szerint Begum rendelkezik bangladesi állampolgársággal, de legalábbis jogosult arra. Abdul Momen bangladesi külügyminiszter felhívta a nemzetközi közvélemény figyelmét, hogy Begumot nem tekintik bangladesi állampolgárnak és nem engedik belépni az országba, ha mégis belépne Bangladesbe, akkor a terrorizmusra vonatkozó bangladesi zéró tolerancia miatt halálbüntetés várna rá.⁴³ 2019. március 3-án Shamima férjével, Yago Riedijkkel készített interjút a BBC egy kurd fogolytáborban, aki azt nyilatkozta, hogy Begummal együtt szeretne visszatérni Európába. A holland kormányzat elzárkózott Riedijk hazatelepítésétől és a család egyesítésétől.⁴⁴ 2019. március 8-án számolt be róla a nemzetközi sajtó, hogy Begum harmadik gyermeke, aki koraszülöttként jött a világra, tüdőgyulladásban elhunyt a menekülttábor kórházában. A történet megosztotta a nemzetközi és a brit közvéleményt is. Többen kritizálták a brit kormányzatot, hogy nem nyújtott segítséget egy bajba jutott állampolgárának, míg többen Begumot és korábbi döntéseit tették felelőssé a történetekért, és egyetértettek a kormányzati politikával. Még Begum apja is úgy nyilatkozott, hogy az emberek megértőbbek lennének, ha lánya a megbánás jeleit mutatná.⁴⁵ 2019. márciusától elhúzódó jogi procedúra vette kezdetét, amelynek középpontjában Shamima brit állampolgársága áll. Az ügy 2020. július 16-án újabb fordulatot vett, amikor a brit fellebbviteli bíróság lehetőséget nyújtott, hogy Begum visszatérjen az Egyesült Királyságba.⁴⁶ Az ügy várhatóan bővelkedni fog még fordulatokban, ugyanakkor Begum egyéni drámájától függetlenül számos kérdésre világít rá; valamint számos kétséget vet fel a radikalizáció kezelésének korábban alkalmazott metódusáról. Ali Rashad egyik fő kritikája a Channel programmal kapcsolatban, hogy „nem jut el az elzárt csoportokhoz”⁴⁷, amit Shamima Begum története alátámasztani látszik.

⁴³ BBC – Shamima Begum: IS bride ‘would face death penalty in Bangladesh’.

<https://www.bbc.com/news/world-asia-48154781>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

⁴⁴ Jihadi Yago Riedijk „will not be allowed to live with his family in Netherlands”.

<https://www.dutchnews.nl/news/2019/03/jihadi-yago-riedijk-will-not-be-allowed-to-live-with-his-family-in-netherlands/>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

⁴⁵ DEARDEN, Lizzie: „Shamima Begum’s father, doesn’t have problem’ with daughter’s citizenship being removed”.

<https://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/shamima-begum-isis-bride-british-citizenship-removed-latest-father-sajid-javid-interview-uk-a8794141.html>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

⁴⁶ BBC – Shamima Begum can return to UK to fight for citizenship, Court of Appeal rules.

<https://www.bbc.com/news/uk-53427197>, Letöltés ideje: 2020.10.25

⁴⁷ ALI, Rashad: Occasional Paper – De-radicalization and IntegrationThe United Kingdom’s Channel Programme – October 2015. 9. p.

Ha sérülékeny, a radikalizációnak kitett személyekre gondolunk, elsősorban tizenéves fiúk és fiatal férfiak jutnak eszünkbe. Ez egy olyan sztereotípiája, amely már az első lépésben torzíthatja gondolkodásunkat. Az erőszak modern kori értelmezése, a média hatása és a társadalmi normáink mentén haladva a fókuszunk alapvetően a férfiak radikalizációjára irányul. A társadalmi jelzőrendszerek célja, hogy minden sérülékeny személy számára megoldást kínáljanak. Egy jelzőrendszer hatékony működésének az alapja, hogy kellően rugalmasan tudjon reagálni a változásokra, és képes legyen átcsoportosítani az erőforrásokat az újonnan felmerülő, a radikalizációnak kitett csoportok elérése érdekében. Már az Iszlám Állam közel-keleti felvirágzása előtt is találunk példákat külföldi terrorszervezetekhez csatlakozó brit fiatalokra.⁴⁸ Azonban 2010 után megerősödött a trend, hogy fiatalok utaztak Irakba és Szíriába, a célból, hogy csatlakozzanak az Iszlám Államhoz. Egy kevesebb figyelmet kapott csoporthoz tartoztak azok, akiket a szakirodalom az „ISIL menyasszonyainak”⁴⁹ nevez, azaz fiatal nyugati lányok, akik csatlakoztak a terrorállamhoz. Az Európai országok körében az Egyesült Királyság vezető helyet foglal el mint a külföldi harcosok hazája.⁵⁰

Saltman és Smith szerint a Prevent jól vizsgázott a férfiak radikalizációját megakadályozó lépésekben és feladatokban, ugyanakkor nem volt felkészülve a női radikalizáció kezelésére.⁵¹ Ez nem azt jelenti, hogy a Prevent Stratégia egyáltalán nem foglalkozott a női radikalizáció kérdésével. Az első Channel program alapvetései között, 2007-től a nőkre vonatkozó részprogramok és tevékenységek alapját az a megközelítés képezte, hogy „a nők békésebbek”⁵² és jobbak a konfliktuskezelésben. „A Prevent Stratégia attitűdje a nőkkel kapcsolatban sokáig statikus maradt.”⁵³

⁴⁸ vö. NORTON-TAYLOR, Richard: MI5 chief warns of terror threat from Britons trained in Somalia.

⁴⁹ IBRAHIM, Yasmin: 'Visuality and the 'Jihadi-bride' The re-fashioning of desire in the digital age. In: *Social Identities*, 2019, 25, 186–206.
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13504630.2017.1381836>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

⁵⁰ VAN GINKEL, Bibi – ENTENMANN, Eva (szerk.): *The Foreign Fighters Phenomenon in the European Union*. The Hague: International Centre for Counter-Terrorism, 2016.
http://icct.nl/app/uploads/2016/03/ICCT-Report_Foreign-Fighters-Phenomenon-in-the-EU_1-April-2016_including-AnnexesLinks.pdf, Letöltés ideje: 2020.10.25.

⁵¹ SALTMAN, Erin Marie – SMITH, Melanie: "Till Martyrdom Do Us Part": Gender and the ISIS Phenomenon. *Institute for Strategic Dialogue*, 2015.
https://www.isdglobal.org/wp-content/uploads/2016/02/Till_Martyrdom_Do_Us_Part_Gender_and_the_ISIS_Phenomenon.pdf, Letöltés ideje: 2020.10.25.

⁵² Andrews, Sam: *Prevent Tragedies: A case study in female-targeted strategic communications in the United Kingdom's Prevent counter-terrorism policy*. In: *Journal for Deradicalization*, 2020/24.
<https://journals.sfu.ca/jd/index.php/jd/article/view/381/237>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

⁵³ uo. 6.

Sam Andrews részletesen vizsgálja a Prevent program lépéseit és eredményeit a nők vonatkozásában. A számos hiba és félresiklás okaként alapvetően a sérülékeny csoportok beazonosításában rejlő tévedést, a sztereotípiákra alapuló megközelítést és a hibás targetálást látja. A Prevent Stratégia egyik alapvető elképzelése az volt, hogy a nőkre vonatkozó tradicionális elképzelésekből kiindulva kiemelt célcsoportként kezelik a muszlim anyákat. Arra apelláltak, hogy az anyai gondoskodás elve mentén sikerül bevonni a középkorú muszlim nőket a megelőzési programba. Leegyszerűsítően összefoglalva olyan üzenetekkel dolgoztak, amelyek fő mondanivalója az volt, hogy legyenek jobb anyák, és óvják a gyerekeiket a radikalizációtól; hiszen Szíriában számos veszély fenyegeti gyermekeiket, míg az Egyesült Királyságban boldog, szabad és biztonságos életre számíthatnak. Ugyan jogos kérdésként merül fel az Andrews által megfogalmazott kritikai szempont: az apákkal kapcsolatban miért nem indítottak ilyen üzeneteket közvetítő kampányokat, programokat? De sokkal kézzelfoghatóbb kritikaként értelmezhető, ha megvizsgáljuk, hogy a muszlim nők sérelmére elkövetett gyűlölet-bűncselekmények száma az Egyesült Királyságban kiemelkedően magas. Másrésztől a tradicionális családi viszonyok között élő muszlim nők körében az általános brit társadalmi értékek alapján megfogalmazott üzenetek nem feltétlen érnek célt. Harmadrészt a családokat, családtagokat célzó kampányok egyik nehézsége, hogy az extrém, radikalizációs viselkedés bejelentése a hivatalos szervezeteknek nagyon komoly pszichológiai gátakba ütközik, különösen a zárt, tradicionálisan összetartó közösségekben, családokban. Az ilyen jellegű és ehhez hasonló apró, de markáns különbségeket jelentő társadalmi faktorok és jellemzők állhatnak annak hátterében, hogy a Prevent Stratégia muszlim családanyákat célzó kampánya nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

A felsoroltakon túl párhuzamosan jelentkezett problémaként, hogy a média beszámolóit és a hivatalos közlemények az elmúlt években a Szíriába és Irakba utazó, az Iszlám Államhoz csatlakozó nőket áldozatként tüntették fel, mint akik „a manipuláció áldozatait, romantikus és emocionális gondolkodásúak”, tehát nem önállóan radikalizálódnak, hanem megtévesztett áldozatok. A Prevent kudarcai *„tehát nagyban tükrözik a Szíriába és Irakba utazó nők média- és társadalmi ábrázolását, akiket agymosottként, manipuláltként, felügyeletre szorulóként [mutattak be].”*⁵⁴ Andrews szerint a radikalizálódó személyek ilyen jellegű ábrázolása

⁵⁴ Uo 25.

csökkenti a jelzőrendszerek hatékonyságát, mivel a társadalom tagjai az áldozatokat sokkal kisebb hajlandósággal jelentik be, mint azokat, akikről úgy vélik, hogy saját elhatározásból radikalizálódnak.

Az Iszlám Államhoz csatlakozott fiatal muszlim lányok és nők esetei rávilágítanak számos problémára, amely egy jelzőrendszer esetében felmerülhet: (1) A társadalmi sztereotípiák alapjaiban téríthetik el a programokat és tehetik őket használhatatlanná. (2) A társadalom alcsoportjaiban felsejlő különbségek meghatározóak lehetnek egy program sikerében. (3) A közösségi és családi kapcsolatok meghatározóak. (4) Az univerzálisnak gondolt nemzeti és egyéni értékek eltérőek lehetnek nemtől, életkortól, társadalmi státusztól függően. Éppen ezért fontos, hogy a jelzőrendszerek szegmentált programjainak kialakításakor figyelembe vegyük a meghatározó szociológiai-pszichológiai tényezőket, legyenek azok bármilyen aprók is. A siker érdekében javasolt lehet a programok kidolgozásába bevonni az érintett célcsoport tagjait, és előzetes – kismintás – pilottesztek alapján tökélyre csiszolni a bevezetésre szánt kampányt, programot.

MEGBÉLYEGZÉS ÉS NEGATÍV ELŐÍTÉLETEK

„A kritikusok szerint az olyan »kemény« rendszerek, mint a Prevent ürügyet adhatnak a muszlimok utáni kémkedésre, kisebbségek profilozására és a szólásszabadság korlátozására. [...] Másrészt az Egyesült Királyság Belügyminisztériuma szerint a Prevent több mint ezer esetben eredményezett sikeres beavatkozást, és nem tesz különbséget vallási vagy etnikai hovatartozás szerint.”⁵⁵

A Prevent Stratégia az elmúlt években számos alkalommal került keresztűzbe, és kapott elmarasztaló és dicsérő kritikákat is. Ezek alapján nehéz lenne eldönteni, hogy mennyire sikeres és hatékony a program. A kritikák alapján látható, hogy egy másik gyakran támadott eleme a rendszernek, hogy megbélyegez és előítéleteket teremt.

⁵⁵ BOSTOCK, Bill: 24 people have been killed by terrorists who went through government 'deradicalization' programs, showing why these efforts are crucially flawed. <https://www.businessinsider.com/deradicalization-terrorists-does-it-work-london-bridge-2019-12>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

2015-ben Dal Babu, a Metropolitan Police volt főfelügyelője úgy nyilatkozott, hogy a Prevent egy „mérgező márkává vált”, ami számos félreértésen alapul. Babu, aki a rendőrségen belül a Muszlim Tisztek Szövetségének elnöke is volt, számos hibát említett a program működésében. Úgy látta, hogy míg kezdetben a társadalom nyitott volt a Prevent Stratégiára, az idő előrehaladtával a muszlim közösségek körében megnőtt az ellenérzés. Ez a változás egyrészt annak köszönhető, hogy a Prevent Stratégia keretében a közösségek megkérdezése nélkül számos olyan fejlesztés – például a birminghami kamerák telepítése – valósult meg, amely erősítette azt a hitet, hogy az állam kémkedik állampolgárai után. Másrészt a program keretében elhitették az emberekkel, hogy a fiatalok védelme a radikalizációtól a rendőrség feladata, de ez igazából a családok felelőssége, és ez nem csak a muszlim családok esetében merül fel feladatként. Harmadrészt – Babu szerint – a kezdeti időkben a Prevent Stratégia keretében számos olyan szervezetet finanszíroztak, amely „gyanakvással tekint a muszlim közösségekre”, mint például a Quilliam Foundation. Asid Saqid, a Muszlim Rendőrség Országos Szövetségének akkori elnöke válaszolt Babu kritikáira. Saqid elismerte, hogy a programnak voltak kezdeti gyereketegségei, de sokat fejlődött és javult az évek során.⁵⁶

A Prevent Stratégiával szembeni leggyakrabban megfogalmazódó kritika, hogy túlzottan fókuszál a muszlim közösségekre, a muszlim fiatalokra, és ezzel megbélyegzi őket. Korábban láthattuk, hogy a 2018–2019-es évre vonatkozó statisztikai adatok szerint a szélsőjobboldali radikalizációhoz kötődő esetek száma – amelyek megjelentek a Prevent rendszerében – az adott évben meghaladta az iszlám radikalizációhoz köthető esetekét.⁵⁷ Az adatok változása ellenére a Prevent Stratégia a társadalom szemében szorosan összekapcsolódott az iszlám radikalizáció elleni fellépéssel. A kihívások változását azonban nem feltétlenül tudja lekövetni azonnal egy társadalmi jelzőrendszer, bár alapvetően hatékony működésének ez lenne az egyik kulcsa. Ehhez három komponens szükséges: (1) megfelelő elemzőkészség a várható trendek alakulására vonatkozóan; (2) megfelelő mértékű anyagi és humán erőforrás és (3) szerencse, hogy az elemzések beigazolódjanak, és ne kelljen a jelzőrendszernek felkészülési idő nélkül teljesen más

⁵⁶ HALLIDAY, Josh – DODD, Vikram: UK anti-radicalisation Prevent strategy a 'toxic brand'. <https://www.theguardian.com/uk-news/2015/mar/09/anti-radicalisation-prevent-strategy-a-toxic-brand>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

⁵⁷ Individuals referred to and supported through the Prevent programme, England and Wales, April 2018 to March 2019.

célcsoportokra helyeznie a fókuszot. Azonban a társadalom hangulata és véleménye nem változik ilyen dinamikusán. A kihívások, a Prevent reakciója és a társadalmi vélemény változása között kinyílt az időablak, és ennek az időbeli eltolódásnak a hatására a brit muszlim közösségek az elmúlt években többször és különböző formában léptek fel a Prevent Stratégia ellen, elfogultsággal és megbélyegzéssel vádolva a programot. Fontos kiemelni, hogy a kritikák nagy része mérsékelt, és nem vonja kétségbe a program létjogosultságát, ugyanakkor szót emel annak elfogultsága miatt, és független felülvizsgálatot követel.⁵⁸

Ha megnézzük a Prevent hivatalos weboldalát, látható, hogy igyekszik társadalmi csoportok kiemelése nélkül üzemelni és tartalmat szolgáltatni.⁵⁹ A weboldal fő célja, hogy hirdesse az ösztársadalmi kooperáció fontosságát. Az oldalon megjelenő tartalmak próbálják kerülni a megbélyegzést, és igyekeznek leszámolni a másik, gyakran felmerülő kritikával, mely szerint a Prevent célja, hogy kémkedjen az állampolgárok után és erősítse a besúgást, egymás feljelentését. Az eredményes működés érdekében Prevent Stratégia nagyon vékony mezsgyén táncol, ahol egy-egy hiba, félresikerült üzenet vagy hibás intervenció könnyen igazolást jelenthet a kételkedők számára. Biztosak lehetünk benne, hogy az évek során sor került hibákra, de összességében ezek nem feltétlenül jelentik azt, hogy a program elfogult vagy alapjaiban rossz lenne. Az adatok is mutatják az elmozdulást, de még hosszú az út, amire a program meg tud szabadulni ezektől a kritikáktól.

Vannak azonban olyan vélemények is, amelyek nemcsak a programban rejlő társadalmi problémák és üzenetek kapcsán fejtik ki aggodalmaikat, hanem a szakmai tartalom vonatkozásában is. „*A Prevent legérzékenyebb része annak eldöntése, hogy a bejelentett személy beutalást érdemel-e a programba, vagy sem. Ha igen, a triázs folyamata határozza majd meg, hogy milyen beavatkozás szükséges.*”⁶⁰ Pettinger szerint, aki a Prevent és Channel program mentorai körében készített interjúkat, a legnagyobb problémát és veszélyt a szubjektivitás jelenti.

⁵⁸ VERSI, Miqdaad: The latest Prevent figures show why the strategy needs an independent review. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/nov/10/prevent-strategy-statistics-independent-review-home-office-muslims>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

⁵⁹ LET'S TALK ABOUT IT... <https://www.ltai.info/>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

⁶⁰ PETTINGER, Tom: British terrorism preemption: Subjectivity and disjuncture in Channel „de-radicalization” interventions. In: *The British Journal of Sociology*. 2020.04.14. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1468-4446.12754>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

Ha egy bejelentés esetében a segítők rossz döntéseket hoznak, olyan pályára állíthatják a sérülékeny személyt, amely determinálja a további életét.⁶¹ Képzeljük el, hogy egy, a programba kerülő fiatal, akinél nem sikerül eltalálni a megfelelő arányokat, a program hatására nemhogy eltávolodna a szélsőséges eszméktől, de a megbélyegzés, a megaláztatás és a frusztráció miatt közelebb kerül azokhoz. Az ilyen személyek esetében fennáll a veszély, hogy a terápiás diskusszió során részletesen megismerik azokat az elveket, amelyekről távolítani akarjuk őket, és a maguk által kialakított, hibás érvrendszerük a frusztráció és megaláztatás hatására erősebb, megingathatatlanabb lesz. A Pettinger által idézett interjúalanyok és más forrásokban megjelenő Channel mentorok esetében is számos kritikát olvashatunk a program szakmai minőségére vonatkozóan, amelyek általában a szubjektivitásban rejlő veszélyekre hívják fel a figyelmet.⁶²

Még a szakértőknek sem sikerül eldönteni, hogy a Prevent által alkalmazott módszer inkább sikeres és hatékony, vagy káros és kontraproduktív. *„A program kritikusai – beleértve emberi jogi aktivistákat, tanárokat és a muszlim közösség képviselőit – azzal érvelnek, hogy [...] ez a megközelítés arra ösztönzi a jó szándékú köztisztviselőket, hogy ott keressenek fenyegetést, ahol ez nem létezik. Az ilyen, az egész országra kiterjedő felügyelet – figyelmeztetnek – nemcsak diszkriminatív, hanem aktívan kontraproduktív is.”*⁶³

Egyértelmű, hogy a program eredményessége csak az idővel igazolható. Azok, akik bekerülnek a programba és sikeresen veszik az akadályokat, pozitív visszajelzéseket küldenek, de a médiában nem jelenik meg a másik oldal, akik elbuknak a programban. Az egyik résztvevőtől idéz átfogó elemzésében Helen Warrell, a Financial Times újságírója: *„Kormányzati programnak tekintik, amely azért van, hogy elkapja az embereket [...], de én inkább úgy mutatnám be, mint valamit, ami azért van, hogy segítsen. Semmit nem kényszerítenek rád, és bármikor elmehetsz.”*⁶⁴

Anne Lynn Dudenhoefer elemzésében részletesen vizsgálja a Prevent Stratégia hibáit; és arra a megállapításra jut, hogy a többségi társadalomnak és a muszlim

⁶¹ uo. 8.

⁶² uo. 12.

⁶³ WARRELL, Helen: Inside Prevent, the UK's controversial anti-terrorism programme. <https://www.ft.com/content/a82e18b4-1ea3-11e9-b126-46fc3ad87c65>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

⁶⁴ uo.

közösségeknek be kell látniuk, hogy a „jövő közös lesz”. *„Ezt a közös jövőt akkor biztosíthatjuk a legjobban, ha szilárdan kiállunk az emberi jogok megőrzése mellett, elősegítjük a konstruktív és aktív párbeszédet, és szembeállunk azzal az illúzióval, hogy a terrorizmust az ellentétes vélemények elzárásával lehet legyőzni.”*⁶⁵ Dudenhofer elemzése alapján szükség van az olyan programokra, amelyek a kommunikációt, a párbeszédet részesítik előnyben, de ezeknek minden esetben az egyenlőségre, a kirekesztés és megbélyegzés elkerülésére kell törekedniük.

A BRIT DERADIKALIZÁCIÓS PROGRAM FELSŐ POLCA – A DDP

2019. november 29-én Usman Khan London központjában kései támadást követett el, amelynek során két embert megölt, hármat pedig súlyosan megsebesített. A 28 éves, pakisztáni felmenőkkel rendelkező Khant ismert szélsőséges iszlamistaként tartotta számon a londoni rendőrség. Miután kibukott az iskolából, tinédzserkorának nagy részét Pakisztánban töltötte. 2013-ban, 19 évesen tartóztatták le, miután egyértelműen bebizonyosodott, hogy társaival az al-Kaida terror-szervezet szolgálatában robbantásos merényletet akartak végrehajtani a londoni tőzsde épülete ellen. Ugyan 16 év börtönbüntetésre ítélték, de ennek nagy részét feltételes szabadlábbon tölthette, annak ellenére, hogy kapcsolatokat ápolt az angliai radikális iszlamista körök több kiemelt szereplőjével, és kapcsolatban állt számos szélsőséges csoporttal. Khan részt vett a Learning Together⁶⁶ programban, amely az elítéltek társadalomba való visszailleszkedést hivatott támogatni. Ugyan Khan szabadlábba helyezési feltételei nem tették lehetővé számára a londoni utazást, de egy napra felmentést kapott a Learning Together rendezvénye miatt. Ezt az alkalmat használta ki, hogy 13:58-kor, a konferenciát elhagyva egy konyhakéssel támadást hajtson végre. Az elkövetés során bombamellénynek tűnő kiegészítőt viselt és azzal fenyegetőzött, hogy felrobbantja magát. Khant a rendvédelmi erők öt perccel a támadás kezdete után, üldözés közben lelőtték.⁶⁷

⁶⁵ DUDENHOEFER, Anne Lynn: Resisting Radicalisation: A Critical Analysis of the UK Prevent Duty. In: Journal for Deradicalization. 2020/24.

<https://journals.sfu.ca/jd/index.php/jd/article/view/138/112>, Letöltés ideje: 2020.10.25. 182. p.

⁶⁶ Learning Together. <https://www.cctl.cam.ac.uk/tlif/learning-together>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

⁶⁷ Usman Khan profile: terrorist who wanted to bomb London Stock Exchange.

<https://www.theguardian.com/uk-news/2019/nov/30/usman-khan-profile-terrorist-who-wanted-to-bomb-london-stock-exchange>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

Khan ámokfutását többen is megpróbálták megakadályozni, többek között a szintén elítélt bűnöző, Steven Gallant, aki a falról lekasztott másfél méteres narvál-szarvval próbálta megállítani a Fishmongers' Hallban tartott konferenciára berontó elkövetőt. Gallantot 2005-ben tizenhét év szabadságvesztésre ítélték Barrie Jackson volt tűzoltó meggyilkolásáért. Gallant aktív részese volt a börtönökben folyó deradikalizáció elleni programnak, és szintén a Learning Together program keretében vett részt a konferencián. 2020. októberében Gallantot a királynő kegyelmeiben részesítette, és lehetővé tette feltételes szabadon bocsátását az ítéletének letelte előtt.⁶⁸

2020. február 2-án délután két órakor Sudesh Amman késeléses merényletet követett el Londonban a Streatham High Roadon, a kést az egyik közeli üzletből lopta a támadás előtt. A támadásban három személy sérült meg. A támadást követően a rendőrök a nyílt utcán üldözés közben lelőtték az elkövetőt. Ammant 2018-ban ítélte a brit bíróság három év letöltendő börtönbüntetésre terrorizmussal kapcsolatos anyagok terjesztéséért és olyan információk gyűjtéséért, amelyek hasznosak lehetnek terrorcselekmények előkészítésekor. Az említett propagandaanyagokat online terjesztette⁶⁹. A Metropolitan Police jelentése szerint Amman „*heves érdeklődést mutatott az erőszak és a vértanúság iránt, [...] és elköteleződött, hogy meghaljon a terrorizmus nevében*”.⁷⁰ Amman 2020 januárjában szabadult a börtönből, és részt vett a DDP deradikalizációs programjában. Az esetet követően rekordsebességgel került sor törvénymódosításra; 2020. február 12-én már az új brit törvényi szabályozás lehetővé tette ötven terrorizmussal kapcsolatos vádak alapján elítélt személy automatikus szabadon bocsátásának felfüggesztését.

Már az Ushman Khan által elkövetett merénylet is komoly társadalmi vitát indított el a DDP programmal kapcsolatosan. Míg a Prevent Stratégia számos része a megelőzést és a korai felismerést tűzte ki célul, addig a DDP program és a kapcsolódó alprogramok (pl.: TPIMs, TEOs) a terrorizmussal kapcsolatba került, általában

⁶⁸ BBC – London Bridge attack: Steven Gallant up for early release after confronting knifeman. <https://www.bbc.com/news/uk-54588407>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

⁶⁹ DE SIMONE, Daniel: Sudesh Amman: Who was the Streatham attacker? <https://www.bbc.com/news/uk-51351885>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

⁷⁰ Streatham attack victim no longer in a 'life-threatening condition' – as it happened. <https://www.theguardian.com/uk-news/live/2020/feb/02/streatham-terror-incident-man-shot-by-police-after-stabbing-attack-live-news>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

börtönbüntetésre ítélt személyek deradikalizációját tűzte ki célul. Az ilyen jellegű programok más szabályozást és metodológiai megközelítést követelnek, mint a jelzőrendszer többi kezdeményezése. Szoros együttműködésre van szükség a büntetés-végrehajtási intézetek, a bíróságok és a segítő szervezetek között.

A nemzetközi példák alapján elmondható, hogy a börtönökben végzett deradikalizáció területe gyerekcipőben jár. A hagyományos megközelítéstől, amely a radikális elemek társadalomtól való elzárását tekinti megoldásnak csak lassan mozdultunk el más irányokba. Ugyanakkor vannak kiemelkedő példák, mint Szaúd-Arábia, ami élen jár a deradikalizációs programok e területén. A királyság 2004-ben amnesztiát hirdetett a területén működő al-Kaida terroristáknak, ha hajlandóak részt venni egy tanácsadó programban. Az elfogott terroristákat más, nem terrorizmussal vádolt rabokkal együtt tartották fogva a Rijádhoz közeli Al-Hayir börtönben. A terápia részeként a rabok pszichológusokkal és elismert vallási vezetőkkel találkoztak, akik racionális érvek és az iszlám tanításai alapján próbálták megcáfolni az általuk vallott eszméket.⁷¹ A szaúdi Tanácsadó és Gondozási Központ inkább rehabilitációs intézmény, mint börtön; az úszómedencével, számos oktatási és művészeti képzéssel rendelkező program támogatja a társadalomba való visszailleszkedést. A program alatt lehetőséget biztosít a családdal való kapcsolattartásra, biztosítja a tanulást, a sikeres rehabilitáció után utókövetést, anyagi támogatást kínál, sőt nőtlen férfiak esetében a házasságközvetítésben is segít. A 2004-es indulás óta eltelt 16 évben közel háromezer ember vett részt a programban, 80 százalékos sikerrátával.⁷²

Arthur Snell, a Prevent program korábbi vezetője 2020 februárjában úgy nyilatkozott, hogy *„a büntetés politikai divat. De a büntetés nem deradikalizálja a terroristákat. [A szélsőségeseknek] szükségük van egy új életre, szükségük van az egzisztenciális harc helyett egy más életérzésre. Szükségük van minden olyanra, amellyel a brit börtönrendszer küzd, hogy megadja minden bentlakónak:*

⁷¹ HENRY, Terrence: Get Out of Jihad Free.

<https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2007/06/get-out-of-jihad-free/305883/>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

⁷² LEWIS, Helen: Why Extremists Need Therapy.

<https://www.theatlantic.com/international/archive/2020/02/britain-london-terrorism-deradicalization/606376/>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

*mentálhigiénés támogatásra, oktatásra, képzésre és jövőre.*⁷³ Ezzel szemben a kritikusok úgy vélik, hogy az Ushman Khan és Sudesh Amman által elkövetett támadás rávilágított, hogy a jelenlegi rendszer működésképtelen és nem fenntartható. A kritikák nem azt hivatottak vitatni, hogy nincs szükség deradikalizációs programokra, hanem a megvalósítás formáját, módját és ezáltal hatékonyságát támadják. Egyértelmű, hogy ha a deradikalizációs program nem működik és nem ellenőrizhető az eredmény, akkor az abban résztvevők úgy kerülhetnek vissza a mindennapi életbe, hogy veszélyt jelentenek a társadalomra, és tovább terjeszthetik a radikális eszméket.

A börtönökben történő radikalizáció és toborzás kérdése a világ nagy részén továbbra is akut problémaként jelenik meg. A „*hagyományos*» börtönbandák, szélsőségesek érdeklődési köre olyan kiszolgáltatott fogvatartottakra irányul, mint például azok, akik elszigeteltek vagy újak a börtönben. A megkörménykezés gyakran magába foglalja az anyagi előnyöket vagy a »védelmet«.⁷⁴ Az általunk vizsgált problémakör összekapcsolódik, de részben túlmutat a börtönökben történő radikalizáció problémáján.

A DDP-ben megjelenő támogatás tartalmazhat mentorálást, pszichológiai támogatást, teológiai és ideológiai tanácsadást,⁷⁵ de az egyéni programok összetettsége jóval meghaladja a Prevent más programjainak komplexitását. Ennek az összetettségnek jó példája az ERG22+ című dokumentum, amely szakirodalmi áttekintés és esettanulmányok alapján próbál meg eszközkészletet adni a büntetés-végrehajtásban, a deradikalizáció területén dolgozóknak. A dokumentum kiemeli, hogy a szélsőséges elkövetők esetében ki kell terjeszteni az elemzési keretet az egyéni változókon túl a társadalmi, politikai és ideológiai motivációs faktorok irányába is.⁷⁶

⁷³ uo.

⁷⁴ BASRA, Rajan – NEUMANN, Peter R.: Prisons and Terrorism: Extremist Offender Management in 10 European Countries. 2020.

https://icsr.info/wp-content/uploads/2020/07/ICSR-Report-Prisons-and-Terrorism-Extremist-Offender-Management-in-10-European-Countries_V2.pdf, Letöltés ideje: 2020.10.25. 18. p.

⁷⁵ CONTEST – The United Kingdom’s Strategy for Countering Terrorism – 2018 42. p.

⁷⁶ The Structural Properties of the Extremism Risk Guidelines (ERG22+): a structured formulation tool for extremist offenders.

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/816507/the-structural-properties-of-the-extremism-risk-guidelines-ERG22.pdf, Letöltés ideje: 2020.10.25.

A börtönökben végrehajtott deradikalizációs tevékenység sikerének monitorozása nem könnyű feladat, ennek oka egyrészt a vizsgálható esetek kis számában és az eltérő nemzeti módszerekben rejlik. *„További akadályt jelentenek a programok sikerének vagy kudarcának megítélésére szolgáló időkeretek, mivel sok ilyen program kevesebb, mint egy évtizede működik. [...] Az egyetlen ellenőrizhető módszer annak megítélésére, hogy valakit sikeresen deradikalizáltak-e, az, hogy véglegesen elszakad-e a szélsőséges csoportjától. Valaki, akiről azt gondolják, hogy ma sikeresen deradikalizálódott, holnap, egy vagy tíz év múlva átfordulhat. Ezért ahhoz, hogy ezeket a programokat valóban meg tudjuk ítélni, hosszabb időn keresztül kell figyelni őket.”*⁷⁷ A deradikalizáció sikerének nehezen mérhetősége mellett felmerül egy másik kritikai érv, amelyet Daniel Koehler, a Német Radikalizációs és Deradikalizációs Tanulmányok Intézetének vezetője fogalmazott meg: *„Az a tény, hogy egy személy deradikalizációs programban van, a biztonsági tisztviselőket és a közösségében élő embereket kevésbé éberré teheti, elvakítva őket folyamatos veszélye elé.”*⁷⁸ Koehler meglátása szerint a deradikalizációs programokban való részvétel és azok nem megfelelő működése lehetőséget biztosíthat a radikális személyeknek, hogy eltűnjenek a hatóságok látóköréből.

A Daugherty és Koehler által megfogalmazott felvetések rávilágítanak, hogy a deradikalizációs programok legfelső szintjein hatalmas felelősség hárul a programok működtetőire, továbbá a siker sem egykönnyen definiálható és igazolható.

AZ ONLINE RADIKALIZÁCIÓ

„A demokratikus nemzeteknek meg kell próbálniuk megtalálni a módját, hogy elzárják a terroristákat [...] a nyilvánosság oxigénjétől, amitől függenek” – mondta Margaret Thatcher 1985-ben.⁷⁹ Az online tér fejlődésével és szélesedésével

⁷⁷ DAUGHERTY, Casie Elizabeth: Disengagement, deradicalization, and counter-radicalization: an examination of global programs to address extremism.

<https://jscholarship.library.jhu.edu/bitstream/handle/1774.2/62096/DAUGHERTY-THESIS-2019.pdf?i-sAllowed=y&sequence=1>, Letöltés ideje: 2020.10.25. 3.p.

⁷⁸ KOEHLER, Daniel: How and why we should take deradicalization seriously. In: Nature Human Behavior. 2017. <https://www.nature.com/articles/s41562-017-0095>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

⁷⁹ APPLE, R. W. Jr.: Thatcher urges the press to help 'starve' terrorists. <https://www.nytimes.com/1985/07/16/world/thatcher-urges-the-press-to-help-starve-terrorists.html>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

a radikális eszmék terjedésének korlátozása szinte lehetetlen feladattá vált. Kli-sé, hogy néhány kattintással bárki hozzáférhet radikális tartalmakhoz, de igaz. A „*Policy Exchange 2017. szeptemberi tanulmánya szerint az online szélsőséges tartalmak több kattintást vonzanak az Egyesült Királyságban, mint bárhol más-hol Európában. Világszerte az Egyesült Királyság az ötödik a dzsihadista tartal-mak letöltésében.*”⁸⁰ A dzsihadista tartalmak mellett jelentősen megnövekedett a szélsőjobboldali aktivitás is az online térben, különösen az Egyesült Királyság-ban. Conway, Scrivens és Macnair rámutattak cikkükben, hogy a szélsőséges jobboldali eszmék jelenléte az online térben szinte folyamatos, de a mód és forma folyamatosan változik és illeszkedik az aktuális trendekhez.⁸¹ A RAND Corpora-tion által készített *Radicalisation in the digital era* című tanulmány tizenöt esetta-nulmány segítségével mutatja be az online radikalizáció problémakörét. Az ese-tek különbözősége, az eltérő mintázatok rámutatnak arra, hogy milyen nehezen felismerhető az online radikalizáció folyamata, és mekkora kihívást jelenthet ez a jelzőrendszerek számára is.⁸²

A Brenton Harrison Tarrant által 2019. március 15-én, Új-Zélandon, két christchurchi mecset ellen elkövetett támadásban 51 személy vesztette életét, és 41-en megse-besültek. Az elkövető online közvetítette a mézárhlást, és az eset felderítése során megerősítést nyert, hogy rengeteg időt töltött az interneten szélsőséges tartal-mak böngészésével, saját szélsőséges nézeteinek ismertetésével, chateléssel.⁸³ Az online radikalizáció kérdése határokon átívelő probléma, amelyet a politikai döntéshozók és a technológiai vállalatok közös fellépésével lehet csak kordában tartani. Az Egyesült Királyságban kiemelten magas a radikális online tartalmakra irányuló elérés, éppen ezért nem meglepő, hogy Boris Johnson 2019. szeptember 3-án a christchurchi eset kapcsán az ENSZ Biztonsági Tanácsában bejelentette,

⁸⁰ FRAMPTON, Martyn – FISHER, Ali – PRUCHA, Nico: *The New Netwar: Countering Extremism Online*. 2017. <https://policyexchange.org.uk/wp-content/uploads/2017/09/The-New-Netwar-1.pdf>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

⁸¹ CONWAY, Maura – SCRIVENS, Ryan – MACNAIR, Logan: *Right-Wing Extremists' Persistent Online Presence: History and Contemporary Trends*. International Centre for Counter-Terrorism, 2019. https://www.jstor.org/stable/resrep19623?seq=1#metadata_info_tab_contents, Letöltés ideje: 2020.10.25.

⁸² BEHR, Ines von – REDING, Anaïs – EDWARDS, Charlie – GRIBBON, Luke: *Radicalisation in the digital era*The use of the internet in 15 cases of terrorism and extremism. https://icare4all.org/wp-content/uploads/2018/10/RAND_RR453.pdf, Letöltés ideje: 2020.10.25.

⁸³ KIRKPATRICK, David D: *Massacre Suspect Traveled the World but Lived on the Internet*. <https://www.nytimes.com/2019/03/15/world/asia/new-zealand-shooting-brenton-tarrant.html>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

hogy a technológiai vállalatokkal közösen dolgoznak azon, hogy megakadályozzák erőszakos támadásokról készült tartalmak online közvetítését.⁸⁴ A nemzetközileg is összehangolt törekvések ellenére a szélsőséges nézetek online elérése folyamatosan nőtt az elmúlt években. Az elemzők és a hivatásos biztonsági szakemberek egyértelműen figyelmeztetnek, hogy az Egyesült Királyságban továbbra is fennáll az iszlám radikalizáció veszélye, de ezzel párhuzamosan megerősödtek a szélsőséges jobboldali mozgalmak is, amelyeket a világjárvány és annak gazdasági aspektusai csak tovább erősítenek. *„Habár a brit kormány, technológiai társaságokkal együttműködve, jelentős lépéseket tett a szélsőjobboldali csoportok tiltása érdekében, további munkára van szükség [...] az online szinten továbbra is aktív szereplők által jelentett veszély leküzdésére.”* A Soufan Center 2020. júliusi összefoglalója emellett kiemeli, hogy míg a dzsihadista tartalmak azonosítása viszonylag könnyű tud lenni, addig a szélsőjobboldali tartalmak esetében *„gyakran nehezebb lenyomozni az ilyen anyagokat, különösen akkor, ha satíra, online mémek vagy irónia formájában vannak megfogalmazva”*.⁸⁵

A brit kormány törekvései ellenére látszik, hogy az online radikalizáció elleni fellépés – különösen a nem iszlamista radikalizáció esetében – még nem működik tökéletesen. Nikita Maliknak, a Centre on Radicalisation & Terrorism vezetőjének 2020. januári jelentése megállapította, hogy *„az Egyesült Királyságban az online bűncselekmények miatt elítélt iszlamisták jelenleg háromszor hosszabb, átlagosan 73,4 hónapos börtönbüntetést kaptak, mint szélsőjobboldali társaik (24,5 hónap)”*.⁸⁶

A kihívások változása egyértelműen kirajzolódik, így nem csoda, hogy a 2020-as évben a brit kormányzat jelentős erőfeszítéseket tett, hogy visszaszorítsa a szélsőjobboldali csoportokat, ami a társadalmi jelzőrendszerre is új feladatokat ró. Ugyanakkor láthatjuk, hogy az online radikalizáció kérdése egyértelműen túlnő a társadalmi jelzőrendszereken. Johann és Oswald felhívja a figyelmet, hogy a fellépésnek több fronton kell történnie: *„Mert a klasszikus tömegtájékoztatási eszközök mellett az alternatív információforrások, mint például a közösségi média,*

⁸⁴ Counter Extremism Project: *United Kingdom: Extremism & Counter-Extremism*. 27. p.

⁸⁵ IntelBrief: *The Rising Threat of Right Wing Extremism in the United Kingdom*.

<https://thesoufancenter.org/intelbrief-the-rising-threat-of-right-wing-extremism-in-the-united-kingdom/>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

⁸⁶ MALIK, Nikita: *Free to be extreme*. 2020.

<https://henryjacksonsociety.org/publications/free-to-be-extreme/>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

*egyre fontosabb szerepet játszanak, [ezért] a propagandista dezinformációs kampányok elleni küzdelemnek pluralisztikusnak kell lennie.*⁸⁷ Ennek a pluralisztikus rendszernek fontos eleme kell, hogy legyen a társadalmi jelzőrendszer, hiszen ezen rendszerek szempontjából az online radikalizáció több aspektusa is komoly kihívást jelent. Egyrészt az online forma esetén a radikalizálódási folyamatnak nem feltétlen vannak olyan nyomai, amelyek aggodalomra adnának okot a sérülékeny személy környezetében, így az információ nem jut el időben a segítő szervezetekhez. Másrészt a radikalizáció folyamatának Ali által megfogalmazott modelljében szereplő három lépcső közötti távolság lerövidül: (1) az elköteleződést, (2) a szándékot a károkozásra (3) és a kapacitás megteremtését jóformán csak pár kattintás választja el egymástól.⁸⁸

A Prevent Stratégiának eddig is részét képezte az online radikalizáció veszélyeinek propagálása és a jelzőrendszer kiterjesztése erre a területre. Nem véletlen, hogy a Prevent központi honlapján külön kiemelt menüpontot kapott a „Staying safe online” témakör, amely nagy hangsúlyt fektet a digitális tér használatának veszélyeire az új kihívások közepette, a pandémia idején.⁸⁹ A Prevent a jelenlegi helyzetben a szülőket tekinti a legfontosabb partnernek, így a legtöbb tájékoztató és edukációs anyag nekik szól, de megtaláljuk az oktatási intézményeknek és a fiatalkorúaknak készült ajánlásokat is.

A Prevent Stratégia online radikalizáció elleni fellépésének sikerét egyelőre nem látjuk, mivel a korábbi évek statisztikai beszámolóiban nem szerepel. Azonban joggal feltételezhetjük, hogy az idei összefoglaló adatok között már meg fog jelenni ez a kategória is. Az online radikalizáció kérdésköre vélhetően a következő évek legfontosabb brit nemzetbiztonsági kihívásai között lesz; és az ellene való fellépésben a brit társadalmi jelzőrendszernek is számos feladat jut majd.

⁸⁷ MICHAEL, Johann – OSWALD, Michael: Emotional Effects of Terroristic Communication: Between Professional Propaganda and Media Coverage. In: Journal for Deradicalization. 2019/19. <https://journals.sfu.ca/jd/index.php/jd/article/view/223/163>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

⁸⁸ ALI, Rashad: Occasional Paper – De-radicalization and IntegrationThe United Kingdom’s Channel Programme – October 2015. 4. p.

⁸⁹ Staying Safe Online. <https://www.ltai.info/staying-safe-online/>, Letöltés ideje: 2020.10.25.

KONKLÚZIÓ

„A terrorizmushoz vezető út egyéni, összetett és nem lineáris, ezért a terrorizmus kezelésének mechanizmusát mindig ez a [...] kiszámíthatatlanság fogja korlátozni. Ez nem azt jelenti, hogy nem kell megpróbálnunk deradikalizálni vagy [a radikálisokról] leválasztani az embereket, de reálisnak kell lennünk a siker esélyeivel kapcsolatban.”⁹⁰ Emily Winterbotham, a Royal United Services Institute Terrorizmus és Konfliktusok kutatócsoportjának igazgatója kristálytisztán fogalmazza meg, hogy a társadalmi jelzőrendszerek működtetésének legnagyobb nehézsége a sérülékeny, radikalizációra nyitott személyek egyediségéből fakad. A modern társadalmak feladata a sérülékeny csoportok védelme, ugyanakkor mindig lesznek buktatók és kudarcok. Fontos leszögezni, hogy a társadalmi jelzőrendszerek működésének legnagyobb buktatói a velünk élő társadalmi sztereotípiák, amelyek előítéletekként is működnek. Minél nagyobbak a kulturális, szociális és társadalmi különbségek a döntéshozók, a jelzőrendszerek működtetői, a társadalom és a sérülékeny csoportok között, annál nagyobb a hibalehetőség és a hibázás valószínűsége.

A brit jelzőrendszer számos kritikája között szinte minden esetben megtaláljuk a jelzőrendszer tervezői és működtetői, valamint a sérülékeny csoportok közötti szakadékot. Ennek csökkentésére jó megoldás lehet minél több olyan személy integrálása a Prevent Stratégia működtetői közé, akik valamilyen formában kapcsolatba kerültek extrémista nézetekkel, radikalizációval.

A vizsgált kritikák alapján jogosan merülhet fel a kérdés: ki kell várni, míg a Prevent Stratégia felfejlődik és megtisztul a társadalom jelenlegi ellenérzéseitől, vagy tiszta lapot nyitva létre kell hozni egy új jelzőrendszert? A válasz egyszerű: a Prevent Stratégiában rejlő erőforrások és tapasztalatok több évtized alatt építhetők csak újjá. A jelzőrendszereket nem lehet egyik napról a másikra lecserélni, de hatékony működésükhöz elengedhetetlen az együttműködés, a kölcsönös bizalom erősítése. A Prevent előtt álló feladat, hogy visszanyerje a brit társadalom minden csoportjának támogatását; ha ez sikerül, továbbfejlődhet, és egy még hatékonyabb összetársadalmi jelzőrendszerként tud működni.

⁹⁰ FT: London Bridge attack: the difficulty in reforming extremists.

<https://rusi.org/in-the-news/london-bridge-attack-difficulty-reforming-extremists> Letöltés ideje: 2020.10.25.

WAGNER PÉTER

Egy CIA-s karakter nyomában

A Központi Hírszerző Ügynökség hozzájárulása az afganisztáni tálib rezsim megdöntéséhez

BEVEZETÉS

2018-ban mutatták be a mozik a *12 katona* (12 Strong) című hollywoodi akciófilmet, amelynek forgatókönyve az akcióban résztvevő katonák visszaemlékezéseit is feldolgozó 2009-ben megjelent könyv alapján készült. Mindkét mű az amerikai különleges műveleti egység kalandjait mutatja be, amelyet 2001 októberében telepítettek Észak-Afganisztánban, azzal a céllal, hogy segítse a régió egyik befolyásos hadura, Rashid Dosztum harcát az Afganisztánt akkor uraló tálib mozgalommal szemben. A filmben bemutatott valós és kitalált akciók eredményeként a 12 fős különleges műveleti egység páratlan sikert ért el, hiszen segítségükkel a felkelőknek sikerült legyőzniük a létszámban és felszereltségben erősebb tálib erőket és elfoglalni Mazár-e Sarif városát amely Észak-Afganisztán politikai, gazdasági és kulturális központja. Ez volt az első város, ahol az Afganisztánt uraló tálibok vereséget szenvedtek. A tálib ellenes erők győzelme óriási pszichés hatással volt mind a bosszúért szomjazó amerikai közvéleményre, mind a tálib uralommal elégedetlen afgán lakosságra. Mazár-e Sarif eleste megnyitotta az utat az ország többi nagyvárosa felé egy héten belül Afganisztán nagyobbik része – beleértve a fővárost – a felkelők kezére került.

Akciófilmhez illően a *12 katona* egyes jelenetei túl vannak dramatizálva, így például az a rész is, amikor az amerikai különítmény éjszaka, nehéz időjárási körülmények között helikopterrel érkezik meg Afganisztán egy pontjára, ahol Dosztum hadúr emberei várják őket. A film készítői igyekeztek ábrázolni, milyen potenciális veszélyek várhattak az amerikai katonákra, ha rossz kezekbe kerülnek. A való világban Dosztum tábornok közismert volt a tálib ellenességéről, szekuláris világnézetéről és – mint e tanulmányból kiderül – már jó ideje kapcsolatban állhatott a CIA-vel. Ezeket persze nem tudhatták a film nézői, de a helyzet túldramatizálása feltűnhetett nekik, amikor az egység, hivatalosan nevén az Operational Detachment-Alpha 595¹ megérkezett az üzbég tábornok főhadiszállására, ahol egy CIA tiszt fogadta őket, aki ennyit mondott: „Örülök, hogy megérkeztetek! Akkor az én feladatomban itt véget ért, megyek is tovább”.

Ez a pár másodperces jelenet egyrészt megmutatta, hogy az amerikai katonák biztonságát érdemben nem fenyegette semmi. Dosztum embereitől nem kellett tartaniuk, ha a CIA egyik munkatársa már napokat, heteket töltött velük. Másrészt felvillantotta a hírszerző ügynökség potenciális szerepét a 2001-es afganisztáni invázió előkészítésében.

Mivel az elmúlt két évtizedben sokat foglalkoztam Afganisztánnal, a filmbeli CIA-s karakter megjelenése mindjárt felkeltette az érdeklődésemet, és – pusztán kíváncsiságból – az elkövetkező napokban, hetekben az interneten kutatva és könyveket olvasva megpróbáltam kideríteni a személyazonosságát.

Ez a tanulmány ennek megfelelően először a hírszerző ügynökség Afganisztánban játszott szerepét tekinti át, majd a konklúzióban bemutatja a filmbeli rejtélyes CIA-s karakterre vonatkozó konkrét ismereteinket. A hírszerző szervezet afganisztáni tevékenységéről már ma is kisebb könyvtárnyi szakirodalom áll rendelkezésünkre. A tanulmányban így elsősorban két területre térek ki. Az egyik a CIA-nek

¹ Az amerikai különleges műveleti - és nem a reguláris erőknél megszokott módon épülnek fel az alegységek (raj, szakasz, század), hanem ott a legkisebb alegységet „műveleti osztagnak” (operational detachment) hívják. Az osztagok létszáma 12 fő, és mindegyikük saját azonosítószámmal rendelkezik. Az Afganisztánban első hullámban bevetett osztagok mindannyian az Európában állomásozó 5th Special Operation Group-hoz tartoztak, ennél fogva azonosítószámuk mindig ötössel kezdődött. A közép-ázsiai országba először az ODA-555-ös egység érkezett, őket követte a most említett ODA-595, majd a Dél-Afganisztánba küldött, a későbbi afgán államfőt, Hamed Karzait kísérő ODA-574.

a Szovjetunió elleni harcok támogatásában játszott szerepe; bemutatom, hogy mit tartalmazott ez a segítségnyújtás – és mit nem. Igyekszem továbbá bizonyítani, hogy azok a legendák, amelyek szerint az amerikai hírszerzők maguk képezték volna ki az afgán ellenállókat, a mudzsahedeket, teljesen alaptalanok, csakúgy, mint az al-Kaida megteremtésében vagy felfegyverzésében játszott állítólagos szerepük.

A másik terület a hírszerző szervezet 2001-es beavatkozásának menetét mutatja be, kitérve az egyes hírszerző csoportok helyére és feladatára. A CIA és rajtuk keresztül az Egyesült Államok gyors sikereit 2001-ben a haditechnikai fölény mellett a hírszerző szervezet felkészültsége tette lehetővé. Ez nem az egész szervezet érdeme, hanem elsősorban a Műveleti Igazgatóságon belül létrejött Terrorizmusellenes Központé, amely időben felismerte az al-Kaida jelentette fenyegetést. Folyamatosan gyűjtötték a szervezetről az információkat, ügynököket toboroztak, ám 2001 szeptemberéig nem kapták meg az érdemi fellépés lehetőségét a politikai döntéshozóktól.

A tanulmány az események rekonstruálása érdekében főleg másodlagos szakirodalmi forrásokra támaszkodik. Ezek mellett az elmúlt évtizedben már olyan emlékiratok is megjelentek, amelyek szerzői egykori CIA-tisztek vagy vezetők voltak, akik személyesen is részt vettek az afganisztáni műveletekben.

A CIA ÉS SZOVJET MEGSZÁLLÁS

Az amerikai hírszerző szervezet tevékenységét számos legenda és néhány macacs összeesküvés-elmélet övezi a közép-ázsiai ország tekintetében. Mindezek gyökere, hogy az 1979-ben megkezdett szovjet katonai intervencióra válaszul – a kor gyakorlatának megfelelően – az Egyesült Államok nem a nyílt fegyveres konfrontációt választotta hidegháborús vetélytársával, hanem titkosszolgálatai útján, leplezett eszközökkel igyekezett előmozdítani az új baloldali afgán hatalom és szovjet támogatóival szembenálló felkelő csoportok tevékenységét, illetve elérni az utóbbiak katonai sikerét.

Az amerikai válaszlépések pénzügyi források megnyitásában, illetve fegyverek titkos beszerzésében és hadszíntérre juttatásában valósultak meg, amelyekhez

Pakisztán és Szaúd-Arábia (utóbbi csak pénzügyi forrásokkal) is hozzájárultak. A titkos amerikai szerepvállalás popularizálásban kulcsszerepet játszottak olyan filmek, mint a *Rambo 3*, amelynek az amerikai filmipar által kitalált tartalma még ma is jelentős szerepet játszik a közvélemény Afganisztánról alkotott képében. Néhány évtizeddel később a *Charlie Wilson háborúja* című film (és az adaptáció forrásául szolgáló könyv) segített elmélyíteni és tovább népszerűsíteni a hírszerző szervezet tevékenységét. Konkrét ismeretek hiányában a leginkább elterjedt vélekedés, hogy a CIA maga képezte ki az afgán ellenállókat, és velük együtt az al-Kaidát, sőt személyesen Oszáma bin Ladent is. Mindebből az is következett, hogy a CIA tehetett az 1990-es dzsihadista terrorizmus kialakulásáról, bin Laden felemelkedéséről, és végső soron a 2001. szeptember 11-i terrortámadásokért is ők a felelősök.

Az Egyesült Államok érdeklődése 1978 tavaszától kezdett nőni Afganisztán iránt, amikor a kommunista hatalomátvételt követően több kisebb felkelés történt a rezsim ellen, majd márciusban Herát városában több száz afgán katonatisztet és szovjet tanácsadót mészároltak le.² Washingtonban – mit sem tudva a szovjet aggodalmakról – a Nemzetbiztonsági Tanács számos ülést tartott, amelyeken elsősorban arról folyt a vita a külügy, a Pentagon és CIA között, hogy érdemes-e az ekkor már Pakisztánban gyülekező felkelőket támogatni, vagy ez csak nagyobb szovjet beavatkozáshoz vezetne. Ekkor a szovjet intervenció még nem történt meg. Washingtonban fontos szempontként jelent meg, hogy Szaúd-Arábia, de különösen Pakisztán kormánya lépést várt az USA-tól.

A Nemzetbiztonsági Tanács által megvitatott opciók a titkos propagandaakcióktól kezdve, a rádióállomások biztosításán át a fegyverek küldéséig terjedtek. Végül 1978. július 3-án született meg a döntés, amelyben Jimmy Carter elnök titkos felhatalmazást adott a CIA-nek a műveltek megindításához. Mivel a szakirodalom jelentős része a későbbi fegyveres támogatás első lépéseként hivatkozik erre a döntésre, érdemes aláhúzni, hogy ekkor ilyen elhatározás még nem született. Robert Gates későbbi CIA igazgató és védelmi miniszter visszaemlékezése szerint

² Jellemző módon a szovjet vezetés érdeklődése is ekkor nőtt meg Afganisztán iránt. A legfelső vezető szerv, a SZKP Központi Bizottságának Politikai Bizottsága három napon keresztül ülésezett Afganisztánról, már akkor is a szovjet pozícióról és a beavatkozásról vitázva. Vö: Kecskeméti József: „A szovjet katonai vezetés ellenezte az afgán bevonulást”. 2010.01.09. honvedelem.hu/cikk/honvedelmi_miniszter/a-szovjet-katonai-vezetes-ellenezte-az-afgan-bevonulast/ Letöltés ideje:2020.07.21.

(aki ebben az időben Zbigniew Brzezinski nemzetbiztonsági főtanácsadó közvetlen munkatársa volt), a Nemzetbiztonsági Tanács által előkészített dokumentum mintegy félmillió dolláros keretben propaganda tevékenységre, készpénztámogatásra és nem halálos eszközök biztosítására hatalmazta fel a CIA-t.³

A Szovjetunió 1979 decemberi közvetlen beavatkozása mindent megváltoztatott. A korábban leszavazott opciók 1980-tól szinte egytől-egyig megvalósultak; a CIA „afganisztáni” költségvetése elérte a 60 millió dollárt, amely a Reagan adminisztráció első éveiben, 1984-ig nem változott érdemben.⁴ Ekkortól kezdve jelentősen bővülni kezdtek az erre a célra elkölthető pénzügyi források, két okból. Egyrészt Charlie Wilson képviselő, az amerikai Képviselőház védelmi-költségvetési albizottságának befolyásos tagjának javaslatára 40 millió dollárral növelték meg az afgán felkelőket támogató pénzalapot.⁵ Ezzel párhuzamosan Szaúd-Arábia és Pakisztán is jelezte, hogy növelik a támogatásukat, Rijád 1984-re 75 millió dollárt, 1985-re 100 millió dollárt tervezett be. Mivel a korábbi megállapodás alapján az amerikai és a szaúdi támogatásnak paritásban kellett lenniük, 1984 őszén Bill Casey, a CIA igazgatója egységesen 250-250 millió dolláros támogatást javasolt Rijádnak 1985-re, ami azt is jelentette, hogy 1983-hoz képest több mint megnégyszereződött az összeg.⁶

Az Egyesült Államok támogatása 1985-ig két formában öltött testet: készpénzt és fegyvert biztosított az afgán ellenállók számára a pakisztáni titkosszolgálaton (Inter-service Intelligence - ISI) keresztül. A pakisztáni hírszerzés szerepe a támogatásban logikus volt, elsősorban természetesen Iszlámábád részéről. Ez egyben válasz is arra a kérdésre, hogy a CIA mennyire tudott vagy akart önállóan tevékenykedni Pakisztánban, amely ebben az időben hidegháborús szövetségese és kulcsfontosságú partnere volt a kommunista Afganisztán és a szovjet jelenlét elleni harcban.

A CIA korlátozott lehetőségeit alátámasztja a pakisztáni hírszerzés egyik vezetőjének emlékirata. Mohammed Yousuf őrnagy az ISI afgán részlegének a vezetője

³ Robert, Gates: *From the Shadows*. Simon and Schuster, New York, 1996, 144-146.

⁴ U.o. 251.

⁵ Wilson lépése abból a szempontból volt különleges, hogy kezdeményezése független volt a Fehér Ház, vagy a CIA szándékaitól, és kezdetben jelentős ellenállásba ütközött a hírszerző szervezeten belül. George, Crile: *Charlie Wilson's War*. Grove Press, 2004, 214.

⁶ Gates: i. m., 320-321.

volt néhány évig, a könyvében így reagált az amerikai hírszerzés jelenlétét felvető problémára. „...*Pakisztán [Afganisztán] politikájának alapszabálya volt, hogy egyetlen amerikai sem vehet részt a pénzek és a fegyverek elosztásában, azután, hogy az országba érkezett. Egyetlen amerikai sem nyújtott soha kiképzést, vagy került közvetlen kapcsolatba a mudzsahed szervezetekkel ...*”⁷ Ezt a kezdeti rendezőelvet a két hírszerző szervezet között más források is megerősítik.⁸

Az USA afganisztáni politikájának elemzésekor Pakisztán szerepe és érdekei általában mellékszerepet kapnak, pedig később ezek kulcsfontosságúnak bizonyultak. Ha az USA érdekei egyeztek Pakisztánnal, jöttek a sikerek, ha Washington érdekei szemben álltak Iszlámábádéval, akkor Amerika kudarcot vallott. Míg Washington érdeklődése Afganisztán felé mindig időleges volt, és egy-egy ügghöz kapcsolódott, addig Pakisztán érdekei geopolitikai meghatározottságúak és hosszútávúak voltak.⁹

Ennél fogva az iszlámábádi vezetés több okból sem engedte, illetve engedhette ki a kezéből az amerikai titkos segélyek elosztását. Stratégiai szempontból létkérdés volt számukra, hogy egyrészt ne keveredjenek a Szovjetunióval még véletlenül sem olyan konfliktusba, amely az ország létét fenyegette volna,¹⁰ másrészt olyan csoportot vagy csoportokat akartak helyzetbe hozni az amerikai és szaúdi támogatásból, amelyek a saját stratégiai érdekeiket is szolgálták, ezzel biztosítva háttországot Pakisztán számára egy Indiával való konfliktusban. Nem véletlen, hogy

⁷ „It was, however, a cardinal rule of Pakistan’s policy that no Americans ever become involved with the distribution of funds or arms once they arrived in the country. No Americans ever trained, or had direct contact with, the Mujahideen...” Yousaf, Mohammad and Adkin, Mark: *The Beartrap, The Role of the CIA* című fejezetben, www.afghanbooks.com/beartrap/.

⁸ Coll, Steve: *Ghost Wars: The Secret History of the CIA, Afghanistan, and bin Laden, from the Soviet Invasion to September 10*. Penguin books, 2001.

⁹ Iszlámábád számára a kialakuló afgán polgárháború lehetőséget kínált, hogy az ország stratégiai kultúrájában meghatározó „stratégiai mélység” koncepcióját megvalósíthassák. A koncepció szerint Pakisztán számára, Indiával szembeni kedvezőtlen földrajzi elhelyezkedése miatt, Afganisztán egyfajta háttországot, katonai terminológiában „stratégiai mélységet” kell, hogy biztosítson egy indiai támadás esetén. A történelmi ellentétek miatt a megelőző évtizedekben (és napjainkban is) ennek épp az ellenkezője állt fent, és a hidegháború alatt a szembenállás logikája Afganisztánt India mellé sodorta, külön nehezítve Pakisztán helyzetét.

¹⁰ Bár ez manapság már magától értetődő, hogy Moszkva nem akarta elfoglalni, vagy megtámadni Pakisztánt, az eredeti szovjet szándékok természetesen ismeretlenek voltak az invázió utáni években. A hidegháborús bizalmatlanság és egy fegyveres konfliktus eskalációjának lehetősége miatt viszont mindenki rendkívül óvatos volt.

a pakisztáni vezetés kezdetben ellenezte az amerikai Stinger légvédelmi rakéták felkelőknek történő eljuttatását.¹¹

A megnövekedett titkos források jól illeszkedtek a Reagan adminisztráció ambíciózusabb, a Szovjetunió legyőzését célzó terveibe. Az elnök 1985 márciusában írta alá 166-os Nemzetbiztonsági Direktívát,¹² amely keretbe foglalta az évi több száz millió dollárra nőtt támogatási programot. Az utasítás jelentősen bővítette a titkos amerikai szerepvállalást, amely a kiszivárogtatásoknak és a sajtóhíreknek köszönhetően ekkor már korántsem volt teljesen titkos. Az utasítás politikai értelemben is új üzenetet hordozott az adminisztráción belül. A korábbi, a szovjetek kivéreztetésre irányuló stratégiát felváltotta a győzelem célja, hogy olyan katonai veszteségekre kényszerítsék a megszálló erőket és az afgán kormányt, amely a Szovjetunió távozásához fog vezetni.¹³

Az NSDD-166 16 oldalas záradéka – amelynek titkosítását a mai napig nem oldották fel – részletezte a CIA feladatait a döntés alapján. A növekvő források mellett először vált lehetővé, hogy a titkosszolgálat műholdfelvételeket használjon a mudzsahedek támadásainak megtervezéséhez, a legmodernebb kommunikációs eszközök, éjjellátók, mesterlövészek által használt fegyverek mellett légvédelmi eszközök is kerüljenek a felkelőkhöz. Szintén az NSDD-166 értelmében a CIA ezentúl *megkerülhette* a pakisztáni titkosszolgálatot, és az ISI tudta vagy beleegyezése nélkül kezdetet meg hálózatépítést Afganisztánban, illetve finanszírozhatta a mudzsahed parancsnokokat.¹⁴

Az amerikai titkos segélyek összességében elérték a 3 milliárd dollárt, ami több volt, mint az évtized összes többi CIA titkos műveletének költségvetése. Az 1987-ben biztosított 700 millió dolláros katonai segítségnyújtás meghaladta a Pakisztánnak nyújtott hivatalos katonai segélyt, ami egyben azt is jelentette, hogy Izrael és Egyiptom után az afgán ellenállók kapták a legtöbb támogatást. Az amerikai segélyek „láthatósága” szempontjából 1986 volt a fordulópont, amikor a CIA – története során először – amerikai fegyverekkel látta el a mudzsahedeket.

¹¹ Kuperman, Alan J.: „The Stinger Missile and U.S. Intervention in Afghanistan”. *Political Science Quarterly*, Vol. 114, No. 2, (Summer, 1999), 219-263.

¹² National Security Decision Directive 166, <https://fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-166.pdf>.

¹³ Gates: i. m., 348-349.

¹⁴ Coll: i. m., 129-130.

A kor legmodernebb légvédelmi rakétájának tartott vállról indítható Stingerek láttán kérdés sem merülhetett fel, hogy honnan származnak.¹⁵

A hatalmas mennyiségű pénz egy része ekkor már arra ment el, hogy a CIA közvetlenül finanszírozta a különböző mudzsahed parancsnokokat. Az „árfolyam” attól függött, hogy az illető országos, regionális vagy helyi szintű parancsnok volt, és valójában mekkora erőt tudott felsorakoztatni. A nagyságrendekről sokat elárul, hogy Ahmed Sah Maszúd, aki az egyik országos hírvé parancsnok, a hét fő mudzsahed párt egyikének katonai vezetője 1990-ben havi 200 000 dollárt kapott a CIA-tól arra, hogy finanszírozza a saját erőit. A szovjet kivonulást követően a pakisztáni és az amerikai hírszerzés kidolgozott egy tervet arra, hogy miként lehetne ostrom alá vonni a fővárost. Maszúd félmillió dollárt kapott, hogy lezárja a Szalang-hágót, amíg Kabult délről és keletről támadja majd a többi felkelő csoport. A tervből nem lett semmi, Maszúd ugyan átvette a pénzt, de nem zárta le az alagutat, így a kormányerők továbbra is hozzájutottak az utánpótláshoz Észak-Afganisztán felől. Később büntetésből a CIA havi 50 000 dollárra csökkentette Ahmed Sah Maszúd havi járandóságát.¹⁶

KAPCSOLATFELVÉTEL A TÁLIB ELLENES ERŐKKEL AFGANISZTÁNBAN ÉS BÜROKRATIKUS HARCOK WASHINGTONBAN

A szovjet kivonulással gyorsan csökkent az amerikai érdeklődés is Afganisztán iránt. Amikor a hátrahagyott Nadzsibullah rezsim is összeomlott 1992-ben és a felkelők elfoglalták Kabult, a CIA támogatása hivatalosan is megszűnt.¹⁷ Két tendencia esett egybe ezt követően: egyrészt a világban az amerikai külpolitika számára fontosabb¹⁸ események történtek (a posztszovjet világ menedzselése:

¹⁵ Érdekes módon ebben a döntésben nem a CIA-é volt a főszerep, hanem a harcosan antikommunista Kongresszusé, amely egy sor döntéssel támogatta és kényszerítette a CIA-t a támogatás kibővítése érdekében. Az adatokat Gastler: i. m. Kuperman tanulmánya szerint a Stingerek átadását kezdetben a CIA, a külügy, a Pentagon felsővezetése mind ellenezte különböző okokból. Az ellenérvekről és a szándékok megváltozásáról lásd: Kuperman: i. m., 225–235.

¹⁶ Coll: i. m., 210.

¹⁷ Schroen, Gary: *First In: An Insider's Account of How the CIA Spearheaded the War on Terror In Afghanistan*. Presidio Press, 2006, 51.

¹⁸ Ezt a kapcsolatrendszer mutatja be Rashid, Ahmed: *The Taliban*. I.B. Tauris, 2010.

demokratizálódás, leszerelés stb.), másrészt az egykor pártolt afgán milíciák egymásnak estek a hatalomért folytatott harcban, ezért a CIA is fontosabb feladatokat kapott másutt. A közép-ázsiai országban 1994-től új mozgalom jelent meg, Talibán néven – ez fundamentalizmusával kívánta megkülönböztetni magát a többi, a korábbi polgárháborúban résztvevő iszlamista pártoktól. A talibok felemelkedésében Pakisztán kulcsszerepet játszott. Az új mozgalom 1996-ban elfoglalta az ország fővárosát is, ám széleskörű nemzetközi elismertséget nem sikerült kivívniuk. A nőkkel szembeni bánásmódjuk, etnikai tisztogatásaik, a középkort idéző intézkedéseik nem tették őket rokonszenvéssé a nemzetközi közösségben. Mindössze három ország, Pakisztán, az Egyesült Arab Emírségek és Szaúd-Arábia ismerete el őket Afganisztán legitim vezetőinek, amelyek egyben az évről évre induló katonai offenzívák finanszírozói voltak.

Az USA ekkortól kezdett ismét a térség felé fordulni érdeklődése viszont jelentősen akkor erősödött fel, amikor az akkor még obskúrus al-Kaida szervezet és vezetője, Oszáma bin Laden is menedéket kapott a taliboktól 1996-ban. Ez azonban még egyáltalán nem jelentette azt, hogy Washington felismerte volna a fenyegetés jellegét, vagy konkrét tervekkel rendelkezett volna a Talibánnal és az al-Káidával szemben. Ellenkezőleg: a Clinton adminisztráció második négy éve alatt sem a Fehér Ház, sem a Külügyminisztérium nem foglalkozott érdemben a két szervezettel, annak ellenére, hogy az 1998-as kenyai és tanzániai amerikai nagykövetség elleni terrortámadás, majd az úgynevezett *Millenium terv*, végül pedig a USS Cole hadihajó megtámadása 2000 októberében egyértelművé tették (legalábbis a CIA számára), hogy az al-Kaida jelenti az USA számára a legfontosabb nem-állami szereplő által jelentett kihívást.

A terrorszervezettel foglalkozó CIA tisztok nagy reményeket fűztek George W. Bush megválasztásához, de 2001 januárja és szeptembere között kevés nyomát látták annak, hogy az új adminisztráció a súlyosságának megfelelően kezelte volna a problémát.

A CIA az 1990-es évek első felében az iszlámábádi rezidentúráján keresztül tartott kapcsolatot a különböző afgán vezetőkkel, bár erről konkrét információk nincsenek. Gary Shroen, aki majd 2001 szeptemberében az első CIA csoportot vezeti Afganisztánba, 1996-ban lett az iszlámábádi rezidentúra vezetője, és látva

az afganisztáni fejleményeket, a tálib mozgalom megerősödését, kezdeményezte a központ felé egy látogatás jóváhagyását Kabulba. Erre az útra 1996 szeptemberének elején került sor, és 1992 óta ez volt az első alkalom, hogy CIA tisztek Afganisztánba utaztak. A látogatásnak a célja nem ügynökök vagy informátorok toborzása volt, hanem együttműködések kezdeményezése a CIA egykori partnere, és mudzsahed parancsnok, Ahmed Sah Maszúd felé. A találkozó Kabulban történt, és szinte azonnal világossá váltak az eltérő stratégiai érdekek. Maszúd nyilvánvalóan érezte a megnövekedett amerikai érdeklődést, de látnia kellett, hogy sem a CIA, sem általában az Egyesült Államok nem a tálib mozgalom egyre terjedő uralma miatt érkezett, hanem kifejezetten Oszáma bin Laden és az al-Kaida tevékenysége miatt. A CIA-nak információkra volt szüksége bin Laden hollétéről és terveiről, és csak ezek fejében tudott segíteni. A találkozó megállapodással zárult, amelynek eredményeként 2001 szeptemberéig mintegy fél tucat alkalommal látogattak el CIA csoportok Maszúd Pandzsír-völgyben lévő bázisára.¹⁹

A tálibok előretörése fokozatos volt, de 1998-ra már Afganisztán több mint kétharmada az ellenőrzésük alatt állt. A szovjet ellenállásban kulcsszerepet játszó egykori mudzsahed vezetők – akikkel a CIA-nek korábban közvetlen kapcsolata volt – fokozatosan visszaszorultak. A legyőzött és még legyőzésre váró csoportok Kabul eleste után, 1996-ban létrehozták az Északi Szövetséget, amelynek vezetője az 1980-as évek polgárháborújának legsikeresebb parancsnoka, Ahmed Sah Maszúd volt.

Maszúd a Kabultól északra fekvő Pandzsír-völgyet és az ország észak-keleti tartományait tartotta kezében. Külső támogatói elsősorban Oroszország, Irán és India voltak, amelyek mind elleneztek a fundamentalista tálibok és Pakisztán megerősödését. A Clinton adminisztráció nem kívánta fegyverrel támogatni Maszúdot, de tudomásul vette, hogy olyan országok pártfogolják az afgán vezetőt, akik nem az USA szövetségesei.

A CIA-nél intézményi harcok nehezítették azoknak a munkáját, akik az al-Kaidában látták az USA-t fenyegető legnagyobb veszélyt. Egyrészt saját felsővezetőire, a Fehér Házra és a nemzetbiztonsági eliteire nehezteltek, mert azok nem értették

¹⁹ Schroen és Maszúd találkozására ekkor még Kabulban került sor. A főváros alig két nappal később esett el a tálibok váratlan áttörésének köszönhetően. Shroen: i.m., 63.

meg a fenyegetés mértékét, és nem adtak elég felhatalmazást és erőforrást a CIA-nak bin Laden fokozottabb figyelésére, később likvidálására. A hírszerző szervezetten belül is volt egyfajta bürokratikus küzdelem a Terrorizmusellenes Központ (Counterterrorism Center, CTC) és a Közel-Keleti és Dél-Ázsiai Igazgatóság (Near East Divison) között. Utóbbiak a „hagyományos” fenyegetésekre (elsősorban Irak, Irán) kívánták fordítani a cég szűkös erőforrásait.²⁰

Az ismételt kapcsolatfelvétel az afgán vezetőkkel 2001 szeptemberére pontos képet adott a CIA-nak az afganisztáni helyzetről, a hadurak közötti erőviszonyokról, a tálibok erejéről és Oszáma bin Laden tartózkodási helyéről. A Terrorizmusellenes Központnak több mint száz forrása volt Afganisztánban, így jelen volt az ország minden tartományában. Forrásai voltak a tálibok között és az al-Kaidát támogató hálózatokban. A levegőben a felderítő és a felfegyverzett Predator drónok jelenléte folyamatosan biztosítva volt az egyéb technikai hírszerzési lehetőségek mellett.²¹

A CIA-nek már 1997-től volt egy kizárólag afgánokból és pakisztániakból álló egysége, amelynek az volt a feladata, hogy próbálja a nap 24 órájában követni és megadni a Oszáma bin Laden várható tartózkodási helyét az elkövetkező 6-10 órában.²² A CIA-nál 1997-ben készültek tervek egy rajtütés kivitelezésére is a fent említett, helyiekből álló csoporttal, de az esetleges politikai kockázatok miatt végül nem engedélyezték az akciót – Clinton elnököt nem is tájékoztatták az eseményekről.²³ 1999 májusában a CIA nagy valószínűséggel tudta, hogy hol tartózkodhat bin Laden. A támadás ezúttal is elmaradt, az óvatosságát ekkor az is indokolta, hogy hetekkel korábban téves CIA információk alapján Belgrádban a kínai nagykövetséget érte támadás a koszovói háború alatt.²⁴

²⁰ Mindkét szervezet a CIA Műveleti Igazgatósága alá tartozik, ám a CTC csak 1986-ban jött létre és a kezdetektől fogva egyfajta bizonyítási vágy hajtotta létezésének fontosságával kapcsolatban.

²¹ Crumpton, Henry A.: *The Art of Intelligence*. The Penguin Press New York, 2012. 160.

²² A Fehér Ház csak azzal a feltétellel volt hajlandó elgondolkodni egy likvidálási parancson, ha a CIA – szinte lehetetlen módon - ennyi időre előre be tudta azonosítani bin Laden tartózkodási helyét. Amennyiben ez sikerült volna, akkor egy e célból az India-óceánon állomásozó haditengerészeti kötelék mért volna csapást a terroristavezérré. Gellman, Barton: „A Strategy’s Cautious Evolution Before Sept. 11, the Bush Anti-Terror Effort Was Mostly Ambition”. *Washington Post*, 2002.01.20., 1.

²³ National Commission on Terrorist Attacks: i. m., 112-114.

²⁴ National Commission on Terrorist Attacks: i. m., 140-142.

A CIA SZEREPE A TALIBÁN ÉS AZ AL-KAIDA ELLENI MŰVELETEKBEN 2001. SZEPTEMBER 11. UTÁN

Mint az előző fejezetekből is kitűnt, a CIA és azon belül a Terrorizmusellenes Központ (CTC) felkészülten állt egy Talibán/al-Kaida ellenes feladat elindítására, csak nem rendelkeztek a megfelelő politikai támogatással. Mindez megváltozott a 2001. szeptember 11-i terrortámadásokkal. A New York-i és washingtoni célpontokat ért támadásokat követő két napon a katonai vezérkartól és a CIA-tól is terveket kért a Bush adminisztráció a lehetséges cselekvési irányokról, anélkül, hogy a politikai célokat világosan meghatározták volna. Szeptember 13-án George Tenet, a CIA igazgatója olyan koncepciót tett az asztalra, amely egyesítette volna a hírszerző közösség, a különleges erők, az Északi Szövetség és egyéb amerikai katonai képességeket, hogy megtámadják az al-Kaidát és a tálibokat. A hadseregnek Afganisztánra nem voltak korábban haditervei; ez a szeptember 12-i Nemzetbiztonsági Tanács ülésén vált világossá, amikor Hugh Shelton tábornok, a vezérkari főnökök egyesített bizottságának elnöke jelezte, hogy csak egy, az 1998-as akcióhoz hasonló, cirkálórakétákkal végrehajtott művelethez állnak rendelkezésre tervek.²⁵

Szeptember 15-én Bush elnök legszűkebb környezete újból meghallgatta a két szervezet elképzeléseit. Tenet igazgató az *Initial Hook* elnevezésű hadműveleti tervet javasolta. Eszerint a CIA paramilitáris csoportjai települnének az Északi Szövetség egységeihez, az USA pedig további pénzügyi forrásokat és fegyvereket biztosítana a milíciáknak. Később a hadsereg különleges műveleti alakulatai is beérkeznének, amelyek biztosítanák az amerikai légierő támogatását a tálibok és az al-Kaida elleni harchoz. Shelton tábornok három lehetséges katonai tervet vezetett elő, amelyek a már említett korábbi cirkálórakétákkal végrehajtott műveletből indultak ki. Az első opció – nem túl eredeti módon – az előbb részletezett akció megismétlése volt al-Kaida célpontok ellen, a második a cirkálórakéták mellett bombázásokat is magába foglalta, a harmadik pedig a másodikat egészítette ki, különleges műveleti egységek helyszínre küldésével. Két nappal később Bush elnök jóváhagyta mind a CIA elképzeléseit, mind a hadsereg harmadik opcióját.²⁶

²⁵ Perry, Walter L. and Kassing, David: „Toppling the Taliban: Air-ground operations in Afghanistan”. RAND Corporation, October 2001/June 2002, 2015, 25, www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR300/RR381/RAND_RR381.pdf
Letöltés ideje: 2020.07.22.

²⁶ Perry and Kassing: i. m., 26.

A CIA-n belül már a hivatalos elnöki jóváhagyást megelőzően megkezdték az előkészületeket, annak érdekében, hogy ha kell, minél hamarabb indulhassanak. Szeptember 13-án az afganisztáni tevékenység koordinálásával megbízott CIA Terrorizmusellenes Központ (CTC) vezetője felhívta az éppen nyugdíjazására készülő Gary Schroent, hogy térjen vissza, és vezesse az első csoportot a Talibánnal szembeni ellenállás központjának, a Pandzsír-völgybe.²⁷ Schroen nyolc fős egysége szeptember 19-én indult útnak az Egyesült Államokból, többek között 3 millió dollár készpénzzel. A németországi Rammstein érintésével jutottak el az üzbejisztáni Karsi-Kanabád katonai repülőtérre, innen a CIA egyik fedőszervezete által működtetett Mi-17-es helikopterrel tették meg az út hátralevő részét a Pandzsír-völgybe, ahova szeptember 26-án érkeztek meg.²⁸ Schroen, aki az afganisztáni háború egyik CIA-s veteránjának számított, beszélt a dári nyelvet – utolsó beosztása az iszlámábádi rezidentúra vezetése volt, csoportját már ismerősként várta a Ahmed Sah Maszúd környezete. A csapat átlagéletkora 45 év volt, vegyesen alkották hírszerző és paramilitáris tisztek.²⁹

Schroen csoportja a Jawbreaker elnevezést kapta, utalva egy apró szakmai rivalizálásra a CIA két részlege között.³⁰ A csoport tagjai megérkezésüket követően megkezdték az információk gyűjtését Kabulról és a főváros környéki frontvonalakról, a tálibok állásairól, vezetési rendszeréről és a velük szembenálló erők helyzetéről, felkészültségéről. Schroen a nála lévő 3 millió dollárból megkezdte a tálib ellenes hadurak támogatását. Mohamed Fahim tábornok – Ahmed Sah Maszúd utóda – 1,7 millió dollárt kapott az első találkozásukkor, amelyből 750 ezret arra szántak, hogy a tábornok milíciája felkészüljön a harcokra. 250 ezret a helyi lakosság támogatására szántak humanitárius segélyként. 250 ezret Fahim egy

²⁷ Az ellenállás vezető figurája Ahmed Sah Maszúd, az ő bázisa volt a Pandzsír-völgy mintegy 25 éve. Maszúdot azonban a terrortámadások előtt két nappal, szeptember 9-én ölte meg az al-Kaida két öngyilkos merénylője marokkói-belga újságíróknak álcázva magukat. Ennél fogva az Északi Szövetség vezetése maga is kaotikus állapotban volt karizmatikus vezetőjük elvesztése után.

²⁸ Schroen: i. m., 67-72.

²⁹ Crumpton, Henry A.: The CIA in Afghanistan, 2001-2002, www.archives.gov/files/declassification/iscap/pdf/2012-041-doc01.pdf. Letöltés ideje: 2020.07.21.

³⁰ 2001 előtt a Műveleti Igazgatóság két szervezeti egysége küldött csoportokat Ahmed Sah Maszúddhoz. Amikor a Terrorizmusellenes Központ tisztjei mentek, akkor a Jawbreaker elnevezést használta a csoport. Amikor a Közel-Keleti főosztály (Near East Department), akkor a North Afghanistan Liason Team (NALT) elnevezést használták. Schroen a Közel-Keleti főosztály állományába tartozott, de 2001 szeptemberében a Terrorizmusellenes Központ feladata volt a Talibán és az al-Kaida elleni harc megszervezése. Schroen: i. m., 22.

tábornoka kapott (erről részletesen később), míg 450 ezer dollárt Fahim hírszerzési főnöke kapott saját műveleteinek támogatására, valamint a bizonytalankodó tálib vezetők megvásárlására.³¹

A csoportot nem kísérte katonai erő vagy különleges műveleti csoport, mivel az afganisztáni katonai műveletekért felelős Központi Parancsnokság (CENTCOM) ekkor még nem tudta biztosítani a saját szabályzói értelmében a kötelező MEDEVAC képességet. Az első különleges műveleti egység, az ODA-555 csak október 17-én csatlakozott a hírszerző tisztekhez.³²

Az első hullámban a CIA további hat 7-8 fős csoportot telepített Afganisztánba. A Jawbreaker után következő egység az Alpha csoport volt, amelyet Észak-Afganisztánba küldtek Rashid Dosztum üzbég hadúr mellé október 16-án.³³ Ez az egység jelenik meg szimbolikusan a *12 katona* című filmben, az egyetlen CIA tiszt felvillantása révén. Ahogy fentebb említettük, az egységet vezető CIA tiszt személyazonosságának megállapítása e tanulmány egyik célja.

A csoportot rövid időn belül meg kellett osztania a hírszerző szervezetnek, mert a Dosztummal rivális, de szintén a tálibok ellen harcoló Mohamed Atta Núr tádzsik hadúr megfenyegette az amerikai erőket, hogy ha nem kap segítséget, akkor meg fogja támadni milíciájával a légi úton küldött utánpótlást vagy a beérkező erősítést.³⁴ A Bravo csoport ennek megfelelően az Alpha csoportból vált ki, és hozzájuk csatlakoztak később az amerikai különleges erők alegységei (ODA-595 és ODA-534).³⁵

A CIA további négy egysége a tálib ellenes hadurak támogatását tűzte ki célul. Ez könnyebben ment ott, ahol régi hagyománya volt az ellenállásnak (Afganisztán nyugati és belső területein) és nagyobb kihívást jelentett a Talibán szülőhazájában,

³¹ Shroen: i. m., 195.

³² Az ODA az Operational Detachment Alpha, az alegységek hivatalos elnevezésének rövidítése.

³³ Williams, Brian Glyn: „General Dostum and the Mazar-i Sharif Campaign: new light on the role of Northern Alliance warlords in Operation Enduring Freedom”. *Small Wars & Insurgencies*, Vol. 21, No. 4, (2010) 610–632.

³⁴ A krízis azonnali kezelését Schroen 250.000 dollárral oldotta meg, ennyit küldött Attának azért, hogy a hadúr maga is jobban felkészülhessen a tálibok elleni harcra. Schroen: i. m., 195, 219.

³⁵ Crumpton: *The CIA in Afghanistan*. 14.

Dél-Afganisztánban.³⁶ Az idő előrehaladtával az amerikai haderőnek közben sikerült Üzbegisztánban felállítania az első bázisait, így ezek a későbbi CIA csoportok már a különleges műveleti erőkkel együtt kezdték meg a tevékenységüket.³⁷

Az amerikai beavatkozásnak köszönhetően meglepetésszerű gyorsasággal omlott össze a Talibán. A bombázások 2001. október 7-én kezdődtek, a CIA Alpha és Bravo csoportjának, valamint az ODA-595 és ODA-534 különleges műveleti csoportoknak köszönhetően november 9-én elesett Mazár-e Sarif, az első nagyváros. Napokon belül további nagyvárosok estek el, majd november 13-án Kabulból, a fővárosból is kivonultak a talibok. Bár a Talibán „szülővárosa” Kandahár csak december 7-én szabadult fel, az amerikai siker így is rendkívül gyorsan megszületett, és ehhez alig több mint száz CIA tiszt és mintegy 300 különleges műveleti katona is elégnék bizonyult.³⁸

A CIA a Talibán elűzése után még jelentős szerepet játszott Oszáma bin Laden és az al-Kaida maradványainak felszámolásában. A terroristavezér Kabul eleste előtt a pakisztáni határ mellett fekvő Tora Bora hegységbe vonult vissza, amelynek barlangrendszerét még a szovjet jelenlét idején alakították ki az afgán mudzsahedek számára. Az Jawbreaker csoport élén Gary Schroent Gary Bertsen váltotta, aki a bin Laden utáni hajsza céljából Juliet csoport néven elkülönített és Kelet-Afganisztánba küldött egy kisebb egységet. A Tora Bora hegységben lezajlott harcoknál a Juliet mellé újabb CIA csoportok csatlakoztak Kilo és India fedőnéven.³⁹ Sem a CIA agresszív fellépése, sem az időközben beérkező amerikai különleges műveleti erők nem tudták végül megakadályozni, hogy bin Laden – megvásárolva az USA oldalán ellene harcoló hadurakat – átmeneküljön Pakisztánba és eltűnjön az amerikaiak szeme elől. Ennek a műveletsorozatnak és a CIA tevékenységének gyors lezárulta azonban már a Bush adminisztráció iraki háborúra történő

³⁶ A Charlie csoport Herátba, a Delta csoport Bamián város közelébe települt. . Az Echo csoport Hamed Karzai későbbi elnökkel tartott Dél-Afganisztán északi részén, míg az Foxtrott csoport Kandahár. a talib mozgalom „fővárosának” megszerzésében támogatta a támadásban résztvevő két helyi hadurat. U. o.

³⁷ A 2001 decemberére Oszama bin Ladent és al-Kaida megmaradt tagjai a pakisztáni határhoz közeli Tora Bora hegységbe vonultak vissza. A terrorvezér üldözését a CIA vette át.

³⁸ Central Intelligence Agency: On the Front Lines: CIA in Afghanistan. 2012.07.23, www.cia.gov/about-cia/cia-museum/experience-the-collection/text-version/stories/on-the-front-lines-cia-in-afghanistan.html. Letöltés ideje: 2020.07.21.

³⁹ A CIA csoportok és a különleges erők erőfeszítéséről lásd a katonai egységek akkori parancsnokának a visszaemlékezését: Fury, Dalton: Kill Bin Laden: A Delta Force Commander's Account of the Hunt for the World's Most Wanted Man. St. Martin's Griffin, 2009.

előkészületeivel állt összefüggésben, mivel már ekkor megkezdte Washington az erőforrások koncentrációját a fegyveres konfliktus előkészítésére. A CIA dicstelen szerepe ez utóbbiban – szemben az afganisztáni sikerekkel – később jelentős nemzetközi visszhangot kapott.

KI LEHETETT A CIA KARAKTERE A FILMBEN?

A műveleti tevékenységet végző CIA-tisztek nevei a legjobban őrzött titkok közé tartoznak. A *12 katoná* című filmben megjelenített CIA-tiszt pontos személyazonossága ezen túl már csak azért is nehezen azonosítható, mert a Dosztum parancsnok mellé küldött Alpha csoport is valószínűleg 7-8 személyből állt, akik közül csak három ismert.

Ugyanakkor számos tényezőt megtudhatunk az afganisztáni beavatkozásról, amelyek mégis adnak némi esélyt a sikeres kutakodáshoz. Ezek közül a legfontosabb, hogy az Észak-Afganisztánban elért amerikai katonai sikerek heteken belül széles nyilvánosságot kaptak. Részben azért, mert a Fehér Ház szükségét látta ezek propagandacélú felhasználását, részben pedig azért, mert Afganisztánban a készülő konfliktus hírére szinte azonnal megjelentek a nemzetközi hírügynökségek és nagyobb sajtóorgánumok tudósítói, akik gyakran – a titkosságukat fenntartani igyekvő – hírszerző és különleges műveleti katonák közeléből tudósítottak. Mivel az afgán partnereket egyszerre érdekelte a siker és a nemzetközi figyelem, nem kívántak különbséget tenni az eltérő háttérű külföldiek között.

A Mazár-e Sarif elfoglalásában kulcsszerepet játszó különleges műveleti egység tevékenységéről maga Donald Rumsfeld védelmi miniszter számolt be a harcokat követően, miután a hazarendelt csoporttal személyesen találkozott. Az amerikai média információéhsége nehezen volt kielégíthető, ez pedig megnyitotta az utat a katonákkal együtt dolgozó CIA felé is.

A hírszerző szervezet munkatársait övező kiemelt figyelemnek volt ennél egy sajnálatosabb oka is. A *12 katoná* című film által megörökített események után szenvedte el a CIA az egyik leglátványosabb veszteségét. 2001 novemberétől a Mazár-e Sarif szélén található Kala-i Dzsangi nevű, 19. századi erődbe gyűjtötték

össze a harcok során elfogott vagy magát megadó tálib harcosokat és az al-Kaida fegyvereseit az afgán és az amerikai erők. Ekkor külföldi újságírók kisebb csoportja már a helyszínről közvetítette az eseményeket, és mivel az amerikai hadseregnek semmilyen jogalapja nem volt megtiltani a jelenlétüket – az afgánok pedig kifejezetten örültek nekik –, a sajtó munkatársai a külföldi katonákkal szinte egy időben értek oda a fontosabb helyszínekre.

Emellett, Rashid Dosztum hadúrral egy nyugati kutató és egy újságíró is szorosabb barátságot kötött, mindketten heteket töltöttek vele a harcok idején és az azt követő időkben. Brian Glyn Williams amerikai kutató később több alkalommal is visszatért az üzbég parancsnokhoz Észak-Afganisztánba, könyvet is írt róla, és a *12 katona* című film egyik tanácsadója is volt. Rober Young Pelton újságíró pedig épp akkor volt az üzbég vezető vendége a tálibok kiűzése után, amikor a műveletekben részt vevő CIA tisztek és különleges műveleti katonák jelen voltak Mazár-e Sarfiban és a környező városokban a jelentős számú tálib és al-Kaida fogoly kihallgatása miatt.⁴⁰

A CIA Alpha csoport két tagjának nevét viszonylag hamar megismerte a világ. Az üzbégül jól beszélő, negyvenes éveiben járó Dave Tyson, és a hírszerzéshez csak 1999-ben csatlakozó, korábban a tengerészgyalogságnál szolgáló Michael Spann 2019. novemberben a tálib és al-Kaida foglyok kihallgatását végezte a Dzsangi erődben, amikor november 25-én lázadás tört ki. Spann ügynököt a tömeg egy része meglincselte, Tyson csak az utolsó pillanatban tudott megmenekülni. A CIA-tiszt a fegyvereit az őt üldözőkre ürítve az erőd egyik olyan részébe futott el, amelyet afgán fegyveresek őriztek és ahol több külföldi forgatócsoport is éppen forgatott. Tyson – az átéltektől láthatóan sokkolva – egy német újságírótól kérte kölcsön a műholdas telefonját, hogy értesítse a Mazárban működő amerikai erőket a fejleményekről. A kamerák mindezt élőben rögzítették, a menekülésről készült dokumentumfilm a mai napig elérhető a világhálón.⁴¹

⁴⁰ Dosztumot kevésbé érdekelte az amerikai katonák inkognitójának fenntartása. Miután Pelton a vendége volt, ezért a közös vacsoránál is egy asztalhoz ültette a civileket és a katonákat, akik így idővel összebarátkoztak és elfogadták egymás jelenlétét.

⁴¹ Az eseményeket az újságírók kommentárjaival együtt lásd itt: Timeline – World History Documentaries: The House Of War (Afghanistan War Documentary), Timeline, www.youtube.com/watch?v=ht-pqkUJKyg Letöltés ideje: 2020.07. 21.

Dave Tyson és Michael Spann személye ekkor lepleződött le, bár először csak a meglincselt CIA-tiszt személye vált nyilvánossá. A haláleset november 25-én történt, a CIA igazgatója, George Tenet november 28-án ismerte el a veszteséget egy sajtónyilatkozatban.⁴² Tyson teljes neve ekkor még nem jelent meg, csak Dave-ként emlegette a sajtó.⁴³

A Kala-i Dzsangi erőd visszafoglalása majd egy hétig tartott, és amikor a túlélők között amerikai újságírók megtalálták John Walker Lindh-et, az „amerikai tálibot”, a közvélemény érdeklődése az egekbe szökött. Spann halálára és a CIA szerepére ismét jelentős figyelem vetült, miután kiderült, hogy a két tiszt éppen Lindh-et hallgatta ki, amikor a foglyok rájuk támadtak.

Az események alakulása miatt az eredetileg háromfős Alpha teamből egyedül a csoportot vezető ügynök személye maradt titokban.⁴⁴ Mivel a hírszerző egység szerepe megkerülhetetlen volt az észak-afganisztáni eseményekben, és a csapat nagyobbik része már lelepleződött, ezért az amerikai invázió első hónapjaival foglalkozó cikkek, tanulmányok és könyvek rendszerint részletesen foglalkoztak a CIA tevékenységével is.

A REJTÉLYES HARMADIK SZEREPLŐ

A szerzők, akik név szerint is ismerték az Alpha csoport vezetőjét, különféle, de hasonló rövidítéssel jelölték személyét. A *12 katona* című film alapjául szolgáló könyv, a *The Horse Soldiers* 2009-es első kiadásában Doug Stanton szerző J.J. Sawyernek nevezi ezt a személyt. Az író Dave Tyson CIA tisztet Dave Olson-nak hívja könyvében, ami némi utalást is ad a rejtélyes hírszerző tiszt eredeti személyazonosságára.⁴⁵

⁴² Statement By Tenet, George J., Director Of Central Intelligence: On The Death Of A Cia Officer In Afghanistan. The Avalon Project, The Yale Law School, 2001.11.28.

https://avalon.law.yale.edu/sept11/tenet_001.asp Letöltés ideje: 2020.07.21.

⁴³ „CIA agent named as first American fatality killed at beginning of prisoner revolt”. *The Guardian*, 2001.11. 29.

<https://www.theguardian.com/world/2001/nov/29/afghanistan.duncancampbell>, Letöltés ideje: 2020.07.21.

⁴⁴ Mint korábban említettük a csoport létszáma azután lett három fő, hogy a rivális Mohamed Atta hadúr részére elkülönítették a Bravo csoportot ebből az egységből.

⁴⁵ Stanton, Doug: *Horse Soldiers*. Scribner, 2009, xvii.

Brian Glyn Williams kutató, aki ekkor és később is hónapokat töltött el Rashid Dosztum tábornok vendégeként, 2010-es tanulmányában RJ-ként hivatkozik az Alpha csoport vezetőjére (társát Dave Tysont pontosan megnevezi).⁴⁶ Feladatuk ebben az esetben az ellenség erejének felmérése és a kapcsolattartás volt a helyi és az amerikai oldal között. Dosztum üzbég hadúrhoz október 16-án érkezett meg a Team Alpha két fős csoportja, a források szerint R.J és a David Tyler személyében.

Érdekes módon Williams egy 2018-as interjúban – amely a filmet követő érdeklődés miatt készült, amelyben személyes viszonyát meséli el a forgatáshoz és az akkori események résztvevőihöz – a rejtélyes tisztre már mint JR-ként hivatkozik.⁴⁷

Rober Young Pelton amerikai újságíró, aki maga is ott volt a Kala-i Dzsanginál történt harcok idején, és az egyik újságíró volt, aki észrevette az „amerikai tálibot”, egy 2018-as, szintén a film kapcsán született cikkben szintén JR-ként hivatkozik a filmben is megjelenített karakterre.⁴⁸

Érdekes forrást kínálnak az egykori CIA tiszték visszaemlékezései is, akik személyesen is részt vettek a harcokban, és akik JR, Tyson vagy Spann kollégái, esetleg főnökei voltak ebben az időszakban.

Gary Schroent korábban is említettük már, ő vezette a CIA első csoportját Afganisztánban. Könyvében RJ-ként említi az Alpha csoport vezetőjét, csakúgy, mint a csoport következő parancsnoka Gary Bertsen, aki Shroennél korábban, már 2005-ben megírta emlékiratait *Jawbreaker: The Attack on Bin Laden and Al-Qaeda: A Personal Account by the CIA's Key Field Commander* címen. Bertsen könyvében RJ-ként és Dawsonként jeleníti meg az Alpha team parancsnokát és Dave Tyson-t.⁴⁹ Egy rövid leírást Hank A. Crumpton-tól is kapunk, aki ebben az időben

⁴⁶ Williams: General Dostum and the Mazari Sharif Campaign. 616.

⁴⁷ Office of Public Affairs: „Q&A: Professor Brian Glyn Williams on bringing a real world story to Hollywood”. UMass Dartmouth, University of Massachusetts, 2018.01.26. www.umassd.edu/news/2018/brianglynwilliams-qa.html Letöltés ideje: 2020.07.21.

⁴⁸ Erről az időszakról lásd Pelton egyik friss visszaemlékezését: Pelton, Robert Young: The legend of Heavy and The Boys. Dangerous, <http://dangerousmagazine.com/2018/01/20/general-dostum-12-strong-legend-heavy-d-boys/> Letöltés ideje: 2020.07.21.

⁴⁹ Schroen: i.m., 220. A CIA-s karakter megnevezését Bertsennél lásd: *Jawbreaker: The Attack on Bin Laden and Al-Qaeda: A Personal Account by the CIA's Key Field Commander*,

a CIA központjából irányította a hírszerző egységeket Afganisztánban. Crompton így emlékezett vissza az Alpha csoport vezetőjére:

„A csoport vezetőjére néztem. A kevés valódi afgán szakértőink egyike volt. Évek óta állt kapcsolatban afgán barátokkal. Szerette őket és az országot egyaránt. Ő és kis csapata a többi csoporttal együtt hírszerzési információkat gyűjtött, fedett műveletekben vettek részt, politikai tanácsadóként, közvetítőként működtek, és katonai parancsnokokként [járultak hozzá a műveletek sikeréhez].⁵⁰

A filmbeli CIA-karakter személyének felkutatása eddig a pontig mindössze néhány napot vett igénybe. A Google a „cia team dostum” kifejezésekre az első tíz találat között kiadta Williams tanulmányát és Gary Schroen könyvét. Ezt követően heteket vett igénybe a különböző rövidítések (RJ, JR, JJ) ellenőrzése különféle releváns kulcsszavakkal együtt, ám egyik sem vezetett eredményre, vagy további használható találatra. Utolsó ötletként megkerestem és elolvastam a film alapjául szolgáló könyvet, de mint fentebb láttuk, Doug Stantontól, csak egy újabb verziót kaptunk a CIA-tiszt személyét illetően. Az internetes keresés közben, a több tucatnyi későbbi olvasásra megnyitott ablak között végül ott volt Stanton Facebook oldalának egyik posztja 2018 február elsejéről, amelyben megemlíti egy CIA hírszerző tisztet, JR Seegert, akit meghívott az egyik filmbemutatóra. A poszthoz két fényképet is csatolt, az egyikben Seeger 2001-ben látható Afganisztánban, a másikon pedig a Facebook-poszt idején látható a könyv szerzőjével (és a feleségével).⁵¹

Egy gyors keresés JR Seeger nevére azonnal világossá tette, hogy az Alpha team vezetőjéről van szó. Az egykori CIA tiszt jelenleg már nyugdíjasként – többek között – kalandregények írásával foglalkozik, amelyek természetesen a CIA és különleges műveleti erőik tevékenysége körül játszódnak. A *Mike4*-sorozat eddigi négy kötete Susan O’Connel főhősnőről szól, akinek szülei az CIA-nél, nagyapja pedig a OSS-nél dolgozott.

⁵⁰ Crompton, Henry A.: *The Art of Intelligence: Lessons from a Life in the CIA’s Clandestine Service*. Penguin Books, 192.

⁵¹ Doug Stanton posztját lásd: Stranton, Doug: „12 Strong.” Facebook, www.facebook.com/doug.stanton.71/posts/brilliant-winter-beach-walk-with-jr-seeger-anne-stanton-and-john-stanton-at-esch/1576304302405770/ Letöltés ideje: 2020.07.21.

Seeger emellett rendszeresen ír könyvrecenziókat a CIA tudományos folyóiratának, a *Studies in Intelligencenek*. Érdekes módon több olyan könyvet is szemlézett, amelyekben maga is említésre kerül, vagy ahol az események szereplői között ő is ott lehet, persze anélkül, hogy felfedné szerepét az eseményekben. A recenziói között van Stanton eredeti könyve a *12 Strong*, Brian Gly Williams Dosztumról írt későbbi könyve is. A regényeihez írt kiadói leírásból még annyit tudhatunk meg, hogy karrierjét ejtóernyősként kezdte az amerikai szárazföldi haderő 82. légi szállítású hadosztályánál, majd innen került át a CIA-hoz. A két szervezetenél összesen 27 éve töltött el.⁵² Ehhez talán még annyit érdemes hozzátenni, hogy Stanton könyvéből az is kiderül, hogy Seeger és Dave Tyson is a hírszerző szervezet Special Activities Divison-jéhez (SAD) tartoztak, és mindketten több idegen nyelvet is beszéltek. Seeger dárit és orosz, Tyson üzbégül, oroszul és kicsit arabul is tud.

J.R. Seeger, Dave Tyson és Michael Spann a CIA SAD tagjaiként jelentős szerepet játszottak az első látványos amerikai győzelem elérésében Észak-Afganisztánban. Tevékenységük tanulmányozása egyben bepillantást enged a hírszerző szervezetek összetett feladatrendszerébe. A CIA korai, 2001-es afganisztáni tevékenységéről – más műveletekhez képest – jelentős információkkal rendelkezünk. Bár az Alpha csoport tevékenysége csak áttételesen ismert, és a másik hét csoportból mindössze kettő története látott napvilágot, a műveletekben résztvevő egykori CIA-tisztek visszaemlékezései mégis jó betekintést adnak az afganisztáni kihívásokba. Gary Shroen és Gary Bertsen már említett visszaemlékezéseit a Jawbreaker csoportról kiegészítik jelen tanulmányban nem tárgyalt memoárok Henry Crumpton 2013-ban jelentette meg könyvét *The Art of Intelligence: Lessons from a Life in the CIA's Clandestine Service* címmel. A szerző 2001-ben a CIA központjából koordinálta az eseményeket azokkal a tisztekkel, akik ebben a tanulmányban is megjelentek. Szintén beosztottja volt az a két CIA tiszt, akik az elmúlt években írták meg emlékirataikat. Robert L. Grenier a CIA iszlámábádi rezidentúrájának vezetője volt a 2001-es terrortámadások idején. Könyve *88 days to Kandahar* címmel jelent meg 2016-ban. A Kandahárba küldött CIA csoport vezetőjének memoárja (ehhez a könyvhöz egyébként szintén Seeger írt recenziót a *Studies in Intelligence* folyóiratban) a *Foxtrott in Kandahar* címen 2017-ben került nyomdába.

⁵² Seeger, J.R.: Mission Point Distribution Services. Mission Point Press, Michigan, <https://mppdistribution.com/collections/j-r-seeger>, Letöltés ideje: 2020.07.21.

*„A szellem, ha eleven, előbb–utóbb
valahogy megszerzi a maga
szükséges gyakorlati eszközeit,
megteremti saját föltételeit
– ez a második törvény.”*

Várkonyi Nándor

03

SZELLEMTÖRTÉNET

Beszélgetés Barabási Albert- Lászlóval

A beszélgetést készítette: Mészáros Márton

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A beszélgetésre a Károlyi-palota kertjében, 2019. szeptember 26-án, a PeSText Irodalmi Fesztivál rendezésében került sor. A Magyar Irodalmi Szerzői Jogvédő és Jogkezelő Egyesület (MISZJE) által kiadott programfüzet így mutatta be az eseményt: „Az erdélyi születésű, az Egyesült Államokban élő Barabási Albert-László a modern hálózattudomány megalapozója és élő klasszikusa. Kutatásai a lehető legszélesebb körben hatottak termékenyítőleg a reáltudományok mellett a társadalom-, sőt a bölcsészettudományok területein is. *A Behálóзва – A hálózatok új tudománya*, *A képlet – A siker egyetemes törvényei* és a *Villanások – A jövő kiszámítható* című világhírű könyvek szerzőjét a hálózati gondolkodás szinte hihetetlen diskurzusképességéről faggatjuk.”

Igen megtisztelő a lehetőség, hogy az *Arc* és *Álarcban*, a Hamvas Intézet folyóiratában bemutatathatjuk a beszélgetés szerkesztett változatát az olvasóknak. Mindezekelőtt köszönettel tartozunk Barabási Albert-László professzor úrnak, aki hozzájárulását adta a megjelentetéshez. Köszönetet mondunk Mészáros Mártonnak, aki hozzájárult az általa készített beszélgetés szerkesztéséhez.

A HÁLÓZATTUDOMÁNY FORRADALMA

– Mészáros Márton¹ irodalomtörténész vagyok, vendégünk Barabási Albert-László, fizikus, hálózatkutató. Előveszem a kérdéseimet, amelyeket leírtam, és egytől egyig, sorban fel fogom olvasni őket. Először is persze mentegetőzni szeretnék, hogy miért egy irodalomtörténész beszélget Barabási Albert-Lászlóval. Egyrészt hogy jelezzük, hogy a Professor Úr ismeretterjesztő könyvei kiválóan olvashatók, akár bölcsészaggal is. Másrészt hogy jelezzük, hogy – legalábbis nekem úgy tűnik –, a hálózatelmélet vagy paradigma, illetve az általa létrehozott tudományos keretrendszer rendkívül inspiratív más diszciplínák számára is. Hogy ezt bemutassuk, arra gondoltam, hogy Thomas Kuhn – aki fizikusból avanszált tudománytörténésszé vagy tudományfilozófussá – bizonyos fogalmai mentén próbálnánk elhelyezni a hálózati gondolkodást. Kuhn elméletéről nem fogok most előadást tartani, csak nagyon röviden utalok rá. A könyv címe: *A tudományos forradalmak szerkezete*,² és az én egyik rejtett kérdésem, amelyre választ szeretnék kapni az egész beszélgetés során: Vajon a hálózatelmélet vagy a hálózattudomány valóban forradalmi fordulat-e a tudomány történetében? Egyáltalán meg tudjuk-e ítélni jelenleg, vagy csak az utókor tudja majd eldönteni? A kuhni teória azt mondja, hogy a tudományos forradalmak vagy a paradigmaváltások megújolhatatlanul jelentkezők, nem tudjuk, mikor következnek be, nem mindig világos, hogy mi is az, ami előidézi őket. Két dolgot kell megkülönböztetnünk, „a normál tudományt”, illetve „a forradalmi tudományt”. A normál tudomány valahogy úgy néz ki, hogy meg vannak előre határozva a kérdések, meg van előre határozva a kutatási terület, hogy milyen módszerekkel lehet azt a témát kutatni. A normál tudományban az történik jobbra, hogy az előre lefektetett szabályok szerint a tudósok egyre mélyebbre ásnak, egyre inkább finomítják az elméletet. Attól függetlenül, hogy természetesen a normál tudomány állapotában is megjelennek bizonyos anomáliák. Ezek az anomáliák olyanok, amelyekre az adott paradigmán belül nem lehet kielégítő választ adni, a válasz nem pontos, vagy nem megnyugtató. Egészen addig, amíg nem érintik a tárgynak vagy elvnek a központi magját, vagy egészen addig, míg ezek nem hatalmasodnak el rajta, a tudományos paradigma él és virul. De amikor ezek az anomáliák megsokasodnak, vagy az adott

¹ A továbbiakban Mészáros Márton kérdései dőlt betűvel olvashatók, míg Barabási Albert-László válaszai álló szöveggel. (Molnár Márton szerk.).

² Thomas Kuhn: *A tudományos forradalmak szerkezete* /Osiris Kiadó, Budapest, 2000/

rendszer magját eléri, akkor valami váltásra van szükség, és ez a tudománynak a forradalmi fázisa. Az első kérdésem az volna, hogy a hálózati gondolkodás valami ilyen anomáliából keletkezett-e. Érzékeltél egy anomáliát, és ez vitt rá, hogy kilépj abból a keretrendszerből, amelyben addig gondolkodtál? Vagyis volt-e ennek egy kuhni értelemben vett forradalmi szakasza?

– Az, hogy ez egy tudomány, és hogy önálló tudomány-e vajon, valahol számomra nem elméleti, hanem nagyon is gyakorlati kérdés. Úgy gondolkozom a hálózatelméletről, hogy ha nem született volna meg húsz évvel ezelőtt, akkor ma úgymint fel kellene találni. Merthogy elkerülhetetlen a tudomány fejlődése szempontjából. Könnyű elméleti irányba elmenni, de néha a tudomány nagyon is gyakorlati kérdés. Így fogom fel igazából a hálózatelméletet is. Hajlamosak vagyunk arról beszélni, hogy itt történt egy nagy tudományos áttörés, és akkor ez valahogy beindította a forradalmat. Merton³ világában hiszek, aki arról argumentál – nagyon meggyőzően –, hogy a tudomány nem a zsenik révén és az ötletek eredményeként megy előre. Megérik az idő arra, hogy valamit meg kell valósítani, és amikor megérett rá, akkor azt valaki meg fogja oldani. Én személy szerint úgy élem meg, hogy a hálózatelmélettel pontosan ez történt. A hálózatelmélet megszületett ezelőtt húsz évvel, nem azért, mert jött néhány zseni, és azt mondta, hogy íme, itt vannak a hálózatok. Sokkal inkább arról volt szó, hogy a hálózatok ott voltak már négymilliárd éve, például a sejtünkön belül. A '90-es évek végén az történt, hogy az internetnek köszönhetően sikerült egyesíteni azokat az adatokat, amelyeken keresztül a hálózatok könnyen kutathatóvá váltak. A mertoni paradigmának pontosan az a lényege, a gondolkodásának az a magja, hogy általában minden nagy felfedezést megelőz jó néhány majdnem ekvivalens felfedezés, vagyis nem az számít, hogy ki fedez fel valamit először, hanem az, hogy ki fedez fel utoljára valamit. Amit mi tettünk ezelőtt húsz évvel, hogy utoljára fedeztük fel a hálózatokat, mert most már nehéz még egyszer újra felfedezni. Nagyon komoly előfutárai voltak ennek a gondolkodásnak. Adtál nekem egy Karinthy Frigyes-könyvet, itt van az egyik előfutára. Ott van Moreno,⁴ egy román kutató, aki megteremtette a szociális hálók elméletét. Az internetes, világhálós kutatók, akik már elkezdték ezt

³ Robert K. Merton (1910–2003) amerikai szociológus. Magyar nyelven is olvasható híres műve: Társadalomelmélet és társadalmi struktúra (Social theory and social structure); ford. Berényi Gábor, Balogh Zoltán; Osiris, Bp., 2002 (Osiris tankönyvek).

⁴ Jacob Levy Moreno születési neve Jacob Levy (1889–1974) bukaresti születésű amerikai orvos, pszichiáter, szociológus. A szociometria egyik első kidolgozója.

a gondolkodást alkalmazni. Továbbá Ithiel de Sola Pool,⁵ aki a hivatkozásokat, az információáramlást és a tudományon belüli gondolkodást kutatta a '60-as években. A 90-es években hirtelen elérhető lett mindenki számára a nagy hálótérkép – különböző területeken, a színészekről kezdve egészen a tudományos közösségig vagy a sejtig, és sorolhatnám tovább. Amit mi felfedeztünk, az nem a hálózatelmélet, hanem az univerzalitás, a hálózatok struktúráinak az univerzalizációja. Korábban nem teheték meg, mert nem volt a kezükben tíz különböző háló. Ha nem mi vesszük észre, akkor két évvel később valaki más felfedezi.

– Úgy látom, a közgondolkodásban felértékelődött ennek a tudásnak a szerepe. Gondolom, húsz évvel ezelőtt nemcsak azért nem gondolkodtak a hálókról, mert nem voltak akkora adatbázisok, hanem azért sem, mert nem volt a gondolkodás homlokterében. Nem volt fontos, vagy más dolgok voltak a fontosak számukra. Valószínűleg valamiféle kulturálisan meghatározott tényező lehet, hogy sokak érdeklődését felkeltette mára.

– Itt pont az ellenkezőjéről van szó. Az emberek nagyon is gondolkoztak a hálóról, például Moreno, Sola Pool és sokan mások is, csak nem volt eszköztárunk, nem volt adatuk, amelynek a segítségével ezt meg tudták volna oldani. Fontos, hogy néhány szót szóljunk Merton elméletéről, ez életem egyik legkedvesebb tanulmánya, amit valaha olvastam. Csupán harmincoldalas. Ő ebben azt mondta – amit korábban idéztem –, hogy a tudomány előrelépése nem a zseniken vagy a paradigmákon keresztül megy végbe, hanem arról van szó, hogy az idő megéri rá, hogy valami új megjelenjen. Amit ő csinált, az egy nagyon egyszerű gyakorlat volt. Megnézte az enciklopédiában az összes fontos felfedezést, ami lezajlott az emberiség története során, amit mi ma is számon tartunk. Kimutatta, hogy nincs egyetlen felfedezés sem az emberiség történetében, ami egy ember vagy egy egyén nevéhez fűződik csupán. Ellenkezőleg. Bármilyen átfogó ötletéről van szó, arra többen, néha néhány száz év, vagy néha néhány nap különbséggel rájöttek. Az, hogy valaki után elnevezzük azt a bizonyos elvet, az részletkérdés. Többnyire arról nevezzük el, aki utoljára jött rá. Ez volt a bizonyíték számára, hogy a tudomány akkor lép előre, amikor a körülmények és az eszköztár megéri arra, hogy a következő lépést meg lehessen tenni. Így majdnem véletlen az, hogy ki lesz az, aki ezt végrehajtja. Ha valamilyen módon értékelni akarjuk az adatokat

⁵ Ithiel de Sola Pool (1917–1984) amerikai akadémikus. Az információelmélet, a kommunikáció valamint a technológia és a társadalom kapcsolatát kutatta.

és történéseket, akik valóban végrehajtották azt a döntő lépést, leginkább ráéreztek arra, hogy most van az a pillanat, amikor ezzel foglalkozni kell. Mint ahogy én is ráéreztem 1995 körül, hogy most kell hálózatokkal foglalkozni. Tudom, ez kicsit mítoszromboló, de én nagyon hiszek ebben.

A HÁLÓZATI GONDOLKODÁS ALAPJAI

– Értem. Próbáljuk meg elhelyezni, hogy mik is ennek az új hálózati gondolkodásnak az alapjai. Visszatérnék még mindig Kuhn elméletéhez, de csak mint sorvezetőhöz. Most már mondhatjuk, hogy ha volt a hálózattudománynak ilyen forradalmi szakasza, amit az elején felvázoltunk, mára valószínű, hogy egy normál szakaszba látszik átlépni. Megállapodott. Kuhn a *A tudományos forradalmak szerkezete* című munkájának a végén ad egy elég jó szempontrendszert, hogy mi alapján is tudjuk eldönteni, mi a jó normál tudomány. Felsorol öt dolgot. Szeretném, ha elhelyezné a hálózati kutatásokat ezen a szempontrendszer alapján! Ő azt mondja, hogy egyrészt egyszerű legyen. Ez alatt azt érti Kuhn, hogy rendet visz oda, ahol korábban káosz volt. Aztán azt mondja, hogy pontos, vagyis valóságghű, az elméletnek az elvárásai igazolhatók a valóságban. Más tudományokkal konzisztens. Erről szeretném, ha részletesebben is beszélné! Nem csak önmagával, hanem más elméletekkel is összhangba hozható legyen. Ez egy elég fontos kritérium. Van egy elmélet, és az csak önmagában áll, és semmilyen más tudomány nem tudja igazolni, sok ilyen ellenpélda is létezik. (Például hogy a víz „emlékezne” bármire is.) Széles a hatóköre, mondja Kuhn. A hatása túlnó azon, mint amire eredetileg kitalálták. Termékeny az új felfedezések irányába. Gondolom, nem túlzok, ha A képletet látom erre jó példának. Létezett egy előfeltevés-rendszer és abból hirtelen kiderült, hogy az más és új felfedezésekhez vezet. Nemcsak azt az egy problémát tudja megmagyarázni, hogy például hogyan kapcsolódnak egymáshoz a weboldalak. Kérlek, mondj néhány példát nekünk arra, hogy mi volt az a káosz, amelybe rendet vitt a hálózatkutatás! Tudsz-e ilyet?

– Ma már mindenki számára nyilvánvaló, hogy nem léteznénk hálózatok nélkül. Amelyeket több szinten lehet elképzelni. Egyáltalán, a biológiai létezésünk egy sejthálón múlik, a sejten belüli genetikai hálón. Nem elég az, hogy génjeink vannak – ha ezek nincsenek egymással kölcsönhatásban, akkor nem élünk. Az életfolyamat egy állandó hálózati képződés és lerombolódás folyamata.

A szociális-társadalmi rendszereket manapság nem lehet elképzelni, ha nem hálózatban gondolkodunk. Az információterjedés, az egymásra való hatás hálózaton keresztül történik. Hálózaton keresztül kommunikálunk, hálózaton keresztül szerveződünk, nem beszélve arról, hogy hálózatokon keresztül utazunk, és így tovább. Valahol ez annyira mélyen benne van a társadalomban, hogy az alapvető kérdés valójában az, hogy miért kellett a '90-es évek végéig várni azzal, hogy a hálózatelméletről mint tudományról tudjunk beszélni. Milyen rendet hozott a káoszba? Amint arról már beszéltünk, a lehetőség ott adódott, hogy az adatok könnyedén elérhetővé váltak. Visszanézve kiderült, hogy ezeket az adatokat akár 10-15 évvel korábban is el lehetett volna érni. Ami igazából rendet hozott, és ezért beszélhetünk hálózattudományról – és nem a biológiai hálók elméletéről, nem az internet elméletéről és nem a szociális hálók elméletéről, hogy kiderült, ezek a hálók hasonló törvények szerint szerveződnek. Mindaz a tudás, amit, tegyük fel, megtanultunk Morenótól és a csapatától a szociális hálókról – az a tudás átvihető az internetre, átvihető a sejhálókbá is, és így tovább. Van egy mély univerzalitás, és most már azt is értjük, hogy honnan jön. Onnan, hogy igazából a háló szerveződése és növekedése nagyon erős architektúrális megkötések hordoz magában, amelyekről nagyon nehéz megszabadulni. Látszólag a különböző hálók hasonlóan néznek ki, annak köszönhetően, hogy mindnek valahogyan létre kellett jönnie. Ennek a folyamatnak a nyomai láthatók rajtuk. Ez a felismerés rengeteg területet egy fedő alá gyűjtött. Például Newton elméletének pont az volt a lényege – és azért volt a mechanika akkori forradalma a tudományban –, mert felölelt egy sor, egymástól látszólag független tényezőt: miért van árapály, miért mozognak a csillagok és a holdak úgy, ahogy mozognak, vagy egyáltalán, miért esik le a könyv a földre, ha elejtem. Mindezt beletette egyetlen elméletbe, a gravitáció elméletébe, és megmutatta, hogy van egy közös magyarázata az egészre. Ez történt a hálózat elméletén belül is. Van egy intellektuális magja, magának a jelenségnek a gyökerét magyarázza meg, és később adaptálni kell az elméletet a különböző területekre és diszciplínákra. Tehát ha Newton elmélete alapján ki akarom számolni, tegyük fel, egy csillagnak a mozgását, az egy más típusú matematika lesz, mintha azt akarnám kiszámolni, hogy milyen gyorsan gyorsul ez a könyv, ha elejtem. De mindez benne van abban az elméletben. Éppígy, hogyha valaki sejhálókról beszél, akkor adaptálni kell arra a területre az elméletet, a szociális hálókra szintúgy, de ugyanazt az intellektuális magot adaptáljuk. Ilyen szempontból hozott rendet, egy sor látszólag egymástól független területet összevont egy elmélet alapján.

– *A humán tudományos gondolkodásban ezek az „adaptációk” gyakran problémásak. A jó elméleteknek megvan az a tulajdonságuk, hogy annyira vonzóak, hogy sokszor olyan dolgokra is elkezdjük használni őket, amelyekre nem lehetséges. Nyilván határt kell szabni. A pontosság kritériumáról tudsz-e valamit mondani? Megfelel-e a létező valóságnak?*

– Nagyon sok eszköz már a matematikusok kezében volt 1700 óta, amikor a gráfról elkezdtek beszélni. Mégis miért volt szükség a hálózatelméletre? Azért, mert pont a fizikusoknak meg az alkalmazott matematikusoknak a munkássága során ez egy kísérletileg tesztelhető elméletté vált. A másik pedig, hogy nem csak kikísérletezték, hanem az algoritmusok, amelyek a hálózatelmélet mögött vannak, alapjául szolgálnak manapság a teljes közösségi médiának. A Facebook, a Google, a hálózatalapú cégek mind ezekre az algoritmusokra építenek, amelyeket az elmélet végül nekünk adott. Elmehetünk egészen odáig, hogy a hálózatelmélet olyan szintű jóslást tudunk készíteni, amely egyáltalán nem volt lehetséges eddig még soha a kutatásban: például neuronszinten meg tudjuk mondani, csak a hálózat struktúrájából azt, hogy melyik neuronnak mi a funkciója bizonyos mozgásban.

– *Ebben a struktúrában nem csinálhat mást.*

– Nem csupán azt látjuk, hanem egy kísérleti jóslást tettünk, amit laboratóriumban leteszteltek a kollégák: egyenként kilőtték azokat a neuronokat abból az állatból és pont azt a viselkedésváltást látták, amit az elmélet előre megjósolt. Ezt nevezük az úgynevezett falszifikálható elméletnek, azaz egy nagyon pontos igen vagy nem választ kaptunk. Tehát ilyen szempontból ez az, amit a kuhni elméletben is pontosságnak nevezhetünk. Úgynevezett tesztelhető, kísérletileg ellenőrizhető jóslások voltak, amelyek teljesen igazolódtak.

– *Más tudományokkal is konzisztens a hálózattudomány? Gondolom, erről tudnál példákkal szolgálni!*

– Amikor megérkezett a hálózatelmélet, a szociológusok és sokan mások is jogosan úgy gondolták, hogy ők már harminc éve beszélnek hálózatokról, és hogyan jövünk mi ahhoz, hogy megmondjuk nekik, hogy mi az, hogy hálózat. Teljesen jogos volt a felháborodásuk. Szerintem mára ez a folyamat lejátszódott, éppen most, két héttel ezelőtt jelentettük be, hogy az eddigi legnagyobb hálózatelméletről, illetve a közösségi hálókról szóló konferencia 2021-ben együtt lesz Washingtonban egy nagy kongresszusi központban. Egy év múlva a két közösség egyesülni

fog, elástuk a csatabárdot. A feszültségek olyan kuhni módon tűntek el, hogy kihaltak az ellenzők. Jött az új generáció, aki azt mondta, hogy ugyanarról beszélünk, ami nem azt jelenti, hogy a szociológiai hálókutatásnak nincsen meg a saját identitása és a specifikus eszköztára, de akkor is ugyanarról beszélünk, és ezt beláttuk.

– *Érdekes, mert a humán tudományokban néha olyan szinten felelőtlenül bánunk a fogalmakkal, hogy azok köszönő viszonyban sincsenek egymással. De nyilván ez egy olyan megteendő lépés, amit ezek szerint a humán tudományoknak kell megtenniük ez ügyben. A széles hatókörrel kérdeznék, hogy az elmélet túlnő azon területen, amelyre eredetileg kialakították. Nyilván valahol összefügg az előzőekkel.*

– Kétségtelen, hogy maga a hálózati paradigma és a gondolkodás túlnőtte azt a területet, amelyre eredetileg szánták. Kétségtelen az is, hogy néha olyan módon látom én is a módszer alkalmazását, hogy az még köszönő viszonyban sincsen azzal, amit mi csinálunk. Bár ezt lehet negatívnak felfogni, én mégsem teszem. Úgy gondolom, hogy ez az egész gondolkodás másként csapódik le különböző közösségekben, és amennyiben ez a lecsapódás értékes azon a közösségen belül, akkor az elfogadható. Nem én fogom elbírálni, és nem is kell, hogy én mindenre rápecsételjem: ez hálózatelmélet ahhoz, hogy tényleg az legyen. Én a diverzitásban gondolkodom. Mert a diverzitásból egy-egy dolog felbukkan és visszacsapódik hozzánk, így beépül a hálózatelméletbe. Ilyen módon kell együtt léteznünk, mert így fejlődik az innováció. Akkor van probléma, amikor kiirtjuk a másként gondolkodókat. Erről nem hallottál soha, igaz?

– *Nem, ilyen itt soha nem történt még Magyarországon... Összegezve: kijelenthetjük-e, hogy a hálózattudomány önálló diszciplínává vált? Fontos-e számodra, hogy ez egy önálló diszciplína lett? Kiegészítő kérdés, hogy egyáltalán értelmesnek látod-e ezt a fajta tudományági felosztást, amit a felvilágosodástól kezdve megörököltünk? A hálózatok tudománya⁶ című könyvedben is vegyesen használod a „hálózatelmélet” megnevezést, de például a címben már hálózattudományról beszélsz. A szövegen belül – nem végeztem ugyan statisztikát –, nagyjából harmad arányban beszélsz hálózattudományról, hálózati kutatásról és hálózatelmületről.*

⁶ Barabási Albert-László: A hálózatok tudománya /Libri Kiadó, 2017/

– Hát azzá vált, bár nem feltétlenül így szántuk. Engem az első tíz évben többször megkerestek különböző kezdeményezésekkel, például indítsunk egy hálózatelméleti újságot. Mindenkinek nemet mondtam. Azt mondtam, a cél az volna, hogy ezeket a gondolatokat és eszközöket mindenki visszavigye a saját közösségébe. Ne bújjunk el egy diszciplináris környezetben. Ez tíz évig így volt, utána azonban már annyira megnőtt a terület, hogy már nem működött. Nem az én részvételemmel, de hirtelen megjelent hét szaklap ebben a témában. Két különböző országban, kontinensen lehet PhD-t szerezni ebben a témában, tanszék is van már itt Budapesten, de rövidesen Bécsbe megy.

– *Rejtélyes körülmények között.*

– Igen. Minden jele megvan annak, hogy ez külön tudományként működik. Úgy tanítják a különböző tanszékeken is, hogy hálózatelmélet. Az Egyesült Államokban az Akadémia, az MTA-nak az amerikai megfelelője – ami egyébként tanácsadói szervként működik a kormány mellett –, kiadott két tanulmányt, amelyikben ők nevezték először network science-nek, és lényegében az az üzenete az Akadémiának a kormány felé, hogy megszületett egy új, önálló tudományág, és úgy is kell támogatni. Az amerikai kormány körülbelül 300 millió dollárt öntött bele ebbe a témába egy tízéves folyamat során. A National Science Foundationnek, ami az OTKA-nak a nagyobb testvére, külön szekciója indul csak ebben a témában. Tehát minden jel arra utal, hogy ez megvalósult, nagyon nehéz lesz innen visszafordítani. Igazából én ezt gyakorlati és nem elméleti kérdésnek látom. Amennyiben megjelenik külön tudományágként, akkor kapunk érte pénzt. Ha nem, akkor azt kell, hogy mondjam helyette: biológus vagyok, és hálózatokkal foglalkozom, vagy fizikus vagyok. Ezt tettük húsz éven keresztül. Valami másnak tűntünk fel azért, hogy támogassák a kutatásokat. Tíz évvel ezelőtt, amikor jött ez a dedikált kutatási pénz, ez a gyakorlat megszűnt. Vannak ennek előnyei, főként, hogy az intézményrendszer a tudomány mögé épülhet, ez már meg is történt.

A TUDOMÁNYOS ISMERETTERJESZTÉS

– *Az előttem tornyosuló könyvoszlopból is látszik, hogy rendkívül fontosnak tartod a tudományos ismeretterjesztés szerepét. Magyar bölcsész szemmel nézve ez furcsa dolog. Nálunk ez egy másodlagos és abszolút lenézett terület. De látjuk,*

hogy az angolszász kultúrában ennek sokkal komolyabb hagyományai vannak. Mennyire gondold azt – és ez átvezet majd A képlet kérdéseihez is –, hogy a publikációid sikerei visszahatnak a tudományos elismeréseidre? Továbbá mennyire tartod fontosnak azt, hogy a valódi tudományos tézisek széles körben elterjedjenek? Nagyon gyakran azt látjuk, hogy a legnagyobb marhaságok úgy hatolnak előre, mint a kés a vajban, és lehet, hogy ennek van valami hálózatelméleti magyarázata. Hogy mást ne említsünk, ott van a klímaprobléma. A klímavitában a teljesen tudománytalan nézetek a jelenlegi médiarendszerben könnyebben terjednek. Mi ebben a tudósok a felelőssége és a feladata?

– Érdekes, hogy úgy érzed, hogy az, hogy én publikálok, az angolszász hagyományban gyökerezik. Ellenkezőleg. Ez az erdélyi és magyar hagyományban gyökerezik. Én mindig úgy fogtam fel a feladatomat, a pályámat, hogy nem elsősorban fizikus vagyok és hálózatkutató, hanem leginkább entellektüel. Ennek a szónak sokkal több értelme van Erdélyben, mint Amerikában. Amerikában nem tudják, miről beszélsz, ha ezt a szót használod. Viszont ehhez hozzátartozik az igény, már majdnem kötelességként, hogy nemcsak a szakmán belül, hanem kifelé is kommunikálunk, ezért szomorú számomra hallani, ha úgy gondold, hogy a bölcsészek számára, a bölcsészvilágban ennek nincsen értéke.

– *Ez tény.*

– Ez nagy veszteség a bölcsésztemában. Ennek a tudományban Magyarországon is van értéke. Elég, ha belegondolunk Csányi Vilmosnak⁷ meg más kutatóknak az írásaiba. Óriási hatással voltak anélkül, hogy bármilyen módon csorbították volna saját tudományos hitelüket. Lehet úgy írni, hogy a tudományt ne csorbítsa, és szerintem pont erre volna szükség, pont ezt kell felvállalni. Úgy írni bölcsészként, a bölcsészetről a nagyközönség számára, hogy az ne csorbítsa a szakmát. Erre van szükség az álhírekkel és félhírekkel szemben.

A szakember írjon a saját témájáról. Én bölcsészcsaládból származom, édesanyám irodalmár, édesapám történész volt. Már majdnem adott volt az, hogy nekem írnom kell. Gyerekként indultam irodalmi versenyeken, utána meg a *Hétnek* írtam, amikor Bukarestben voltam egyetemista. Nekem ez egy természetes folyamata volt az erdélyi létnek meg az entellektüel identitásnak. Abban bizonyára igazad

⁷ Csányi Vilmos (1935) Széchenyi-díjas magyar biológus, biokémikus, etológus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a Magyar Tudomány volt főszerkesztője.

van, hogy ennek Amerikában létrejött az intézményesített kerete. Tehát az angol-szász környezetben belül nagyon is elfogadott az, hogy a kutató ismeretterjesztőként írhat a saját témájáról. Bár ez nem azt jelenti, hogy a tudományos világban ne lenne néhány ember, aki csóválja a fejét. Ez az ő bajuk, hogy őszinte legyenek. Azt is kérdezted, hogy ez befolyásolja-e vagy segíti-e a tudományt. Nem. Az én számomra ez nagyon is másik síkon mozog. Amikor a *Behálózva*⁸ című könyvet írtam, az agyamban potenciálisan ezer hálózatokban gondolkodó kutató volt. Megdöbbenéssel tapasztaltam az évek során, hogy pont ők voltak azok, akik nem olvasták el a könyvemet. Amit megtanultam az elmúlt években, hogy ezek az ismeretterjesztő könyvek nagyon más síkon mozognak. Nagyon kevés az átfedés az olvasótáborom és a tudományos világ között, amelyben mint kutató élek. Mégis pont itt van az értéke. Ugyanis jellemző az én írásaimra, hogy csak a saját munkánkról írok, mert ahhoz értek. Számomra fontos, hogy megjelenjen egy másik síkon, ugyanis mindaz, ami ebben a könyvben benne van, azt már mind publikáltam szakcikkekben. Emeljétek fel a kezeteket, ha olvastátok a szakcikkeinket!⁹ Na, látod, ez a baj! Ezért kellett lefordítani. Ez egy más dimenziója a sztorinak. A két síkot csak akkor szabad keverni, ha hiteles marad az, ahogyan írok róla.

– *Érdekes, lehet, hogy tudatosan, vagy lehet, hogy öntudatlanul a fordítás szót használtad a két regiszter között. Úgy fogjuk fel, hogy a fordításnak van egy olyan szintje, amikor nem egyik nyelvről a másikra fordít az ember, hanem egyik regiszterből a másikra. Foglalkoztat-e téged az, hogy az első ránézésre nyilvánvalóan természettudományos munkának a következményei, illetve az eredményei miféle filozófiai következményekkel járnak, szoktál-e ezen gondolkodni? Emlékszem, amikor a *Behálózva* című könyvedet olvastam – és valahogy megértettem ennek a skálafüggetlen tipológiának a jelentőségét –, azon gondolkodtam, hogy ez talán nagyon rossz hír a demokrácia számára. Úgy tűnik, a dolgok, amennyiben így hagyjuk őket, akkor maguktól hierarchikus szerkezetbe fognak rendeződni. Amennyiben tényleg igaz, és általános, amit kifejtettél, akkor ennek nagyon komoly gyakorlati következményei lesznek egyrészt a mindennapi életünkre nézve, másrészt filozófiai kérdésekhez is elvezethetnek, például ki kell jelentenünk: a demokrácia nem a természetes állapota az embernek. Ebből akár azt is levonhatjuk, hogy akkor nincs szükség a demokráciára, de azt is, hogy ha nem fektetünk*

⁸ Barabási Albert-László: *Behálózva – A hálózatok új tudománya* /Libri Kiadó, 2019 /

⁹ A hallgatóságtól kérdezte Barabási Albert-László. Senki sem jelentkezett. (A szerk.)

elég energiát arra, hogy fenntartsuk a demokrácia intézményrendszerét, akkor szükségszerűen el fogjuk veszíteni. Efféle kérdések foglalkoztatnak-e téged?

– Az mindenképpen elementárisan foglalkoztat, hogy milyen társadalmi következményei vannak annak, amin dolgozunk, és amit feltárunk. A *Villanásokban*¹⁰ egy egész fejezetet szenteltem annak, hogy az emberi dinamika megértésének milyen komoly következményei vannak. Sőt, még egy sci-fit is írtam néhány oldalon keresztül, amiben próbáltam láttatni az olvasóval, hogy hova vezethet el mindez. Ami aztán meg is történt. A sci-fi arról szól, hogy egy ember sétál, és a kamerák felveszik és megjósolják, hogy mi fog vele történni. Mindez most már Kínában realitás, és részben Londonban is, valamint még sok más helyen is. Úgy gondolom, hogy a tudósok az a kötelessége és felelőssége, hogy ne megállítsa a tudományt, hogyha bizonyos szempontból aggódik miatta, hanem kommunikálja a következményeit és megadja a társadalomnak, a politikumnak, a különböző szervezeteknek a lehetőséget, hogy belépjenek a folyamatok szabályozásába, amennyiben úgy érzik, hogy ebből társadalmi problémák jelentkezhetnek. A társadalom, a politikum és a tudomány együtt kell, hogy működjön! Érdekes, hogy erre a filozófia szót használtad. Ugyanis számomra nagyon bántó, hogy a filozófia és a tudomány nemhogy nem átjárható, de csak egy irányba járható át a filozófiától a tudomány irányába. Őszinte leszek: emlékszem, egy nyáron, itt a környéken vettem egy csomó filozófiakönyvet. Itt van egy nagyon jó filozófiai antikvárium, és egy egész nyarat rászántam, hogy sok filozófust olvassak, de a nyelvük nem érthető a számomra. Ilyen szempontból a kommunikáció megszűnt. Tisztában vagyok veled, hogy a filozófia továbbra is odafigyel a tudományra és beépíti a tudományos eredményeket a gondolkodásába, de a nyelvezete számomra legalábbis nagyon nehezen, sőt őszintén kijelentem, nem érthető.

A KÉPLET – A SIKER EGYETEMES TÖRVÉNYEI¹¹

– *Világos. Térjünk rá egy kicsit A képlet című könyvedre! Ebben a művedben öt törvényben van megfogalmazva az elgondolárendszered. Nagyon jól áttekinthető, rendszeres dolog, ami itt kidolgozásra került. Arra szeretnék kérni, hogy ezekről a törvényekről beszéljünk! Néhányhoz én is szeretnék bizonyos*

¹⁰ Barabási Albert- László: *Villanások – A jövő kiszámítható* /Libri Kiadó, 2020/

¹¹ Barabási Albert- László: *A képlet. A siker egyetemes törvényei* /Libri Kiadó, 2018/

humántudományos kérdéseket hozzáfűzni. Előzetesen: jól értem-e, hogy ez többé-kevésbé túlmutat, és nem áll meg pusztán csak a hálózattudománynak az eljárásainál, mintha már annak a továbbgondolását jelentené, amit kifejtettél? – A könyv nyolc éves kutatás eredménye. Nemcsak a miénk, hanem másoké is. Onnan ered, hogy a hálózatelmélet többnyire azzal foglalkozott az elmúlt húsz évben, hogyan és miért néz ki a hálózat úgy, ahogy kinéz.

A genesis folyamata, a születés folyamata, az evolúció folyamata meg a hálózatok struktúrája, architektúrája – ez volt a fő téma. Úgy nyolc évvel ezelőtt kezdtünk el arról gondolkodni, hogy jó, de hát mi benne vagyunk ezekben a hálókban, és hogyan hat ez a háló ránk? Mi a hálónak a szerepe a mi életünkben, és hogyan befolyásolja az életünket? Először úgy tűnt, hogy ez nagyon könnyen megválaszolható kérdés, ugyanis a tudományos világ kutatásaival kezdtük. Úgy véltük, a szakcikkek társszerzőségi folyamatai könnyen feltérképezhetők. Egy-kettőre kiderült, hogy ha azt a kérdést szeretnénk feltenni, hogyan befolyásolja valaminek a kimenetelét a társadalmi rendszeren belül a hálózat, akkor azt is kell boncolgatnunk, mi az, hogy siker, a tudományos siker és a nem tudományos siker. Ha ezt kezdjük vizsgálni, akkor kiderül, hogy egy teljesen más fogalomtárra van szükségünk. Tulajdonképpen ez az első, sőt a nulladik törvény, ami nincs is sorszámozva, de a számomra, a legfontosabb: a különbség a siker és a teljesítmény között. Ami látszólag ugyanaz, ha valamit jól csinálsz, akkor sikeres is vagy és van teljesítményed is. De igazából nagyon is tisztán szétválasztható és szét is kell választani a kettőt. A teljesítmény az, hogy hogyan beszélsz, hogyan írsz, mit teszel, konkrétan minden, ami a te hatalmi körödben belül van. A siker pedig az, amit a közösség lát, amit egyáltalán észrevesz ebből, és valamilyen módon jutalmaz téged érte. Ennek lehet fizetés, díj, vagy bármilyen más módja. Lényegében arról van szó, hogy a teljesítményed rólad szól, de a sikered rólunk szól. Mert sikered nincsen, ha nem vagy beépülve egy közösségbe, nem létezel a körön belül valamilyen módon, akkor csak egyéni teljesítményed van. Miért fontos ez? Operációs szempontból azért, mert kiderült, hogy a teljesítmény sok esetben nagyon nehezen mérhető. Sokszor össze van keveredve az emberek agyában a siker fogalmával. Azt mondják, neki nagyon jó a teljesítménye, mert sokat keres. A pénz általában a közösségtől jön, az már nem a teljesítmény, az csak egy következménye a teljesítménynek. Ezáltal a teljesítmény nehezen mérhető, de a siker általában mérhető, mert a közösségben sok az információ valakinek a sikeréről. A siker egy adatproblémává,

mérhetővé válik, még akkor is, ha a teljesítmény számunkra nem látható. Ezzel a módszertani szétválasztással lehetett szisztematikusan előrelépni, úgy, hogy kezdjük boncolgatni, akkor tényleg hogyan is jelenik meg a siker: ha van, ha nincs is mögötte mérhető teljesítmény.

– *Beszélgessünk a törvényekről! Azt mondja ki az első, hogy a teljesítmény vonzza a sikert. De ha a teljesítmény nem mérhető, akkor a sikert a hálózatok hozzák meg. Ez lényegében az, amit az előbb elmagyaráztál. A teljesítmény korlátos, a siker pedig korlátlan, ezt konkrétan hogyan kéne értenünk?*

– Kimondottan egy matematikai tételt próbálok nagyon általánosan megfogalmazni. Valahányszor teljesítményt próbálunk mérni, például hogy milyen gyorsan fut egy futó, akkor kiderül, hogy nincs óriási különbség az emberek teljesítménye között, és különösen nincs az élteljesítmények között. Nézzük Usain Boltot – a példát használom is a könyvben –, aki a világ leggyorsabb embere. De ő sem fut nálamnál tízszer gyorsabban, pedig én egyáltalán nem vagyok jó futó. Ugyanakkor ha megnézzük, amikor megnyeri a versenyeket, akkor egy százalékkal fut gyorsabban annál, aki elveszti azt, mondjuk a másodiknál. Ami igaz a futásra, az igaz minden másra is. Általában az egyéneknek a különböző területeken mért teljesítménye elég kis eltérést mutat, két felnőtt ember teljesítménye elég kis korlátok között mozog. Ennek az egyik nagyon fontos következménye az, hogy az élteljesítmények lényegében megkülönböztethetetlenek egymástól. Annyira közel vannak egymáshoz, hogy nem lehet a különbséget lemérni. Legtöbbször olyan szakmában dolgozunk, hogy könnyű eldönteni azt, hogy az egyik gyenge, a másik jó. De három jó között a különbséget megállapítani majdnem lehetetlen. Talán csak a sportban lehet ezt a különbséget megmérni, de még ott sem könnyű. Ilyen szempontból a kedvenc példám Cseh Lászlóé, a magyar úszó volt, akinek Phelpsszel együtt a bronzdíjon kellett osztoznia a legutolsó olimpián. Tudták azt, hogy ki úszott be elsőnek, hisz látták a videón, hogy ki éri el a falat leghamarabb, de a medence 2,5 centiméteres pontossággal volt csak szavatolva, és a három első között az időkülönbség kevesebb volt, mint ami szükséges, hogy leússzának 2,5 centimétert. A legjobb technikával sem lehet eldönteni, hogy ki a gyorsabb úszó. Ha videokamera és stopperóra mellett nem tudjuk eldönteni, hogy ki a legjobb úszó a világon, akkor hogyan fogjuk eldönteni, hogy ki a legjobb tanár? Ki a legjobb filozófus vagy irodalmár? Ezek mérhetetlen fogalmak. A jót a rossztól könnyű megkülönböztetni, de a jókat egymástól reménytelen. Így érthető,

hogy a teljesítmény korlátos, de ugyanakkor a siker, amit hozzárendelünk, az korlátlan. Látszólag megkülönböztethetetlen minőségű könyveket ha nézünk, az egyikből milliós példányszám kel el, a másikból pedig a rokonok és a barátok kapnak ajándékba. A siker azért korlátlan, mert nem a teljesítménytől függ, hanem a közösségnek a percepciójától. Ha tetszik egy könyv, akkor tízezer ember vásárolja meg. Nekem nem kell, hogy egy sorral többet írjak azért, hogy egy vagy tízezer ember vásárolja meg a könyvemet. A siker közösségi fogalom, ahol nincsenek felső korlátok, akármilyen nagy számokat el lehet érni. A siker esetében nagyon gyakori, hogy nagyságrendi különbségű számok adódnak, a teljesítmény esetében, ha mérhető, a legjobbak között maximum néhány százalék eltérés van.

– *A harmadik törvény úgy hangzik, hogy az alkalmasság szorozva a korábbi sikerrel jövőbeli sikerhez fog vezetni.*

– Sok minden foglaltatik benne. Mindegyik törvény ténylegesen két törvény, csak a szerkesztőm úgy döntött, hogy tíz törvény az már sok. Öt az pont jó. Kettesével összevontuk őket. Ez az alkímiaja a könyvírásnak. Az egyik tényező, hogy hogyan alakul ki a siker, és különösen, hogy hogyan alakul ez a korlátlan mérőszáma a sikernek? Miért tud eladni Dan Brown¹² egy hét alatt 1,2 millió könyvet?

– *Senki nem érti...*

– Itt csatlakozik valahol az én hálózatkutatásom, amit húsz évvel korábban megalkottam. Akkor pont azt a kérdést boncolgattuk a világhálón, hogy hogyan jelennek meg a hihetetlenül csatlakoztatott csomópontok. Ugyanez a törvény érvényes itt is, vagyis az a tény, hogy a siker sikert szül. Minél többet eladnak egy könyvből, annál több a potenciális ajánló és olvasó, ergo még többet el fognak adni később is belőle, és ez megismétli magát különböző területeken is. A kérdés ezt követően, hogy akkor mi a szerepe a minőségnek, az alkalmasságnak? A kutatásunk azt mutatja, hogy bár a törvény nagy általánosságban igaz, de ezt modulálja valamilyen a belső érték, amit próbálunk eladni. Lényegében a jövőbeni siker nemcsak arányos a létező sikerrel, hanem arányos ezzel az alkalmassági tényezővel is. Először a világhálón, konkrétan a szociális hálókon belül fedeztük fel az összefüggéseket. A világhálón belül egyszerű az alapállítás, tudniillik: minél több huzala van egy oldalnak, annál könnyebb megtalálni, ergo annál nagyobb valószínűséggel

¹² Dan Brown (1964) amerikai regényíró, művészettörténész. Ikonikus műve: A Da Vinci-kód.

fogunk hozzá kapcsolódni. Tehát még több huzalt fog kapni. Természetesen azért számít, hogy miről szól az oldal. Tegyük fel, van egy oldal, ami a szumóbirkózásról szól, de engem totál nem érdekel maga a szumóbirkózás, így nem fogok hozzá kapcsolódni. Ezt nevezzük az alkalmasságnak, vajon mennyire passzol az én érdeklődésem az oldalhoz. Amennyiben egy nagyon jó keresőt találok, mint például a Google, akkor megpróbálok emlékezni és visszatérni arra az oldalra, ami tetszett nekem. A közösségi hálón belül az alkalmasság azt jelenti, hogy ha találkozunk, akkor utána szeretném-e megszerezni a telefonszámodat, vagy sem. Szeretnék-e még egyszer beszélni veled. Mindenütt jelen van a társadalomban. Tudjuk azt, hogy vannak különbségek az egyének között és ez is számít. De minél nagyobb az alkalmasság, minél jobb a szolgáltatás, amit egy oldal nyújt, minél barátságosabb, okosabb, kedvesebb, szimpatikusabb egy egyén, annál nagyobb valószínűséggel fogunk vele kapcsolatot teremteni. A törvény gyorsabban fog működni.

– *Azon gondolkodtam, nyilván alkalmasság lehet az is, hogy Dan Brown, hogy visszautaljak rá, kitalált valamit, amire nagyon sokan vevők voltak. Talán volt valami általános igény arra, hogy ez a mű megjelenjen. Nyilván az összeesküvés-elméletek sikerétől elkezdve sok mindenre is igaz ez. Kielégít valami meglévő igényt, attól függetlenül, hogy mennyire igénytelenül is teszi ezt.*

– Csakis így lehet, mert tudjuk, hogy nincsen túl jól megírva egy Dan Brown-regény sem.

– *Az még enyhe kifejezés.*

– Viszont olyasvalamiről írt, ami nagyon rezonált egy bizonyos közösséggel. Az idő kérdése sem mellékes, mert korábban írt két könyvet, amelyek hasonló színvonalon lettek megírva, de senki sem figyelt fel rájuk, amíg meg nem jelent az ikonikus könyve.

– *De amikor kiadták, akkor visszamenőleg azok is nagyon menők lettek.*

– Igen, ez a történet is benne van a könyvemben, *A képletben*.

A TUDOMÁNY BELSŐ DINAMIKÁJA

– *Mindazonáltal az egy kánonelméleti alapvetés, hogy ezek a mechanizmusok visszafelé is működnek. A csapat és az egyén viszonya érdekelne még. Azt állítod, hogy a csapat sikere a sokféleségben és az egyének egyensúlyában rejlik, ennek ellenére valamiért a babérokat mindig egyvalaki kapja meg.*

– Térjünk ki az utolsó részére a kérdésednek, mert megint két különböző dologról van szó. Az egyik, ami tény, hogy manapság már nem lehet egyedül nagy művet létrehozni. Még egy könyvet sem lehet már egyedül letenni az asztalra. Szerkesztőre van szükség, kiadóra, tanácsadókra, gépelőre és sok mindenre. Minden fontos mű csapatmunka eredménye. A kérdés az, hogy ki aratja le a babérokat. A tudományban ez egy nagyon érzékeny kérdés. Viszont évek óta nem volt egy szerzős cikkem. Minden írásom, amely számít, egy kivételével, többszerzős. Akkor miért én vagyok itt veled beszélgetni, és miért nem valamelyik diákom, vagy munkatársam a laborból? Különösen a fiatalok számára nagyon fontos kérdés, hiszen amikor elindítják a karrierjüket, miként vesszük őket észre egyáltalán, hogyan lépnek ki a nagy tudósok az árnyékából? Fontos volt nekünk ezt kutatni. Kiderült, hogy van egy nagyon jól meghatározott mechanizmus, amely során a csapatmunkához általában a közösség egy, maximum két nevet rendel hozzá kívülről. Valamiképpen ez elkerülhetetlen.

A legmeglepőbb az egészben az, hogy semmi összefüggés nincs aközött, hogy ki lesz az, akit kiemelünk és aközött, hogy kié ténylegesen az elvégzett munka, ki alkotta meg, ki tette meg a felfedezést. Nincsen köze, mert azt nem tudják kívülről megállapítani. Például megjelent egy cikk, és nem tudjuk, hogy kié volt a kiinduló ötlet, kinek volt egy heuréka-pillanata, amikor tényleg megtörtént a nagy felfedezés. Ki az, aki – tegyük fel – lehetővé tette az egész kutatást, vagy ki volt az, aki csak azért volt ott, hogy a kávé meleg legyen az asztalon, de valamilyen módon rákerült az ő neve is a cikkre. Ami egy mondjuk kétszáz szerzős cikknél néha meg is esik. Mégis kiemelünk két embert, és ők kapják a Nobel-díjat. Hogyan történik ez? Pont erre írtunk egy algoritmust, amelyik nagyon pontosan meg tudta mondani, hogy ki fogja a díjakat meg a jutalmakat kapni a cikkekért. Az algoritmusunknak nagyon egyszerű volt a mechanizmusa, arra épített előtte, hogy azé a babér, akinek a munkásságába leginkább beépül az adott cikk eredménye. Te bölcsész vagy. Ha mi együtt írunk egy irodalmi folyóiratba, az a te

cikked lesz, mert nekem nincsen más írásom ebben a témában. A nyelvezete, a kontextusa és a témája olyan lesz, hogy szervesen beépül a te kutatási karrieredbe, ezért mindenki úgy fogja gondolni, hogy ez a tiéd, én csak ott voltam, és egy kis hálózatelméleti segítséget adtam neked a témához. Ellenben hogy ha egy hálózatelméleti cikket írunk közösen valamelyik természettudományi szaklapba, akkor bár lehet, hogy tiéd volt az ötlet, lehet, hogy két évig éjjel-nappal dolgoztál rajta, de sajnós az én cikkem lesz belőle. A befogadó közösség nem tudja, hogy ki vagy, és nem épül be a te kontextusodba. Ennek segítségével nagyon pontosan meghatároztuk azt, hogy tényleg kié lesz a kredit. A metaüzenet, amit levontunk belőle, hogy amikor a közösség dönt arról, kit emel ki mint felfedezőt, annak semmi köze ahhoz, hogy mi történik a csoporton belül. Az egy közösségi, külső döntés.

A teljesítményed rólad, a sikered rólunk szól. Teljesítményt kívülről nem látunk, de mégis hozzárendeljük a sikert a megfelelő helyzetben. Mindez azért fontos, mert ha ezt megértjük, akkor fel tudunk készülni rá. Én rengeteg csapatmunkában veszek részt. Azért vagyok benne, mert fontos nekem, hogy az a projekt megvalósuljon, nem várok babérokot. Ha egy olyan kutatásba lépek be, ahol nekem is fontos, hogy elismerjék a jelenlétem, akkor már előre el lehet döntenni mindezt, már a projektnek a tematikája alapján. Különösen fontos ez a velem dolgozó fiatalok számára. Jön sok új kutató az én laboromba, és publikálnak velem közösen, mondjuk, egy cikket. Kinek a cikke? A Barabásié. Hogy fogják ezt a közvélekedést megváltoztatni? Amikor a laboromból az egyik munkatárstól az első cikk megjelenik, leülök vele, és azt mondom neki: „Na, kedves Martha – egy konkrét esetet mesélek el – gratulálok, megjelent a Nature-tanulmányod! Ez most még az én cikkem. A te feladatod a következőkben az, hogy meggyőzd a közösséget, hogy ez a tied. Menj, és tarts előadást, menj, írd meg néhány tanulmányt a témában nélkülem is. Lassan át fog szállni rád a kredit.” A konkrét eset, ami Martha Gonzalesről szól, pontosan így megtörtént. Manapság, ha valaki az emberi mobilitásra gondol – mint kutatási témára a szakmán belül –, akkor leginkább őrá gondol. Ugyan vele együtt kezdtük el, de ő továbbvitte, rengeteget publikált máshol is. Ő lett a szakember ebben a témában, én vagyok a potyautas. Meg lehet valósítani, de fontos az, hogy sok munkát kell beletenni addig, mert aki ezt nem teszi meg, az hagyja, hogy a közösség rám ruházza mindazt a felfedezést, ami igazából az övé kellene, hogy legyen.

A MŰVÉSZETEK ÁTALAKULÁSA

– Miközben mindezt elmesélted, azon gondolkodtam, hogy az irodalmi szövegek vagy legalábbis azoknak egy kisebb hányada, nevezetesen a bestsellerek, egyre inkább így kezdenek működni: csapatok „fejlesztik” őket. A legismertebb példája ennek a Twilight,¹³ ebben a sorozatban a Stephenie Meyer¹⁴ nevű, író – nem ismerem, nem szeretném megbántani – talán nem a legélesebb kés a fiókban. Viszont van egy nagyon jó szerkesztője és egy csapata, akik fejlesztik neki ezt a sztorit. És ténylegesen az a vége, hogy mindenki Meyerrel azonosítja a sorozatot. Kérdésem, hogy a szépirodalom esetében, vagy mondjuk, hogy személyeset kérdezzek tőled, például a szobrászat tekintetében – amit te állítólag gyakoroltál fiatalkorodban –, ott is el tudod-e képzelni az effajta csapatmunkát, vagy van a magas művészet, és az valamilyen szinten meg fog maradni egyéni teljesítménynek? Talán ez is romantikus mítosz valójában?

– Vessük el ezt a magas szót, nevezzük csak művészetnek. Mert nem tudom, azt hova tegyem.

– Csak meg akarom különböztetni a kettőt egymástól.

– Tudom, hogy mire gondolsz, de egyszerűen legyen csak művészet. Az irodalom szerintem az egyik terület, amely megmaradt tényleg személyes munkaként mindamellett, hogy a szerkesztőknek nagyon fontos szerepük van. A képletnél zseniális szerkesztőm volt, komolyan átalakította a könyvet. Egyetértettem azzal, hogy ezt meg kellett csinálni. Mese nélkül ennek volt értelme. Mindamellett a szerzőnek továbbra is megvan a szerepe, mert az ötlet, a gondolat és a stílus is nagyon sokat számít. Továbbá az is, hogy hogyan közelíti meg a témát. Nem vész el a szerző a mű létrehozásában. A művészet, a képzőművészet az egy más világ. Ott már megjelentek a közösségek, és nagyon is erősek. A jelenkori művészetben egyre inkább erősödnek. Szerintem a képzőművészet az, amelyik küzd ezzel a dologgal. Néhány évvel ezelőtt, amikor Davosban voltam, ott volt két nagy szupersztár, egyikük Olafur Eliasson, akinek éppen a Tate Galleryben van egy óriási kiállítása, a másik pedig Tomas Saraceno. Mind a kettővel külön-külön vacsoráztam. Tomasszal még barátok is lettünk. Megkérdeztem tőle konkrétan, hogy: „Nézd meg, mind a kettőtöknél külön-külön több mint száz ember dolgozik a stúdiótokban. Hogyan

¹³ Magyarul *Alkonyat-sorozat*ként ismert.

¹⁴ Stephenie Morgan Meyer (1973) amerikai író, az *Alkonyat* könyvsorozat fűződik a nevéhez.

néz ki az a munka, amit kitesztek a falakra? Végül is azt már nem csak ti csináljátok, azt már az a száz ember hozza létre.” Igen, a tudományos munkában is így van, de mi társszerzők vagyunk mindnyájan, akik hozzájárultunk a tanulmány vagy könyv létrejöttéhez. De a Tate-ben csakis az Olafur¹⁵ neve van ott, más név nem jelenik meg. Eliasson azt válaszolta, ez nem így van, mert az intellektuális ötlet, és az elgondolás kizárólag tőle jön, a többi csak a megjelenítése ennek a munkának. Kérdeztem újra, hogy tényleg így van? Sok cikkben nálunk is így van, de azért van néhány cikk, amikor az a diák vagy a posztdoktor, aki velem dolgozik, drasztikusan megváltoztatja a végső formáját, hogy az már nagyon is máshogy néz ki. Így nem lehet azt állítani, hogy egyedül az én intellektuális munkám lenne, mert egy nagyon is közös végtermék jött létre. Feltettem neki a kérdést, hogy nem tud-e egy olyan projektre gondolni, ahol ez így történt náluk is. Azt válaszolta, ha jól belegondol, tényleg volt ilyen. Akkor miért nem tüntetik fel a kiállításon az együttműködők neveit? Mert a művészeti világ nem érti, ez volt a válasza. Szerintem ez nem teljesen így van, az egyénnek az egójától nagyon sok függ. A művészeti világban nagyon is megjelentek már a közös munkák. Én is vettem olyan alkotást Magyarországról, magyar szerzőktől, amely nem egy képzőművésznek, hanem két művész közös munkája, és közös név alatt jelentek meg. Sőt. Az én laborom a vizualizációi, meg most nemrég a szobraink, amelyeket a hálózatokról készítettünk, megjelentek egy New York-i múzeumban, amiket viszont a Barabási-labor munkájaként állítottunk ki. Így elismerjük mindazoknak a munkáját, akik dolgoztak benne, tudományos igényességgel jelentetjük meg ezeket a munkáinkat. Azt mondjuk, hogy ez egy közösségé. Szerintem a művészeti világ ezt már kezdi elfogadni, és ez igenis most már menőnek is számít, hogy nem egy egyén alkotta, hanem egy közösség. Az irodalom az más eset. Az még nagyon személyes történetként jelenik meg, és ha ez így történik, akkor ezt így is kell értékelni. Valóban azt kell mondani, hogy Tóth Kriszta¹⁶ – korábban ő volt itt a vendége – írja a könyveit. Azok mind az övéi. Azt nem lehet keverni, más neveket beletenni. Ha eljön az a pillanat, amikor valaki tényleg csapatként jelenteti meg az alkotását, akkor valahol kötelessége ennek a csapatnak az, hogy jelezze a világ felé, hogy ez egy kollektív munkának az eredménye.

¹⁵ Olafur Eliasson: dán–izlandi művész. Önálló művészeti közössége a Studio Olafur Eliasson.

¹⁶ Tóth Krisztina (1967) magyar író, költő, műfordító. A PeSText korábbi vendége volt.

- *Világos. Nyilván ennek etikai vonatkozásai is vannak.*
- Az etikai vonatkozás többek között az is, hogy nem szabad elhallgatni.

- *Pontosan, illetve nem szabad arra hivatkozni, hogy nem értenék meg, akik befogadják.*
- *Példaként: A képletben rengeteg ember segített, különböző dimenziókban. Ha kinyitjuk a Köszönetnél, mindenkinek a neve megjelenik, senki nincsen kifelejtve belőle. Ha véletlenül mégis valakit elfelejtettem, szóljatok, a következő kiadásba belekerül. Megpróbáltam mindenkit nemcsak megemlíteni, hanem azt is megmondani, hogy mi volt az ő feladata, mi volt az ő szerepe abban, hogy ez a könyv megszületett.*

- *Két személyes kérdés, és a kettő összefügg. Az első, hogy miért angolul írod ezeket a könyveket?*
- *Piac.*

A HÁLÓZATELMÉLET MAGYAR TUDOMÁNY

- *Felmerül, hogy miért nem magyarul írod, és lefordítanak őket angolra?*
- *Nem működik.*

- *Az nem működik... A másik kérdésem a Manhattan-projekt kapcsán merült fel bennem, ott volt az a híres és valószínűleg kissé túlzó történet, hogy kimegy a laborból egy tábornok, és akkor Szilárd Leó¹⁷ megszólal: „Na, uraim, akkor folytathatjuk magyarul”. Ti például Albert Rékával milyen nyelven beszéltek?*
- *A hálózatelméletben sok embernek feltűnt, hogy rengeteg magyar kutató van. Nem velem kezdődik a történet, hanem a gráfelmélettől, Pólyától,¹⁸ Erdős Páltól,¹⁹*

¹⁷ Szilárd Leó (1898–1964) magyar származású fizikus. Elsőként ismerte fel, hogy a nukleáris láncreakció megvalósítható. Részt vett a Manhattan-tervben, amely a II. világháborúban bevethető atombomba kifejlesztésére szolgáló közös vállalkozás volt az Amerikai Egyesült Államokban.

¹⁸ Pólya György (1887–1985) magyar matematikus, fizikus, világhírű tudós, 1940-ben emigrált Amerikába, végül Stanfordban kötött ki, amelynek világhírű egyetemén 1953-ig, nyugdíjba vonulásáig professzorként dolgozott.

¹⁹ Erdős Pál (1913–1996) a 20. század egyik legkiemelkedőbb magyar matematikusa, az MTA tagja. Elsősorban számelmélettel (ezen belül főleg elemi számelmélettel) és kombinatorikával, halmazelmélettel, analízissel, valószínűségszámítással és gráfelmélettel foglalkozott, de a matematika szinte minden ágában alkotott.

továbbá a Rényi Intézet²⁰ is itt van a szomszéd utcában, egy kőhajításnyira. Erdős, Rényi korábban, az utóbbi években pedig többek között Albert Réka,²¹ Néda Zoltán²², és még sorolhatnám a kiváló tudósainkat. Rengeteg magyar van, ezért a hálózatelmélet magyar témaként, tudományágként van elkönyvelve. Az elmúlt három napot Lovász László²³ mellett töltöttem, mert van egy hatéves közös projektünk az Európai Unióban. Vele érkezett még tizenöt olyan matematikus, akik mind nagy névnek számítanak ebben a témában. Ez egy iskola kérdése, amit lehet rosszul és lehet jól is feltenni. Rosszul például, amikor az egyik ismeretterjesztő könyvben – nem nevezem meg –, az jelent meg, hogy Barabási Albert-László miért a hálózatelmélettel kezdett el foglalkozni. Azért, “mert Magyarországon van a nagyon erős gráfelméleti iskola. Ő gyerekként már gráfelméletet tanult”. Nem, én soha nem vettem fel gráfelméleti kurzust. Az Erdősről és a Rényiről már azután hallottam, hogy a hálózatok kezdtek érdekelni, és belenéztem a témába – így találtam meg őket. Tehát nem igaz, hogy én innen indultam ki. De igaz az, hogy amikor megláttam, hogy itt van jó néhány nagyon izgalmas magyar matematikus, akkor nagyon agresszíven beszívtam az ő munkásságukat a gondolkodásomba. Hozzátehetném, hogy Erdős és Rényi matematikusként szupersztárok, de ők nem voltak a szűk szakterületükön kívül világhírűek egészen addig, amíg mi a hálózatelméletbe nem húztuk be a munkásságukat. Erre konkrét adataink vannak, meg lehet nézni Erdős cikkeit, vagy Rényi 1960-ban írt nagy cikkét a hálózatokról, ami 1999-ig évi öt-tíz hivatkozást kapott. Miután én az első cikkemben hivatkoztam rá és a hálózatelmélet középpontjába emeltem 1999-ben, felugrott ötszázra és azóta minden évben több mint ötszáz hivatkozást kapnak. Ez drasztikus változás volt a matematikusok számára: be lettek dobva a természettudományi közegbe, ahol más szinten jelenik meg a hatás. Most nagyon jó a kommunikáció a két

²⁰ Rényi Alfréd (1921–1970) magyarországi matematikus, akadémikus. 1950-ben ő hozta létre a Magyar Tudományos Akadémia gyorsan világhírűvé vált Alkalmazott Matematikai Intézetét, amelynek haláláig igazgatója volt. 1952-től az ELTE valószínűségszámítási tanszékét is vezette.

²¹ Albert Réka (1972) romániai magyar tudományos kutató, fizikus, biológus, a Barabási–Albert-moddell egyik névadója, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja. Fizikát és biológiát ad elő a Pennsylvania Állami Egyetemen. A skálafüggetlen hálózatokkal és biológiai rendszerek logikai modellezésével foglalkozik.

²² Néda Zoltán (1964) romániai magyar fizikus, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja.

²³ Lovász László (1948) Széchenyi-nagydíjas, Bolyai-nagydíjas, valamint Bolyai János alkotói díjas és Wolf-díjas magyar matematikus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia (és az amerikai National Academy of Science) rendes tagja. A számítógép-tudomány világhírű kutatója. 2006 és 2011 között az Eötvös Loránd Tudományegyetem Matematikai Intézetének igazgatója. 2014 és 2020 között a Magyar Tudományos Akadémia elnöke.

közösség között, együtt dolgozunk. Volt mindenképpen egy pozitív affinitás ebben a sztoriban. Ha már ez az iskola elindult, volt egy pozitív szelekció, nagyon sok magyar bekapcsolódott, nagyon is gyorsan és fontos témákkal ebbe a kutatásba. Ez egyébként nem meglepő, vannak itt nagyon ismert iskolák, például a koppenhágai iskola a kvantumelméletben. A lokalitás és a könnyű kommunikáció nagyon sokat számít, ami különben nagyon fura dolog. Amikor az internet megjelent és minden információ elérhetővé vált, akkor úgy tűnt, hogy megszűnik a nagy egyetemeknek, a nagy intézeteknek a szerepe, hiszen Indiában vagy Pakisztánban egy gyerek letölt az internetről egy cikket, és ugyanazokat a felfedezéseket fogja megtenni, mint a harvardi professzor. Nem ez történt, pont az ellenkezője — a Harvard Egyetem még fontosabbá vált. Miért? Kiderült, hogy a tudományban nem elsősorban a tudásról van szó, hanem az ízlésről és a ráérzésről, hogy mikor érik meg az a pillanat, amikor valamelyik témával értelmesen lehet foglalkozni. Fontos továbbá, hogy pontosan hova tesszük a hangsúlyt, hogy ezekből valóban új felfedezés legyen. Ez egy folyamat, amit inasként kell megtanulni. Minél nagyobb lett a tudomány hatóköre, minél nagyobb lett a verseny benne, annál fontosabb lett az, hogy kivel tanultál, és milyen gyorsan tanultad meg magát ezt a folyamatot. Nekem nagyon fontos tanáraink voltak, Vicsek Tamástól²⁴ kezdve itt Budapesten Kertész Jánoson²⁵ át egészen Eugene Stanley²⁶-ig Bostonban, akik nagygúnyknak számítanak a területükön. Rengeteget tanultam tőlük – és nem arról volt szó, hogyan kell egy egyenletet megoldani –, hanem inkább azt, hogy hogyan is jutunk el addig a pillanatig, hogy azt mondhatjuk, felfedeztünk valamit. Ha végre eljutottunk a pillanathoz, akkor hogyan kommunikáljuk ezt a közösség felé, hogy a többiek is úgy érezzék, tudják, mi valóban felfedeztünk valami újat. Az inaszerep még fontosabbá vált. Az utóbbi években ezért értékelődtek fel a csúcsintézmények. Érdekes módon pont az ellenkező irányba történt

²⁴ Vicsek Tamás (1948) Széchenyi-díjas magyar fizikus, egyetemi tanár, professor emeritus, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. A biológiai fizika és a komplex alakzatok természetben történő kialakulásának neves kutatója. Munkáiban a statisztikus fizika és a fraktálgeometria eszközeit használja.

²⁵ Kertész János (1950) Széchenyi-díjas magyar fizikus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. A statisztikus fizika, a rendezetlen rendszerek és a fraktálok neves kutatója. Foglalkozik még a hálózatkutatás és a gazdaságfizika kérdéseivel is. 2001 és 2012 között a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Fizikai Intézetének igazgatója.

²⁶ Richard Peter Stanley (1944) amerikai matematikus. A kombinatorika terén alkotott maradandót. A leszámlló kombinatorika világszerte legelismertebb szakértője. Eredményei nemcsak mélyek, hanem szerteágazóak is, fontos tételeket bizonyított a részben rendezett halmazok, a topologikus kombinatorika, az algebrai kombinatorika és a permutációk kombinatorikája területén is.

változás, mint sejteni lehetett. Visszatérve az eredeti kérdésemre: kicsit úgy működik ez a magyar közösség is, hogy iskolaként jelent meg, és magyarul könnyebben tudunk kommunikálni. Most három napig egy vegyes, cseh–lengyel–magyar–izraeli közösségben voltunk, de mikor lehetett, rögtön átváltottunk magyarra, mert sokkal könnyebb volt úgy kommunikálni, és nem azért, mert ki akartuk volna zárni a cseh kollégákat, hanem mert sokkal jobban értettük egymást.

ERDÉLY HELYZETE

– Egy félig személyes, félig közösségi kérdést teszek fel. Mostanában Erdélyről nagyon sok cikk jelenik meg, különösen az angolszász sajtóban, „az új Toscaná”-nak nevezik, stb. Esetleg eljött az a pillanat, hogy Erdély érdekes téma legyen az angol nyelvterületen? Hogyan kellene felhasználni a hálózatelméletet, hogy Erdélyt valóban a térképre tegyük az angolszász világ számára?

– A kérdés az, hogy szükség van-e a hálózatelméletre. Én tudom, hogy az emberek azt gondolják, hogy egy reklámfelület is a hálózatelmélet, és valóban az is. Az információnak el kell jutnia egy nagyobb közösséghez, és az hálózatokon keresztül terjed. De ugyanakkor azt is érzem, hogy ezt a reklámszakemberek már jobban értik, és nincs szükség hálózatelméleti kutatóra ahhoz, hogy meg tudják rendezni oldani. Az, hogy Erdélynek tényleg eljött-e a pillanata, vagy nem, nagyon jó kérdés. Valóban nagyon sokat hallunk róla mostanában, de ne felejtjük el, hogy olyan világban élünk, hogy ha van egy preferenciánk, akkor a Facebook mindig lehozza nekünk pont azt. Én attól félek, hogy nem feltétlenül arról van szó, hogy sokkal többet beszélünk Erdélyről, hanem hogy exponenciálisan megnőtt a híreknek a száma is, és a Facebook meg a különböző közösségi médiák szelektíven elénk hozzák őket, és nekünk csak úgy tűnik, hogy mindenki rólunk beszél. De ugyanakkor beszélnek Toscanáról, ugyanakkor beszélnek Pakisztánról, és így tovább. Szeretném, hogy igazad legyen, hogy tényleg van egy ilyen újrafelfedezése Erdélynek! Kétségtelen, hogy Erdélyben elkezdett kiépülni az infrastruktúra, ott voltam egy hónapig a nyáron, és egyre fantasztikusabb helyek vannak. Nagyon más a minőség most, mint tíz évvel ezelőtt. Előbb-utóbb a világ fel fogja fedezni azt, ami megőrződött a maga érintetlen módján, ugyanakkor az új infrastruktúra jelenlétében. De nem feltétlenül merem állítani, hogy nagyobb a figyelem most, mint korábban.

A KUTATÁS ETIKÁJA ÉS A TECHNOLÓGIA KÉRDÉSE

– Miként látod a jelenkorban, a nagy technológiai cégek szívesen foglalkoztatnak hálózatkutatókat? Úgy tűnik, a nagy cégek erre épültek rá. Megtörténhet-e mondjuk az, hogy egy felfedezés korábban jelenik meg egy cégen belül? Ott olyan erőforrások koncentrálódnak, továbbá egyszerűen magán a felfedezésen kereskedelmi érdekek múlnak, hogy meg tudják előzni a tudományos, akadémiai, egyetemi kutatócsoportot például a Google-beli hálózatkutató csoportban?

– Ez nemcsak hogy megtörténhet, hanem már meg is történt! Különösen a Facebook esetében. A Facebookon belül rengeteg nagyon fontos kutató van, akik egyébként a kutatói-egyetemi pályáról mentek át oda. Rengeteg izgalmas dolgot látnak az adataikon keresztül. Ezelőtt két és fél évvel megjelent egy cikk a Facebooktól a PNAS²⁷-ben, az amerikai akadémia újságjágban. Később elverték a port a média ügyében a Facebookon. Ennek következtében a Facebook betiltotta a publikálást. Lehet ugyan publikálni a tanulmányaikat az ott dolgozó kutatóknak, de minden írás kétszintes, minőségi ellenőrzésen megy keresztül a megjelenése előtt, amelyben csak azt nézik, hogy lehet-e kára a Facebooknak belőle, és félre lehet-e értelmezni ezt a kutatást. Egyébként nem engedik, hogy megjelenjen. Ugyanakkor azt látjuk, hogy az egész AI-kutatás²⁸ területén, hogy akit lehetett, mindenkit felvett a Google, a Microsoft meg a Facebook. Hihetetlen mértékben és arányban átmentek a szupersztárok mind abba az irányba, szektorba. Ők még publikálhatnak, nem igaz, hogy nem írhatnak, mert ők soha nem mentek volna oda, ha ezt megtiltották volna nekik. Tudjuk azt, hogy bár az alapelveket publikálják, és nagyon sok mindent közzétesznek, még így is rengeteg tény, adat megmarad a cégen belül, amiről úgy gondolják, hogy belső titokként kell kezelni. A folyamat megvan, és nem is új. Nézzük például az autóipart: ott már száz éve zajlanak a fejlesztések úgy, hogy nem mondanak el senkinek semmit. Arra hivatkoznak, hogy náluk csak belső fejlesztés van, amiről nem beszélnek, nehogy a konkurencia megtudja. Az egész nukleáris iparág is erről szól, nem is beszélve a gyógyszeriparról. A gyógyszeriparban végre sikerült valamilyen rendet teremteni azáltal, hogy Amerikában a Food and Drug Administration, az FDA²⁹ nem hagy

²⁷ PNAS (Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America). Az Amerikai Egyesült Államok Nemzeti Tudományos Akadémiájának közleménye.

²⁸ Mesterséges intelligenciakutatás.

²⁹ Food and Drug Administration, FDA. Amerikai Élelmiszer- és Gyógyszerfelügyelet.

jóvá gyógyszerert, ha nem nyilvános, hogyan működik. Ha nem lenne a kormányzat beavatkozása, ha nem tette volna meg ezt a lépést – azaz hogy jóvá kell hagyni az orvosságot –, egyetlen gyógyszergyár sem mondaná meg, hogy mi van abban az orvosságában. A gyógyszergyártás jó példa arra, hogy ha ez társadalmilag fontos, akkor nyilvánossá kell váljon! Vannak mechanizmusok, amelyeken keresztül a kormányok és regulációs intézmények be tudnak avatkozni, és kötelezni tudják a cégeket, gyártókat, hogy nyilvánossá váljanak a titkolt információk, a releváns adatok. Különböző elgondolkodások vannak arra, hogy az AI esetén is ez fog-e történni előbb-utóbb. Ahogy az AI egyre jobban átveszi a vezérlést különböző folyamatok fölött, a társadalom nem engedi majd azt, hogy mindez egy sötét dobozban menjen végbe, hogy azt sem tudjuk, hogy mit is csinálnak. Meg vagyok győződve arról, hogy az AI terjedésével egyidejűleg a kódoknak nyilvánossá kell válnia. Tudjuk jól, hogy nagyon sok diszkriminációt tud létrehozni a kód, és ezt az információt meg kell osztani. Én optimista vagyok, mert úgy gondolom, éppen úgy, mint a gyógyszergyárak esetén, a szabályozó közbelépésbe be fog következni. Ugyanígy, hogyha olyan területekre téved a tudomány, ahol magas a társadalmi impaktja, akkor majd együtt fel tudunk lépni, és meg tudjuk állítani szabályozás által – és ezt meg is fogjuk tenni.

– *Utolsó, egyben kissé kíváncsiskodó kérdésem. Amikor elkezdted írni A képletet, akkor te anticipáltál a hálózatelméleti tudásod alapján, hogy sikeres lesz-e vagy sem?*

– Írtunk egy algoritmust erre. Konkrétan van egy képletünk, amelyik meg tudja jósolni azt, hogy hány példányt fognak eladni egy könyvből, így még a megjelenése előtt tudjuk azt. Amikor írtam, megkértem egy diákot, hogy számítsa ki, mi lesz az én könyvemmel. Nem tetszettek a számok, de igaza volt. Az amerikai piacról beszélünk. Magyarországon minden álmon túl van az eladás.

Szerkesztette: Molnár Márton

SZÁMUNK SZERZŐI

Barabási Albert-László fizikus, hálózatkutató, az Egyesült Államok Northeastern Egyetemén működő Komplex Hálózati Kutatóközpont vezetője, a Román és a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja

Bács Zoltán György védelemigazgatási és védelemgazdasági szakértő, a Nemzeti Közszerológiai Egyetem Terrorelhárítási Tanszékének oktatója

Bebesi Zoltán a Nemzeti Közszerológiai Egyetem hallgatója

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó történész, az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárának tudományos munkatársa

Prof. Dr. Gál István László tanszékvezető egyetemi tanár (Pécsi Tudomány Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntetőjogi Tanszék), egyetemi tanár (Nemzeti Közszerológiai Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Katonai Nemzetbiztonsági Tanszék), ügyvéd

Hankiss Ágnes a Hamvas Intézet igazgatója, a Nemzeti Közszerológiai Egyetem Terrorelhárítási Tanszékének megbízott tanszékvezetője

Mészáros Márton irodalomtörténész, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar Irodalomelmélet Tanszékének adjunktusa, a Magyar Irodalmi Szerzői Jogvédő és Jogkezelő Egyesület elnökségi tagja

Rémai Dániel a Nemzeti Közszerológiai Egyetem Terrorelhárítási Tanszékének munkatársa

Takács Tibor történész, az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárának tudományos munkatársa

Taller János teológus, a Hamvas Intézet főmunkatársa

Wagner Péter politológus, a Károli Gáspár Református Egyetem adjunktusa és a Külügyi és Külgazdasági Intézet vezető munkatársa

Az **ARC ÉS** ÁLARC folyóirat az alábbi könyvesboltokban vásárolható meg:

Anima – Mammút

II. kerület, Lövéház utca 2–6.

Földszint 13–15.

Telefon: 06-70-370-8760

Anima – Széll Kálmán tér

II. kerület, Széll Kálmán tér, Támfal épület 5.

(A 61-es villamos megállójával szemben)

Telefon: 70-370-8759

Anima – MOM Park

XII. kerület, Alkotás utca 53.

Földszint (Telekossal szemben)

Telefon: 06-70-370-8761

Anima – Ferenciek Könyvesbolt

V. kerület, Kossuth Lajos u. 1. (bent az udvarban)

Telefon: 06-70-370-8768

Írók Boltja

1061 Budapest, Andrásy út 45.

Telefon: +36 1 322 1645

Fax: +36 1 461 0702

E-mail: irokboltja@irokboltja.hu

Little Litea – Budai Krónika Könyvesbolt

1014 Budapest, Hess András tér 3.

Telefon: +36 1 375 69 87

2500 FT

2020